ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

1

TOMUL 24

1973

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL" — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, boîte postale 2001 — telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis — Bucureşti — tel. 16.40.70

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 24 Nr. 1 1973

SUMAR

Pag.

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 1–176

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 24 **N° 1** **1973**

SOMMAIRE

SCIV, tomul 24, nr. 1, București, 1973, p. 1—176

ÎN AMINTIREA LUI VASILE PÂRVAN LA 90 DE ANI DE LA NAȘTERE

La 28 septembrie 1972 s-au comemorat 90 de ani de la nașterea marelui istoric și arheolog Vasile Pârvan, după ce la 26 iunie din același an se împliniseră 45 de la moartea lui. Deși durata muncii sale științifice, în scurta viață care i-a fost dată, n-a însumat nici douăzeci și cinci de ani (chiar socotind și pe aceia ai studiilor universitare), opera sa, închinată prin excelență cercetării antichității, apare uimitoare atît prin numărul și valoarea exemplară a lucrărilor publicate, cît și prin laborioasele sale explorări arheologice, prin strălucita activitate de la catedră și de la Academie, prin multiplele sale realizări ca director al Muzeului național de antichități și al Școlii române din Roma, fără a mai vorbi de contribuția sa la manifestările multor altor instituții științifice și culturale. Cu un alt prilej, în 1957, revista noastră, ca și revista de istorie „Studii", ca și periodicul arheologic „Dacia", întemeiat odinioară de el, au tratat pe larg despre această vastă și intensă hărnicie, ca și despre distinsa lui personalitate. Înzestrat cu o extraordinară voință și putere de lucru, cu o rară destoinicie creatoare, cu calitățile superioare ale unui spirit ager și pătrunzător, cu un nobil caracter format în principiile sobre ale stoicismului antic, Vasile Pârvan ocupă un loc unic printre figurile de frunte ale științei și culturii românești.

Activitatea sa a atins diverse discipline sociale : istoria artei, istoria religiilor, științele economice, lingvistica, sociologia, filozofia, în care a intervenit cu idei și interpretări originale. Înaltul nivel al gîndirii sale, talentul de expunere, stilul său academic, grav și de o puternică expresivitate, au înscris în literatură adevărate pagini de antologie, ca acelea din volumele sale *Idei și forme istorice* și *Memoriale.* Totuși, în toate direcțiile s-a manifestat numai de pe poziția sa de istoric. Pentru el istoria, departe de a se limita la fapte și la erudiție, trebuia să tindă la cugetarea care reconstituie legătura dintre diferitele aspecte ale vieții omenești în devenirea lor, condiționînd această cerință de multilateralitatea cunoștințelor și a preocupărilor, de o mare forță de abstractizare, de o simultană capacitate de precizie în analiză și de ridicare la idei generale, însușiri pe care eminentul său spirit le-a dovedit din abundență. A fost unul din marii noștri istorici.

SCIV, tomul 24, nr. 1, București, 1973, p. 3—4

Încă de la începutul neobositei sale activități s-a fixat temeinic în istoria antică prin memorabila sa teză *Die Nationalität der Kauf leute im römischen Kaiserreiche* și prin remarcabilele sale studii *M. Aurelius Verus Caesar*; *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman* și *Cetatea Tropaeum.*

Istoric de largi concepții, el a înțeles pe deplin rolul covîrșitor ce îi revine arheologiei în dezvoltarea științifică a istoriei, dînd un impuls decisiv cercetării vestigiilor materiale ale trecutului. El a prevăzut, înaintea oricui, ce nesecat izvor de știri și ce tezaur de realități concrete reprezintă arheologia, cît de rodnică gîndire poate stimula această complexă disciplină. El însuși a întreprins primele săpături metodice și sistematice, călăuzite de concepții științifice superioare, la Ulmetum, la Histria, la Tomis și în alte localități de pe cuprinsul patriei, pe baza cărora a scris memorabile monografii, rapoarte, studii arheologice, pline de fapte valorificate istoric de la nivelul magistralelor sale însușiri de savant și de gînditor.

În publicarea rezultatelor obținute prin săpături, el și-a însoțit totdeauna rapoartele arheologice și epigrafice de întinse și excelente comentarii istorice. Din asemenea prelucrări au ieșit strălucitele sale sinteze *Începuturile vieții romane la gurile Dunării; La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube; Getica; Dacia: Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene.* Cu deosebire rămîne clasică *Getica*, o monumentală protoistorie a Daciei, grea de fapte, de gîndire și de concluzii revelatoare.

Unul din meritele lui cele mai de seamă este acela de a fi voit, a fi știut și a fi izbutit să întemeieze o școală arheologică românească, prin talentul său de a-și fi atras elevi, de a le fi întreținut avîntul pentru cercetare, de a le fi încurajat năzuințele de afirmare științifică. Și-a creat astfel numeroși discipoli, care i-au continuat opera, sporind-o și transmițînd învățăturile lui altor generații. Lui i se datorește robusta vitalitate care a asigurat arheologiei românești frumoasa dezvoltare de azi. El a făcut din vechiul Muzeu național de antichități un centru de activitate colectivă superioară, străduindu-se să-i consolideze această funcțiune în formele unui Institut de arheologie, pe care l-a preconizat stăruitor, dar care abia în condițiile de ample progrese ale regimului socialist de acum a devenit o deplină și prosperă realitate.

Arheologii români, care, generație după generație, au participat cu munca lor devotată la această dezvoltare, împărtășindu-se din bogăția spiritului lui Vasile Pârvan și urmîndu-i îndrumările, înalță, cu prilejul celei de a 90-a aniversări a nașterii sale, un gînd de venerație și recunoștință spre memoria ctitorului acestei instituții, care le-a oferit ca perpetuă moștenire cel mai luminos exemplu întru „cultul pios al amintirii lăsate în resturi și ruine și cultul entuziast al geniului omenesc, continuu învins și continuu din nou biruitor".

RADU VULPE

ANALIZA POLINICĂ A COPROLITELOR DIN STAȚIUNEA ARHEOLOGICĂ DE LA ICOANA (DEFILEUL DUNĂRII)

DE

MARIN CĂRCIUMARU

Materialul documentar bogat oferit de analizele polinice, de o deosebită importanță în privința stabilirii configurației vegetației supuse mereu schimbărilor climatice petrecute de-a lungul timpului, a impus extinderea studiilor precum şi căutarea rezolvării problemelor de ordin tehnic în ceea ce priveşte extracția polenului dintr-o gamă cît mai variată din punct de vedere al naturii sedimentului. Perfecționarea continuă a metodelor de extracție a permis obținerea polenului nu numai din turbă sau cărbuni, cum se întîmpla cu puțini ani în urmă, ci şi din altfel de sedimente cum ar fi loessurile, solurile actuale şi fosile sau sedimentele din peşteri. Analizele de polen în coprolite sînt mai puțin frecvente în străinătate, iar în țara noastră inexistente pînă acum, mai cu seamă din cauza caracterului, de cele mai multe ori accidental, în care acestea sînt depistate. Importanța lor creşte mai cu seamă în situația în care sînt depuse în sedimente care nu se pretează la analiza polinică, cum ar fi nisipurile, situație dealtfel existentă şi-n cazul straturilor de la Icoana. Încercările efectuate de a extrage polen din straturile acestei aşezări puternic nisipoase, provenite din aluviunile Dunării, nu au dat rezultate satisfăcătoare astfel că singura posibilitate de executare a unui studiu polinic au rămas coprolitele.

Dat fiind faptul că ne aflăm în fața primei încercări, la noi în țară, de reconstituire a vegetației dintr-o anumită perioadă, precum şi a caracterului climei care a determinat vegetația respectivă, pe baza analizei de polen în coprolite, se cuvine a expune, în cîteva cuvinte, avantajele şi dezavantajele analizelor de polen în astfel de sedimente, precum şi metodologia de extracție a polenului.

Principalele avantaje ale analizei de polen în coprolite sînt următoarele:

— posibilitatea de documentare paleofloristică şi paleoclimatică în situația cînd straturile în care au fost sedimentate coprolitele nu oferă polen;

— cantitatea (în cele mai frecvente cazuri) mare a polenului conținută de coprolite;
— excelenta conservare a polenului;
— ușurința extracției polenului;
— înlăturarea posibilității de contaminare prin transportul pe verticală al polenului, antrenat de diferiți agenți.

Dintre dezavantaje amintim:
— imposibilitatea, de cele mai multe ori, de a avea o coloană stratigrafică continuă;
— erorile ce pot rezulta din sedimentarea coprolitelor în diferite perioade ale anului și de aici suprareprezentarea unor genuri de arbori și specii de ierboase cu perioada de înflorire în această vreme și subreprezentarea celorlalte;
— frecvența mai mare a ierboaselor în cazul cînd coprolitele provin de la animale ierbivore.

Cu toate acestea, dacă se ține seama de erorile care pot surveni din cauza dezavantajelor prezentate mai sus, inevitabile în studiul executat pe coprolite, și se aplică coeficienții de corecție necesari, reconstituirea trecutului vegetației și variațiilor climei din anumite perioade poate fi săvîrșită cu mult succes. Chiar în sedimentele care au păstrat polenul, coprolitele constituie un document prețios prin corelarea cu rezultatele obținute din analiza straturilor respective; datorită conservării ideale a polenului, coprolitele permit determinări mai precise pentru anumite genuri și specii.

Pentru extracția polenului au fost parcurse următoarele faze:
— macerarea materialului;
— tratarea cu HCl 15%, la rece;
— spălarea cu apă distilată și centrifugare;
— tratarea cu HF 38%, la rece;
— spălarea cu apă distilată și centrifugare;
— tratarea cu HCl 5%, la cald;
— înlăturarea acidității prin spălări și centrifugări repetate;
— fierberea în KOH 10%;
— spălări și centrifugări succesive;
— flotarea polenului cu $ZnCl_2$ (densitatea 2)
— spălarea cu CH_3COOH a conținutului extras după efectuarea flotării;
— acetoliza (o parte H_2SO_4 + nouă părți $(CH_3CO)_2O$);
— spălarea cu CH_3COOH;
— conservarea polenului în glicerină.

Așezarea arheologică de la Icoana este situată în zona Porților de Fier, în Cazanele Mici, între Dubova și Ogradena, la circa 300 m aval de vărsarea rîului Mraconia în Dunăre. Cercetarea arheologică a fost efectuată de către V. Boroneanț, care, în timpul săpăturilor, a depistat o serie de coprolite în cîteva din secțiunile deschise. Aspectele privind stabilirea apartenenței culturale a stratelor dezvelite au fost tratate de către același arheolog, care atribuie orizonturile din care au fost extrase coprolitele, epipaleoliticului [1]. Conținutul de polen și spori cuprins în co-

[1] V. Boroneanț, PZ, 45, 1970, 1, p. 12–18.

prolite a fost neaşteptat de mare astfel că s-a reuşit să se numere în fiecare strat mai mult de 600 grăuncioare de polen şi spori, exceptînd două orizonturi din secţiunea V (100 şi 140 cm), în care s-a însumat 439 şi respectiv 576 grăuncioare.

Coprolitele identificate şi asupra cărora s-a efectuat analiza polinică sînt cuprinse în secţiunea IV (de la 180 la 210 cm), V (între 90 şi 165 cm) şi secţiunea VI (doar un orizont la 160 cm).

1. *Analiza polinică a coprolitelor din secţiunea IV.* Spectrele polinice din secţiunea IV sînt dominate de elementele stejărişului amestecat (fig. 1). Proporţiile stejărişului amestecat sînt în creştere dinspre partea inferioară a profilului (49,3%) spre cea superioară (76,5%). Cele mai ridicate valori în cadrul *Q.M.* sînt deţinute de stejar (*Quercus*) (34,5% în baza profilului şi 67,0% spre suprafaţă). O extindere semnificativă înregistra ulmul (*Ulmus*) şi teiul (*Tilia*) care îşi ating maximul la 190 cm (ambele cu aceeaşi valoare de 14,6%).

În tot timpul depunerii profilului analizat, fagul (*Fagus*) nu vegeta decît cu totul sporadic (0,5% la 210 cm şi 1,3% la 190 cm).

Foarte răspîndit era arţarul (*Acer*), mai cu seamă în prima parte, cînd atinge peste 30%. Celelalte genuri: mesteacănul (*Betula*), arinul (*Alnus*), salcia (*Salix*) sînt, în cea mai mare parte, modest reprezentate. Demnă de subliniat este lipsa aproape cu desăvîrşire a alunului (*Corylus*) care nu apare decît cu valori neconcludente, sub 1,5%.

Coniferele, reprezentate prin pin (*Pinus*) şi molid (*Picea*) şi deloc prin brad (*Abies*), au în general valori scăzute.

Apariţia cu totul sporadică a fagului, precum şi lipsa totală a carpenului, impune plasarea sedimentului respectiv într-o fază de vegetaţie anterioară fazei carpenului.

În această situaţie, avînd în vedere proporţia foarte ridicată a elementelor stejărişului amestecat (*Ulmus*, *Tilia*, *Quercus*), precum şi lipsa totală a carpenului (*Carpinus*) şi valorile extrem de scăzute ale fagului (*Fagus*), plasăm sedimentul din această secţiune în faza de vegetaţie a stejărişului amestecat, fază specifică zonelor coborîte din punct de vedere altitudinal şi al cărei corespondent în zonele mai ridicate este faza de vegetaţie a molidului, stejărişului amestecat şi alunului.

E. Pop stabileşte pentru faza molidului cu alun şi stejăriş amestecat, pe care o consideră că ar fi început în urmă cu aproximativ 10—12 000 de ani, pentru pădurile din nordul Transilvaniei, trei subfaze [2]:

a) Întîiul maxim de stejăriş şi molidiş în care molidul (*Picea*) stăpîneşte zonele mai ridicate iar ulmul (*Ulmus*) se răspîndeşte mult în zonele mai joase. Teiul (*Tilia*), stejarul (*Quercus*) şi alunul (*Corylus*) arătau o timidă răspîndire.

b) Maximul absolut de alun (*Corylus*) şi stejăriş mixt cu molid dominant. Se afirmă în mod sensibil şi teiul (*Tilia*) alături de ulm (*Ulmus*), pe cînd stejarul (*Quercus*) rămîne la valori modeste. În acest timp se răspîndeşte enorm alunul (*Corylus*). Este expresia apogeului atins de timpul

[2] E. Pop, Buletinul Grădinii botanice Cluj, 22, 1942, p. 146—149.

călduros postglaciar, considerat la acea vreme de către E. Pop [3] că s-ar fi produs aproximativ acum 9—10 000 de ani [4].

c) Maximul absolut al molidului, cu răspîndirea mai moderată a stejărişului mixt şi a alunului pe înălţimi. În această subfază, în cadrul stejărişului amestecat, domină stejarul (*Quercus*) faţă de ulm (*Ulmus*) şi tei (*Tilia*). De asemenea alunul scade mult.

Procentele mult superioare ale stejarului (*Quercus*) faţă de cele înregistrate de ulm (*Ulmus*) şi tei (*Tilia*), ca şi răspîndirea foarte slabă a alunului ne determină să considerăm că sedimentul din secţiunea V s-ar încadra în ultima subfază stabilită de către E. Pop pentru platoul Oaş-Maramureş [5]. Avînd în vedere că faza de vegetaţie a molidului, stejărişului amestecat şi alunului, în zonele montane a cuprins Borealul şi Atlanticul, putem considera că profilul secţiunii V se încadrează, în schema lui Blytt-Sernander, în perioada atlantică, caracterizată, în ţara noastră, printr-un climat cald şi mai umed decît în perioada anterioară.

Analiza de C_{14}, efectuată pe coarnele de cerb a stabilit pentru stratul de la 160 cm adîncime, din secţiunea IV, vîrsta absolută de 8010 $\pm$120 ani [6].

Avînd în vedere că straturile din secţiunea IV s-au sedimentat în timpul celei de a treia subfaze stabilită de către E. Pop [7], pentru faza de vegetaţie a molidului, stejărişului amestecat şi alunului, putem considera ca datare absolută a acestei subfaze şi implicit a perioadei climatice atlantice, în care aceasta s-a desfăşurat, vîrsta de circa 8 000 de ani. În acest fel, pare foarte plauzibilă vîrsta de 9 000—10 000 de ani stabilită de către E. Pop [8], încă din anul 1942, ca reprezentînd apogeul timpului călduros postglaciar.

Raportul dintre suma polenului de arbori şi cel de ierburi demonstrează că pădurea nu stăpînea o suprafaţă prea mare, aspectul fitogeografic al acestei zone, în perioada căreia i se suprapune profilul analizat, fiind probabil asemănător cu cel de trecere de la silvostepă la pădure.

Ierboasele sînt foarte bine reprezentate prin *Chenopodiaceae* mai cu seamă în partea inferioară a profilului (30,7%); *Compositae*, care îşi ating maximul (30,1%) pe seama reducerii chenopodiaceelor; *Gramineae* (circa 18%); *Polygonaceae* (11,1% în partea inferioară a profilului) etc. (tabelul 1).

2. *Analiza polinică a coprolitelor din secţiunea V.* Diagrama polinică, ca şi în secţiunea IV, este dominată de stejărişul amestecat în care valorile cele mai ridicate sînt deţinute de tei (*Tilia*), în prima parte şi stejar (*Quercus*), în a doua parte (fig. 2). Dominarea teiului în prima parte are o semnificaţie deosebită, deoarece confirmă ordinea stabilită de către E. Pop privind predominarea elementelor stejărişului amestecat de-a lungul fazei molidului, stejărişului amestecat şi alunului (*Ulmus*, *Tilia*, *Quercus*). De asemenea, permite să considerăm partea inferioară

[3] E. Pop, *op. cit.*, 1942, p. 146.

[4] Într-un studiu recent: E. Pop, V. Lupşa, N. Boşcaiu, *Diagrama sporopolinică de la Tăul Zănoguţii* (Munţii Retezat). Progrese în palinologia românească, Bucureşti, 1971, p. 219—225, borealul este considerat că a început acum 6 900 ani, iar atlanticul în urmă cu 6 000 ani.

[5] E. Pop, *op. cit.*, 1942, p. 148—149.

[6] Analiza de C_{14} a fost efectuată de către Prof. Dr. H. W. Scharpenseel de la Institut für Bodenkunde der Rheinischen Friedrich Wilhelms-Universität, Bonn.

[7] E. Pop, *op. cit.*, p. 148—149.

[8] E. Pop, *op. cit.*, p. 146.

a sedimentului din secţiunea V (140—165 cm) mai veche decît cea din secţiunea IV. Această secvenţă (140—165 cm) s-ar plasa, conform subfazelor stabilite pentru platoul Oaş-Maramureş, la contactul dintre subfaza b şi c.

Şi în timpul sedimentării stratelor din secţiunea V, fagul (*Fagus*) şi carpenul (*Carpinus*) apar doar în cîteva spectre cu valori deosebite de mici. Arţarul (*Acer*) la fel ca în secţiunea IV, prezintă valori semnificative (maximul de 24,5%), alunul (*Corylus*) este ceva mai răspîndit (5,3%), iar celelalte genuri (*Betula*, *Alnus*, *Salix*) înregistrau, în cea mai mare parte, aceeaşi răspîndire.

Ierboasele sînt constituite în mod dominant din aceleaşi familii; *Chenopodiaceae* (35,2%), *Gramineae* (27,6%), *Compositae* (peste 20%), *Polygonoceae* (11,6%), precum şi o serie de ierburi reprezentate prin valori mai mici (tabelul 2).

Raportul între *A.P.* şi *N.A.P.* relevă acelaşi aspect al unei păduri deschise, cu observaţia că în prima parte caracterul silvostepic era destul de evident.

3. *Analiza polinică a coprolitelor din secţiunea VI.* În secţiunea VI analiza polinică cuprinde un singur orizont, la adîncimea de 160 cm (tabelul 3). Spectrul polinic reconstituit din coprolitele secţiunii VI, prezintă multe asemănări cu cele din secţiunea IV şi V.

Stejărişul amestecat este predominant fiind alcătuit în primul rînd din stejar (*Quercus*) (31,3%), tei (*Tilia*) (22,2%) şi mai puţin ulm (*Ulmus*) (15,6%). Oricum, ulmul (*Ulmus*) înregistrează, în această secţiune, cele mai ridicate valori.

Fagul (*Fagus*) lipseşte cu desăvîrşire, carpenul (*Carpinus*) este prezent cu 1,2%, iar alunul (*Corylus*) abia depăşeşte 0,5%. Arţarul (*Acer*) este foarte răspîndit, procentele sale fiind mai mari de 15%.

Coniferele sînt, ca şi în secţiunea IV şi V, slab reprezentate.

Ierboasele sînt constituite în cea mai mare parte din *Gramineae* (22,1%), *Chenopodiaceae* (15,9%) şi *Compositae* (30,1%). Compositele, ca dealtfel şi-n celelalte secţiuni, sînt formate în majoritate din *Artemisia*.

După cum reiese din descrierea spectrelor polinice ale celor trei secţiuni de la Icoana, sedimentele de aici s-au depus în perioada de culminare a timpului călduros postglaciar după cronologia propusă de L. von Post[9]. Datorită condiţiilor climatice deosebit de favorabile ale acestei perioade, arealul unor plante, care mai înainte fuseseră nevoite să se menţină în cadrul unor zone sudice mai restrînse, a înaintat puternic spre nord. Nu este exclus ca tocmai în această perioadă să fi pătruns pe teritoriul ţării noastre elemente asupra cărora s-a încercat de către omul primitiv o primă acţiune de cultivare sau arealul restrîns, pînă în această perioadă, al altora să se fi extins considerabil sub influenţa climatului favorabil ce se instalase. Identificarea în cadrul sedimentului de la Icoana a gramineelor de tip *Cerealia* ne determină să susţinem această ipoteză.

Este ştiut că o serie de studii ale unor palinologi de renume mon-

[9] E. Pop, BSRG, 52, 1933, p. 130.

dial au fixat ca limită inferioară a dimensiunilor polenului de tip *Cerealia* cifra de 38 μ (Erdtman, Firbus, Yamasachi, Ferari)[10].

Efectuînd măsurătorile micrometrice asupra tuturor gramineelor mai mari de 27 μ întîlnite în stratele de la Icoana, am ajuns la următoarele rezultate (tabelul 4)[11].

— În toate spectrele analizate apar *Gramineae* de tip *Cerealia* cu diametrul de circa 38,50 μ.

— În general gramineele de tip *Cerealia* cu diametrul de circa 38,50 μ scad valoric spre suprafaţă după ce îşi ating maximul în spectrul polinic imediat superior celui de bază. Acest fapt demonstrează că pe măsura scurgerii timpului, o bună parte din gramineele al căror polen prezenta dimensiunile de circa 38,50 μ, suferă a reducere valorică în favoarea gramineelor cu diametrul mai mare tocmai datorită procesului de trecere spre gramineae cu un caracter tot mai apropiat celui de tip *Cerealia* propriu-zis.

— Gramineele de tip *Cerealia* cu diametrul de circa 41,00 μ sînt prezente în toate orizonturile analizate din secţiunea IV, înregistrînd o evidentă creştere în stratul superior şi apar numai în cele două spectre inferioare din secţiunile V, cu acelaşi salt valoric spre suprafaţă, ceea ce înseamnă că deja pasul calitativ s-a produs şi acest tip de graminee cu diametrul mai mare, cîştiga teren pe măsura trecerii timpului;

— Gramineele de tip *Cerealia* cu diametrul de circa 43,00 μ sînt constante din punct de vedere procentual în toate spectrele polinice din secţiunea IV şi lipsesc cu desăvîrşire în secţiunea V. Este vorba probabil de o stabilizare relativă a acestora pe timpul sedimentării stratelor din secţiunea IV.

— Gramineele de tip *Cerealia* cu diametrul de circa 45,50 μ sînt prezente în cele două spectre superioare din secţiunea IV, cu o uşoară evidenţiere valorică spre spectrul polinic de suprafaţă şi nu apar decît la nivelul de 140 cm în secţiunea V. Acestea pot fi considerate cu certitudine *Gramineae* de tip *Cerealia* propriu-zise, ca şi cele cu diametrul mai mare cuprins între 47,50 şi 54,50 μ, care nu apar totuşi decît cu totul sporadic în fiecare din secţiunile analizate.

În urma aspectelor relevate mai sus, ţinînd seama, pe de o parte de faptul că proporţiile gramineelor de tip *Cerealia* cresc în general în fiecare secţiune şi pentru fiecare categorie micrometrică menţionată (excepţie cele de 38,50 μ) dintre spectrele inferioare spre cele superioare, iar, pe de altă parte, valorile descresc în cadrul categoriilor micrometrice mai mari, concluzia este următoarea : sedimentul de la Icoana conţine acele *Gramineae* de tip *Cerealia* care se caracterizează printr-o formă primitivă a lor şi numai sporadic *Gramineae* de tip *Cerealia* propriu-zise.

Desigur, în ce măsură aceste *Gramineae* erau folosite de către om pentru hrana sa sau, şi mai mult, în ce proporţie el încerca cultivarea acestora este greu de precizat în urma unei singure analize. Problema aceasta rămîne deschisă şi numai prin intensificarea studiilor polinice în această zonă ca şi-n alte regiuni, mai mult sau mai puţin apropiate, se va putea ajunge la o concluzie mai sigură.

---

[10] G. Erdtman. *An introduction to pollen analysis*, 1943, Waltham, Mass., U.S.A., p. 56—62.

[11] M. Cârciumaru, *Unele rezultate privind cultivarea plantelor de către omul primitiv, obţinute pe baza analizei polinice în strate arheologice.* Comunicare ţinută la cel de-al doilea simpozion naţional „Din istoria agriculturii în România", Iaşi, 5—7 noiembrie 1971.

165 140 100 90 Cm %

COMPONENȚI PRINCIPALI
SPORI (Polypodiaceae)
COPACI
IERBURI
PICEA
PINUS
FAGUS
QUERCUS
ULMUS
TILIA
Q.M.
CARPINUS
BETULA
ALNUS
SALIX
ACER
CORYLUS
A.P. + CORYLUS
N.A.P.
GRAMINEAE
CYPERACEAE
URTICA
CHENOPODIACEAE
COMPOSITAE
Artemisia
POLYGONACEAE
PLANTAGINACEAE
IRIDIACEAE
LABIATE
CISTACEAE
PORTULACEAE
CAMPANULACEAE
DIFERITE IERBURI

Fig. 2. — Diagrama polinică a stratelor din secțiunea V.

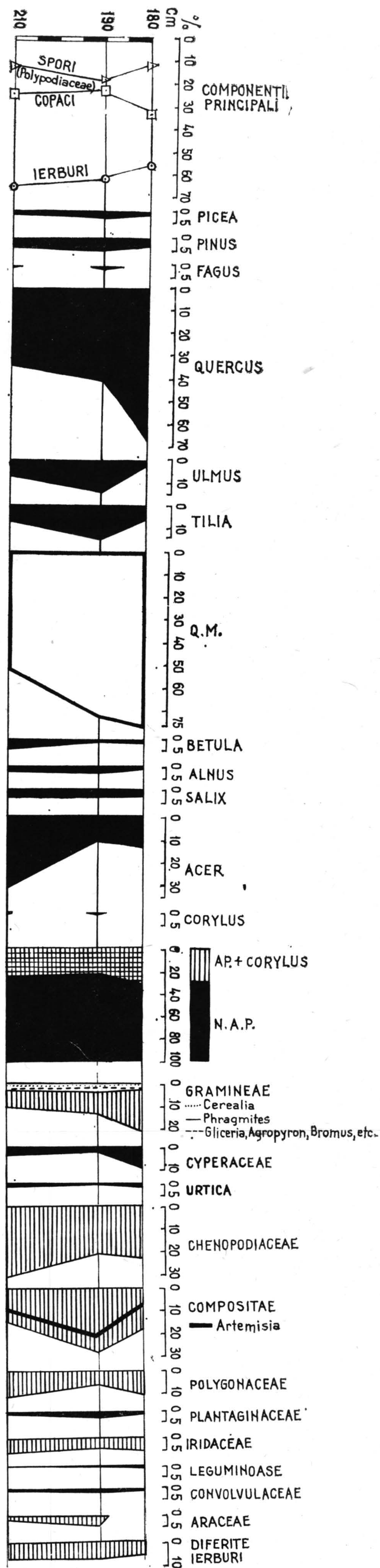

Fig. 1. — Diagrama polinică a stratelor din secțiunea IV.

Tabel 1

procentele polenului și sporilor conținuți de coprolitele din secțiunea IV

Numărul curent	Adîncimea în cm.	Copaci	Ierburi	*Spori-Polypodiacene*	*Pinus*	*Picea*	*Fagus*	*Quercus*	*Ulmus*	*Tilia*	Q.M. (*Quercus, Ulmus, Tilia*)	*Betula*	*Alnus*	*Salix*	*Acer*	*Juglans*	*Corylus*	*Gramineae*	*Cyperaceae*	*Urtica*	*Chenopodiaceae*	*Compositae*	*Artemisia*	*Polygonaceae*	*Plantaginaceae*	*Dipsacaceae*	*Umbeliferae*	*Leguminosae*	*Labiatae*	*Convolvulaceae*	*Malvaceae*	*Cruciferae*	*Polygalaceae*	*Cistaceae*	*Geraniaceae*	*Caryophyllaceae*	*Iridaceae*	*Araceae*	*Rosaceae*	*Cannabaceae*	*Linnaea borealis*	*Hedera*	*Ephedra*	*Hydrocharitaceae*	*Nymphaceae*	Suma grăuncioarelor de polen și spori numărați
1	180	30,8	55,0	11,2	3,5	1,0	—	67,0	3,0	6,5	76,5	1,5	1,0	3,0	13,5	—	—	20,6	8,9	1,1	23,3	9,8	7,3	10,9	0,8	0,8	0,5	1,6	0,2	2,8	0,2	0,5	0,2	—	—	0,2	5,6	—	0,5	0,5	—	1,1	0,2	0,5	—	64 8
2	190	22,1	60,3	17,6	5,3	2,6	1,3	41,3	14,6	14,6	70,5	1,3	3,3	3,3	10,9	0,6	0,9	21,4	2,0	0,7	20,8	6,3	21,8	6,3	2,7	0,7	0,2	0,2	0,7	1,8	—	—	—	0,7	0,7	0,7	4,4	4,0	0,7	—	—	0,4	0,4	0,2	—	676
3	210	24,6	64,4	11,0	4,6	1,3	0,5	34,5	7,6	7,3	49,3	4,1	2,5	2,8	32,6	1,8	1,4	18,0	3,8	0,9	30,7	5,9	8,5	11,1	0,8	0,7	0,7	0,7	0,2	1,1	—	—	—	—	—	1,4	5,8	1,8	0,5	1,4	0,5	0,5	0,1	0,1	0,1	1 00 8

Tabel 2

procentele polenului și sporilor conținuți de coprolitele din secțiunea V

Numărul curent	Adîncimea în cm.	Copaci	Ierburi	*Spori-Polypodiaceae*	*Pinus*	*Picea*	*Fagus*	*Quercus*	*Ulmus*	*Tilia*	Q.M. (*Quercus, Ulmus, Tilia*)	*Carpinus*	*Betula*	*Alnus*	*Salix*	*Acer*	*Juglans*	*Corylus*	*Gramineae*	*Cyperaceae*	*Urtica*	*Chenopodiaceae*	*Compositae*	*Artemisia*	*Polygonaceae*	*Plantaginaceae*	*Dipsacaceae*	*Umbeliferae*	*Leguminosae*	*Labiatae*	*Convolvulaceae*	*Cruciferae*	*Cistaceae*	*Geraniaceae*	*Caryophyllaceae*	*Iridaceae*	*Araceae*	*Rosaceae*	*Cornaceae*	*Campanulaceae*	*Ranunculaceae*	*Hedera*	*Epnedra*	*Linnaea borealis*	*Hydrocharitaceae*	*Portulaceae*	*Cannabaceae*	*Gentianaceae*	Suma grăuncioarelor de polen și spori numărați
1	90	13,1	76,3	10,6	2,4	—	—	26,5	9,6	35,0	71,1	1,2	1,2	—	3,6	19,2	—	0,4	7,3	1,6	1,2	17,6	3,5	34,7	7,2	0,4	0,2	1,0	0,8	5,1	0,2	0,8	2,4	0,2	1,0	2,2	0,8	0,6	0,6	1,4	—	0,6	1,0	1,0	0,8	3,0	—	—	631
2	100	51,7	42,6	5,7	0,4	—	—	72,2	3,5	4,8	80,5	—	0,8	0,8	1,6	15,3	0,4	3,2	18,9	3,2	1,0	53,2	7,4	4,2	9,1	0,5	2,1	0,5	0,5	1,0	—	1,0	0,5	—	0,5	1,0	—	1,0	—	2,1	—	0,5	0,5	—	3,7	0,5	0,5	—	439
3	140	34,7	51,7	13,6	7,0	1,0	—	50,5	4,5	1,5	56,5	0,5	1,0	6,5	3,0	24,5	—	5,3	27,6	2,0	0,2	16,4	1,3	11,4	11,6	0,4	—	0,2	—	0,2	—	—	2,0	—	2,6	8,4	0,4	—	—	1,0	—	1,3	1,0	1,0	1,3	1,3	—	—	576
4	165	11,1	37,1	51,8	3,4	—	1,1	22,9	12,6	40,2	75,7	—	2,3	3,4	2,3	11,5	—	1,0	24,8	1,7	0,3	19,0	8,6	21,4	7,2	2,0	—	0,2	0,3	—	—	—	—	—	1,0	1,3	3,8	1,6	0,3	2,7	0,3	0,6	0,3	—	—	—	—	0,3	779

Tabel 3

procentele polenului și sporilor conținuți de coprolitele din secțiunea VI

Numărul curent	Adîncimea în cm.	Copaci	Ierburi	*Spori-Polypodiaceae*	*Pinus*	*Picea*	*Quercus*	*Ulmus*	*Tilia*	Q.M. (*Quercus, Ulmus, Tilia*)	*Carpinus*	*Betula*	*Alnus*	*Salix*	*Acer*	*Juglans*	*Corylus*	*Gramineae*	*Cyperaceae*	*Urtica*	*Cnenopodiaceae*	*Compositae*	*Artemisia*	*Polygonaceae*	*Dipsacaceae*	*Umbeliferae*	*Labiatae*	*Convolvulaceae*	*Cistaceae*	*Geraniaceae*	*Caryophyllaceae*	*Iridaceae*	*Araceae*	*Rosaceae*	*Campanulaceae*	*Ranunculaceae*	*Boraginaceae*	*Hedera*	*Ephedra*	*Linnaea borealis*	*Hydrocharitaceae*	*Aquifoliaceae*	Suma grăuncioarelor de polen și spori numărați
1	160	21,2	70,5	8,3	3,6	1,2	31,3	15,6	22,2	69,1	1,2	2,4	2,4	3,6	15,6	0,6	0,6	22,1	3,1	1,4	15,9	9,6	20,5	6,7	0,3	0,4	2,5	0,6	1,8	0,3	2,1	2,7	4,5	0,1	1,0	0,3	0,1	0,4	0,3	0,5	0,5	0,1	781

Tabelul 4

Componenţa gramineelor în profilul de la Icoana
— Porţile de Fier —

Numărul curent	Secţiunea	Adîncimea în cm.	Procentul total de *Gramineae* estimate la suma ierb.	*Gliceria, Bromus, Agropyron*	*Phragmites*	*Gramineae* 27 μ	*Gramineae* 29 μ	*Gramineae* 36 μ	*Gramineae* Tip *Cerealia* 38,5 μ	41,0 μ	43,0 μ	45,5 μ	47,5 μ	50,0 μ	54,5 μ
1		180	20,6	2,0	3,3	—	0,2	1,1	0,5	1,1	0,2	0,5	—	—	—
2	IV	190	21,4	2,0	3,9	—	—	0,7	0,7	0,2	0,2	0,2	0,2	—	0,2
3		210	18,0	3,7	3,5	—	1,5	1,7	0,1	0,2	0,2	—	—	—	—
4		90	7,3	0,4	1,8	0,2	0,6	0,2	0,4	—	—	—	—	0,2	—
5		100	18,9	1,0	2,1	—	2,5	1,3	0,5	—	—	—	—	—	—
6	V	140	27,6	6,0	4,7	—	3,7	2,6	1,0	2,0	—	0,2	—	—	—
7		165	24,8	3,4	4,5	—	3,4	1,0	0,6	0,3	—	—	0,3	—	0,3
8	VI	160	22,1	5,1	2,7	—	2,3	0,9	0,9	0,9	0,5	0,1	—	—	0,3

SITUAŢIA GEOCRONOLOGICĂ A STRATELOR DE LA ICOANA ÎN RAPORT CU ALTE AŞEZĂRI EPIPALEOLITICE DIN ŢARA NOASTRĂ

Încă din anul 1954, regretatul profesor C.S. Nicolăescu-Plopşor îşi exprima nemulţumirea asupra stadiului cercetărilor epipaleolitice de la noi din ţară şi mai ales în privinţa corelării datelor arheologice cu rezultatele palinologice în vederea fixării unei cronologii sigure a acestei perioade [12]. Deşi a trecut o perioadă de timp relativ mare de la această dată şi cu toate că au fost descoperite numeroase aşezări epipaleolitice, fixarea în timp a acestei perioade este departe de a fi considerată satisfăcătoare. În ultima vreme se manifestă un interes sporit din partea arheologilor în ceea ce priveşte corelarea datelor obţinute de o serie de discipline cum ar fi paleontologia, palinologia, paleopedologia, antropologia, datarea C_{14} etc., iar rezultatele oferite de acestea contribuie, din ce în ce mai evident, la elucidarea unor aspecte tot mai interesante ale epipaleoliticului românesc.

Una dintre primele descoperiri epipaleolitice de la noi din ţară cu o stratigrafie clară este cea din Peştera Hoţilor de la Băile Herculane, uneltele microlitice din silex de aici fiind atribuite azilianului [13]. Azilianul din peştera Hoţilor este plasat în epoca de trecere de la pleistocen

---

[12] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Probleme de antropologie, 1, 1954, p. 69.

[13] C.S. Nicolăescu-Plopşor, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 26—27; C.S. Nicolăescu-Plopşor şi E. Comşa, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 17—26.; C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 203—213.

la holocen, încadrare bazată, mai cu seamă, pe rezultatele obţinute din analiza probelor de cărbune şi micromamiferelor. Încercînd a preciza poziţia sedimentului respectiv în cadrul fazelor de vegetaţie stabilite polenanalitic de E. Pop pentru holocenul din România [14], C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Al. Păunescu paralelizează aceste strate cu faza de trecere pin-molid [15].

Analizele de polen, efectuate ulterior [16] confirmă datarea de 12 000—8 000 ani, presupusă de arheologii care s-au ocupat de acest sediment. Stratele inferioare considerate aziliene (din păcate analiza polinică nu este însoţită de profilul arheologic), coincid dezvoltării puternice a pineţelor care ating circa 90%.

În anul 1967, M. Bitiri şi V. Căpitanu publică rezultatele obţinute asupra sedimentului de la Curmătura Bardosului (Carpaţii Orientali), sediment atribuit swiderianului. Ca şi în cazul celorlalte staţiuni epipaleolitice descoperite pînă la acea dată, încadrarea cronologică se bazează, şi în această situaţie, în primul rînd pe criteriul sedimentologic şi tipologic. Făcîndu-se o paralelizare cu swiderianul de la Scaune, autorii plasează stratele de la Curmătura Bardosului în perioada de trecere de la pleistocen la holocen [17].

Dezvelirea stratelor de la Cuina Turcului (Dubova) a însemnat începutul unor cercetări complexe pentru epipaleoliticul din ţara noastră [18]. O serie de discipline (paleontologia, palinologia, antropologia, datarea absolută cu ajutorul C 14), prin rezultatele lor, au contribuit la periodizarea cît mai fidelă a acestui sediment. Rezultatele obţinute în această aşezare devin cu atît mai importante, cu cît Cuina Turcului este situată în aceeaşi zonă cu sedimentul de la Icoana. Analiza polinică, executată de către E. Pop, N. Boşcaiu şi V. Lupşa, plasează stratul romanello-azilian I cel mai tîrziu la sfîrşitul pinetelor preboreale, iar nivelul romanello-azilian II (cu maximul de stejăriş amestecat de 80%, în care numai teiul deţine 73%) în timpul perioadei Boreale [19].

Datele paleontologice de la Cuina Turcului, au determinat-o pe Alexandra Bolomey să considere că straturile romanello-aziliene s-ar suprapune Dryasului tîrziu şi Preborealului, fără a depăşi acest stadiu [20].

Examinarea cărbunilor de Pinus prin metoda C_{14} efectuată la Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie-Bereich Ur- und Frühgeschichte a stabilit pentru stratul romanello-azilian următoarele date :

Stratul II — Bln — 803 ; 10650 ± 120 î.e.n.

Stratul II — Bln — 802 ; 8175 ± 200 î.e.n.

Deci, rezultatele analizei polinice sînt cele care fixează data cea mai tîrzie pentru epipaleoliticul de la Cuina Turcului, atribuind straturile

---

14 E. Pop, Buletinul Grădinii botanice Cluj, 9, 1929, p. 81—210.

15 C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 209.

16 N. Boşcaiu and V. Lupşa, Revue roumaine de biologie, série de botanique, 12, 1967, 2—3, p. 137—140.

17 M. Bitiri şi V. Căpitanu, SCIV, 18, 1967, 1, p. 63—70.

18 Al. Păunescu, SCIV, 21, 1970, 1, p. 3—47.

19 E. Pop, N. Boşcaiu, şi V. Lupşa, SCIV, 21, 1970, 1, p. 31—34.

20 Al. Bolomey, SCIV, 21, 1970, 1, p. 37—39.

romanello-aziliene II perioadei boreale din schema lui Blytt-Sernander.

Prin precizarea poziției cronologice a epipaleoliticului de la Icoana considerat sincron perioadei atlantice, și deci posterior stratelor de la Cuina Turcului, se lărgește foarte mult perioada de timp atribuită manifestărilor culturale de factură epipaleolitică din țara noastră.

În concluzie, epipaleoliticul din România s-ar suprapune următoarelor faze de vegetație stabilite prin analize de polen pentru teritoriul țării noastre de către E. Pop [21] : faza pinului, faza pin-molid și faza molidului cu stejăriș mixt și alun și ar cuprinde următoarele perioade : Preboreală, Boreală, și Atlantică, fără a se putea preciza încă, cît a cuprins din ultima perioadă. Faptul că epipaleoliticul de la Icoana urmează cronologic celui de la Cuina Turcului își găsește confirmarea și-n rezultatele obținute prin datarea absolută cu C_{14} .

Desigur, intervalul de timp căruia i se suprapune epipaleoliticul pe teritoriul țării noastre pare destul de mare și sugerează, pe drept cuvînt, întrebarea dacă este într-adevăr posibil să fi cuprins această perioadă un timp atît de îndelungat ?

Limita superioară se pare că este mai bine precizată, chiar dacă nu se poate spune cu certitudine cît a cuprins din perioada atlantică. Problema care rămîne a fi verificată este limita de început a epipaleoliticului pe teritoriul țării noastre.

Cercetările viitoare, care se vor efectua în laboratorul palinologic din cadrul Institutului de arheologie din București, au prevăzut, printre alte obiective, studii cît mai amănunțite și complete asupra epipaleoliticului din România, care, sperăm, vor contribui la precizarea limitelor acestei atît de mult discutate perioade.

L'ANALYSE POLLINIQUE DES COPROLITHES DE LA STATION ARCHÉOLOGIQUE D'ICOANA

RÉSUMÉ

L'analyse pollinique des coprolithes d'Icoana est en Roumanie le premier essai d'appliquer cette méthode d'étude à de tels sédiments. Aussi, l'auteur s'attache-t-il à en préciser les avantages et les désavantages. Parmi les principaux avantages, il note : les possibilités de documentation paléofloricole et paléoclimatique, quand des couches dépourvues de pollen comportent par contre des sédiments coprolithiques ; la grande quantité de pollen retenu (dans la plupart des cas) par les coprolithes ; l'excellent état de conservation du pollen ; la facilité de son extraction sans risques de contamination par les agents extérieurs lors du transport sur la verticale. Entre les désavantages avec lesquels il faut compter il y a : l'impossibilité de s'assurer toujours une colonne stratigraphique sans césures ; les erreurs résultant du fait que les sédiments coprolithiques peuvent se constituer à n'importe quel mo-

[21] E. Pop, *op. cit.*, 1929, p. 81—210.

ment de l'année ; une très grande fréquence des herbacés quand les coprolithes proviennent d'animaux herbivores.

Les couches archéologiques d'Icoana comportant des coprolithes sont attribuées par l'archéologue V. Boroneanţ aux cultures de l'épipaléolithique final. Elles sont comprises dans les sections IV, V et VI. Le sédiment de la section IV se place — tant par le pourcentage du chêne de beaucoup supérieur à celui de l'orme et du tilleul, que par la diffusion extrêmement rare du noisetier — dans la dernière sous-phase déterminée par E. Pop dans le cadre de la phase de végétation du mélèze, de la chênaie mixte et du noisetier. Le développement de cette sous-phase a eu lieu au cours de la période atlantique, caractérisée par un climat chaud, plus humide que celui de la période précédente. Grâce à l'analyse au C_{14}, l'âge de la couche de la section IV située à une profondeur de 160 cm a été fixé à 8010 $\pm$ 120 ans.

En passant à la section V, l'auteur constate la signification toute particulière de la prédominance du tilleul dans la première partie de cette section. Ceci confirme, en effet, l'ordre établi par E. Pop en ce qui concerne la prédominance des éléments de chênaie mixte tout au long de la phase mélèze-chênaie mixte-noisetier (*Ulmus*, *Tilia*, *Quercus*). Elle atteste, en outre, l'ancienneté du sédiment de cette section par rapport à celui de la section IV.

L'identification dans toutes les sections des graminées de type *Cerealia* (tab. 4) conduit à la conclusion que : compte tenu, d'une part, de ce que les proportions des graminées de type *Cerealia* augmentent en général avec chaque section et pour chaque catégorie micrométrique mentionnée (sauf celles de 38,50) partant des spectres inférieurs vers les spectres supérieurs, et que, d'autre part, les valeurs diminuent dans le cadre des catégories micrométriques plus grandes, on peut estimer qu'en général les sédiments d'Icoana comportent des formes primitives des graminées du type *Cerealia* et seulement de façon sporadique des *Gramineae Cerealia* proprement dites.

Du fait de la détermination exacte de la position chronologique de l'épipaléolithique d'Icoana (considéré synchrone à la période atlantique), l'intervalle attribué dans notre pays aux manifestations culturelles de l'épipaléolithique s'élargit sensiblement. En effet, la datation des couches les plus précoces de l'épipaléolithique semble superposer la phase du pin. Il s'ensuit donc que l'épipaléolithique aura englobé en Roumanie les phases du pin-mélèze et du mélèze-chênaie mixte-noisetier, qui correspondraient aux périodes climatiques préboréale, boréale et atlantique. On ne saurait, toutefois, préciser l'étape de la période atlantique à laquelle il correspond. Enfin, une autre conclusion qui se dégage de cette analyse concerne la nécessité de procéder à de multiples vérifications de la limite initiale de l'épipaléolithique en Roumanie dans différentes situations.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Diagramme pollinique des couches de la section IV.

Fig. 2. — Diagramme pollinique des couches de la section V.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EPOCII BRONZULUI ÎN JUD. BRĂILA

DE

N. HARȚUCHE

Dacă alte zone geografice ale țării au constituit obiectul unor îndelungi și cuprinzătoare cercetări arheologice, teritoriul actual al jud. Brăila, sau mai exact zona din NE Munteniei, cuprinsă între cursurile apelor Dunării, Siretului, Buzăului și Călmățuiului, a intrat în sfera investigației arheologice abia cu un deceniu și jumătate în urmă. O lacună, ușor sesizabilă în cercetările din această zonă, privește epoca bronzului în general, și perioadele sale timpurie și mijlocie în special. Ele vor constitui obiectul cercetării de față.

Dacă judecăm după situația existentă în actualul jud. Brăila și în Dobrogea, constatăm că nu s-a descoperit nici o așezare care să aparțină unei culturi din bronzul timpuriu și mijlociu. În Dobrogea, după încetarea așezărilor Cernavoda III, pînă la apariția așezărilor din bronzul final, de tip Coslogeni, nu se știe nimic [1]. În jud. Brăila, după dispariția ultimelor urme ale culturii Foltești II „și chiar a celor sporadice Foltești III", pînă la apariția primelor dovezi ale culturii Noua, constatăm o situație similară celei din Dobrogea.

O singură descoperire izolată, care ar marca existența bronzului mijlociu, o constituie mormîntul din tumulul de la pepiniera Baldovinești, de lîngă Brăila, în care s-au găsit cîteva fragmente de ceşti, aparținînd culturii Tei (II) [2]. În cei 17 ani de cercetări făcute pe raza jud. Brăila, nu s-a descoperit nici o așezare de tip Tei, dar nici un alt mormînt care să aparțină acestei culturi. I. Nestor arată că cultura Tei nu înaintează spre răsărit mai departe de zona sud-vestică a Călmățuiului, și acest fapt este confirmat pînă în prezent [3]. D. Berciu este de părere că această cultură, în etapa ei finală, ar fi pătruns și pe teritoriul Dobrogei, bazîndu-se pe unele descoperiri sporadice de aici [4].

---

[1] Sebastian Morintz, Pontica, 5, 1972, p. 56.

[2] N. Harțuche, *Repertoriul arheologic al jud. Brăila*, p. 14 ; N. Harțuche și F. Anastasiu RevMuz, 2, 1965, p. 367.

[3] I. Nestor, *Istoria României*, vol. I, p. 105—106.

[4] D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, p. 67.

S C I V, tomul 24, nr. 1, București, 1973, p. 15—25

Acest punct de vedere nu este îmbrăţişat de S. Morintz, care susţine că sporadicele urme atribuite culturii Tei din Dobrogea, se încadrează culturii de tip Coslogeni[5]. Fără a exclude definitiv posibilitatea descoperirii în viitor a unor aşezări din etape măcar tîrzii ale culturii Tei în zona Călmăţuiului, mormîntul de la Baldovineşti rămîne deocamdată o descoperire izolată.

Această aparentă necunoaştere, afectînd cel puţin prima jumătate a epocii bronzului în zona Brăilei şi a Dobrogei, începe treptat să-şi găsească unele explicaţii prilejuite de descoperirea unor morminte plane şi tumulare în această regiune. Este ştiut astăzi că conceptul de cultură a mormintelor cu ocru nu mai poate fi susţinut. Indiferent dacă aceste morminte sînt plane sau tumulare, cu sau fără ocru, cu scheletele în poziţia întinsă sau chircită, din ele puţine se încadrează în mod cert unei anumite culturi cunoscute[6]. Unele pot fi atribuite eneoliticului sau perioadei de tranziţie (Cernavoda, Folteşti) pe cînd altele nu le putem atribui nici uneia din acestea. În jud. Brăila cunoaştem o serie de descoperiri de acest gen, pe care nu le putem încadra din punct de vedere cultural. Pentru exemplificare vom face o sumară trecere în revistă a unor morminte descoperite grupat sau izolat. Vom începe cu o descoperire mai veche, făcută în incinta pepinierei Baldovineşti, de lîngă Brăila. Aici, într-un tumul aplatisat din cauza lucrărilor agricole, au fost descoperite 18 morminte de înhumaţie. Excluzînd pe cel atribuit culturii Tei (M. 5), care era situat către extremitatea de nord-est a movilei[7], din restul de 17 morminte, 4 conţineau schelete în poziţia întinsă cu braţele pe lîngă corp, iar 13 aveau scheletele în poziţia chircită. Deşi nu vom face o descriere detaliată a mormintelor şi inventarului [8] pe care îl conţineau (acest lucru l-am făcut într-o altă lucrare), totuşi considerăm necesar a reveni cu o succintă prezentare a faptelor. Gropile mormintelor au fost săpate în lutul galben, de la baza movilei, sau în mantaua acesteia. Ele aveau forma rectangulară, iar la două s-au observat urme de bîrne. Majoritatea scheletelor în poziţia chircită erau culcate pe partea stîngă (în 9 cazuri) şi numai 4 pe dreapta, iar ca orientare, majoritatea aveau craniul spre est.

Inventarul funerar consta din vase ceramice (în total 9 exemplare), două catarame de os cu gardină în jurul orificiului central şi un inel de os, iar din categoria obiectelor de piatră fac parte : un vîrf de săgeată de silex de dimensiuni mici, un cuţit curb de piatră şi o lamă de silex cu aspect de grattoir, lucrată foarte grosolan (fig. 1/6—7). Vasele sînt de dimensiuni mijlocii, confecţionate neglijent din pastă impură, majoritatea fiind lipsite de ornamente. Dintre toate, mai mult ne reţine atenţia vasul de dimensiuni mai mari, în formă de ceaşcă, descoperit în mormîntul nr. 15, al cărui schelet era în poziţie chircită, culcat pe partea stîngă şi cu capul orientat către est. Vasul de ofrandă este lucrat din pastă de calitate mai bună, într-o tehnică îngrijită, comparativ cu celelalte exemplare. La exterior, pasta are culoarea castaniu-cenuşie cu pete gălbui. Forma : tronconică, cu gura larg deschisă şi uşor oblică, înclinată

[5] Sebastian Morintz şi N. Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 375.
[6] Sebastian Morintz şi P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 561, 562.
[7] N. Harţuche şi F. Anastasiu, RevMuz, 2, 1965, p. 367.
[8] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Brăiliţa*, 1968, p. 40 şi urm.

spre toartă. Corpul vasului este bombat în partea superioară, îngustîndu-se către fund. Buza este lată și puțin teșită spre interior. Vasul este prevăzut cu o toartă aplicată, în formă de bandă și cu o albiere longitudinală. Față de nivelul gurii vasului toarta este puțin supraînălțată. Decorul constă numai din ornamentarea umărului vasului cu un șir de linii in-

Fig. 1. — Baldovinești, *1—4*, vase din mormintele de la Baldovinești; *5*, disc de os; *6*, cuțit curb de piatră; *7*, vîrf de săgeată de silex. Toate provin din mormintele de la Baldovinești.

cizate, dispuse în formă de unghiuri, așezate orizontal, întrerupte de toartă (fig. 1/3—4). Dimensiuni: înălțimea 12 cm, diam. gurii 16 cm, diam. fundului 8 cm. În mormîntul nr. 3 (așezat tot în poziția chircită) s-au descoperit un vîrf de săgeată din silex, de dimensiuni mici, cu baza concavă terminată în două aripioare, cu marginile foarte fin retușate (fig. 1/7) și o cataramă de os cu gardină în jurul orificiului central, identică cu cea descoperită în M. 12 (fig. 1/5). Vîrful de săgeată este asemănător

cu exemplarele din mormintele de la Gîrceni[9], precum şi cu unele aparţinînd culturilor Monteoru şi Schneckenberg[10]. Cît priveşte cataramele de os, acestea sînt şi ele frecvente, atît în unele morminte, cum ar fi cele de la Stoicani[11], Bogonos[12] sau Brăiliţa, cît şi în unele aşezări aparţinînd culturii Monteoru[13]. Din acest punct de vedere, ele nu pot constitui un criteriu de datare cronologico-culturală, deoarece atît vîrfurile de săgeţi de silex de tipul amintit, cît mai ales cataramele de os, cu sau fără gardină, au o largă răspîndire, atît la noi, dar mai ales pe teritoriul U.R.S.S., întîlnindu-se în morminte şi aşezări, începînd din perioada de tranziţie şi pînă în plină epoca bronzului.

Cît priveşte vasul ceramic din mormîntul nr. 15 de la Baldovineşti, judecînd după pastă, formă, dar mai ales după decor, el nu poate fi atribuit nici unei culturi cunoscute la noi în perioada de tranziţie sau epoca bronzului. Înclinăm să credem că acest vas datează dintr-o vreme mai tîrzie, la nivel de bronz mijlociu, sau poate chiar la începutul bronzului tîrziu. Exceptînd forma, decorul de pe vasul de la Baldovineşti este întîlnit pe unele vase descoperite în morminte din curganul nr. 40 (vasul din mormîntul 33) de la Hreaşevki, din bazinul mijlociu al Volgăi, atribuite culturii Srubno-hvalinsk, datată în bronzul tîrziu, secolele XV—XIII î.e.n.[14] O altă analogie am găsit-o la un vas aflat în muzeul din Pokrovsk, descoperit într-un mormînt cu schelet chircit din curganul F 17, din zona Pokrovsk, tot pe Volga mijlocie, datat după secolul al XV-lea î.e.n.[15].

La mormîntul nr. 13 (care avea aceeaşi poziţie şi orientare ca M. 15) s-a găsit lîngă craniu un cuţit curb de piatră (Krummesser) care, după cît se ştie, nu are corespondent în nici o cultură eneolitică sau în perioada de tranziţie de la noi, ci numai în culturile care reprezintă epoca bronzului deja formată, şi pînă tîrziu către sfîrşitul acestei epoci (Glina III, Schneckenberg, Monteoru, Tei şi chiar cultura Noua)[16].

Caracteristicile ceramicii şi ale celorlalte obiecte de inventar, descoperite în mormintele din tumulul de la Baldovineşti, permit încadrarea cronologică a acestei necropole în epoca bronzului, probabil la nivel de post Glina III-Schneckenberg, fiind contemporană cu unele faze ale culturii Monteoru, cu începuturile culturii Tei, iar unele morminte, ca M. 15, să aparţină etapei de început a bronzului tîrziu.

Cu ocazia săpăturilor efectuate în comuna Rîmnicelu, pe popina-tell din lunca Buzăului, unde s-a descoperit o aşezare care datează de la sfîrşitul eneoliticului (la nivel de Cernavoda I)[17], au fost găsite şi 19

[9] A. şi M. Florescu, Materiale, 6, 1959, p. 225, fig. 5.

[10] E. Dunăreanu Vulpe, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 161, fig. 9; A. Prox, *Die Schnekenbergkultur*, pl. 13/1—3; 30/1—7.

[11] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 119, fig. 53/3—4.

[12] Idem, SCIV, 2, 1950, 1, p. 112, fig. lb.

[13] În aşezarea de tip Monteoru (faza Ic3) de la Satu Nou, Panciu, N. Harţuche a descoperit o cataramă de os fără gardină. Obiectul este inedit şi se află în depozitul Muzeului Brăilei. Adrian Florescu ne-a informat că M. Florescu a descoperit în aşezări monteorene din Moldova catarame de os cu gardină. Îi mulţumim şi pe această cale pentru informaţii.

[14] N. Merpert, KS, 50, 1953, p. 43—54, fig. 3 şi 5.

[15] P. Rau, ESA, 4, 1929, p. 41—57, fig. 14.

[16] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Brăiliţa*, 1968, p. 44, 49 şi pl. 40/7.

[17] N. Harţuche, *Repertoriul arheologic*, p. 26.

morminte ce aparţin unor epoci diferite [18]. Unul dintre acestea se deosebeşte ca rit şi inventar funerar de restul mormintelor. Acesta, numerotat M. 10, a fost descoperit în 1969, pe marginea de est a popinei, în punctul unde începe panta, din care cauză scheletul se afla la adîncimea de numai 0,66 m. Groapa mormîntului avea forma ovală. Scheletul, ale cărui oase erau bine conservate, era aşezat în poziţia chircită, culcat pe partea stîngă, avînd picioarele bine strînse, iar palmele aduse aproape în dreptul feţei (fig. 3/1). Mortul era orientat est—vest, cu privirea spre sud. Inventarul funerar consta dintr-un vas de lut aşezat în faţa craniului, culcat pe o parte, cu fundul îndreptat spre schelet. Vasul este lucrat neglijent, dintr-o pastă impură. Ambele suprafeţe sînt acoperite cu slip subţire, de culoare gălbuie cu pete castanii. Forma este aproape bitronconică, cu corpul bombat în partea centrală. Marginea este dreaptă, uşor rotunjită spre interior. Pe partea interioară, sub buză, este aplicată o mică proeminenţă alungită, care servea probabil ca apucătoare; fundul este plat (fig. 4/3). Dimensiuni: înălţime 14,5 cm, diam. gurii 15 cm, diam. fundului 8,4 cm. În afară de vasul amintit s-au mai găsit între palmele mortului, cîteva fragmente dintr-un obiect de bronz, complet oxidate.

În satul Lişcoteanca, com. Bordei Verde, la 3 km spre vest de sat, pe teritoriul agricol al C.A.P. Zăvoaia, din terasa Călmăţuiului se detaşează spre SE, în luncă, un tell puţin mai înalt decît terasa. Cu prilejul săpăturilor arheologice făcute în 1970—1971, pe acest tell s-a descoperit o aşezare gumelniţeană, precum şi 5 morminte de înhumaţie [19]. Dintre acestea, două (M. 1 şi 4) aparţin epocii bronzului, unul (M. 5) unui călăreţ nomad, iar două (M. 2 şi 3) populaţiei sarmatice. În problema care ne interesează, ne vom ocupa de mormintele nr. 1 şi 4. Mormîntul nr. 1, descoperit în 1970, era situat pe latura de vest a tellului, iar la adîncimea de 1,90 m, fundul gropii ajungea la masa de chirpici a unei locuinţe gumelniţene din nivelul I. În mormînt era scheletul uman aşezat în poziţia întinsă pe spate şi cu braţele întinse de-a lungul corpului. Scheletul aparţine unui adult, avînd oasele bine conservate, orientat cu capul spre vest, iar picioarele la est. Craniul este înclinat puţin spre dreapta, avînd privirea la sud. Inventarul mormîntului îl forma un vas ceramic, aşezat în partea dreaptă, la depărtare de numai cîţiva centimetri de craniu.

Vasul de ofrandă este confecţionat cu mîna din pastă comună, care conţine degresant — grăunţe de nisip — ce dau pereţilor un aspect puţin zgrunţuros. Ambele suprafeţe sînt acoperite cu un strat subţire de slip, cu aspect mat, fără urme de lustruire. Atît în spărtură, cît şi pe partea interioară, pasta are culoarea cenuşie-brună, pe cînd la exterior domină culoarea gălbuie-cărămizie, cu pete mari brune-cenuşii. Vasul are forma de castron bitronconic turtit, cu corpul foarte dezvoltat, linia de maximă curbură rotunjită, iar fundul plat şi îngust în comparaţie cu diametrul gurii. Buza este răsfrîntă brusc în afară şi superficial rotunjită. Ornamentarea s-a realizat numai pe jumătatea superioară, constînd din două linii paralele dispuse imediat sub buză, iar alte două linii, tot paralele, se află puţin mai sus de partea de maximă curbură a pîntecului.

---

[18] *Ibidem*, p. 27.

[19] Săpăturile de la Lişcoteanca au fost executate de N. Harţuche şi F. Anastasiu şi sînt în curs. Materialul este nepublicat.

În zona dintre cele două benzi s-a executat o altă bandă din două linii în formă de val, cu crestele rotunjite. Întregul decor este realizat prin imprimarea şnurului răsucit. Pe linia diametrului maxim al corpului, vasul este prevăzut cu o apucătoare alungită, cu trei impresiuni. În comparaţie cu dimensiunile vasului, apucătoarea este de mărime foarte redusă (fig. 5/1). Dimensiunile vasului : înălţime 17 cm, diam. gurii 24,5 cm, diam. maxim al corpului 32 cm, diam. fundului 9 cm.

Mormîntul nr. 4 a fost descoperit în 1971. Groapa acestuia avea tot forma dreptunghiulară, străpungînd stratul de cultură gumelniţean, avînd adîncimea de 1,36 m. Scheletul aparţinea de asemenea unui adult, lung de 1,57 m. Mortul a fost aşezat în poziţia întinsă, cu craniul înclinat uşor spre stînga, iar bărbia căzută pe piept. Braţul stîng era întins pe lîngă corp, pe cînd dreptul era îndoit din cot, palma fiind aşezată pe abdomen. Orientarea : VSV—ENE. Inventarul funerar, ca şi la primul mormînt, îl forma tot un vas de lut aşezat deasupra umărului drept, în apropierea craniului, cu gura înclinată către schelet (fig. 3/2 ; 5/2). Vasul este confecţionat din pastă mai fină, acoperit atît în interior cît şi la exterior cu un strat de slip subţire, nelustruit, care face ca suprafaţa să fie moale la pipăit. Partea interioară a vasului are culoarea cenuşie cu nuanţe gălbui, pe cînd cea exterioară este cărămizie deschisă, cu cîteva pete slabe cenuşii în zona fundului. Ca formă acesta se deosebeşte de cel din M. 1, fiind aproape semisferic, cu fundul perfect rotunjit, puţin turtit într-o parte, din care cauză vasul are o uşoară înclinare. Pe această parte este prevăzut cu un cioc perforat, în formă de apucătoare. Buza vasului este trasă în interior (fig. 5/2). Decorul este realizat tot cu şnurul răsucit. La 1 cm mai jos de buză s-a executat o linie cu un şnur gros răsucit şi adînc imprimat. Imediat sub aceasta se află o bandă formată din trei linii paralele orizontale, foarte subţiri, realizate tot cu şnurul răsucit şi foarte fin imprimat. De la baza acestor linii, corpul vasului este ornamentat cu o bandă de şase linii paralele, în ghirlandă. O proeminenţă-cioc, a fost acoperită şi ea cu două ghirlande mai scurte (fig. 5/2). Dimensiunile vasului : înălţime 11,5 cm, diam. gurii 19 cm, lungimea proeminenţei-cioc 6 cm, diam. orificiului 0,8 cm.

Avînd în vedere poziţia şi orientarea scheletelor, dispunerea în mormînt a inventarului funerar, cît şi relativa asemănare a vaselor, considerăm că cele două morminte de pe tell-ul de la Lişcoteanca sînt contemporane. Forma şi decorul vasului din M. 1 nu permit analogii cu nici un exemplar din culturile contemporane de la noi, în schimb, pe teritoriul U.R.S.S. găsim vase al căror decor permite unele legături. Aşa, de exemplu, este unul din vasele descoperite într-un mormînt din curganul nr. 2 de lîngă satul Maloe-Okulovo, raionul Murorm, reg. Gorki. Ornamentul de pe vasul amintit este executat tot cu şnurul răsucit, dispus sub formă de benzi de linii paralele, între care s-a executat o altă bandă în formă de val cu crestele mai ascuţite şi nu rotunjite ca la exemplarul nostru [20]. A. Zbrueva datează aceste morminte la sfîrşitul epocii bronzului.

Vasul din mormîntul nr. 4, ornamentat cu ghirlande, are posibilităţi de comparaţie mai largi. Dacă ne gîndim la motivul în sine — ghirlanda — şi la tehnica de realizare — şnurul — am fi tentaţi să legăm

[20] A. V. Zbrueva, SA, 9, 1947, p. 199—212, fig. 2/1 ; 3a, b.

acest vas de ornamentul realizat în aceeaşi manieră pe unele vase aparţinînd culturii amforelor sferice, descoperite în mormintele de la Dolheştii Mari [21]. Or, a vorbi despre contemporaneitatea amforelor sferice şi mormintele de la Lişcoteanca, nu credem că este întru totul posibil. Unii cercetători plasează aspectul Dolheştii Mari la sfîrşitul perioadei de tranziţie şi poate la începutul epocii bronzului — ante Schneckenberg A (M. Dinu), pe cînd P. Roman îl paralelizează cu Schneckenberg A şi Folteşti III.

O mai bună analogie credem că se poate face cu un vas găsit la un mormînt dintr-un curgan de la Kristianskoje, din nordul Caucazului, pe care M. Talgren îl plasează la începutul epocii bronzului [22]. Comparînd datarea lui Zbrueva şi Talgren, se constată o mare diferenţă. Chiar dacă admitem datarea lui Talgren în bronzul timpuriu, pentru zona nord caucaziană, aceste vase la noi vor apărea ceva mai tîrziu, probabil în bronzul mijlociu, sau cel mai devreme la sfîrşitul bronzului timpuriu. Pornind de la sistemul de ornamentare a vaselor de la Lişcoteanca, în special vasul din M. 4, trebuie amintită şi asemănarea cu unele ornamente de pe unele vase aparţinînd culturii Schneckenberg B. [23]

O altă descoperire din jud. Brăila o constituie mormîntul de la Horia-Făurei. Satul Horia este situat la distanţa de 2 km spre NE de oraşul Făurei, în apropiere de rîul Buzău. În primăvara anului 1971, a fost săpată o movilă din marginea satului, în care la adîncimea de 2 m s-a descoperit un mormînt care conţinea un schelet uman, distrus în timpul lucrărilor [24]. Din informaţiile culese am aflat că scheletul aparţinea unui matur, aşezat în poziţia chircită, avînd în apropierea craniului un vas de lut. Acesta este lucrat din pastă de calitate relativ bună. Suprafaţa exterioară a vasului este acoperită cu un slip fin, pe care se păstrează urme de lustruire. La exterior culoarea este cenuşiu-castanie. Vasul este de dimensiune mijlocie avînd forma tronconică. Pe corp a avut o toartă, aplicată sub buză, (fig. 4/2). Forma acestui exemplar îl apropie de unele vase din tumulul de la Baldovineşti.

După dispariţia culturilor Folteşti II şi III din aria lor de răspîndire şi Cernavoda III din Dobrogea, nu cunoaştem descoperiri de tip Glina III, Schneckenberg, Monteoru sau Tei. Mormîntul Tei de la Baldovineşti rămîne o apariţie izolată, cu totul insuficientă pentru a permite concluzia că această cultură ar fi ajuns pînă aici. Sîntem obligaţi, în stadiul actual al cercetărilor, să admitem că zona ocupată mai înainte de culturile Folteşti şi Cernavoda este ocupată la un moment dat de populaţiile de păstori venite din stepele nord-pontice, care pătrund aici şi pendulează cu turmele lor dintr-un loc în altul, în căutare de păşuni. Aşa cum pe bună dreptate observa şi S. Morintz, aceste populaţii pătrund

---

[21] M. Dinu, ArhMold, 1, p. 42—64, fig. 1, 3/3; 8/2.

[22] A. M. Talgren, ESA, 6, 1931, p. 126—145, fig. 48.

[23] A. Prox, *Die Schnekenbergkultur*, pl. 16/7, 9; 18/6.

[24] Descoperirea mormîntului de la Horia — Făurei ne-a fost sesizată la 1. III. 1971 de tov. I. Drăghici, vicepreşedinte al Consiliului popular al oraşului Făurei.

acum din răsărit, datorită unor anumite condiţii climatice care au determinat căutarea de noi păşuni pentru turme [25].

Pe de altă parte, se admite şi presiunea exercitată de unele triburi de păstori asupra altora, care au pornit mai departe, părăsind teritoriile din nordul Mării Negre. S. Morintz constată totala lipsă a unor culturi materiale sedentarizate pe teritoriul Dobrogei, în epoca bronzului timpuriu şi mijlociu, în schimb, prezenţa populaţiilor răsăritene cu economie pastorală, încearcă să o dovedească prin existenţa unor morminte tumulare, referindu-se în principal la descoperirea mormintelor de la Hamangia-Ceamurlia de jos, în care s-a descoperit şi statuia menhir, şi pe care le datează în epoca bronzului, secolul al XV-lea î.e.n. [26] Vasul de ofrandă din mormîntul nr. 1 de la Hamangia îl datează, comparativ cu un vas descoperit la Pokrovsk, pe Volga mijlocie, în secolul al XV-lea î.e.n. [27] La materialul prezentat de S. Morintz, noi adăugăm o altă descoperire, tot din Dobrogea, ce i-a fost necunoscută la data cînd întocmea lucrarea. Este vorba de un mormînt tumular găsit pe raza satului Hagieni, com. Limanu, jud. Constanţa. Deşi această descoperire este amintită de noi într-un alt articol, revenim asupra ei şi mai ales asupra datării [28]. Mormîntul din tumulul de la Hagieni conţinea un schelet uman aşezat în poziţia chircită, pe ale cărui oase se mai păstrau urme de ocru roşu. În regiunea craniului s-a găsit un vas de lut, lucrat neglijent cu mîna, din pastă de calitate inferioară, de forma unei căniţe de dimensiune mijlocie (fig. 4/1). Tipologic, vasul de la Hagieni este asemănător cu un vas-căniţă descoperit la Baldovineşti, contemporan deci cu o parte din mormintele de aici şi probabil şi cu cel de la Hamangia. În privinţa datării mormîntului de la Hagieni, renunţăm la concluzia mai veche conform căreia îl atribuiam etapei de sfîrşit a perioadei de tranziţie [29].

În Moldova, pătrunderea acestor păstori a produs, fără îndoială, perturbări în rîndul populaţiei existente aici. Ultimii reprezentanţi ai culturii Folteşti, presaţi dinspre sud-vest şi nord de purtătorii culturilor Monteoru şi Costişa-Belopotok, pe de o parte, iar dinspre răsărit de triburile de păstori, fie că au evoluat într-un mod cu totul deosebit, încît nu-i mai putem recunoaşte, fie că parţial au fost antrenaţi sau asimilaţi de populaţia monteoreană sau de păstorii nomazi. Este foarte greu, în stadiul actual al cercetărilor, să arătăm cu precizie care a fost soarta acestora.

Absenţa în zona noastră a culturilor Glina III şi Monteoru (deşi ştim că purtătorii culturii Monteoru nu părăseau regiunea dealurilor subcarpatice, abaterile de la această regulă constituind excepţii) [30], precum şi a culturii Tei, se poate explica numai prin prezenţa unor populaţii străine, care probabil au dăinuit multă vreme, barînd pătrunderea populaţiei culturilor cunoscute în bronzul timpuriu şi mijlociu. Ceea ce cunoaştem

[25] Sebastian Morintz, Pontica, 5, 1972, p. 53 şi urm.
[26] *Ibidem*, p. 57.
[27] A. M. Talgren, ESA, 2, 1925, p. 25 şi urm.; A. I. Trenojin, SA, 1, 1965, p. 65 şi urm; p. 84.
[28] N. Harţuche, *Contribuţii la repertoriul arheologic al Dobrogei*, Pontica, 4, p. 249 şi urm., fig. 1/1—2.
[29] *Ibidem*, p. 250.
[30] I. Nestor, *Istoria României*, vol. I, p. 102.

Fig. 2. — Vase din mormintele de la Baldovinești.

Fig. 3. — *1*, scheletul mormîntului de la Rîmnicelu; *2*, scheletul mormîntului nr. 4 de la Lișcoteanca.

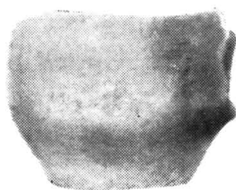

Fig. 4. — *1*, vas din mormîntul de la Hagieni; *2*, vas din mormîntul de la Horia — Făurei; *3*, vas din mormîntul de la Rîmnicelu.

Fig. 5. — Vase din mormintele de la Lișcoteanca.

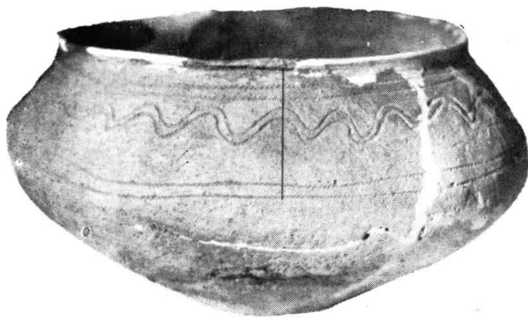

Fig. 6. — Fragmente de vase din așezarea de la Sihleanu.

acum în nord-estul Munteniei, ca şi în Dobrogea, sînt mormintele tumulare sau plane pe care le-am amintit. Ele nu pot fi plasate cronologic decît în epoca bronzului. Aşa de exemplu mormîntul nr. 8 de la Brăiliţa, o parte din mormintele din Moldova, ca cele de la Corlăteni, Glăvăneştii Vechi, Holboca, Valea Lupului, Gîrceni, Stoicani, sau o parte din cele de la Smeeni (Buzău), se încadrează în perioada bronzului timpuriu [31], pe cînd cele de la Baldovineşti, Lişcoteanca, Horia-Făurei, Rîmnicelu şi cele din Dobrogea, se plasează la sfîrşitul perioadei timpurii şi în perioada mijlocie a epocii bronzului. Aceasta fiind situaţia, înclinăm să credem că în zona de care ne ocupăm, nici cercetările viitoare nu vor aduce surpriza descoperirii unor aşezări care să aparţină culturilor „clasice" ale epocii bronzului din zonele limitrofe. Este posibil ca numai întîmplător, să se descopere o aşezare monteoreană, undeva în nord-vestul judeţului în bazinul superior al Călmăţuiului sau Buzăului, iar spre sud-vest o aşezare aparţinînd culturii Tei. O parte din păstorii nomazi care au pătruns în zonele unde se formau culturile „clasice" ale bronzului au fost asimilaţi, nu fără a participa într-o anumită măsură la geneza lor, acelaşi lucru petrecîndu-se cu cei care au înaintat mai spre sud, în Balcani. Acestui curent răsăritean care a apărut de timpuriu,de la sfîrşitul eneoliticului şi a înaintat spre sud, i se va opune un contracurent sudic (sesizat tot de timpuriu) care se manifestă şi în epoca bronzului. În zona noastră populaţiile de păstori, venite din răsărit, au fost multă vreme foarte puţin receptive la influenţele din afară.

Prezenţa triburilor de păstori aici, cu probabile pătrunderi de populaţii din răsărit, va dura pînă la apariţia purtătorilor culturii Noua-Coslogeni, care ocupă o largă arie teritorială. Purtătorii acestui nou complex cultural vor asimila populaţia din această zonă, iar în afara ei vor înlocui splendidele culturi clasice carpato-danubiene: Monteoru, Tei, Witenberg, ş.a. Prezenţa purtătorilor culturii Noua în zona Brăilei este atestată de descoperirea unor aşezări tipice, ca cele de la Brăiliţa, Maraloiu şi Lişcoteanca [32]. Sud-estul Munteniei şi Dobrogea sînt ocupate acum de purtătorii culturii Coslogeni, care face parte din acelaşi mare complex: Sabatinovka-Noua.

Persistenţa triburilor de păstori pînă la apariţia primelor elemente Noua, convieţuirea acestora cu noii veniţi, precum şi unele eventuale legături cu culturile vecine — Monteoru şi Tei, evoluate pînă la etapa lor finală, au creat un aspect cultural nou, căruia îi spunem provizoriu, aspectul de tip Sihleanu [33]. Deocamdată nu susţinem că avem de-a face cu o cultură materială nouă, dar se poate uşor constata că materialul arheologic de la Sihleanu (fig. 6), precum şi unele de la Rîmnicelu (fig. 7) şi Brăiliţa, reprezintă un element nou, care nu se încadrează nici în cultura Noua şi nici la Monteoru sau Tei, deşi influenţele ultimelor două culturi sînt

---

[31] Încercări de periodizare a mormintelor cu ocru din ţara noastră au făcut mai mulţi cercetători. Iată cîteva exemple: Vl. Zirra, MIA, 1960, p. 97—120; P. Roman, RevMuz, 4, 1964, p. 314—325; M. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 105—125.

[32] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Brăiliţa*, 1968, p. 24—25, pl. 58; F. Anastasiu şi N. Harţuche, Danubius, 1, 1967, p. 27 şi urm.

[33] N. Harţuche, *Un nou aspect cultural de la sfîrşitul epocii bronzului la Dunărea de jos.* Comunicare ţinută la sesiunea ştiinţifică a muzeului de arheologie din Constanţa, în octombrie 1970. Va apare în Pontica, 5, 1972.

sesizabile. Din punct de vedere cronologic acest material nu poate fi încadrat decît la sfîrşitul epocii bronzului. Pentru plasarea aspectului Sihleanu în cadrul larg al bronzului de sfîrşit, există două posibilităţi :

a) Dacă el s-a format din elementul vechi — păstorii nomazi care au locuit aici în perioada bronzului mijlociu şi tîrziu — contaminat de

Fig. 7. — Vas-ceaşcă dintr-un mormînt de la Rîmnicelu, punctul „La Oglindă".

culturile vecine Monteoru şi Tei (chiar într-o măsură redusă), pînă la apariţia triburilor Noua, atunci acest aspect corespunde începutului acestei culturi.

b) În eventualitatea că aspectul Sihleanu reprezintă o sinteză a elementului vechi, plus influenţele Monteoru şi Tei (care sînt cele mai pregnante), la care s-ar adăuga eventual şi cele noi de tip Noua, atunci el poate fi plasat la sfîrşitul culturii Noua, dăinuind un timp şi după dispariţia acesteia. În acest caz am putea considera aspectul Sihleanu un element care precede începuturile culturii Babadag, deci un aspect Prebabadag. Opţiunea definitivă pentru una din cele două posibilităţi, ar fi deocamdată riscată. Numai în momentul cînd descoperirile de genul celor de la Sihleanu vor spori, se va putea trage o concluzie certă în această problemă.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE L'ÉPOQUE DU BRONZE DANS LE DÉPARTEMENT DE BRĂILA

RÉSUMÉ

L'auteur présente les fouilles effectuées dans les villages de : Baldovineşti, Lişcoteanca, Rîmnicelu, Horia (département de Brăila), où l'on a découvert dans des tombes tumulaires ou planes des objets d'inventaire funéraire qui datent de différentes périodes de l'époque du bronze.

Après la disparition des cultures Folteşti et Cernavodă, dans l'aire occupée par ces dernières, des bergers nomades viennent de l'est, des steppes nord-pontiques, et s'établissent ici jusqu'à la fin de l'époque du bronze.

Leur présence explique l'inexistence des cultures «classiques» de l'époque du Bronze : Glina III, Schneckenberg, Monteoru ou Tei.

L'auteur démontre que les tombes de Baldovineşti, Lişcoteanca, Rîmnicelu et Horia-Făurei (dép. Brăila), ainsi que celles de Hamangia et Hagieni (dép. Constanţa—Dobroudja), datent de la fin de la première période et de la période moyenne de l'époque du bronze.

Pour l'étape finale de l'époque du bronze, on connaît dans la zone de Brăila la culture Noua et en Dobroudja la culture Coslogeni.

Dans un habitat situé dans le rayon du village Sihleanu (dép. Brăila) on a découvert des fragments céramiques qui attestent l'existence d'un nouveau aspect culturel, nommé provisoirement l'aspect de type Sihleanu. En ce qui concerne la datation, il peut appartenir à la culture : a) Prenoua et b) Prebabadag.

Ayant en vue le matériel documentaire à notre disposition on croit que le problème de l'époque de bronze dans cette zone a été généralement expliqué.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Baldovineşti, *1—4*, vases découverts dans les tombes de Baldovineşti ; *5*, disque en os ; *6*, couteau courbé de pierre ; *7*, un bout de flèche en silex ; objets provenant des tombes de Baldovineşti.

Fig. 2. — Vases découverts dans les tombes de Baldovineşti.

Fig. 3. — *1*, le squelette découvert dans la tombe de Rîmnicelu ; *2*, le squelette de la tombe n°. 4 de Lişcoteanca.

Fig. 4. — *1*, vase de la tombe de Hagieni ; *2*, vase de la tombe de Horia-Făurei ; *3*, vase de la tombe de Rîmnicelu.

Fig. 5. — Vases des tombes de Lişcoteanca.

Fig. 6. — Des fragments de vases de l'habitat de Sihleanu.

Fig. 7. — Un vase-tasse découvert dans une tombe de Rîmnicelu, point « la Oglindă ».

FORTĂREAȚA ROMANO-BIZANTINĂ DE LA SUCIDAVA ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DIN SECTORUL DE SUD-EST*

DE

V. BARBU

În anii 1966—1970 pe șantierul arheologic Sucidava (Celeiu — Corabia, jud. Olt), datorită fondurilor sporite puse la dispoziție de Muzeul orășenesc din Corabia, activitatea de cercetare s-a desfășurat în mai multe obiective din orașul roman și din cetățuia romano-bizantină [1]. Prin săpăturile din acești ani s-au urmărit : clarificarea în unele porțiuni a traseului zidului de incintă și a șanțului de apărare de la așezarea civilă, cu precizarea unor faze de construcție și refacere ; la cetățuia romano-bizantină, în afara redezvelirii zidului de apărare și a unei serii de construcții interioare în vederea consolidării, restaurării și amenajării muzeistice [2], s-au căutat elemente suplimentare pentru datarea unor niveluri de locuire. Paralel cu aceste lucrări, din anul 1966 s-au început, pentru prima dată, săpăturile în marea necropolă de la Sucidava, situată la nord de orașul roman. În campaniile din 1968—1969 s-a redezgropat și consolidat piciorul de la portalul podului lui Constantin, pentru a fi inclus în circuitul de vizitare [3].

---

* Textul prescurtat al acestui articol a fost prezentat sub formă de comunicare la a VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor din România (București, 27 nov.—1 dec. 1971).

[1] Săpăturile au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei de științe sociale și politice în colaborare cu Muzeul orășenesc Corabia. Conducerea șantierului a avut-o prof. univ. D. Tudor.

[2] Paralel cu munca de cercetare, în perioada 1967—1971 s-au efectuat lucrări de consolidare și uneori de restaurare, în limita fondurilor puse la dispoziție de Muzeul orășenesc Corabia. Pînă acum a fost restaurată și electrificată „Fîntîna secretă" și s-au consolidat circa două treimi din lungimea zidului de apărare, urmînd ca într-un viitor apropiat întreaga fortăreață să intre în atenția Direcției monumentelor istorice. Consolidările au fost făcute cu meseriași localnici sub directa îndrumare a colectivului științific al șantierului care a delegat pe autorul acestor rînduri cu supravegherea lucrărilor. O contribuție deosebită la buna desfășurarea a acestor lucrări a adus-o Marcel Ghigheanu, directorul Muzeului orășenesc Corabia.

[3] D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 167 și 171. Noile elemente prezentate de D. Tudor după Oct. Toropu, *Noi contribuții privitoare la Podul lui Constantin cel Mare*, *Analele Universității Craiova*, sub tipar în 1971 (*non vidi*). Consolidarea și întregirea unor ruine informe, considerate rămășițe de la un postament care ar fi susținut tablierul podului, s-au făcut sub îndrumarea lui Oct. Toropu.

SCIV, tomul 24, nr. 1, București, 1973, p. 27—55

În cadrul acestui plan complex de cercetare din ultimii ani, conceput şi condus de profesorul D. Tudor, şeful şantierului arheologic Sucidava, unul din sectoarele de lucru căruia i s-a acordat mai multă atenţie a fost colţul de sud-est al cetăţuii romano-bizantine, unde s-au efectuat săpături

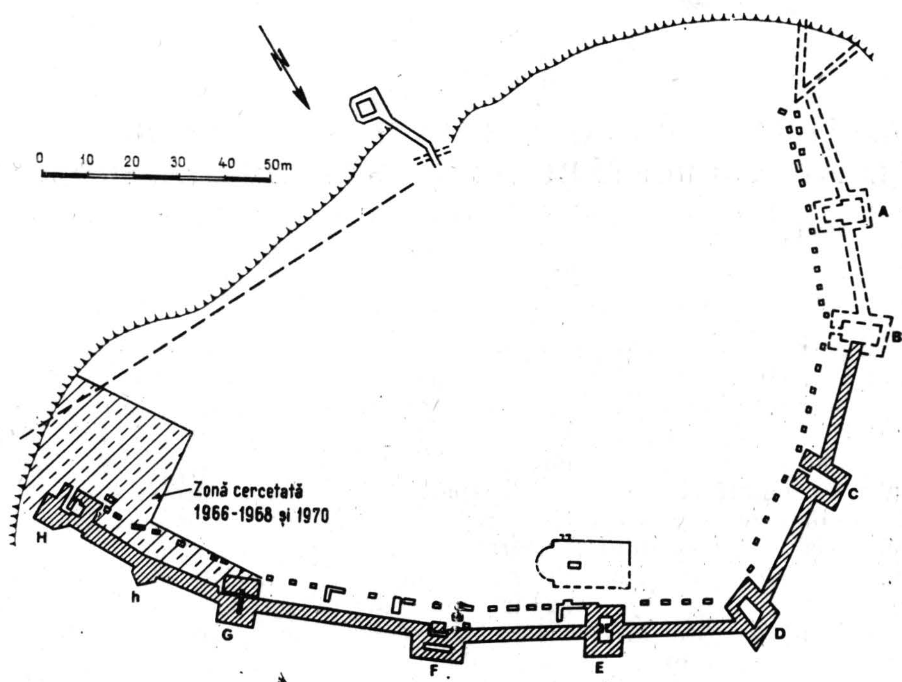

Fig. 1. — Sucidava. Planul fortăreţei romano-bizantine, cu delimitarea sectorului cercetat în 1966—1968 şi 1970.

în decurs de patru campanii (1966—1968 şi 1970)[4] (fig. 1). Săpăturile, începute în 1966 cu redezvelirea ultimei curtine de pe latura de est a incintei, au fost continuate în anii următori (1967—1968 şi 1970) cînd s-au degajat turnurile învecinate ultimei curtine şi toată zona adiacentă de pe ambele laturi, cu o extindere în interior, mai mult spre malul de sud al cetăţuii[5] (fig. 2). Sectorul din colţul de sud-est al cetăţuii, deşi cunoscut în bună parte din cercetările anterioare, efectuate în secolul trecut de Cezar Bolliac şi Gr. Tocilescu, iar din anul 1936 de prof. D. Tudor[6],

[4] Săpăturile din acest sector au fost făcute de prof. D. Tudor, responsabilul întregului şantier arheologic, împreună cu semnatarul acestor rînduri. Au mai participat: Marcel Ghigheanu (1966—1968 şi 1970), C. Petolescu (1966 şi 1968), Carmen Petolescu (1968), Victor Mihail Neaţu (1970) şi studenţii Maria Şapcă (1970), Dan Rădulescu (1970), Amalia Gîlea (1970), de la Institutul de construcţii Bucureşti, pentru ridicări topo.

[5] Întregul material din acest sector mi-a fost încredinţat spre publicare de prof. D. Tudor, fapt pentru care am deosebita plăcere să-mi exprim gratitudinea şi pe această cale.

[6] Rezultatele săpăturilor efectuate de prof. D. Tudor au fost consemnate mai întîi sub formă de rapoarte: D. Tudor, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 387—422; Idem, Dacia, 7—8,

a oferit totuşi, prin ultimele campanii, o serie de date noi datorită săpării unor suprafeţe mai mari, necuprinse în lucrările anterioare, şi, mai ales, adîncimii la care s-au efectuat de astă dată cercetările. Faţă de vechile săpături, care din lipsa fondurilor trebuitoare au urmărit traseul zidului de apărare numai prin sondaje în scopul degajării părţii superioare şi delimitării conturului zidurilor, acum s-a putut cerceta în întregime zidul de incintă şi toată zona aferentă lui. Practicarea de astă dată a săpăturii pe o suprafaţă mai întinsă a fost uşurată prin extinderea zonei de rezervaţie la un perimetru mai mare decît al cetăţuii, încît pămîntul degajat a putut fi depozitat în afara laturii de sud, consolidînd totodată malul ameninţat să se surpe.

Pe parcursul sectorului cercetat am găsit suprafeţe neafectate de locuinţele satului românesc din secolele XIII-XV, scăpate, de asemenea, din atenţia căutătorilor de comori şi colecţionarilor de antichităţi precum şi a celor ce şi-au procurat secole de-a rîndul piatra pentru construcţii din cetăţuia romano-bizantină de la Celeiu. Astfel, pe terenul nederanjat de săpăturile anterioare s-au obţinut elemente stratigrafice suplimentare care precizează data întemeierii cetăţuii şi completează observaţiile anterioare cu privire la distrugerile suferite în timpul existenţei sale. De asemenea, prin degajarea în întregime a zidului de incintă din acest sector s-au descoperit noi elemente din cadrul sistemului defensiv şi s-au putut cerceta fazele de construcţie şi de refacere,cu adăugirile ce s-au practicat zidurilor de apărare în porţiunea cea mai frămîntată şi mai bătută de atacurile barbarilor.

Pînă acum, din toate datele oferite de săpătura din acest sector, nu au făcut obiect de studiu decît două tezaure descoperite în 1968 [7], materialele tîrzii din ultima perioadă a fortăreţei [8] şi monedele din ultimele cinci campanii [9]. În cele ce urmează nu mă voi referi decît la zidul de apărare şi la observaţiile stratigrafice, cu interpretarea succintă a noilor elemente obţinute pe baza acestora.

Observaţii stratigrafice. Cele mai vechi niveluri de viaţă surprinse pe suprafaţa cercetată au fost dacice, cu o locuire mai intensă în apropierea zidului de apărare, unde depunerile arheologice din această epocă depăşeau uneori grosimea de un metru. (Din săpăturile mai vechi se cunosc, mai ales într-un tell din partea de sud-vest, urme mai vechi, cu elemente Sălcuţa, peste care se dezvoltă cultura Coţofeni [10].) Materialul

1937—1940 (1941), p. 359—400; Idem, Dacia, 11—12, 1945—1947 (1948), p. 145—208; Idem, Materiale, 1, 1953, p. 693—742; D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 473—494: D. Tudor, Exspectatus Bujor, Materiale, 8, 1962, p. 555—562: D. Tudor, Materiale, 9, 1970, p. 281—295. În lucrările citate sînt referiri la cercetările şi descoperirile anterioare.

[7] Gh. Poenaru Bordea şi V. Barbu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 251—295.

[8] D. Tudor et V. Barbu, *Nouvelles recherches archéologiques dans la citadelle byzantine de Sucidava, en Dacie*, comunicare ţinută la al XIV-lea Congres internaţional de studii bizantine, Bucureşti, 6—12 septembrie 1971, *Résumés-Communications*, p. 161—163.

[9] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (manuscris).

[10] D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 480: D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965, Latomus, vol. 90, p. 21 (de acum înainte prescurtat *Sucidava-Latomus*), aminteşte de un nivel Vădastra II; Idem, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti 1968, p. 324 (de acum înainte prescurtat *Oraşe...*); Exspectatus Bujor, RevMuz, 4, 1967, 3, p. 211—216.

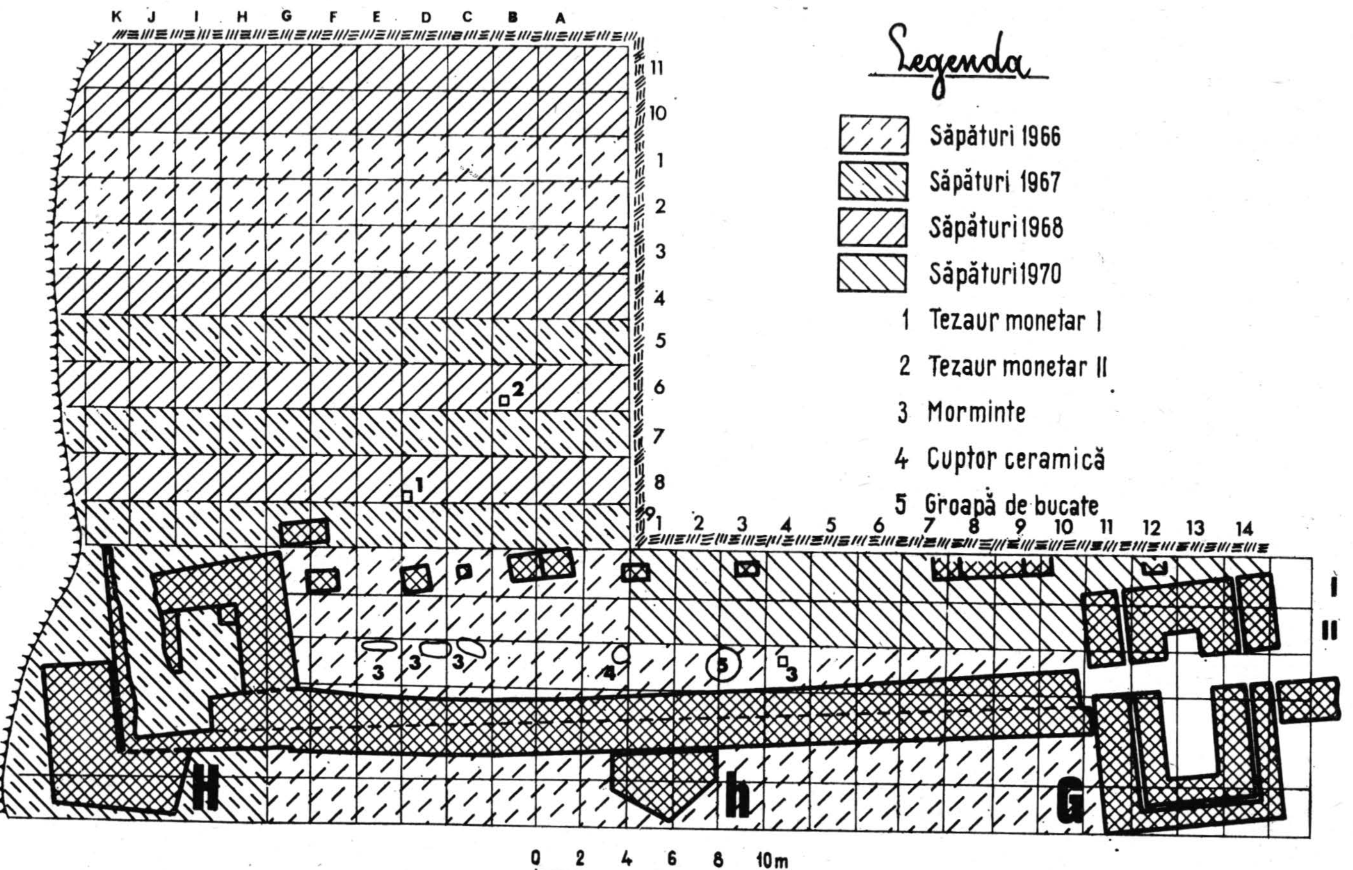

Fig. 2. — Sucidava. Planul săpăturii din sectorul de sud-est al fortăreței, cu localizarea principalelor descoperiri.

ceramic dacic acum descoperit, destul de bogat şi variat, datat în secolele II î.e.n. — I e.n. [11], cuprinde forme uzuale de vase, între care se întîlnesc vasul bitronconic cu apucători, fructiere cu picior de tipuri diferite, ceaşca dacică, cana cu o toartă, străchini şi vase mici rituale [12]. Din tot materialul dacic descoperit în acest sector s-a observat o frecvenţă mai mare a vaselor borcan, a străchinilor şi a „fructierelor". Vasele sînt lucrate de mînă sau la roată. din pastă rudimentară sau fină: între cele din pastă fină lucrate de mînă sînt de remarcat „fructierele" cu pereţii subţiri şi slip negru sau cafeniu cu urme de lustruire.

În săpătura efectuată n-am găsit locuinţe geto-dacice întregi, pentru că, ele fiind plasate mai mult spre vecinătatea zidului de apărare, fuseseră deranjate în mare parte de fundaţiile zidului şi de săpăturile anterioare. De fapt nivelul nu a fost urmărit pe toată suprafaţa săpată; el a fost cercetat numai în zonele în care s-au făcut sondaje pentru fundaţiile fortificaţiilor sau în şanţurile de control stratigrafic, efectuate pînă la pămîntul steril: pe cea mai mare parte a suprafeţei cercetate, straturile geto-dacice au fost păstrate intacte, urmînd a fi cercetate ulterior. Pe zonele care au cuprins şi niveluri de locuire geto-dacică au fost surprinse părţi de locuinţe cu fragmente de chirpici şi vetre, cu un bogat material ceramic. În turnul interior de la marginea de sud a ultimei curtine (turnul H) s-a descoperit o vatră rotundă, bine lipită şi arsă la roşu, fără reziduri culinare, pe care erau depuse un vas mare cu picior, de tipul „fructierelor" şi cîteva vase mici, rituale. După demontarea acestei vetre, sub ea am găsit alta lucrată în aceeaşi manieră şi, de asemenea, fără resturi culinare. Prezenţa acestor vetre lucrate îngrijit, a vaselor depuse,în special a celor mici, lipsa cenuşei, cărbunilor şi a resturilor culinare ne îndeamnă să le considerăm că au aparţinut unui sanctuar plasat la marginea de răsărit a aşezării [13].

În cadrul locuirii dacice s-au surpins două incendii care au cuprins toată suprafaţa cercetată: cel mai vechi, probabil din secolul I î.e.n., ar putea fi pus în legătură cu primele incursiuni ale romanilor la nord de Dunăre [14]; următorul incendiu datează de la începutul secolului al II-lea

---

[11] După I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti. 1969, faza a II-a şi a III-a, p. 100—107 şi 151—153. Din faza a II-a se întîlnesc mai ales forme de vase din subfaza II_2 (mijlocul secolului al II-lea î.e.n. — anul 100 î.e.n.).

[12] I. H. Crişan, *op. cit.*; vase bitrinconice cu apucători, p. 110—111 (Tipul II), fig. 40/2, pl. 31/1—2 şi mai ales pl. 33/3 (Tipul IV); fructiere, p. 128—131 (Tipul II şi III) fig. 55/1—2, 56 şi pl. 47/1—4, 49/1—4; ceaşca dacică, p. 153—155, fig. 65/3—4 şi pl. 46/9—15; cana cu o toartă, p. 176—178, fig. 91—92 şi pl. 48—49; străchini-farfurii, p. 178—182, fig. 95—96. Am citat toate analogiile după lucrarea lui I. H. Crişan; diferenţieri de amănunt şi discutarea detaliilor vor fi făcute într-un studiu special despre ceramica dacică descoperită în acest sector.

[13] Sanctuare rotunde sînt cunoscute la geto-daci. Cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 66, despre sanctuarul mare de piatră de la Grădiştea Muncelului; C. Daicoviciu şi I. H. Crişan, Materiale, 5, 1959, p. 395—399; Despre vetre rituale: R. Vulpe, Materiale, 3, 1957, p. 231, s-au descoperit şase vetre suprapuse, considerate de prof. R. Vulpe ca „un loc de cult domestic, fiindcă sub vatra cea mai de jos s-a descoperit o groapă conţinînd un depozit ritual (fig. 7) cu diferite vase întregi şi fragmentare de tipuri caracteristice epocii a doua a fierului".

[14] De prin secolul I î.e.n. incursiunile romanilor la nordul Dunării sînt destul de frecvente: *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 285—300 (C. Daicoviciu), cu trimiterile la toate sursele antice referitoare la aceastǎ epocă; D. Tudor, *OR*³, p. 29—31.

e.n., din timpul cuceririi aşezării de către romani (fig. 3). Cît priveşte primul incendiu el nu împarte ceramica băştinaşă în două grupe şi nu produce o delimitare prin aceasta a tipurilor de vase şi nici o diferenţiere între cele două niveluri. Singura remarcă posibilă ar consta în deosebirea calitativă a vaselor, cu o preponderenţă în nivelul superior a ceramicii rudimentare lucrată de mînă, ceea ce ar presupune un declin meşteşugăresc al geto-dacilor de pe platoul viitoarei cetăţui. În ambele niveluri,

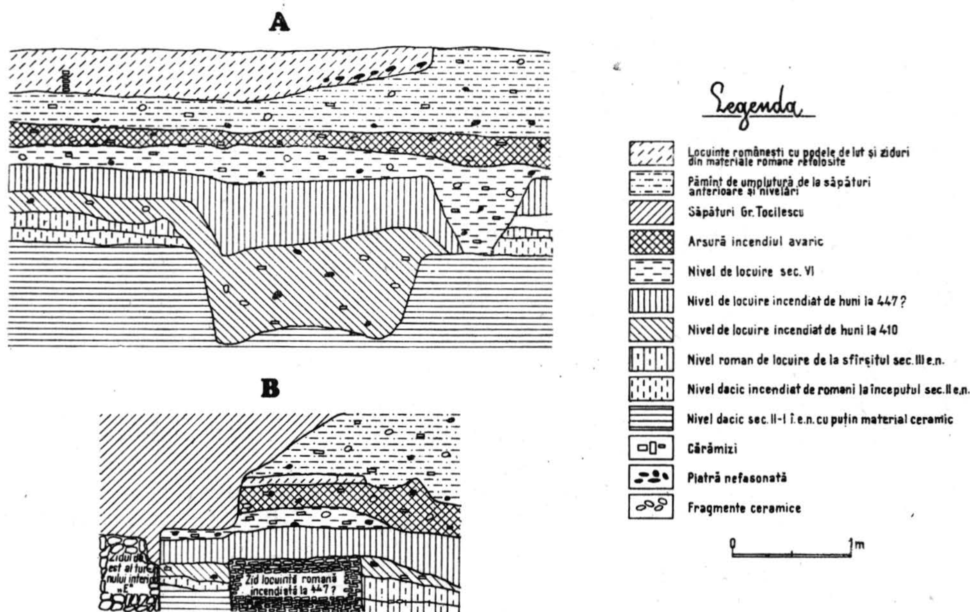

Fig. 3. — Sucidava. Profile : A. profilul malului de est, carourile 3—3F (1967) ; B. secţiune Turnul E — Basilică (SB) ; profilul malului de est (1971).

alături de ceramica băştinaşă s-a găsit ceramică de import ; în nivelul inferior sînt de semnalat cîteva fragmente de amfore elenistice de tipul Heracleea Pontică şi din vase cu firnis negru de proastă calitate, iar în nivelul superior ceramică italică şi fragmente de vase aduse din sudul de tradiţie elenistică (fragmente din căni cu două torţi de tip pergamenian sau samian, urcioare vopsite în roşu închis cu reflexe metalice). Cantitatea foarte redusă a ceramicii de import dovedeşte slaba dezvoltare a relaţiilor de schimb între populaţia băştinaşă şi lumea elenistică şi romană, deşi situarea aşezării în vecinătatea Dunării ar presupune o facilitare a schimburilor comerciale [15]. Acelaşi lucru se confirmă prin ab-

[15] În alte aşezări de pe malul Dunării materialele de import elenistic şi roman sînt mult mai abundente. *Exempli gratia* : Exspectatus Bujor, Materiale, 3, 1957, p. 247—248 ; Idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 171—180 ; Idem, Materiale, 5, 1959, p. 374—376 (în M. 21, 31 şi în cimitirul II) ; Idem, Materiale, 7, 1961, p. 297—298 ; Bucur Mitrea, C. Preda şi N. Anghelescu, Materiale, 8, 1962, p. 369—372 ; G. Simion şi Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 373—

sența totală a monedelor dacice, elenistice și romane din nivelurile dacice, fapt semnalat și în săpăturile anterioare de la Celeiu [16].

În urma celui de al doilea incendiu, care a cuprins tot platoul, locuinețele băștinașe nu mai sînt refăcute, pentru că noii cuceritori, romanii, au ridicat mai la nord, sub vatra satului Celeiu, o așezare mult mai întinsă.

De la începutul secolului al II-lea e.n. teritoriul fostei așezări autohtone de pe actuala cetățuie este folosit mai mult de un secol și jumătate ca cimitir [17]. În sectorul de sud-est au apărut în ultimele campanii patru morminte — trei de incinerație și unul de înhumație — datate cel mai tîrziu la începutul secolului al III-lea e.n. Deși în acest sector au apărut numai patru morminte romane, descoperirile anterioare scoseseră la iveală un număr mai mare de morminte din secolele II și III e.n., unele în *cistae* de piatră sau de cărămidă, atît pe platou cît și în imediata lui apropiere, în spațiul dintre el și zidul de sud al orașului roman, ceea ce dovedește că incinerările și înhumările din această zonă au fost practicate sistematic, într-un cimitir [18].

În ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n. peste cimitirul roman anterior se ridică o cetate romană, întărită cu zid de apărare. De la această dată cetățuia va fi locuită, cu unele întreruperi, pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea e.n., cînd va cădea sub presiunea populațiilor avaroslave. Această existență de peste trei secole, bine atestată stratigrafic, este oglindită, de asemenea, și în refacerile și în modificările zidului de apărare.

Pe suprafața cercetată, în sectorul de sud-est, au fost surprinse trei niveluri de incendiu din epoca romană (am exceptat pe cel de la începutul secolului al II-lea e.n., cînd romanii cuceresc așezarea dacică), dintre care două erau cunoscute din săpăturile anterioare (fig. 3) : cel datat de prof. D. Tudor în 447 e.n., din timpul incursiunilor hunilor [19], și cel avaro-

381. Chiar și în așezări dacice din interiorul țării s-au descoperit, uneori, mai multe obiecte de import. Cf. : R. Vulpe, Materiale, 3, 1957, p. 231—235 și fig. 7 și 11 ; Idem, Materiale, 6, 1959 p. 316 și fig. 12/2—5 ; Idem, Materiale, 7, 1961, p. 331—333. Pentru întreaga Oltenie descoperirile de obiecte de import, anterioare cuceririi romane, vezi D. Tudor, *OR*³, p. 25—26.

[16] D. Tudor, AO, 20, 1941, p. 61—69 și 21, 1942, p. 39—49 ; Idem, *Sucidava-Latomus*, p. 23—24 (denarii republicani din secolele III-I î.e.n. menționați sînt din descoperiri întîmplătoare) ; Idem, *OR*³, p. 25—29, unde sînt enumerate toate tezaurele republicane (de la Sucidava nu este menționat nici unul).

[17] D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 23 ; Idem, *Sucidava*, București, Editura Meridiane 1966, p. 11 (de acum înainte prescurtat *Sucidava-Meridiane*), plasează cimitirul în secolele II-III, cu înhumări romane timp de un secol și jumătate ; Idem, Materiale, 9, 1970, p. 287 : în Secțiunea XVIII, efectuată în 1963 „Descoperirea cea mai importantă din această secțiune este însă o necropolă din secolele II-III ce existase pe cetate și se lega cu cea din secțiunea S. VIII". Idem, *Orașe*. . ., p. 325 (datează cimitirul „pînă la finele veacului al III-lea e.n.", ceea ce nu ar fi fost posibil în urma recentelor rezultate).

[18] Cele mai multe s-au descoperit între zidul de nord al cetățuii și cel de sud al orașului roman. Cf. D. Tudor, Materiale, 9, 1970, p. 284 : săpăturile efectuate în 1961 (Secțiunea VIII) „au precizat aici existența unei puternice necropole romane din secolul II e.n.". Informații suplimentare despre aceste descoperiri, publicate pînă acum numai sumar în rapoarte de săpătură, mi-au fost furnizate cu multă amabilitate de prof. D. Tudor, fapt pentru care îmi exprim toată gratitudinea.

[19] În unele locuri stratul de incendiu depășea o jumătate de metru : D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 476 ; D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 85 ; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 22 ; acest nivel de incendiu a fost datat de prof. D. Tudor prin trei tezaure monetare : D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940 (primul tezaur) ; Idem, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 198—201 (al doilea și al treilea tezaur) ; Idem, RIR, 15, 1945, 2, p. 151—153 ; Idem, RIR, 15, 1945, 3, p. 343—344.

slav, din timpul lui Mauriciu Tiberiu [20]. Nivelul de incendiu depistat acum pentru prima dată a putut fi plasat în jurul anului 410 e.n., pe baza a două tezaure monetare descoperite în 1968 [21]. Din cît s-a putut constata în acest sector și din săpăturile efectuate în 1971 pe latura de vest și de nord, distrugerea din jurul anului 410 e.n. a fost generală, datorată unei pîrjoliri intense, așa încît este greu de presupus că cetățuia a mai opus o forță mare de rezistență atacurilor din 447 e.n., nefiind, probabil, refăcută în întregime [22].

A fost surprins și de astă dată *hiatus*-ul monetar dintre domnia lui Teodosius II și Iustin I, cunoscut deja din săpăturile anterioare [23]; o singură monedă Anastasius (emisă între anii 498—518), un *follis* de bronz descoperit în 1967 în afara turnului exterior din colțul de sud-est, este o dovadă minimă și neconcludentă pentru restrîngerea perioadei de părăsire a cetățuii [24]. Dealtfel acest *hiatus* se reflectă și în materialul ceramic: amforele cu striuri drepte sau în val, frecvente în alte așezări mai ales în această perioadă, se găsesc aici destul de rar.

A fost confirmată, de asemenea, și prin săpăturile din acest sector, datarea ultimului nivel de viață romano-bizantin; cele mai recente monede sînt de la Mauriciu Tiberiu, emise în 585/6, 587/8 și 592/3 [25].

Acestea sînt principalele etape precizate stratigrafic în așezarea băștinașă și în cetățuia romano-bizantină Sucidava prin săpăturile efectuate în ultimii ani în sectorul de sud-est; unele elemente, deși cunoscute din săpăturile mai vechi, au fost menționate din nou pentru a întări veridicitatea datelor furnizate de cercetările anterioare. Elementele noi sînt importante pentru primele niveluri de viață geto-dacică și romană.

Zidul de apărare. În discuție este zidul de apărare din sectorul de sud-est, format din ultima curtină împreună cu cele două turnuri care o încadrează (turnurile G și H) și cu un turn mic exterior (turnul h), plasat cam la mijlocul lungimii curtinei [26] (fig. 4).

Cunoscut în bună parte datorită săpăturilor anterioare, efectuate de prof. D. Tudor în 1936 și în 1946 [27], zidul de apărare a oferit acum o serie de date noi, unele destul de importante, care schimbă mult din ceea ce se știa, încît o rediscutare a incintei din acest sector, cu descrierea elementelor suplimentare, am socotit-o mai mult decît necesară. Noile

---

[20] D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 122—124; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 28—29; Idem, *OR*³, p. 466—467.

[21] Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, Dacia, N.S., 14, p. 251—295.

[22] Datorită incursiunilor repetate ale hunilor și ale altor popoare puse în mișcare de ei, nu a fost răgaz în răstimpul dintre 410—447 pentru refacerea temeinică a cetățuii. Cf. Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, Dacia, N. S., 14, p. 294—295.

[23] D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 105—106; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 24; Idem, *OR*³, p. 211; Idem, *Orașe*..., p. 340.

[24] D. Tudor, *OR*³, p. 465.

[25] Vezi mai sus nota 16 și la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (manuscris).

[26] Am păstrat pentru turnuri notația profesorului D. Tudor, cu acceptarea unor modificări făcute de domnia-sa în cele mai recente lucrări: D. Tudor, *Sucidava-Latomus*, p. 80, fig. 16, din care pentru „pinten" am păstrat notația h; Idem, Materiale, 9, 1970, fig. 1, de unde am adoptat notația H pentru turnul din colțul de sud-est, notat în lucrările anterioare cu g.

[27] D. Tudor, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 389—400; Idem, Materiale, 1, 1953, p. 693—699. El a mai fost cercetat parțial, prin secțiunea a XV-a, efectuată în 1958: D. Tudor, Exspectatus Bujor și Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 485—488.

precizări sînt utile pentru că zidul de apărare din sectorul de sud-est a suferit cele mai multe transformări în tot cursul existenţei cetăţuii, încît a ajuns să se deosebească net de restul incintei.

Prin săpăturile anterioare, în special cele efectuate de Cezar Bolliac şi Gr. Tocilescu, executate uneori la adîncimi mai mari în apropierea zidurilor, au fost distruse nivelurile de locuire din vecinătatea zidurilor încît s-au pierdut pentru totdeauna unele elemente prin care s-ar fi putut, eventual, data stratigrafic etape sau faze din construcţia şi refacerea zidurilor. Datarea fazelor din acest sector a rămas să se facă fie comparativ cu elemente din alte părţi ale incintei, unde s-au găsit sau se vor găsi

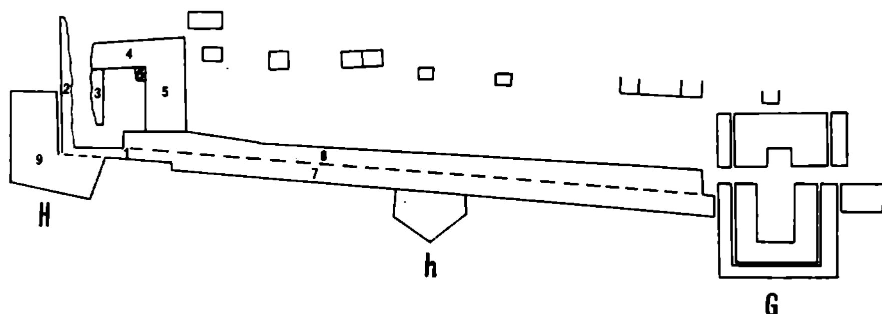

Fig. 4. — Sucidava. Planul ultimei curtine şi a turnurilor G, H şi h, cu fazele de construcţie şi refacere.

elemente mai precise, fie printr-o plasare cronologică a fazelor prin compararea detaliilor constructive chiar din acest sector. În stadiul de astăzi al cercetărilor ultima variantă rămîne metoda pe care o vom folosi cu precădere, căutînd totodată, pe cît va fi posibil, să găsim corespondenţe cronologice pentru unele refaceri în datele oferite de stratigrafia sectorului respectiv.

Zidul curtinei are o grosime de 3,00—3,40 m, cu mult mai mare faţă de a celorlalte ziduri (1,60 m), obţinută prin adăugarea la un moment dat a unui zid pe faţa interioară. Zidul acestei curtine a suferit multe refaceri în ultimul secol de existenţă a cetăţuii. Admiţînd că iniţial el a avut tot 1,60 m grosime, cum se păstrează în restul incintei, atunci acest zid este cel menţionat de Procopius, deci construit în epoca lui Iustinian sau poate ceva mai devreme, pe timpul lui Iustin I; prin urmare toate refacerile şi adăugirile practicate sînt ulterioare acestei date. Şi acest lucru este normal pentru că după *hiatus*-ul dintre domnia lui Theodosius II şi Anastasius I sau Iustin I, este greu de admis că zidurile anterioare acestei părăsiri temporare a cetăţuii să mai fi fost în picioare şi apte pentru a îndeplini aceeaşi funcţie pe tot traseul incintei după ce au stat în ruină cîteva decenii [28]. De aceea, fără riscul de a greşi, admiţînd

[28] În unele locuri, mai ales la turnurile G, F şi E, care au fost de curînd redescoperite, se observă clar faze mai vechi decît refacerea generală menţionată de Procopius, atribuite, negreşit, incintei secolului al IV-lea. Diferenţe de construcţie se observă şi în zidăria din partea inferioară a curtinelor, cele de pe latura de nord fiind, întrucîtva, deosebite faţă de cele de pe latura de vest. Cu toate diferenţele semnalate, zidurile curtinelor au avut şi înaintea refacerii de la începutul secolului al VI-lea cam aceeaşi grosime (circa 1,60 m).

că incinta în felul cum se prezintă astăzi a fost construită sau refăcută în mare parte la începutul secolului al VI-lea e.n., această dată trebuie să o considerăm un *terminus post quem* al tuturor transformărilor și refacerilor din sectorul de sud-est. Poate că la ridicarea zidurilor au fost folosite fundații sau chiar porțiuni mai vechi, ceea ce ar fi explicabil; din acest timp ar data o mare parte a zidurilor subțiri din componența celui actual. În structura ultimei curtine se observă că sînt încastrate, în afara celui amintit mai înainte (nr. 7), o serie de fragmente din ziduri mai vechi, din perioada de început a cetățuii și din cea constantiniană; acest lucru este firesc dacă ne gîndim că în tot timpul existenței sale incinta cetățuii romano-bizantine de la Sucidava a avut aproape același traseu, urmînd, întrucîtva, configurația terenului. Aceasta se observă mai ales în fundația părții adosate în interior (nr. 8), cînd, pentru îngroșare, au fost incluse zidurile anterioare, surprinse pînă acum în mai multe puncte în interiorul ultimei incinte, în imediata ei apropiere [29].

Față de zidul inițial gros de 1,60 m și de adăugirea prin care se ajunge la 3,00—3,40 m, zidul acestei curtine a mai suferit o serie de refaceri și de reparații încît în momentul de față cu greu se mai poate vedea structura sa inițială.

Prin diferențele de mortar și de material constructiv se disting net unele refaceri pe care le-a suferit această curtină. În general, pe baza analizei structurii zidului, se pot desprinde următoarele etape mari de construcție și refacere: *a*. Contemporană restului incintei, cu zid subțire de 1,60 m, datată în vremea lui Iustinian sau poate chiar mai timpuriu, în timpul lui Iustin I. Zidul este format dintr-un parament subțire din blocuri de calcar, semifasonate, de dimensiuni diferite, uneori mai mari spre bază, unele refolosite din construcții mai vechi: emplectonul este făcut din bolovani de piatră legați cu un mortar bun, cu puțin adaos de praf și bucăți de cărămidă. *b*. Este etapa în care se produce îngroșarea zidului prin adosarea din interior, plasată cronologic curînd după prima, poate tot în timpul lui Iustinian, pentru că maniera de lucru — brîuri de cărămidă alternate cu rînduri de blochete — este comună în restul incintei, mai ales în partea de vest, unde zidul s-a păstrat pe o înălțime mai mare. Această alternanță, destul de neregulată și neuniformă, se observă numai la această curtină și se întîlnește numai pe fața interioară, unde reparațiile și modificările ulterioare sînt mai mici decît pe latura exterioară. *c*. În această etapă se produc ultimele reparații, mai mari, cu modificări mai ales în zidăria feței exterioare, cînd se introduc rînduri de cărămizi mai mari decît cele din restul zidurilor (0,46 × 0, 46 × 0,08 m); cărămizi de același modul se găsesc în construcția celor două turnuri exterioare, cel din mijlocul curtinei și cel din colțul de sud-est, care sînt contemporane cu această etapă. Această reparație, probabil ultima din timpul existenței cetățuii de la Sucidava, a fost făcută în urma distrugerii

---

[29] În ultimele campanii au fost descoperite urmele unui zid mai vechi. De multe ori, pînă acum, datorită faptului că zidul era distrus cam pînă la nivelul de călcare a fost socotit de prof. D. Tudor ca pavaj de rond (D. Tudor, *Sucidava-Lalomus*, p. 84). Modul de nivelare a zidurilor mai vechi pentru a folosi ca drum de rond se mai întîlnește și în alte cetăți. Cf. Dušan Pribaković, *Čezava, forteresse romaine et paléobyzantine, I-er—VI-e s., Anciennes cultures du Djerdap*, Belgrad, 1969, p. 89.

sau deteriorării parțiale a zidului, cînd au existat breșe, completate în același timp, pentru că, în unele locuri cărămizi de aceleași dimensiuni apar și pe latura interioară a curtinei.

Dintre cele două turnuri care încadrează curtina, cel de la capătul de sud (turnul H) prezintă multe detalii interesante și chiar părți importante din componența sa, nereperate de cercetările anterioare. Astfel, turnul exterior de la extremitatea sudică a curtinei (nr. 9) (fig. 5), fiind

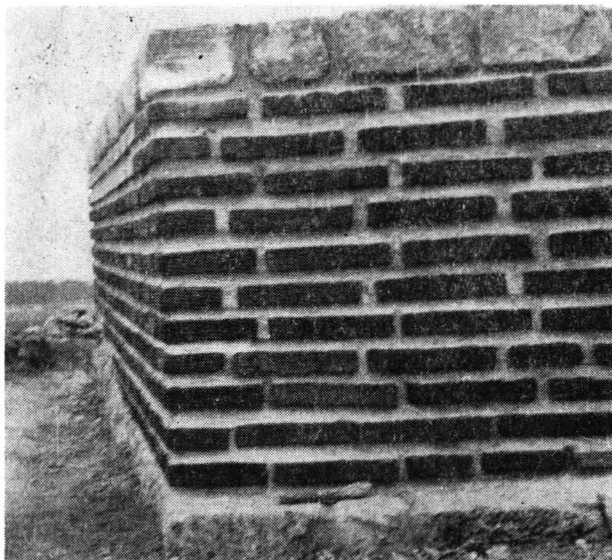

Fig. 5. — Sucidava. Turnul H exterior (nr. 9).

situat în vecinătatea rîpei, a scăpat cercetărilor de pînă acum, care s-au rezumat, în acest sector, numai la delimitarea formei turnului interior; el a fost descoperit și săpat în întregime în campania din 1967. Din toate turnurile sistemului de apărare a cetățuii acesta prezintă cele mai multe particularități.

Turnul, sau mai bine zis colțul de sud-est al zidului a fost construit încă din prima fază a ultimei incinte, de cînd era în funcțiune numai zidul subțire din cadrul curtinei care, prelungit în afara ei, forma cele două laturi exterioare ale turnului interior (fig. 4, zidurile nr. 1 și 2). Tipul constructiv și materialele folosite sînt aceleași ca la zidul subțire, faza inițială a curtinei (etapa *a*). Pandantul din interior al acestor ziduri nu l-am surprins; zidurile care formează acum laturile interioare ale turnului sînt de altă factură, mai ales în partea superioară, supusă mai multor refaceri. Fundațiile celor două ziduri din interiorul turnului (cel de vest și cel de nord, fig. 4, nr. 4 și 5) au întrucîtva similitudini cu cele exterioare (zidul de est și cel de sud, fig. 4, nr. 1 și 2), dar nu pot fi contemporane. S-ar putea presupune că la un moment dat turnul interior ar fi avut o

formă aproape pătrată, dar mai apoi, cu ocazia unei refaceri, cînd se îngroașă zidul curtinei sau la altă reparație ulterioară se modifică și turnul interior, adăugîndu-se un zid în partea de sud (fig. 4, zidul nr. 3), paralel cu cel exterior de sud de la prima formă a turnului (zidul nr. 2), obținîndu-se, în acest fel, o intrare „în melc'' în interiorul turnului. După compoziția mortarului (cu foarte multe bucăți de cărămidă) el este mai apropiat ca epocă de stîplul din colțul de nord-vest (fig. 4, zidul nr. 6).

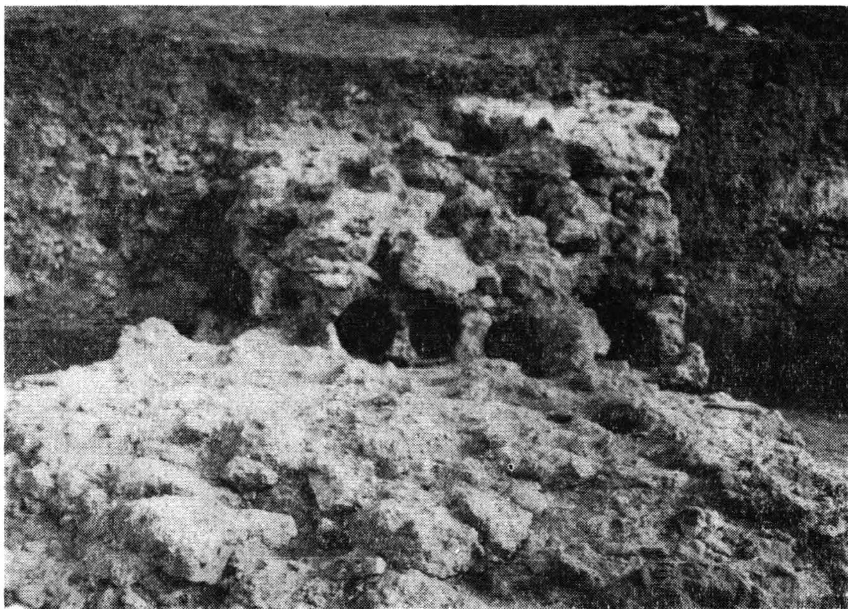

Fig. 6. — Sucidava. Canale pentru tiranți din fundația zidului de apărare din colțul de sud-vest al fortăreței.

De asemenea, în fundația acestui zid (nr. 3) și a stîlpului (nr. 6) se află în partea inferioară, în apropiere de nivelul de loess, lăcașuri ale tiranților, destul de dese (la stîlp pe o lungime de 1,28 m sînt cinci), de formă cilindrică (d = 0,20 — 0,24 m), în care s-au găsit urme de lemn [30]; același tip de lăcașuri s-a găsit și în colțul de sud-vest (fig. 6). Prin adosarea acestui zid la cel de vest al turnului, fără o legătură cu el, prin fundația lui care este cu cel puțin un metru mai sus decît a celorlalte ziduri, se dovedește că a fost făcut în pripă, poate ca o măsură de ultim moment pentru întărirea fortificației.

La o nouă refacere a turnului interior, pentru rezistență, i se adaugă în colțul de nord-vest un stîlp pătrat cu latura de circa 1,20 m(zidul nr. 6). După calitatea mortarului (var cu nisip, mult praf de cărămidă și bucăți de cărămidă) acest stîlp este un adaos tîrziu, poate chiar ulterior zidirii

---

[30] Lăcașuri longitudinale și transversale au mai fost descoperite la diferite niveluri, dar nu în fundație ci în emplectonul ultimei curtine de pe latura de est, în partea adosată.

turnului masiv exterior (nr. 9). Ridicarea acestui stîlp coincide cu o reparare a zidurilor de vest şi de nord ale turnului interior (zidurile nr. 4 şi 5), pentru că de la o anumită înălţime zidăria stîlpului face legătură cu cea a acestor ziduri. Interesantă această adăugire prin care se mărea rezistenţa zidurilor interioare, deşi pericolul mare era din afară; ea s-ar explica prin umplerea în întregime a turnului cu pămînt, astfel că pentru rezistenţă la presiunea interioară ar fi fost necesară întărirea colţului de nord-vest. Pentru această ipoteză pledează şi o zidărie din bolovani cu mortar slab de var care lega, mai degrabă ca o umplutură, zidurile paralele (nr. 2 şi 3) de pe latura de sud a turnului, care făceau intrarea „în melc”.

Turnul exterior din acest punct (nr. 9) se deosebeşte de toate celelalte turnuri exterioare de pe parcursul incintei. Împreună cu cel mic de la mijlocul ultimei curtine (turnul h), pot fi datate, ca refacerile din a III-a etapă ale curtinei, în ultimele decenii de existenţă ale cetăţuii [31]. Acest turn, adosat celui interior, a fost construit odată cu ultimele reparaţii ce s-au practicat zidului în acest sector. El a fost ridicat într-un moment în care zidurile turnului interior erau distruse în mare parte (se mai păstrau 1,50—2 ,00 m peste nivelul fundaţiei), încît, de la o anumită înălţime, ele au fost înglobate în noua zidărie a turnului exterior (nr. 9). Turnul exterior este masiv, cu o fundaţie puternică din bolovani legaţi cu un mortar de bună calitate; de la nivelul fundaţiei, după o egalizare cu blocuri mari de piatră semifasonată, porneşte turnul propriu-zis, zidit la partea inferioară din cărămizi (11 rînduri), după care urmează rînduri de blochete (s-au găsit numai din primele două rînduri). Cărămizile de dimensiuni mari (0,46 × 0,46 × 0,08 m) şi mortarul cu multă cărămidă pisată, colorat intens în roşu datorită adaosului de praf de cărămidă se întîlnesc numai la acest turn, la cel mic de la mijlocul curtinei, la stîlpul pătrat din interiorul acestui turn (nr. 6) şi la reparaţiile din a treia etapă de refacere a curtinei.

Prin conturul său de patrulater neregulat, turnul exterior nu corespunde celui interior şi nici nu este plasat întru totul în faţa acestuia: rostul lui nu a fost de pandant turnului interior ci de întărirea colţului format de zidurile nr. 1 şi 2. Probabil că la amplasamentul său s-a ţinut seama în primul rînd de configuraţia terenului, care i-a determinat forma. Cert este că prin modul construcţiei corespundea cerinţelor şi scopului pentru care a fost ridicat, pe el putîndu-se monta arme de apărare îndreptate spre ambele laturi ale acestui colţ de cetăţuie.

Turnul de la mijlocul curtinei (turnul h), construit în acelaşi timp cu cel exterior de colţ (turnul H, nr. 9), are o formă pentagonală, de fapt jumătate dintr-un hexagon cu latura de 2,80 m (fig. 7). Este adosat curtinei şi zidăria lui nu se leagă cu cea a zidului de apărare decît în partea superioară, la fel ca la turnul H exterior. Aşezat pe o fundaţie din blocuri nefasonate legate cu mortar roz, de bună calitate, este construit din rîn-

---

[31] Pentru sistemul constructiv vezi *Anciennes cultures du Djerdap*: Emil Čerškov, *Hajducka Vodenica, forteresse romaine et paléobyzantine, IV-e — VI-e s.*, p. 143; Nevenka Petrovič-Ljubica Zotović, *Boljetin-Gradac sur la rivière Lepena, forteresse romaine et paléobyzantine, I-er — VI-e s.*, p. 105—106; Petar Petrović, *Saldum — „Gradac”, forteresse romaine et paléobyzantine, I-er — VI-e s.*, p. 95. Dragoslav Piletić, Vesnik-Vojni Muzej, 16, Belgrad, 1971, p. 24.

duri de blocuri mici de piatră fasonată, alternate cu brîuri de cărămidă [32]. Nu s-au păstrat decît la bază trei rînduri de blocuri, apoi un brîu de cinci rînduri de cărămidă, după care urmau iarăşi rînduri de blocuri de piatră. Fiind foarte distrus, mai ales în partea superioară, nu i se putea determina uşor forma, încît părea, la prima vedere, ca un fragment dintr-un zid lung, adosat curtinei. Aceasta l-a determinat pe prof. D. Tudor să-l socotească „un puternic contrafort" care „mărea rezistenţa zidului şi temeliilor lui" [33]. Numai după adîncirea săpăturii ne-am dat seama că avem de a face cu un turn mic şi masiv. Datorită stării în care se găsea (colţul exterior al turnului era complet distrus), pentru a-i determina forma, colţul din mijloc a fost întregit prin unirea laturilor; exactitatea întregirii a fost confirmată şi printr-un bloc de piatră fasonată, găsită în dărîmăturile din apropiere, care avea acelaşi unghi cu cel obţinut prin prelungirea laturilor.

Prin amplasarea acestui turn s-a căutat să se remedieze o deficienţă de concepţie constructiv-strategică, întrucît, pînă la ridicarea lui, această curtină, deşi cea mai expusă atacurilor barbare, era cea mai lungă (35 m, faţă de circa 21—25 m cît măsoară celelalte). Rostul „contrafortului" prof. D. Tudor îl socotea tot ca rezistenţă într-un punct în care „zidul se frîngea puţin la jumătatea sa" [34]. La amplasarea turnului în acest punct s-ar fi putut ţine seama de curbura zidului, vizîndu-se pe lîngă rolul defensiv (de susţinere a maşinilor de apărare montate pe el) şi rolul de a mări rezistenţa curtinei.

Tipul de construcţie al acestor două turnuri masive şi materialele folosite, mai ales cărămizile de acelaşi modul, se întîlnesc în multe cetăţi din provinciile de la Dunărea de Jos şi chiar de pe *limes*-ul danubian [35].

Cît priveşte turnul de la extremitatea nordică a curtinei (turnul G) şi la el se observă mai multe faze de refacere şi transformare. Deoarece prin tipul constructiv, formă şi materiale folosite în zidărie se aseamănă cu turnurile de pe laturile de vest şi de nord, descrierea lui va face obiectul unui alt studiu [36].

Aceleaşi faze de construcţie şi refacere, observate la zidul de apărare din acest sector, s-au constatat şi la stîlpii din interior, din imediata vecinătate a zidului, folosiţi pentru susţinerea acoperişului barăcilor adosate incintei (fig. 8). În această zonă a barăcilor au fost găsite în 1968 cele două tezaure monetare [37], iar în barăci similare, dar în alte sectoare, au fost descoperite cele trei tezaure publicate de prof. D. Tudor [38]. Etapele de

---

[32] Turnuri cam de aceleaşi dimensiuni şi construite în aceeaşi manieră, chiar cu alternanţă de cinci rînduri de cărămidă, se află la un *castellum* de lîngă *Tabula Traiana*, ridicat în vermea lui Iustinian (v. Emil Čerškov, *op. cit.*, p. 143 —144 şi pl. 55).

[33] D. Tudor, Materiale, 1, 1953, p. 694—695. Mai recent, în *Sucidava-I atomus*, p. 109, constată : „D'après les dernières observations, il semble que nous avons affaire à un barrage (une autre passarelle?) jeté au-dessu du fossé de la citadelle", ceea ce, după ultimele săpături, s-a dovedit că era neîntemeiat.

[34] D. Tudor, Materiale, 1, 1953, p. 694.

[35] Pentru malul drept al Dunării, zona „Porţile de Fier", vezi notele 31 şi 32.

[36] Va fi republicată de prof. D. Tudor împreună cu autorul acestor rînduri după ce se va redescoperi în întregime incinta şi zona aferentă din interior.

[37] Gh. Poenaru Bordea şi V. Barbu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 252—253.

[38] D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 388—389; Idem, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 198—201; Idem, *Sucidava-Latomus*, p. 85; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 38; Idem, *OR*³, p. 126.

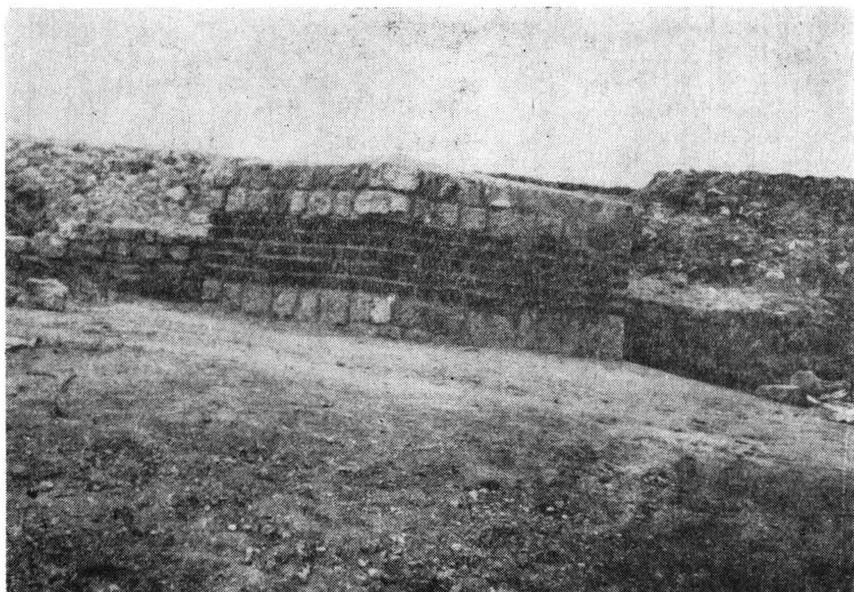

Fig. 7. — Sucidava. Turnul h.

Fig. 8. — Sucidava. Ultima curtină şi stîlpii pentru susţinerea barăcilor. Vedere din interiorul fortăreţei.

construcţie şi de refacere a stîlpilor de susţinere cît şi tezaurele monetare dovedesc că, odată cu distrugerile zidului de apărare, au avut de suferit şi locuinţele din imediata lui apropiere.

Din mărturiile oferite de săpătura din sectorul de sud-est un interes deosebit prezintă primul nivel roman, care readuce în discuţie data întemeierii fortăreţei de la Sucidava. Cît priveşte problema incursiunilor hunilor şi distrugerii din jurul anului 410 e.n., ea a fost recent tratată cu ocazia publicării celor două tezaure monetare descoperite în 1968 [39]. În cele ce urmează ne vom opri atenţia asupra problemelor ridicate de primul nivel roman.

S-a afirmat pînă acum că ,,Cea mai puternică şi însemnată fortificaţie ridicată de Constantin în nordul Dunării, care constituia punctul de sprijin şi de plecare pentru planurile de recucerire, era la Sucidava, zidită din temelii ca strajă la capătul podului'' [40]. Lipsa izvoarelor istorice şi epigrafice, greutatea efectuării de săpături pe suprafeţe mari şi la adîncime l-au condus pe prof. D. Tudor la aceste concluzii şi l-au determinat să asocieze ridicarea fortăreţei de la Sucidava de construirea podului din apropiere, plasînd-o, astfel, tot în vremea lui Constantin. Argumentarea era destul de plauzibilă, încît, la descoperirea primelor fragmente ceramice şi monede din secolul al III-lea e.n., am fost tentaţi să credem că este vorba de o locuire accidentală, de scurtă durată. Numai în urma degajării primului nivel roman de pe toată suprafaţa cercetată, cînd s-a remarcat prezenţa constantă a materialului ceramic şi a monedelor emise de împăraţii din a doua jumătate a secolului al III-lea, în special Gallienus, Claudius al II-lea şi Aurelian, şi în număr mai mic de la Probus, Carinus şi Diocletian, ne-am putut da seama că a existat o locuire intensă în ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n.; uneori, în unele carouri, numărul monedelor de la Gallienus, Claudius al II-lea şi Aurelian au întrecut pe cele din vremea lui Constantin [41]. Deosebit de interesantă este frecvenţa monedelor de la Gallienus şi Claudius al II-lea, de obicei în număr mic în restul aşezărilor din Oltenia şi aproape inexistente în tezaure [42].

Pentru datarea unui nivel de locuire în secolul al III-lea e.n. pledează şi o serie de elemente din descoperirile mai vechi. Astfel, materialele arheologice din secolul al III-lea e.n. au fost semnalate de săpăturile anterioare în mai multe puncte din cuprinsul cetăţuii, dar au fost considerate ca

---

[39] Gh. Poenaru Bordea şi V. Barbu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 290—295.

[40] D. Tudor, *OR*³, p. 432; aceeaşi idee a mai fost susţinută: Idem, *Sucidava-Latomus* p. 79; Idem, *Sucidava-Meridiane*, p. 36; Idem, *Oraşe*..., p. 338—339.

[41] Vezi catalogul monedelor descoperite în acest sector la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (manuscris)

[42] Din cele 50 de tezaure imperiale cunoscute pînă în 1968 (D. Tudor, *OR*³, p. 125—129) numai într-unul singur, cel de la Viişoara, încă inedit, se găsesc monede Gallienus şi Aurelian. Sînt de adăugat mai de curînd: O. Toropu şi E. Nicolescu, *Comunicări*, Seria Numismatică, 3, Academia R. S. România, Centrul de istorie, filologie şi etnografie Craiova, 1968, p. 5—6 (din partea noastră cu rezerve asupra modului de descoperire şi recoltare a monedelor); Bucur Mitrea, SCN, 5, p. 115—142, ultimele monede romane fiind de la Valerian tatăl (Lotul I, nr. 193—194).

rezultat al unor locuiri sporadice, care nu ar fi aparţinut unui castru [43]; cîteodată s-au descoperit chiar locuinţe din secolul al III-lea e.n., dintre care una, destul de îngrijit lucrată, avea zidurile din blocuri de piatră şi pavaj de cărămidă [44]. Toate aceste descoperiri mai vechi, reconsiderate şi socotite în acest context general, dau un aspect mai concludent pentru răspîndirea nivelului roman de locuire din a doua jumătate a secolului al III-lea pe aproape toată aria fortăreţei [45]. Acestora li se adaugă cărămizile ştampilate ale cohortelor III şi IIII din *Legio V Macedonica*, care mărturisesc, de asemenea, despre existenţa, încă din ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n., a aşezării romane de pe podişul de la sud de oraşul roman [46].

Locuirea din secolul al III-lea, chiar dacă este atestată pe o suprafaţă întinsă, ar fi putut fi de tipul aşezărilor extramurane cu o existenţă sporadică şi, în acest caz, ar fi fost posibilă ridicarea cetăţuii în vremea lui Constantin. Contra acestei ipoteze vine descoperirea în ultimele două campanii a zidului de apărare mai vechi, plasat prin elemente stratigrafice şi detalii constructive tot spre sfîrşitul secolului al III-lea e.n.; acest zid a avut, din cît se cunoaşte pînă acum, cam acelaşi traseu cu incinta constantiniană [47].

Pe baza acestor elemente este certă datarea anteconstantiniană a fortăreţei de la Sucidava. Construirea ei trebuie pusă în corelaţie cu situaţia creată la mijlocul secolului al III-lea e.n., în urma atacurilor carpo-gotice, cu pericolul prin care a trecut deopotrivă Dacia Malvensis şi Moesia Inferior şi mai ales cu măsurile luate în vederea părăsirii Daciei de către romani [48]. Părăsirea n-a fost un act de ultim moment, o hotărîre for-

---

[43] D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, Materiale, 7, 1961, p. 476, constată „urme de locuire romană din secolele II—III e.n., mai vechi decît prima fază de construcţie a cetăţii (secolul IV)". Este puţin probabil ca locuirea să fi fost şi în secolul II e.n., pentru că această zonă a fost rezervată necropolei de la cucerirea romană pînă la mijlocul secolului al III-lea e.n. (cf. *supra* notele 17 şi 18).

[44] D. Tudor, Exspectatus Bujor, Ana Matrosenco, *loc. cit.*. În săpăturile din 1956 (Secţiunea I) „s-a descoperit şi o locuinţă din secolul al III-lea pavată cu cărămizi şi avînd zidurile din blocuri de piatră. Spre centrul cetăţii a mai apărut o nivelare cu nisip făcută peste stratul Latène, apoi un strat de pămînt castaniu deschis ce conţine, împrăştiate, fragmente ceramice, cărămizi şi o greutate de lut, toate specifice secolului al III-lea e.n.".

[45] O cartografiere a tuturor materialelor arheologice din secolul al III-lea e.n. provenite din descoperiri anterioare, posibilă după publicarea integrală a materialelor descoperite în 1956—1964, va completa, substanţial, aspectul cetăţuii la sfîrşitul secolului al III-lea e.n.

[46] D. Tudor, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 415; Idem, *OR*³, p. 41; Idem, *Sucidava-Latomus*, p. 73. Este posibil ca aceste cohorte să fi fost deplasate la Sucidava pentru construirea fortăreţei mai înainte de transferarea legiunii de la Potaissa la Oescus. La fel ar fi putut fi detaşate trupe din legiunea XIII Gemina pentru construirea sau refacerea Drobetei sau a castrelor din zona „Porţile de Fier". Cu un asemenea prilej ar fi fost mai normală plecarea lui Marc. Aur. Veteranus Praef(ectus) leg(ionis) XIII G(eminae) Gallenian(ae) la Băile Herculane ca să-şi caute sănătatea (CIL, III, 1560). Aceeaşi părere şi la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (în manuscris). Pentru caracterul neoficial al inscripţiei, C. Daicoviciu (AISC, 3, 1936—1940, p. 248—249) susţine, pe bună dreptate, că nu se poate trage concluzia că această legiune se retrăsese în sud-vestul Daciei.

[47] Zidul a fost surprins în partea interioară a turnului F şi în două sondaje efectuate în 1971 şi în 1972 pe latura de vest, unde este adosat ultimei incinte.

[48] Pentru atacurile carpo-gotice asupra Daciei Malvensis: D. Tudor, *OR*³, p. 39—42; Idem, Historia, 14, 1965, 3, p. 371—377 (cu referiri şi la Moesia Inferior); *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 455—459 (M. Macrea). Pentru Moesia Inferior: Radu Vulpe, *Perioada Principatului (sec. I-III), Din istoria Dobrogei*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 218—268 (capitolul 6, „Sciţia Minoră sub Anarhia militară").

tuită, ci a fost pregătită printr-o serie de măsuri stabilite cu mult timp înainte.

În primul nivel roman, cele mai timpurii monede descoperite sînt de la Valerian, Gallienus, Claudius al II-lea și Aurelian : numărul mare al monedelor de la Gallienus și Claudius al II-lea, uneori depășind pe cele de la Aurelian (numai în 1970 s-au găsit : 12 Gallienus, 13 Claudius al II-lea și 14 Aurelian [49]) îndreptățesc plasarea începutului construirii fortăreței în timpul lui Gallienus și terminarea ei înaintea părăsirii Daciei.

Construirea cetățuii de la Sucidava sub Gallienus ar fi posibilă pentru că activitatea acestui împărat la Dunărea de Jos, ca dealtfel în multe părți ale Imperiului, s-a făcut simțită în tot timpul domniei sale, plină de frămîntări interne și de amenințări din afară[50]. Departe de poziția tendențioasă și fățiș potrivnică a biografului din *Historia Augusta* [51] și a istoricilor latini în general, care văd în Gallienus întruchiparea tuturor viciilor și îl consideră necorespunzător misiunii pe care o avea, realitatea a fost cu totul alta [52]. Izvoarele grecești [53] și mărturiile arheologice dovedesc neveridicitatea acuzațiilor. Fără intenția de a căuta acum reabilitarea lui Gallienus, întrucît ea a fost făcută mai de mult [54], cronologia evenimentelor și acțiunilor, la care împăratul participă direct sau le dirijează, dovedește netemeinicia acuzațiilor. Între 253 și 268 Gallienus a desfășurat o activitatea de mare general, îndreptîndu-se neîncetat de la o frontieră la alta pentru a stăvili atacurile popoarelor migratoare și a înfrînge pretendenții la domnie [55].

---

[49] Pentru descoperirile din ultimele campanii vezi catalogul monedelor la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (în manuscris), în care 61 de monede (nr. 17—77), dintr-un total de 293, sînt de la împărații Valerian, Claudius II și Aurelian.

[50] E. Manni, *L'impero di Gallieno*, Roma, 1949, p. 32—36 ; M. Besnier, *Histoire romaine*, IV, 1 : *L'Empire Romain de l'avènement des Sévéres au Concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 175—176 și 181—182.

[51] Interesantă teoria lui E. Manni (*op. cit.*, p. 96—98) care susține că izvorul principal pentru viața lui Gallienus din *Historia Augusta* ar fi fost istoricul grec Dexippos. Informațiile sînt astfel după un izvor net favorabil lui Gallienus, ceea ce se observă în relatarea episoadelor cu caracter militar, dar deformate și denaturate mai ales atunci cînd sînt tratate probleme religioase și politice. Pornind de la această teorie Manni discută data compunerii operei *Historia Augusta* ; este un punct de vedere interesant care n-ar fi trebuit să-i scape lui Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—449, mai ales că lucrarea lui Manni fusese amintită recent de M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 447.

[52] Atît E. Manni, *op. cit.*, cît și alți istorici au analizat obiectiv activitatea lui Gallienus în funcție de condițiile critice cărora a trebuit să le facă față. *Exempli gratia* : M. Besnier, *op. cit.*, p. 179—180, comentînd *Historia Augusta*, pe Aur. Victor și Eutropius explică ostilitatea scriitorilor latini ; L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, p. 43—54, mai ales pentru inscripția din Roma, care felicită pe Gallienus pentru energia cu care a apărat lumea romană ; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, vol. I, 1—2, Paris, 1959, p. 24—49, justifică importanța la care ajunge ordinul ecvestru la sfîrșitul Principatului prin reformele lui Gallienus.

[53] Nici continuatorul lui Cassius Dion, Petru Patricius, nici Zosimos și Zonaras nu spun nimic despre pretinsele greșeli și vicii ale lui Gallienus (v. M. Besnier, *loc. cit.*).

[54] L. Homo, *op. cit.*, p. 43—52 ; Idem, *Haut-Empire*, Paris, 1933, p. 282—310, socotește că într-o epocă de viață normală ar fi fost printre împărații buni și chiar în secolul al III-lea a făcut „o figură mai mult decît onorabilă" ; M. Besnier, *op. cit.*, p. 180, acceptă, în mare, teoria lui L. Homo dar socotește că a mers prea departe cu reabilitarea lui Gallienus ; E. Manni, *op. cit.*, *passim*.

[55] L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, p. 43—52 ; E. Manni, *op. cit.*, p. 20—31, pentru revolta lui Ingenuus, Regalianus, Postumus și Aureolus ; M. Besnier, *op. cit.*, p. 175—176 ; Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 225—257.

Deși nu avem dovezi clare despre prezența personală a lui Gallienus în ținuturile noastre, totuși o serie de mărturii atestă activitatea sa directă sau prin generalii săi, îndeobște foarte destoinici [56]. Hotărîrile sale și o serie de măsuri luate pentru întărirea provinciilor limitrofe și refacerea cetăților de pe granițe le desprindem din izvoarele antice și din seria descoperirilor arheologice. Încă din timpul cînd împărțea puterea cu tatăl său, Valerian, a depus o activitate intensă la Dunărea de Jos, căutînd să consolideze cetățile de pe *limes*. Miliarul de la Carsium [57], datat între 255—258, „atestă această activitate constructivă în Sciția Minoră, care avusese mult de suferit în anii precedenți și care se aștepta la noi atacuri dușmane" [58]. În același timp, printre titlurile triumfale figurează, ce-i drept numai pe o singură inscripție [59], și acela de *Dacicus Maximus*, obținut în 257 [60]. Cu toate că izvoarele nu menționează nici o luptă pe care Gallienus s-o fi purtat în Dacia, s-ar putea să fi dobîndit vreo victorie contra dacilor liberi, ale căror incursiuni deveniseră destul de frecvente. După unele indicii arheologice, s-ar părea că luptele au fost duse la granița de nord-vest a Daciei, în regiunea Porolissum [61] : s-a emis și ipoteza că titlul de *Dacicus Maximus* și l-ar fi luat în urma victoriilor repurtate contra carpilor la Dunărea de Jos [62]. O serie de tezaure monetare, cu ultimele monede datînd din 257, sînt puse, de asemenea, în legătură cu evenimentul în urma căruia Gallienus ia titlul de *Dacicus Maximus* [63]. Un deceniu mai tîrziu este nevoit să vină iarăși în apropiere de ținuturile noastre, de astă dată în *Illyricum*, pentru a înfrunta în 267 pe goți, heruli și alte popoare transdunărene care jefuiau prin Balcani după ce le fusese distrusă flota de către Cleodamus și Athenaeus [64] și fuseseră alungați de pe teritoriul Atticii de către magistratul local, istoricul Dexippos [65]. Încleștarea celor două armate are loc pe fluviul Nestus și se soldează cu victoria lui Gallienus [66]. Stăvilirea atacurilor goților și heru-

[56] Unul din marile merite ale lui Gallienus a fost acela că a știut să-și aleagă bine locotenenții și să promoveze generali pe cei mai destoinici dintre ofițeri (v. M. Besnier, *op. cit.*, p. 182).

[57] CIL, III, 7608.

[58] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 252 ; în același timp mai sînt luate o serie de măsuri, printre care reglementarea teritoriilor rurale ale cetăților Odessos și Marcianopolis, dovadă inscripțiile dedicatorii celor doi împărați. Cf. : I. Velkov, Izvestiia-Institut, 14, 1940—1942, p. 277 și M. Mirčev, Isvestiia-Varna, 12, 1961, p. 13—14.

[59] CIL, II, 2 200 = Dessau, ILS, 552.

[60] E. Manni, *op. cit.*, p. 20 și nota 2 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 443 ; C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 248—250 ; Idem, StCl, 7, 1965, p. 244 ; Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 252.

[61] M. Macrea, *loc. cit.*

[62] C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 243—245 ; Idem, AISC, 3, 1936—1940, p. 249—250, fără o precizare prea clară a condițiilor în care ar fi căpătat acest titlu ; Idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945, unde spune că ar fi obținut titlul de *Dacicus Maximus* în urma victoriilor contra dacilor liberi, carpilor și gepizilor. Ultima ipoteză, *Dacicus Maximus* în loc de *Carpicus Maximus*, din StCl, 7, ar fi mai plauzibilă și mai normală, explicînd totodată penuria inscripțiilor care menționează titlul de *Dacicus Maximus*.

[63] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 290 ; C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 244 ; D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 373.

[64] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 259.

[65] Pentru activitatea istoricului Dexippos ca strateg vezi la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 97—98 (bibliografia citată) ; T. Leslie Shear, Hesperia, 38, 1969, 3, p. 408—409 ; F. Millar, JRS, 59, 1969, p. 12—29.

[66] M. Besnier, *op. cit.*, p. 181 ; E. Manni, *op. cit.*, p. 36 și nota 4, în care respinge interpretarea lui A. Alföldi (CAH, 12, p. 720) asupra izvoarelor privitoare la războaiele gotice.

lilor în 267 şi înfrîngerea lor pe fluviul Nestus ar fi avut poate urmări mai bune pentru soarta provinciilor de la Dunărea de Jos, dacă Gallienus n-ar fi fost nevoit să încheie pace cu Naulobatus, regele herulilor, pentru a-şi putea îndrepta forţele contra lui Aureolus răzvrătit.

Cu ocazia invaziei din 267, desfăşurată în prima ei parte pe mare şi pe Istru [67], deleagă pe Cleodamus şi Athenaeus ,,să aibă grijă de repararea şi întărirea oraşelor'' [68] distruse de goţi în regiunea Pontului. Se pare că acum au fost refăcute zidurile cetăţilor Tomis şi Callatis; că această activitate din 267 e.n. şi de la începutul anului următor s-a extins şi asupra altor oraşe este greu de precizat, în lipsa documentelor literare sau epigrafice[69]. Aportul personal al împăratului în aceste momente n-a putut fi prea mare, deoarece, obligat de împrejurări, după victoria de pe fluviul Nestus este nevoit să plece contra lui Aureolus, înfruntare ce-i va fi fatală [70]. Din derularea succintă a evenimentelor, sau mai bine-zis a momentelor la care Gallienus ia parte în ţinuturile noastre sau în cele învecinate este mai plauzibilă fixarea datei construirii cetăţii de la Sucidava în prima parte a domniei, decît în ultimii ani, adică ori înainte, ori după lupta de pe Nestus [71]. În cadrul măsurilor luate la Dunărea de Jos în 256—257 e.n. a fost începută probabil ridicarea cetăţuii de la Sucidava; toate datele care atestă prezenţa şi înfăptuirile lui Gallienus din jurul anului 257, îndreptăţesc plasarea construirii cetăţuii în această vreme. În legătură cu această ipoteză s-ar putea admite noua lectură a unei inscripţii de la Sucidava [72], unde numele celor doi împăraţi, lipsă pe lespedea de calcar, au fost întregite de primul editor cu ale lui Caracalla şi Geta [73],

[67] *Istrum ingressi* trebuie tradus ,,intraţi pe fluviul Istru'' şi nu ,,în golful cetăţii Histria'', cum a căutat să interpreteze prof. Radu Vulpe textul din SHA (Gall., 13,6) în studiul domniei-sale *Histrum ingressi — Histriae excidium*, StCl, 11, 1969, p. 157—171 şi *Perioada Principatului (sec. I-III)*, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, 1968, p. 258—259. Contra acestei teorii: Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 98—99 şi 105—106; C. Preda şi G. Simion, Peuce, II, 1971, p. 167—178.

[68] SHA, Gall., 13, 6, Leipzig, Teubner, 1971; *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. II, p. 102—103.

[69] Săpăturile recente de la Adamclisi au arătat că refacerea cetăţii *Tropaeum Traiani*, inaugurată sub Constantin în 316, a fost începută mult mai devreme, sub Gallienus-Aurelian şi lăsată neisprăvită din motive neprecizate. Aceste constatări au fost făcute de P. Diaconu şi Gh. Papuc în sectorul de sud al zidului de apărare, curtina dintre turnurile 19—20 (comunicare ţinută la Institutul de arheologie în febr. 1972, la sesiunea de rapoarte de săpături din 1971).

[70] SHA, Gall., 14—15; M. Besnier, *op. cit.*, p. 182—189; A. Alföldi, (= ZfrN), *Studien zür Geschichte des Weltkrisedes 3 Jahrhundertes nach Christus*, Darmstadt, 1967, p. 1—15.

[71] Nu ne raliem concluziilor lui Gh. Poenaru Bordea (SCN, 6, 1973, în manuscris), care pe baza materialului numismatic plasează construirea fortăreţei în 266—267; evenimentele din aceşti ani, după cum am arătat mai sus, nu i-ar fi dat răgazul necesar.

[72] Noua lectură a fost făcută de C. Petolescu; pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie manuscrisul, ne exprimăm mulţumirea colegială.

[73] Este vorba de un fragment de arhitravă, acum aflat în Muzeul din Corabia. A fost publicat de prof. D. Tudor, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 155—157, nr. 5, fig. 12 (desen) şi apoi reluat în *OR*[2], 1958, *SE*, nr. 157 şi în *OR*[3], *SE*, nr. 211. Dintre cei doi împăraţi la care se referă inscripţia, ultimul are indicată puterea tribuniciană pentru a IV-a oară şi cea consulară pentru a II-a oară. Prin ordinea titulaturilor de la al doilea împărat inscripţia poate fi atribuită lui Caracalla şi Geta şi datată în 211—212 e.n., ceea ce a făcut D. Tudor, poate fi atribuită lui Valerian şi Gallienus şi datată în 256 e.n., ceea ce propune acum C. Petolescu, şi ar mai putea fi atribuită lui Diocleţian şi Maximian şi datată în 288. (Pentru ordinea demnităţilor acestor împăraţi, René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, Paris, 1914, p. 221—234). Din cele trei posibilităţi înclinăm spre întregirea cu numele lui Valerian şi Gallienus, ceea ce con-

iar acum au fost completate cu numele lui Valerian şi Gallienus, datîndu-se epigrafa în 256 e.n. Inscripţia în discuţie comemorează inaugurarea unei opere realizată *per milites*, deci o lucrare de mari proporţii, identificabilă mai degrabă cu ridicarea fortăreţei militare decît cu orice altă lucrare efectuată sub Caracalla şi Geta şi pentru care nu avem alte mărturii mai concludente. Chiar dacă pe inscripţie au fost numele ambilor împăraţi, activitatea a fost desfăşurată numai de Gallienus, întrucît în toate actele oficiale pînă la captivitatea lui Valerian, apare numele lui Valerian şi al fiului său asociat la domnie, deşi regiunea Dunării de Jos a revenit dintr-un început lui Gallienus.

Fixarea momentului construirii cetăţuii în jurul anilor 256—257 poate fi admisă, cu toate că descoperirile monetare din primul nivel roman ne indică, prin majoritatea lor numerică, emisiuni din perioada 260—268; aceste argumente numismatice, asociate cu unele fapte istorice l-au determinat pe Gh. Poenaru Bordea să propună anul 267 e.n. pentru zidirea fortăreţei [74]. Prezenţa masivă a monedelor de la Gallienus, din perioada cînd rămîne singur la cîrma imperiului (260—268), nu contrazice construirea cetăţuii ceva mai devreme, deoarece nivelul de locuire, datat prin aceste monede, ar fi putut fi cu cîţiva ani posterior ridicării fortăreţei. Monedele indică, întrucîtva, intensitatea locuirii, ceea ce nu exclude o dată mai timpurie pentru perioada construcţiei; dealtfel, între monedele descoperite, există una de la Valerian, chiar din perioada pe care o propunem ca dată a întemeierii, iar dintre monedele prost conservate sau datate aproximativ, mai ales dintre cele din a doua jumătate a secolului al III-lea, negreşit se mai pot afla unele din perioada în discuţie [75].

Indiferent care din cele două date va fi confirmată de cercetările şi descoperirile viitoare, importanţa construirii unei fortăreţe militare la Sucidava sub Gallienus rămîne deosebit de mare. Ridicată într-un moment foarte critic pentru Dacia romană, poate fără liniştea care ar fi fost restabilită în 257, acţiunea se înscrie în planul conceput de Gallienus pentru apărarea provinciilor de la Dunărea de Jos. Fără a părăsi încă Dacia, împăratul şi-a dat seama că *limes*-ul danubian trebuie întărit puternic spre a rezista presiunii popoarelor în mişcare, tentate nu de bogăţiile Daciei romane, ci de ale provinciilor de la sudul Dunării [76]. În acest plan general, pe lîngă construirea fortăreţei de la Sucidava, sînt cuprinse refacerea castrului de la Drobeta (după cum a demonstrat de

---

cordă cu descoperirile arheologice şi numismatice din cadrul fortăreţei. Chiar dacă numele celui de al doilea împărat a fost martelat, nu este exclusă atribuirea inscripţiei de la Sucidava lui Valerian şi Gallienus, pentru că la moartea lui Gallienus, Senatul a făcut o tentativă de *abolitio memoriae*, numele fiindu-i şters de pe numeroase inscripţii, pînă ce Claudius al II-lea, sub presiunea armatei, impune senatului apoteoza lui Gallienus. Vezi; E. Manni, *op. cit.*, p. 73—74; Idem, Epigraphica, 9, 1947 (*non vidi*), unde dă lista tuturor inscripţiilor cu numele lui Gallienus martelat.

[74] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1973 (în manuscris).

[75] *Ibidem*, monedele nr. 226—240.

[76] C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 246; Idem, Revue de Transylvanie, 6, 1940, p. 3—72 (reeditat în *Dacica*, Bibliotheca Musei Napocensis, I, Cluj, 1969, p. 492—494); E. Manni, *op. cit.*, p. 12—14 şi 36; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 239—261; D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 373, argumentează prin numărul mai mare de tezaure monetare descoperite în Dacia Inferior şi în Moesia Inferior că pericolul a fost mai mare în aceste provincii.

curînd Radu Florescu [77]) şi repararea sau ridicarea din nou a altor castre pe ambele maluri ale Dunării [78]. În ansamblul acestor măsuri, concepute de bună seamă în perioada în care îşi ia titlul de *Dacicus Maximus*, se înscrie şi miliarul de la Carsium amintit mai sus. Acţiunile următoare întreprinse în Pont prin Cleodamus şi Athenaeus sînt o continuare şi o extindere a celor începute cu zece ani mai înainte, scopul fiind întărirea rezistenţei cetăţilor pontice contra invaziei popoarelor transdunărene.

Datorită ultimelor descoperiri de la Sucidava şi interpretărilor mai recente a unor monumente mai de mult cunoscute [79], devine din ce în ce mai concludentă activitatea depusă de Gallienus pentru întărirea *limes*-ului de pe cursul inferior al Dunării. Elementelor furnizate de cetăţile şi aşezările de pe malul românesc al Dunării li se adaugă de pe malul drept, pe lîngă datele mai vechi, cele din descoperiri recente, făcute de arheologii iugoslavi în regiunea Djerdap, cu ocazia lucrărilor pentru sistemul hidro-energetic ,,Porţile de Fier'' [80]. Pe toată porţiunea cercetată de colegii iugoslavi au fost descoperite *castra* şi *castella*, construite sau refăcute începînd de la mijlocul secolului al III-lea e.n.[81]. Rezultatul săpăturilor de pe malul iugoslav, publicate deocamdată sumar, fără o strictă încadrare cronologică la unele fortificaţii, dovedeşte, mai ales pe baza materialului ceramic şi a monedelor, o susţinută activitate de întărire a malului Dunării în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., aşa cum se mai întîmplase în secolul I şi la începutul secolului al II-lea e.n. cînd Dunărea a mai fost zonă de frontieră [82].

Faţă de această situaţie, trebuie reconsiderată întreaga teorie asupra activităţii lui Constantin cel Mare la Dunărea de Jos şi revizuită ipoteza apartenenţei constantiniane a unor cetăţi şi castre de la nord de Dunăre. Aceste atribuiri s-au datorat fie lipsei de elemente precise

---

[77] Radu Florescu, Apulum, 5, 1965, p. 586, datează într-o fază posterioară lui Gordian III (238—244); Idem, RevMuz, 2, 1965 (număr special), p. 435—436; autorul corelează unele transformări din castru cu reformele militare de la sfîrşitul secolului al III-lea e.n. (perioada împăratului Gallienus); Idem, *Les phases de construction du castrum Drobeta (Turnu Severin). Studien zu Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationale Limeskongress in Süddeutschland* (beihefte der Bonner Jahrbücher, Band. 19), Köln, Graz, 1967, p. 146—147 şi fig. 4.

[78] Vezi notele 31, 80 şi 81.

[79] Vezi notele 72, 73 şi Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, XL.

[80] Rezultatele ultimelor săpături au fost consemnate prin scurte rapoarte în lucrarea *Anciennes cultures du Djerdap* (însoţită şi de text în limba sîrbă), Belgrad, 1969.

[81] Pentru zona ,,Porţile de Fier'' sînt menţionate, de pe malul drept al Dunării, în lucrarea *Anciennes cultures du Djerdap*: *Kladovo*, p. 166, locuită în secolele III-IV; Čezava, p. 89 cu faza a doua la începutul secolului al III-lea e.n., iar faza a treia la sfîrşitul secolului al III-lea e.n., cînd se construieşte şi o nouă incintă; *Saldum-"Gradac"*, p. 95, fortăreaţă locuită mai intens la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al IV-lea e.n.,; *Bosman*, p. 99, folosit între secolele III-VI, cu unele întreruperi; *Pesača*, p. 103, a doua jumătate a secolului al III-lea şi secolul al IV-lea; *Boljetin-Gradac*, p. 105-—106, restaurat în timpul lui Aurelian; *Ravna*, p. 116—117, prima fortăreaţă datează ,,din vremea lui Aurelian sau puţin înaintea deciziei de a părăsi Dacia''; *Veliki Gradac*, p. 126, începînd de la mijlocul secolului al III-lea e.n. au fost ridicate alte ziduri de apărare, îngroşînd, astfel pe cele existente; *Malo Golubinje*, p. 141, construită poate spre sfîrşitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea e.n.; *Sip*, p. 151, fortăreaţă plasată de la Severus Alexander pînă la Iustinian.

[82] Este epoca în care s-a construit drumul roman prin stîncile prăpăstioase de la Djerdap: Djurdje Bošković, *Anciennes cultures du Djerdap*, p. 25—27; D. Tudor, *Oraşe...*, p. 20.

de datare fie interpretării greşite a unor documente, deşi tăcerea autorilor antici era destul de semnificativă [83].

Dacă fortăreaţa de la Sucidava ar fi fost ridicată sau numai refăcută în vremea lui Constantin, lucrările respective ar fi fost, probabil, amintite atunci cînd se vorbeşte despre ridicarea podului de lîngă ea [84], sau, mai tîrziu, de Procopius, cînd enumeră pe cele refăcute de Iustinian [85]. Izvoarele istorice din vremea lui Constantin sau cele imediat următoare, destul de numeroase şi bogate în informaţii, nu ne dau nici o indicaţie despre acest plan care, negreşit, ar fi atras multe forţe din cadrul Imperiului. Singura cetate de la nord de Dunăre despre care avem relatări că a fost ridicată de Constantin cel Mare este mult discutata Constantiniana Dafne [86].

Afirmaţia că izvoarele literare menţionează refacerea castrului de la Drobeta în vremea lui Constantin cel Mare este inexactă şi se datorează traducerii greşite a unui pasaj din Constantin Porfirogenetul în care, de fapt, la Drobeta nu se aminteşte decît „podul lui Traian, la intrarea în Turcia (= Ungaria)", iar un turn — şi nu o cetate cum s-a tradus — a „sfîntului şi marelui împărat Constantin" [87], acelaşi izvor spune că se află în Belgrad [88].

---

[83] Ne referim în primul rînd la fortăreaţa romană de la Sucidava, obiectul acestui studiu, şi la celelalte cetăţi de la vest de ea. Chiar dacă unele au fost reparate sub Constantin, cu toate că acest lucru nu este atestat în mod expres, marele rol al lui Constantin n-a fost refacerea acestor *castra* şi *castella*, care fiinţau în vremea lui, ci încercarea de redobîndire a teritoriilor părăsite de Aurelian.

[84] *Chronicon Paschale*, I, 525, 16—17 (P284). Anul 328, „Constantin evlaviosul a trecut în mai multe rînduri Dunărea şi a făcut peste ea un pod de piatră"; Aurel. Victor, *De Caesaribus*, 41, 18, vorbind de epoca lui Constantin, spune: „peste Dunăre s-a făcut un pod"; D. Tudor, *OR*[1], p. 426; Idem, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, p. 161—164, discută toate referirile în legătură cu podul ridicat de Constantin la Celeiu.

[85] Procopius, *De aed.*, IV, 6, 34.

[86] *Ibidem*, IV, 7, 7; Ammianus Marcelinus, XXVII, V, 2; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 467; recent P. Diaconu, Pontica, 4, 1971, p. 314—317, cu toată bibliografia şi localizarea, de astă dată, a mult discutatei cetăţi pe malul drept al Dunării, la Pîrjoaia.

[87] Greşeala, din cîte lucrări am consultat, pare să fi fost făcută numai de prof. D. Tudor şi de regretatul M. Macrea: D. Tudor, *OR*[3], p. 449, citează astfel pasajul din Constantin Porfirogenetul (*De adm. imp.*, XL, ed. Bonn, p. 173): „. . . .se află mai întîi de aici încolo, înspre părţile Ungariei, podul împăratului Traian, care pod este la o depărtare de trei zile faţă de Belgrad şi lîngă el se mai găseşte cetatea sfîntului şi marelui împărat Constantin". După această traducere, întrucîtva confuză, deduce că amintita cetate „a fost găsită în săpăturile castrului roman de la Turnu Severin, dar n-a fost serios cercetată şi înţeleasă de cei ce au dezgropat-o". Acelaşi text a figurat şi în *OR*[2], p. 355; M. Macrea, *op. cit.*, p. 467: „La Drobeta, Constantin şi urmaşii săi, au refăcut castrul, atît incinta cît şi clădirile din interior grupate acum în formă de cruce, după cum au dovedit săpăturile arheologice, confirmînd astfel ştirea transmisă de Constantin Porphyrogenetul". Referirea greşită a fost preluată, probabil, după prof. D. Tudor (citează tot ed. Bonn, 1840, p. 173). Nici după traducerea latină din ediţia Bonn (vol. III, 1840, cap. 40, p. 173) nu s-ar fi putut ajunge la interpretarea de mai sus. Pentru Drobeta, din punct de vedere arheologic, sînt dovezi de o refacere a castrului: Al. Bărcăcilă, ***Drubeta azi T. Severin. Aşezare dacică. Podul lui Traian. Castrul şi oraşul roman***, 1932, p. 36 (extras din „Boabe de Grîu"); Idem, *Une ville daco-romaine: Drobeta*, Bucureşti, 1938, p. 28 (extras din *L'Archéologie en Roumanie*); Gr. Florescu, RIR, 3, 1932, p. 37 (al doilea strat).

[88] Pentru clarificarea informaţiei din Constantin Porfirogenetul, încît să nu mai fie preluată în mod greşit şi de alţi cercetători, dăm textul original după ediţia Bonn, 1840, citată de prof. D. Tudor şi M. Macrea:

Toate măsurile ce se iau începînd de pe la mijlocul secolului al III-lea e.n. pentru întărire *limes*-ului danubian trebuie puse în legătură cu evenimentele care au perturbat două-trei decenii provinciile de la Dunărea de Jos. Presiunea popoarelor transdunărene se dovedise în repetate rînduri de nestăvilit; dezastrul de la Abrittus era cel mai concludent exemplu. Între măsurile luate, mai ales în timpul domniei lui Gallienus, s-a socotit, probabil, o realitate obiectivă necesitatea părăsirii Daciei. În această situaţie, întărirea cursului inferior al Dunării, care devenea iarăşi hotar de imperiu, răspundea celor două probleme principale avute în vedere de împărat: apărarea provinciilor sud-dunărene şi pregătirea pentru *amissio Daciae*. Planul de întărire a *limes*-ului danubian, conceput într-un moment critic, se realiza cu greu, deoarece trebuiau angrenate mari forţe într-o vreme cînd Imperiul era atît de solicitat la toate graniţele sale, din Gallia şi pînă în Persia [89]. Cu toate aceste greutăţi *limes*-ul la Dunărea de Jos este întărit. Cohortele III şi IIII din *Legio V Macedonica* poate că au fost deplasate de la Potaissa înaintea transferării legiunii la Oescus, pentru a participa la construirea fortăreţei; cărămizile cu ştampilele acestor cohorte ar putea data încă din acest timp [90].

Privind în acest fel procesul părăsirii Daciei se pot înţelege inconsecvenţele din izvoarele antice referitoare la retragerea romană din Dacia, în care unii scriitori relatează că a fost pierdută definitiv sub Gallienus [91] sau sub Aurelian [92], iar alţii, de fapt cei mai mulţi, susţin că a fost

---

ἐν αὐτῷ δὲ τῷ τόπῳ παλαιά τινα ἔστι γνωρίσματα· καὶ πρῶτον μέν ἐστιν ἡ τοῦ Βασιλέως Τραϊανοῦ γέφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχήν, ἔπειτα δὲ καὶ Βελάγραδα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γεφύρας, ἐν ᾗ καὶ ὁ πύργος ἐστὶ τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως.

Textul ediţiei din 1840 nu diferă de cel stabilit de Gy. Moravcsik, Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Budapesta, 1949, iar din volumul II, *Commentary*, întocmit de R.J.H. Jenkins, Londra, 1962, nu reiese că ar fi o lacună sau diferenţă de interpretare la acest paragraf (p. 151). Dealtfel unitatea textului este oglindită în cea a traducerilor româneşti din care cităm: Gheorghe Şincai, *Hronica Românilor*, Tom I, 1967, (text stabilit de Florea Fugariu), p.250–251, cap. 233–234: „În locul acela (unde lăcuiau atunci ungurii) sînt niscare remăşiţe vechi, între care sînt Podul lui Traian, la începutul Turchiei şi Bălgradul, care e departe, cale de trei zile de la pod, unde iaste turnul Sîntului şi Marelui împăratului Constantin". În traducerea lui H. Mihăescu, *Fontes*..., vol. II, p. 667: „În locurile acelea sînt cîteva urme vechi: prima este podul lui Traian, la intrarea în Turcia (= Ungaria), apoi Belgradul, la trei zile de drum de acest pod; în Belgrad este şi un turn al sfîntului împărat Constantin cel Mare". Mai cităm acelaşi paragraf în recenta tălmăcire a lui Vasile Grecu, Constantin Porfirogenetul, *Carte de învăţătură pentru fiul său Romanós*, Bucureşti, 1971, p. 61, cap. 40: „Într-însa sînt din vechime cîteva locuri însemnate: mai întîi este pe la începutul Turciei podul împăratului Traian, apoi şi Belgradul, la o depărtare de trei zile chiar de la podul amintit, Belgrad unde se află şi turnul sfîntului şi marelui împărat Constantin".

[89] De amintit numai Postumus şi Odenath, faţă de care a dus o politică destul de abilă tot timpul; pe Odenath îl asociază chiar la domnie, pînă la rangul de imperator: E. Manni, *op. cit.*, p. 76.

[90] Vezi nota 46; s-ar putea să fi participat şi alte unităţi, atestate la Sucidava, dar considerate de prof. D. Tudor dintr-o epocă mai timpurie, unele chiar din timpul războaielor lui Traian cu dacii (ex. *Cohors I Ligonum*, *Legio I Italica*, *Legio IIII Flavia*, *Legio VII Claudia*, *Legio X Gemina*).

[91] Aurel. Victor, 33, 3; Orosius, VII, 22, 7; la VII, 23, 4: *dicionem Romanam antiquis terminis statuit*, „vechile hotare" nu sînt cele pierdute de Gallienus, textul referindu-se la înfrîngerea goţilor de către Aurelian şi alungarea lor din *Illyricum*.

[92] SHA, *Divus Aurelianus*, 39, 7.

pierdută sub Gallienus şi redobîndită sub Aurelian pentru ca mai apoi tot Aurelian să fie nevoit să o părăsească definitiv [93].

Dacă acceptăm că părăsirea Daciei a fost un proces de lungă durată putem asocia controversele Aurelian-Gallienus ale autorilor antici cu primele acte ale lui Gallienus, premergătoare părăsirii, cum ar fi întărirea suplimentară a malului danubian, sau cu cedarea unor teritorii barbarilor; admiţînd acest punct de vedere, se exclude teoria că s-ar fi confundat, încă din antichitate, numele lui Gallus cu cel al lui Gallienus [94].

O părăsire a Daciei înainte de Aurelian, deşi dovezile epigrafice bine datate sînt numai pînă la Gallienus [95], este combătută datorită, în primul rînd, descoperirilor monetare, care atestă o continuitate pînă la 270—271 [96]. Chiar dacă sub Gallienus se pierd unele părţi din Dacia romană, acestea sînt de mică importanţă şi se înscriu, probabil, tot în procesul părăsirii treptate a teritoriului de la nord de Dunăre, prin cedarea mai întîi a ţinuturilor greu de apărat [97]. Părăsiri de teritorii s-au produs, dealtfel, încă de pe la mijlocul secolului al III-lea e.n., în timpul păcii ruşinoase încheiate de Trebonianus Gallus după dezastrul de la Abrittus, cînd a fost pierdut, se pare, ţinutul de la est de *limes alutanus* [98]. Acestora, probabil că le urmează alte cedări, fără însă a putea vorbi de o *amissa*

---

[93] Eutropius, IX, 8, 2; IX, 13, 1; IX, 15, 1; Rufius Festus, VIII; Iordanes, *Romana*, 217.

[94] Au dat această interpretare inconsecvenţelor istoricilor antici: A. Alföldi, C. Daicoviciu, M. Macrea, E. Manni etc. Dacă se admite teoria că procesul retragerii a fost de lungă durată, se poate considera că unii autori antici au marcat începutul acestui proces iar alţii sfîrşitul său.

[95] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 280—282; Idem, *Viaţa în Dacia romană*, p. 444; D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 378, socoteşte că din Dacia Inferior ultimele inscripţii datate sigur sînt din vremea lui Filip Arabul.

[96] M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 283—290; Idem, *Viaţa în Dacia romană*, p. 449—451; D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 84—102; C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 245; *Istoria României*, vol. I, p. 464—467 (M. Macrea).

[97] C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 253—255; Idem, StCl, 7, 1965, p. 244; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 451.

[98] Ne gîndim că n-ar fi exclusă părăsirea teritoriului de la est de *limes alutanus* mai degrabă sub Trebonianus Gallus decît sub Filip Arabul dat fiind, mai ales, victoriile şi activitatea constructivă pe care o desfăşoară acesta din urmă în sud-estul Olteniei romane. Abandonarea definitivă a *limes*-ului *transalutanus* în timpul invaziei din 245—247 (D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 375—376) socotim că este contrazisă prin activitatea de reconstrucţie depusă de Filip Arabul în sud-estul Olteniei, prin trupele care sînt deplasate pentru întărirea acestei zone şi prin succesele repurtate de generalul şi apoi de împăratul Decius la Dunărea de Jos. La fel de greu este de presupus o *amissio Daciae* sub Gallienus care să fi cuprins estul Daciei meridionale (D. Tudor, Historia, 14, 1965, 3, p. 380). Prin această teorie D. Tudor continuă una mai veche, BCMI, 96, 1938, p. 65—68, cînd susţinea că Oltenia n-a mai aparţinut Daciei încă din timpul lui Decius. Mai recent (D. Tudor, Historica, I, Bucureşti, 1970, p. 79—81) admite abandonarea castrului de la Slăveni „la sfîrşitul domniei lui Filip Arabul şi începutul domniei lui Decius, adică în anii 249—250". Această recentă afirmaţie a lui D. Tudor vine în concordanţă cu izvoarele antice care menţionează că Trebonianus Gallus a cedat goţilor unele teritorii, între care n-ar fi exclus nici cel de la est de Olt. *Limes alutanus*, chiar într-o eventuală abandonare a castrului de la Slăveni în 249—250, nu a putut fi părăsit pînă la retragerea aureliană, pentru că graniţa de est a Daciei Malvensis e mai normal să fi fost Oltul întărit cu castre decît o linie imaginară mai la vest de el, ce ar fi trecut pe la Romula. Ultimele monede, mai ales din tezaure, nu pot fi argumente hotărîtoare, pentru că din săpături şi din descoperiri întîmplătoare se cunosc din sud-estul Olteniei monede pînă la Aurelian. Contra acestor teorii: M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 287—288 şi nota 3; Idem, *Viaţa în Dacia romană*, p. 452; E. Manni, *op. cit.*, p. 29.

Dacia sub Gallienus. Nu este exclus ca în urma victoriei pe care va fi obţinut-o în 257 contra dacilor liberi, cînd îşi ia titlul de *Dacicus Maximus*, să fi renunţat la o parte din ţinuturile Daciei superioare, mai ales din partea răsăriteană şi nord-vestică; chiar dacă admitem această prezumţie nu se poate considera, în nici un caz, o *amissio* generală în momentul în care apare cu titlul de *Dacicus Maximus*. Pentru că, dacă ar fi să dăm crezare textelor antice, că sub Gallienus a fost părăsită Dacia, acest eveniment ar fi trebuit să se petreacă înaintea căderii în captivitate a lui Valerian, deci în jurul anului 257, ceea ce este imposibil şi respins de mărturiile arheologice.

Prin cedări treptate, părăsirea Daciei devine un proces de lungă durată, determinat nu de un plan strategic mai dinainte conceput, ci de condiţiile istorice destul de grele prin care trecea Imperiul. În faţa situaţiei critice de la Dunărea de Jos, majoritatea împăraţilor din timpul Anarhiei militare s-au înfruntat cu popoarele migratoare, căutînd să pună stavilă jefuirii provinciilor bogate de la sud de Dunăre. Deşi ţelul principal în această vreme era apărarea provinciilor sud dunărene, Dacia nu a fost neglijată, dovadă cele două legiuni care rămîn pînă în vremea lui Aurelian în vechile garnizoane şi luptele purtate pentru consolidarea graniţelor. Cu toate aceste dovezi, este greu de presupus că Dacia a avut o perioadă de linişte în prima parte a domniei lui Gallienus. Liniştea, dacă se poate vorbi de aşa ceva în timpul agitatei domnii a lui Gallienus, s-a datorat tuturor măsurilor luate atît pentru apărarea Daciei cît şi pentru întărirea *limes*-ului danubian şi a graniţelor provinciilor vecine. Detaşarea unor corpuri de armată din cele două legiuni staţionate în Dacia [99] nu înseamnă siguranţă şi lipsă de pericol pentru Dacia ci mai curînd necesitatea întăririi unor zone mai supuse atacurilor şi mai importante pentru stabilitatea imperiului. Toate eforturile şi încercările de întărire a graniţelor şi de recîştigare a terenului pierdut prelungesc stăpînirea romană în provincia anexată de Traian şi întîrzie părăsirea, deşi ea părea inevitabilă chiar apărătorilor imperiului. Ansamblul de măsuri luate de Gallienus pentru întărirea *limes*-ului danubian, precum şi reformele militare şi administrative pe care le înfăptuieşte, contribuie substanţial la consolidarea puterii romane la Dunărea de Jos într-un moment destul de critic. Victoriilor repurtate mai apoi împotriva popoarelor transdunărene de către Claudius al II-lea şi Aurelian le-au fost create premise favorabile în timpul lui Gallienus [100].

Părăsirea Daciei, produsă sub Aurelian [101], după cum mărturisesc unele izvoare antice şi o dovedesc descoperirile arheologice, s-a petrecut într-un moment de linişte şi ca o urmare firească a evenimentelor prece-

---

[99] La Poetovio şi probabil la Drobeta (cf. nota 46): M. Macrea, *op. cit.*, p. 448.

[100] M. Besnier, *op. cit.*, p. 228–229; E. Manni, *op. cit.*, p. 78–80.

[101] Majoritatea istoricilor români susţin părăsirea Daciei sub Aurelian, plasînd-o la 270–271 sau la sfîrşitul domniei (275); aceleaşi păreri sînt împărtăşite şi de unii istorici străini: M. Macrea, AISC, 3, 1936–1940, p. 271–274, nota 2 (enumeră bibliografia repartizată după anii cînd a fost părăsită); C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936–1940, p. 240–255; Idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 179–195 (cu toată bibliografia existentă la acea vreme); mai recent M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 453–456.

dente[102]. Aurelian nu a retras armata și funcționarii din Dacia în timpul sau în urma unor lupte sau constrîns de o împrejurare de moment, ci în perioada premergătoare campaniei din Orient, după ce repurtase victorii contra populațiilor transdunărene și recucerise teritoriile cedate de Gallienus[103]. În urma acestor victorii, o mînă puternică de general, ca cea a lui Aurelian, ar fi putut să mai înfrunte pericolul la Dunăre, dacă ar fi fost vital pentru Imperiu. Solicitările din alte părți, chibzuința în împărțirea și folosirea trupelor îl obligă, pentru siguranța apărării provinciilor sud-dunărene, să părăsească Dacia cucerită de Traian[104].

În momentul retragerii, chiar dacă se renunță complet la legăturile cu fosta Dacie romană de la nord de Dunăre, era necesar să se mențină avanposturi întărite pe malul stîng al fluviului. Numai printr-o stăpînire a ambelor maluri se putea mări eficacitatea *limes*-ului și se putea garanta circulația corăbiilor pe Istru, care rămînea o arteră de comunicație încă sub controlul romanilor[105]. Pentru aceste două considerente romanii au construit în anii premergători retragerii *castra* și *castella* pe tot țărmul nord dunărean; mărturie în acest sens sînt și cetățile de pe malul drept, care aveau corespondențe pe celălalt mal[106]. Intenția de părăsire a Daciei se vede astfel încă de la începuturile întăririi malurilor Dunării pe porțiunea dintre Singidunum și Sucidava-Oescus, și chiar mai departe pînă spre gurile Dunării, prin construirea sau refacerea fortificațiilor. Prin plasarea lor în locuri de vad sau la vărsarea unor rîuri în Dunăre se obținea un control riguros asupra trecerii fluviului și se împiedica înaintarea pe drumurile aflate, îndeobște, pe lîngă rîuri.

Capetele de pod păstrate la nord de Dunăre în momentul retragerii, cu tot caracterul lor specific militar, cu misiuni precise pentru apărarea *limes*-ului, rămîneau focare pentru răspîndirea, în continuare, a culturii și civilizației romane în teritoriile părăsite. Dovadă sînt elementele care pătrund, după retragerea aureliană, în ținuturile nord dunărene mai ales prin intermediul Drobetei și Sucidavei[107].

---

[102] Problema părăsirii Daciei a preocupat pe mulți istorici și arheologi români și străini. Despre modul cum s-a efectuat părăsirea s-au văzut, uneori, poziții tendențioase din partea unor istorici moderni, care au căutat să demonstreze retragerea întregii populații romane. Contra acestor teorii vezi riposta argumentată a multor istorici români și străni, dintre care cităm, în primul rînd, pe academicianul C. Daicoviciu (majoritatea lucrărilor cuprinse în lista bibliografică de la vol. *Dacica*, Cluj, 1969, p. 593—602); M. Macrea, AISC, 3, 1936—1940, p. 271—309, nota 2; Idem, *Viața în Dacia romană*, p. 436—476; D. Tudor, *OR*³, p. 36—45, 126—130, 258—369; Idem, *Orașe...*, *passim*; Idem, Historia, 14, 1965, 3, p. 371—380; D. Protase, *op. cit.*, *passim*; Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—441; M. Besnier, *op. cit.*, p. 243; E. Manni, *op. cit.*, *passim*.

[103] Eutropius, II, 13, 1, *Romanam ditionem ad fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit.*

[104] C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 245 (evacuarea trupelor s-a petrecut în mai multe etape); D. Tudor, *OR*³, p. 41.

[105] Djurdje Bošković, *Anciennes cultures du Djerdap*, p, 27.

[106] Vezi notele 69, 72—74 și M. Macrea, *op. cit.*, p. 464—465.

[107] D. Tudor, *Sucidava-Lalonus*, p. 71—124; Idem, *OR*³, p. 42.

LA FORTERESSE ROMAINE ET BYZANTINE DE SUCIDAVA À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ENTREPRISES DANS LE SECTEUR SUD-EST

RÉSUMÉ

L'auteur présente le résultat des recherches entreprises en 1966—1968 et 1970 dans le secteur sud-est de la forteresse romano-byzantine de Sucidava.

Même si le secteur mentionné était en partie connu grâce aux investigations antérieures, effectuées à la fin du siècle passé par Cezar Bolliac et Gr. Tocilescu, et au cours des 35 dernières années par le prof. D. Tudor, il a offert une série de données nouvelles, les fouilles étant exécutées, cette fois-ci, sur des surfaces plus étendues, non affectées par les travaux antérieurs et, surtout, à des profondeurs beaucoup plus grandes qu'auparavant. Ainsi, sur le terrain qui n'était pas dérangé par les anciennes fouilles, on a obtenu des éléments supplémentaires de stratigraphie qui complètent les observations faites jusqu'à présent concernant la date de la fondation de la citadelle et les destructions qu'elle a souffertes durant son existence. De même, en dégageant totalement la dernière courtine et les tours afférentes, on a pu établir les phases de la construction et de la réfection, avec les additions aux murs de défense faites pendant les trois siècles d'existence mouvementée, dans la partie la plus exposée aux attaques des barbares.

Parmi les nouveaux témoignages dus aux fouilles récentes, un intérêt tout particulier présente le premier niveau romain, qui rend nécessaire la reprise des discussions concernant la date de la fondation de la forteresse de Sucidava. Tandis que jusqu'à présent on considérait la citadelle de Sucidava comme construite à l'époque de Constantin le Grand, en associant son errection à la construction du pont tout proche, maintenant on a découvert sur toute la surface du secteur investigué des matériaux céramiques et des monnaies datant de la seconde moitié du IIIe siècle. Les monnaies les plus anciennes qu'on a découvertes sont du temps de Valérien, Gallien, Claude II et Aurélien et, en certains endroits, elles dépassent même en nombre celles de l'époque de Constantin.

Les dernières campagnes de fouilles ont abouti à la découverte d'un mur de défense plus ancien qui, à ce que l'on connaisse à présent, a eu le même trajet que la muraille constantinienne et doit être placé, en tenant compte des éléments stratigraphiques et détails constructifs, aux dernières décennies du IIIe siècle, tout comme le niveau dont il est parlé plus haut.

La construction de la forteresse de Sucidava, au IIIe siècle doit être corrélative à la situation créée vers le milieu du siècle, comme suite aux attaques carpo-gothiques, c'est-à-dire aux moments très difficiles qui ont affecté tant la Dacia Malvensis que la Moesia inferior et surtout aux mesures qu'on a prises en vue de l'abandon de la Dacie. La construction est à envisager dans le cadre des efforts déployés par Gallien pour la défense des provinces sud-danubiennes par la consolidation du

limes danubien. Les nouvelles constructions et les réparations des anciens camps sur la rive du fleuve prouvent que l'abandon de la Dacie n'a pas été une mesure de dernier moment, une décision fortuite; par contre, elle a été préparée d'avance par d'autres mesures. En ce sens peuvent être comprises les différences des sources antiques se référant à la retraite des Romains de la Dacie, certains auteurs l'attribuant à Gallien, d'autres à Aurélien. Leurs informations deviennent compréhensibles si l'on conçoit l'abandon de la Dacie comme un processus de longue durée, commencé au temps de Gallien et fini sous Aurélien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Sucidava. Plan de la forteresse romaine et byzantine, avec la délimitation du secteur fouillé en 1966—1968 et 1970.

Fig. 2. — Sucidava. Plan de la fouille du secteur sud-est de la forteresse, avec la localisation des découvertes les plus importantes.

Fig. 3. — Sucidava. Profils : A. le profil de la paroi est, carreaux 3-3F (1967); B. section tour E — basilique (SB), profil de la paroi est (1971).

Fig. 4. — Sucidava. Le plan de la dernière courtine et des tours G, H et h, avec les phases de construction et réfection.

Fig. 5. — Sucidava. La tour extérieure H (n° 9).

Fig. 6. — Sucidava. Canaux pour tirants de la fondation du mur de défense du coin sud-ouest de la forteresse.

Fig. 7. — Sucidava. La tour h.

Fig. 8. — Sucidava. La dernière courtine et les poteaux pour le soutien des baraques. Vue de l'intérieur de la forteresse.

INFORMAŢII DESPRE VLAHI ÎN IZVOARELE MEDIEVALE NORDICE. I.

DE

VICTOR SPINEI

În unele izvoare epigrafice şi narative nordice din perioada medievală timpurie sînt consemnate ştiri referitoare la evenimentele istorice din sud-estul Europei de la începutul mileniului II, prilej cu care apar menţionaţi vlahii şi regiunile locuite de aceştia. Cîteva din ele au rămas necunoscute pînă în prezent specialiştilor în istoria evului mediu din spaţiul carpato-balcanic. Altele au stîrnit interes, ceea ce s-a reflectat în numărul mare de lucrări în care s-au luat în discuţie informaţiile conţinute de izvoarele nordice. Părerile exprimate în literatura istorică în legătură cu identificarea unor etnonime şi localizarea evenimentelor la care se referă izvoarele menţionate sînt departe de a fi ajuns la un consens unanim. Din aceste motive vom relua în rîndurile de mai jos unele din problemele ridicate de analiza acestor texte medievale. Modalităţile prin care s-au transmis ştirile despre Europa de sud-est în nordul continentului au stat, de asemenea, în atenţia noastră.

Inscripţiile runice din Scandinavia, al căror număr se cifrează astăzi la cîteva mii, datate începînd de la mijlocul mileniului I e.n. pînă spre mijlocul mileniului următor, constituie un izvor istoric de mare valoare. Aspectele de viaţă ilustrate de aceste inscripţii privesc, bineînţeles, în primul rînd evenimentele legate de istoria ţărilor scandinave. Cu toate acestea, un loc important îl ocupă şi ştirile care se referă la regiunile răsăritene şi meridionale ale Europei, şi anume la Rusia (*Gardar*, *Gardarike*) şi la imperiul bizantin (*Grikium*, *Grekfari*), precum şi la Orient, desigur ca reflectare a extraordinarei mobilităţi a vikingilor la sfîrşitul mileniului I şi la începutul mileniului următor, fie ca războinici fie ca negustori [1].

---

[1] K. Oberleitner, *Die Runendenkmäler des Nordens*, Viena, 1849, p. 13 şi urm.; T.J. Arne, *La Suède et l'Orient*, Uppsala, 1914, p. 7 şi urm.; S.B.F. Jansson, *The Runes of Sweden*, Stockholm, 1962, passim.

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 57—81

Pentru problemele care fac obiectul studiului nostru prezintă interes o inscripţie runică de pe o piatră comemorativă din necropola de la Sjonhem din insula Gotland. Piatra cu rune de la Sjonhem, prima din cele trei descoperite în această localitate, atestă una din numeroasele expediţii meridionale ale oamenilor nordului. Inscripţia, păstrată astăzi la Visby, a fost datată la sfîrşitul secolului al XI-lea. Ca formă ea aduce cu o ciupercă cu piciorul îngroşat, tip răspîndit în Gotland încă din secolele VIII—IX, dar care s-a menţinut şi în secolele următoare [2]. Piatra a fost decorată cu diferite motive incizate, în jumătatea superioară avînd figurată o cruce iar în cea inferioară ornamente din benzi împletite într-o manieră tipică artei animaliere vikinge. Textul inscripţiei este înscris într-o bandă circulară care înconjoară toate aceste motive, fiind continuat pe două rînduri orizontale plasate în centru.

Textul original al inscripţiei este următorul:

ropuisl : *auk* : *ropalf* : *pau* : *litu* : *raisa* : *staina* :
eftiR : *süniR* : *pria* : *pina* : *eftiR* : *ropfos* : *han* : *siku* :
blakumen : *i* : *utfaru* :
gup : *hialbin* : *sial* : *ropfosaR* :
gup : *suiki* : *pa* : *ar* : *han* : *suku* :

Redăm mai jos şi traducerea ei:

(*Soţii*) *Rodvisl şi Rodeïf au ridicat pietrele* (*în amintirea*) *celor trei fii* (*ai lor*). *Aceasta* (*în memoria*) *lui Rodfos. Pe el l-au ucis Blakumen în timpul călătoriei în străinătate.*
Dumnezeu să ajute sufletul lui Rodfos.
Dumnezeu să ucidă pe acei care l-au ucis [3].

Discuţiile în legătură cu conţinutul acestei inscripţii s-au axat în primul rînd pe identificarea şi localizare a populaţiei *Blakumen*, care l-a omorît pe varegul Rodfos.

George Stephens, unul din primii specialişti căruia i-a fost cunoscut textul inscripţiei de la Sjonhem, considera că etnonimul *Blakumen* desemnează pe vlahi [4]. Această părere a fost ulterior împărtăşită şi de Adolf Noreen [5], Alexander Bugge [6], T.J. Arne [7] şi Friedrich Braun, acesta

---

[2] G. Stephens, *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*, I, Londra-Copenhaga, 1866—1867, p. 224; II, 1867—1868, p. 708; III, Londra-Edinburgh-Copenhaga, 1884, p. 343 şi 418; W. Anderson, Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum), 9, Praga, 1937, p. 23 şi urm.; fig. 11 şi pl. 8/3; 9/1, 3, 4; G. Host, Nordsk tidsskrift for sprogvidenskap, 19, Oslo, 1960, fig. 15 şi 16; S.B.F. Jansson, *op. cit.*, p. 137 şi pl. 13. 58,60 şi 64. În Gotland se cunosc peste 200 de inscripţii runice. Cf. A. Noreen, *Geschichte der nordischen Sprachen besonders in altnordischer Zeit* (în H. Paul, *Grundriss der germanischen Philologie*, 4), ed. a 3-a, Strasbourg, 1913, p. 52.

[3] Originalul şi traducerea sînt redate după Al. Bugge, *Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter und die Bedeutung der Wikinger für die Entwicklung des europäischen Handels und der europäischen Schiffahrt*, Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, 4, 1906, 2, p. 249; E. Lozovan, *Vikings et Valaques au Moyen Age*, Revue internationale d'Onomastique, 15, 1963, 2, p. 112; K. Horedt, *Blökumanaland şi Blakumen*, ArhMold, 6, 1969, p. 181.

[4] G. Stephens, *op. cit.*, III, 1884, p. 265 şi 287.

[5] A. Noreen, *Altschwedische Grammatic*, Halle, 1904, p. 495.

[6] Al. Bugge, *op. cit.*, p. 249.

[7] T.J. Arne, *op. cit.*, p. 12.

din urmă considerînd că Rodfos era membru al gărzii varege de la Constantinopol [8].

Pentru identificarea *Blakumen*-ilor cu vlahii s-a pronunţat şi Richard Ekblom. Determinarea etnicului populaţiei din inscripţia cu rune de la Sjonhem, care ar fi după el o populaţie amestecată dintre romanici şi slavi, strămoşi ai românilor de astăzi, ar facilita şi determinarea locului unde a avut loc sfîrşitul tragic a lui Rodfos, fixat de filologul suedez într-o regiune de-a lungul Nistrului sau Bugului [9]. Studiul lui Ekblom a avut darul să stimuleze considerabil discuţiile din jurul problemei identificării şi localizării *Blakumen*-ilor.

În literatura istorică românească meritul de a fi semnalat cel dintîi inscripţia de la Sjonhem din Gotland revine lui Vasile Bogrea, care îşi însuşeşte concluziile lui R. Ekblom. Istoricul clujean a remarcat pentru prima oară legătura dintre etnonimul *Blakumen* din inscripţie şi toponimul *Blökumannaland* menţionat în opera lui Snorri Sturluson [10].

Referitor la inscripţia de la Sjonhem, Margareta Ştefănescu se întreba dacă *Blakumen* nu este o contopire a denumirii a două popoare: vlahii şi cumanii, aşa cum apar ele în cronica lui Geoffroi de Villehardouin: *li Comain et li Blac.* [11] Se presupune că Rodfos ar fi fost mercenar în armata bizantină şi ar fi căzut într-o luptă cu vlahii aliaţi cu cumanii, care ar fi avut loc undeva în Peninsula Balcanică [12]. Această părere a fost pe bună dreptate combătută ca nefondată de către Ilie Gherghel [13] şi Constantin Kogălniceanu [14], ei considerîndu-i pe *Blakumen* vlahi [15].

Aurelian Sacerdoţeanu precizează că tînărul nordic în drum spre Bizanţ a fost ucis de către *Blakumen*(=vlahi) în nordul Mării Negre [16], probabil în Galiţia sau de-a lungul cursurilor de apă care duceau de acolo spre mare [17]. Lingvistul maghiar János Melich considera, de asemenea, ca vlahi pe *Blakumen* [18].

A. Sobolevski combate părerea că etnonimul *Blakumen* s-ar referi la vlahi. El este primul care identifică pe *Blakumen* cu cumanii, făcînd legătura între termenul din inscripţia runică cu etnonimele *Blawen* şi *Blauen*, cu care germanii desemnau în evul mediu pe cumani [19].

---

8 Fr. Braun, în *Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag*, Halle/Saale, 1924, p. 163.

9 R. Ekblom, Archiv für slavische Philologie, 39, 1924, 3—4, p. 211.

10 V. Bogrea, AIIN, 3, Cluj, 1924—25, p. 256.

11 M. Ştefănescu, Arhiva, 34, 1927, 1, p. 60. În opera lui Villehardouin vlahii şi cumanii sînt menţionaţi împreună în mai multe forme: *li Comain et li Blac* (cf. G. de Ville-Hardouin, *Conquête de Constantinople*, ed. N. de Wailly, ed. a 3-a, Paris, 1882, p. 212 şi 214), *li Commain et li Blac* (p. 242 şi 250), *de Commains et de Blas* (p. 240), *Commain et Blac* (p. 240), *li Commain et li Grieu et li Blac* (p. 244), *de Comains et de Griex et de Blas* (p. 246), *de Blas et de Commeins et de Bougres* (p. 276, nota 461, 3).

12 M. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 60.

13 I. Gherghel, Arhiva, 35, 1928, 1, p. 62—64.

14 C. Kogălniceanu, Arhiva, 36, 1929, 3—4, p. 242—243; idem, *Istoria veche a românilor*, Bucureşti, 1938, p. 5.

15 I. Gherghel, Revista arhivelor, 1927, 4, p. 236.

16 A. Sacerdoţeanu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen-Âge*, Paris, 1929, p. 119 (extras din Mélanges de l'École Roumaine en France, 7, 1928).

17 Idem, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936, p. 255.

18 J. Melich, A magyar nyelvtudomány kézikönyve, I, 1929, 6, p. 312.

19 A. Sobolevski, *В поисках следов Варягов-викингов*, Slavia, 8, 1930, 4, p. 764.

Localizarea *Blakumen*-ilor, pe care îi crede vlahi, se poate face, după opinia filologului Nicolae Drăganu, la nord-estul României, fie în Galiţia [20], fie în regiunea Vistulei şi Nistrului [21]. Aceste păreri au fost împărtăşite şi de alţi istorici români, între care menţionăm pe C.C. Giurescu [22], Gh. I. Brătianu [23], A. V. Boldur [24], Aurel Decei [25], N.A. Constantinescu [26], Şt. Pascu şi Vl. Hanga [27], E. Lozovan [28] şi P.P. Panaitescu [29].

Lajos Tamás nu acceptă identificarea *Blakumen*-ilor cu românii şi se întreabă dacă această denumire nu are semnificaţia de *homini nigri* [30]. La fel, István Kniezsa, pornind de la ideea preconcepută de a nega continuitatea elementului romanic la nordul Dunării, nu admite posibilitatea ca *Blakumen-ii* să fie români, deşi nu a găsit o altă explicaţie pentru acest etnonim [31].

Pentru J. Bromberg *Blakumen* reprezintă vlahii de la sud de Dunăre, din Peninsula Balcanică [32].

Discuţia cu privire la problemele ridicate pentru regiunile noastre de textul inscripţiei de la Sjonhem şi legăturile care se pot face cu unele pasaje din *Heimskringla* lui Snorri Sturluson a fost reluată pe un plan amplu, cu o documentare bogată de către Kurt Horedt într-un studiu recent [33], după ce anterior principalele puncte de vedere fuseseră expuse într-un volum consacrat problemelor din istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII [34]. În cele două lucrări autorul susţine că *Blakumen*-ii ar fi cumanii negri din regiunile răsăritene ale României [35].

Din prezentarea opiniilor în legătură cu identificarea etnicului şi localizarea *Blakumen*-ilor din inscripţia din Gotland se remarcă diver-

---

[20] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 223. Vezi şi p. 18, 78 şi 404.

[21] Idem, *Vechimea şi răspîndirea românilor pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Văleni de Munte, 1934, p. 28 şi 40; idem, Balcania, 6, 1943, p. 446 şi 454.

[22] C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 1935, p. 309. Cf. şi ed. a 5-a 1946, p. 335—336, precum şi C.C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 34—35.

[23] G.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 26; idem, *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, Bucureşti, 1937, p. 82 şi 131; idem, *Ein Rätsel und ein Wunder der Geschichte : das rumänische Volk*, Bucureşti, 1942, p. 117—118 şi 236; idem, *Un enigma e un miracolo storico : il popolo romeno*, Bucureşti, 1942, p. 105 şi 206; idem, *Origine et formation de l'unité roumaine*, Bucureşti, 1943, p. 340; idem, *Rumänische Einheit*, Bucureşti, 1944, p. 378; idem, ARMSI, Seria III, Tom. 27, Mem. 2, 1944—1945, p. 49.

[24] A.V. Boldur, *Contribuţii la studiul istoriei românilor*, I, 1937, p. 128; idem, Studii şi cercetări istorice, 19(2, S.N.), 1946, p. 181.

[25] A. Decei, AIIN, 7, 1936—1938.

[26] N. A. Constantinescu, *Originea şi expansiunea românilor. Privire istorică*, Bucureşti, 1943, p. 62.

[27] Şt. Pascu şi Vl. Hanga, *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, II, Bucureşti, 1958, p. 84; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 88.

[28] E. Lozovan, *op. cit.*, p. 111—115; idem, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube*, în F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II, ed. a 2-a, Berlin, 1969, p. 231, nota 33.

[29] P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 256.

[30] L. Tamás, *Rómaiak, románok és oláhok Dácie Trajánában*, Budapesta, 1935, p. 46, nota 68; idem, Archivum Europae Centro-Orientalis, 1, 1935, 1—4, p. 46, nota 71.

[31] I. Kniezsa, Archivum Europae Centro-Orientalis, 2, 1936, 1—2, p. 178.

[32] J. Bromberg, Byzantion, 12, 1937, 1, p. 176 şi Byzantion, 13, 1938, 1, p. 39, nota 1.

[33] K. Horedt, *op. cit.*, p. 179—185.

[34] Idem, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 153.

[35] *Ibidem*; K. Horedt, ArhMold, 6, 1969, p. 184.

genţele de păreri exprimate de specialişti. În ceea ce priveşte etnicul lor am văzut că cei mai mulţi istorici şi filologi înclină să-i considere români, alţii — în număr mult mai mic — cumani; nu lipseşte nici părerea că ar fi vorba de o populaţie mixtă româno-cumană. Aproape toţi cercetătorii care au abordat problema localizării lor îi situează între Carpaţi şi Nistru şi, numai în cazuri izolate, între Nistru şi Nipru sau la sud de Dunăre, în Balcani.

Referiri interesante asupra unor evenimente istorice consumate în regiunile de sud-est ale Europei conţin cîteva lucrări medievale islandeze şi scandinave privind miracolele regelui Olaf cel Sfînt.

De numele regelui Olaf, care a domnit în Norvegia între anii 1015 şi 1030, se leagă impunerea creştinismului în ţara sa. El a avut de înfruntat o aprigă opoziţie a unei părţi a populaţiei şi a nobilimii, sprijinită de regele danez Kanut cel Mare, motiv pentru care a trebuit să-şi găsească temporar refugiu în Rusia, la curtea lui Iaroslav cel Înţelept [36]. Revenit în Norvegia nu a putut evita înfrîngerea în bătălia de la Stiklestad, la 29 iulie 1030, unde îşi pierde şi viaţa. Cîţiva ani mai tîrziu a început să fie venerat ca martir şi sfînt naţional [37]. Adam von Bremen ne informează că, la mai puţin de jumătate de secol de la moartea sa, cultul său se oficia în nordul Europei, pe data de 29 iulie, la mai multe popoare: norvegieni, suedezi, danezi şi slavi [38]. Încă în secolul al XI-lea în Anglia, aflată temporar sub dominaţia politică a coroanei daneze, se dădea binecuvîntarea sa în biserici şi circulau informaţii asupra faptelor sale sfinte [39]. În regiunile baltice se răspîndise zvonul că la mormîntul său din catedrala de la Drontheim au loc în fiecare zi miracole [40]. O întreagă literatură care îi glorifica faptele a înflorit în ţările nordice, mai cu seamă după ce, în anul 1152, legatul papal, cardinalul Nicolaus Brekspere, în urma unei vizite făcute în Norvegia, a acordat autorizaţia pentru canonizarea regelui Olaf [41].

De largă popularitate s-a bucurat, în special în Islanda şi Norvegia, „miracolul" sf. Olaf din Bizanţ, prilejuit de o luptă a grecilor cu păgînii.

Cel mai vechi text păstrat referitor la acest miracol este poemul-imn (*drápa*) al poetului Einarr Skúlason intitulat *Geisli*, adică *Raza*, recitat de autorul lui, în anul 1153, într-un cadru solemn, la biserica lui Christos de la Nidarós (Drontheim), în faţa criptei regelui Olaf. Einarr Skúlason îşi petrecuse o parte din viaţă în Islanda şi, se pare, că abia

---

[36] *Scripta historica islandorum de rebus gestis veterum Borealium latine reddita* (prescurtată în continuare SHI), IV şi V, *Historia regis Olavi Sancti*, 1, şi 2, ed. S. Egilsson, Hafniae, 1833, *passim*.

[37] Ph. Le Bas, *Suède et Norvège*, Paris, 1841, p. 511—513; A. Geffroy, *Histoire des États Scandinaves (Suède, Norvège, Danemark)*, Paris, 1851, p. 63; Th. Hodgkin, *The History of England from the earliest time to Norman conquest* (în W. Hunt şi R.L. Poole, *The Political History of England*, I), Londra, 1920, p. 412—415.

[38] Adam von Bremen, *Hamburgische Kirchengeschichte*, ed. I.C.M. Laurent, Berlin, 1850, II, 59, p. 98.

[39] J. de Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, II (în H. Paul, *Grundriss der germanischen Philologie*, 16), Berlin, 1942, p. 84.

[40] Adam von Bremen,, *ed. cit.* IV, 32, p. 220.

[41] J. de Vries, *op. cit.*, p. 75.

în vremea lui Sigurd Jórsalafari s-a stabilit în Norvegia, bucurîndu-se de aprecierea curţii regale. Prezentarea poemului-imn era o iniţiativă a scaunului arhiepiscopal, fondat la Nidarós cu un an înainte, care a vrut să celebreze cu fast cultul sf. Olaf [42].

Din *Geisli* se păstrează 68 de strofe, incluse în codexul islandez *Flateyjarbók*, alcătuit la sfîrşitul secolului al XIV-lea. În opera lui Einarr Skúlason se glorifică faptele regelui norvegian, relevîndu-se mai cu seamă meritele sale în impunerea creştinismului în ţara sa şi în ţările dependente de acest regat. Sînt enumerate, de asemenea, miracolele sale, între care şi cele din *Petzinavöllum* [43], unde a intervenit în lupta dintre păgîni şi greci, în armata cărora figurau şi 540 de norvegieni (*Halft fimta hundrad Nordmanna*). Deşi adversarii lor erau mult mai numeroşi, fiecărui vareg revenindu-i 60 de păgîni, ei au reuşit să le provoace o înfrîngere categorică, după ce le-au sfărîmat întăriturile din căruţe. În această legendă, cuprinsă în şase strofe (nr. 48—53), se accentuează îndeosebi asupra curajului în luptă al varegilor, însufleţiţi de prezenţa alături de ei a regelui sfînt [44].

Includerea episodului luptei din Bizanţ în *Geisli* se datorează probabil şi impresiei făcute asupra autorului de relatările lui Eindridi Ungi, întors în Norvegia în anul 1149, după o mai îndelungată şedere la Constantinopol, Eindridi Ungi fiind acela care l-a determinat pe *jarlul* din Oscade, Rögnvald Kali, să întreprindă celebra sa călătorie spre Ierusalim [45].

Miracolele sf. Olaf sînt relatate, de asemenea, în numeroase legende în proză (*sagas*). *Cea mai veche saga a sf. Olaf*, denumire sub care este cunoscută prima *saga* păstrată despre regele norvegian, a fost compusă în Islanda, între anii 1160 şi 1180, de un autor rămas necunoscut [46]. Din ea nu ne-au parvenit decît opt fragmente incluse într-un manuscris din anii 1230—1240. Ponderea elementelor supranaturale din această lucrare este mai redusă decît în legendele despre sf. Olaf din prima parte a secolului al XIII-lea [47]. *Cea mai veche saga a sf. Olaf* nu este de fapt cea mai veche *saga* care relatează faptele regelui canonizat. Lucrări cu subiect asemănător apăruseră mai înainte şi *Cea mai veche*

---

[42] C.C. Rafn, *Antiquités russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*, I, Copenhaga, 1850, p. 477; E. Mogk, *Norvegisch-isländische Literatur* (în H. Paul, *Grundriss der germanischen Philologie*, II, 1), Strasbourg, 1901, p. 692; J. de Vries, *op. cit.*, p. 81—88.

[43] *Hádist hjaldr á vidum*
húngr slökti vel púngan
gunnar már i geira
göll Petzinavöllum.

(*Geisli* Einars prests Skúlasonar, strofa 49, în C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 479).

[44] Cf. C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 477—480, care reproduce în original şi în traducere latină strofele 40—53 din *Geisli*. Toate cele 68 de strofe ale poemului-imn, traduse în limba latină, sînt publicate în *SHI*, V, Hafniae, 1833, p. 323—349 (ed. S. Egilsson). M. Gyóni, *Les variantes d'un type de légende bizantine dans la literature ancienne-islandaise*, ActaAnt, 4, 1956, 1—4, p. 308—310, dă traducerea franceză a strofelor 48—53. În mod eronat Em. Grigorovitza, *Românii în monumentele literare germane medievale*, Bucureşti, 1901, p. 127, afirmă că „despre acest *Blokumannaland* pomeneşte preotul scandinav Einar Skulason în imnul său *Geisli*", făcînd probabil confuzie cu informaţiile din *Saga sf. Olaf* sau *Heimskringla*.

[45] J. de Vries, *op. cit.*, p. 86 şi 88.

[46] E. Mogk, *op. cit.*, p. 806; J. de Vries, *op. cit.*, p. 165—167.

[47] J. de Vries, *op. cit.*, p. 165—168.

saga n-a făcut decît să compileze una din ele. S-a remarcat că încă în anul 1152, cînd cardinalul Nicolaus Brekspere şi-a dat avizul ca regele Olaf să fie recunoscut ca sfînt, a trebuit să aibă la îndemînă o descriere a vieţii şi o listă a miracolelor sale [48].

Cea mai veche saga a sf. Olaf a servit, la rîndul ei, ca izvor pentru alte *sagas* despre Olaf cel Sfînt, compuse în Islanda în primul sfert al secolului al XIII-lea, atribuite lui Styrmir Kárason şi lui Snorri Sturluson, ca şi pentru *Saga sf. Olaf zisă „legendară"*. Asupra datei precise la care au fost create aceste *sagas* nu s-a căzut de acord [49].

Saga sf. Olaf a lui Styrmir Kárason prezintă mai multe asemănări cu *Saga „legendară" a sf. Olaf*, explicabile prin faptul că au folosit izvoare comune. Despre viaţa lui Styrmir Kárason s-au păstrat puţine amănunte. Se ştie că a locuit mai mulţi ani în casa lui Snorri Sturluson din Reykjaholt, în vestul Islandei, apoi, prin 1226, devine preot în mănăstirea din Videyjar, unde a şi murit în anul 1245 [50]. *Saga* sa despre sf. Olaf nu s-a păstrat în întregime. Părţile ei mai importante sînt incluse în *Flateyjarbók*, codex alcătuit, între anii 1387 şi 1395, de către preoţii Jon Tórdarson şi Magnus Tórhallszon de la mănăstirea Flatey din Islanda [51].

Saga „legendară" a sf. Olaf este ceva mai voluminoasă decît *saga* lui Styrmir, fiindcă, deşi multe din pasaje sînt redate prescurtat, conţine şi alte izvoare, ca *Ágrip*, *Fóstbroedra saga* şi unele legende despre Olaf [52].

Dintre izvoarele literare scandinave despre sf. Olaf cele care prezintă cel mai mare interes prin caracterul lor complex sînt lucrările lui Snorri Sturluson, *Saga sf. Olaf* şi *Nóregs konunga sögur* (*Legendele regilor Norvegiei*) sau *Konungabók* (*Cartea regilor*), cunoscută însă, mai ales, sub numele de *Heimskringla* (*Cercul lumii*), denumire împrumutată de la primul cuvînt din manuscris.

Snorri Sturluson (1178—1241), remarcabil literat şi om politic al Islandei medievale, provenind dintr-o familie distinsă, cu descendenţi în familia regală norvegiană, a fost elev a lui Jón Loptsson, om de o vastă erudiţie, posesorul unei bogate biblioteci. Accesul într-o astfel de bibliotecă, posibilitatea de a călători şi a dispune de substanţiale mijloace materiale pentru a se informa, explică bogăţia ştirilor pe care le conţine opera sa [53].

Lui Snorri Sturluson i se atribuie *Saga sf. Olaf* (*Óláfs saga ins helga*) denumită „istorică", avînd o redactare amplificată [54], pe care însă unii cercetători o consideră o compilaţie după *Heimskringla* [55]. În nici unul din manuscrisele păstrate conţinînd această *saga* Snorri Sturluson nu este amintit ca autor al ei. Acest lucru l-a făcut mai întîi L. Hanssen în 1551 şi P. Clausen în 1599, care au tradus *Heimskringla* în limba daneză [56]. *Saga sf. Olaf* în redactare amplificată se păstrează într-un

[48] *Ibidem*, p. 165—166.
[49] E. Mogk, *op. cit.*, p. 806; J. de Vries, *op. cit.*, p. 255 şi 264.
[50] J. de Vries, *op. cit.*, p. 254—256; Cf. şi S. Egilsson, în SHI, IV, p. V.
[51] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 237; E. Mogk, *op. cit.*, p. 815.
[52] J. de Vries, *op. cit.*, p. 255.
[53] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 238—240; E. Mogk, *op. cit.*, p. 699—702; D. Strömbäck, Le Nord, 1942, 2—3, p. 156—164.
[54] D. Strömbäck, *op. cit.*, p. 167; J. de Vries, *op. cit.*, p. 264—266.
[55] M. Gyóni, *op. cit.*, p. 300, nota 8. Cf. şi E. Mogk, *op. cit.*, p. 808.
[56] J. de Vries, *op. cit.*, p. 264.

foarte mare număr de manuscrise, cele mai multe din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, între ele fiind mici deosebiri stilistice, neesenţiale[57]. Jan de Vries, în sinteza sa despre literatura veche nordică, arată că în anul 1218, cînd Snorri a plecat în Norvegia, *Saga sf. Olaf* era deja compusă [58].

Heimskringla a fost redactată, după opinia specialiştilor, între anii 1220 şi 1230. În ea se utilizează un mare număr de izvoare nordice diferite, între care numeroase informaţii transmise de tradiţia orală, cu un pregnant caracter legendar. *Heimskringla* este considerată ca cea mai remarcabilă redactare a legendelor (*sagas*) regale. Lucrarea lui Snorri Sturluson este în cea mai mare parte o compilaţie după legendele regale cele mai complete aflate în circulaţie în Islanda [59].

Între relatările privind domnia regelui norvegian Hakon cel cu Umeri Laţi (1161—1162) din *Heimskringla* este intercalată şi descrierea unei fapte miraculoase a regelui Olaf, redată identic şi în *Saga sf. Olaf.* În cele două lucrări se povesteşte despre expediţia întreprinsă de Kirjalax (Alexe Comnenul) în *Blökumannaland*, contra unei mari armate de călăreţi păgîni care invadaseră *Griklandi* (Grecia). Asupra etnicului lor nu se face nici o precizare. Se menţionează doar că erau conduşi de un rege orb şi că în timpul nopţii şi-au amenajat o tabără prin săparea unui şanţ adînc şi plasarea carelor, unul lîngă altul, în spate. Păgînii au fost înfruntaţi în *Pezinavöllu.* Prima ciocnire a fost defavorabilă grecilor. Detaşamentul compus din franci şi flemingi (flamanzi) nu are mai mult succes în faţa păgînilor şi se retrage. Regele grecilor şi-a dojenit aspru oştenii, dar aceştia îi pretind să arunce în luptă şi pe varegi. El se opune, pentru a nu pierde în mod inutil pe cei mai buni luptători ai săi şi numai intervenţia căpeteniei varegilor, Torir Helsingr, îl face să revină asupra hotărîrii. Înainte de a porni la luptă, varegii invocă în ajutorul lor pe sf. Olaf, căruia îi promit să-i ridice o biserică la *Miklagard* (Constantinopol). Regele sfînt le ascultă ruga şi apare maiestuos pe un cal alb în fruntea celor 540 de varegi. Vitejia cu care luptă aceştia stîrneşte panica în armata păgînă intrată în derută, prilej pentru greci şi franci ca să intervină în desfăşurarea bătăliei. Varegii reuşesc să escaladeze întăriturile taberei adversarilor, semănînd pretutindeni moartea, însuşi regele orb fiind făcut prizonier [60].

Variantele păstrate din *Saga sf. Olaf* sînt, din toate punctele de vedere, foarte apropiate de pasajul despre miracolul regelui Olaf din

---

[57] Dintre variantele din *Saga sf. Olaf* amplificată menţionăm pe aceea intitulată *Saga Óláfs konúngs ens helga*, tipărită după cel mai vechi manuscris păstrat pînă acum, datînd din secolul al XIII-lea, în prezent aflat la Stockholm, şi publicat în anul 1853 de P.A. Munch şi C.R. Unger (cf. M. Gyóni, *op. cit.*, p. 299 şi 300, nota 8), precum şi aceea purtînd numele *Saga Óláfs konúngs hins helga*, tipărită după un manuscris pe pergament, de la începutul secolului al XIV-lea, care mai conţinea şi o *saga* a călugărului Gunnlaug Leifson, compusă la sfîrşitul secolului al XII-lea şi începutul secolului următor. Cf. C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 393 şi 427, care reproduce un fragment consistent din această *saga* (p. 427—471) după *Fornmanna Sögur*, IV—V.

[58] J. de Vries, *op. cit.*, p. 266.

[59] E. Mogk, *op. cit.*, p. 812—814; W. Golther, *Nordische Literaturgeschichte, I, Die isländische und norwegische Literatur des Mittelalters*, ed. a 2-a, Berlin-Leipzig, 1921, p. 126—129; J. de Vries, *op. cit.*, p. 234—236; D. Strömbäck, *op. cit.*, p. 167—168.

[60] SHI, V, p. 147—149; C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 468—470.

Heimskringla [61], ceea ce constituie un argument în plus în favoarea acelora care o atribuie lui Snorri Sturluson. Faţă de *Heimskringla* în manuscrisele care conţin *Saga sf. Olaf* în redactări amplificate, apar deosebiri în transcrierea unor toponime care ne interesează. Astfel, în loc de *Blökumannaland*, întîlnim *Blakumannaland*, *Blauckumannaland*, *Blokumannaland*, *Blavkumannaland*, *Lokumannalandi*, *Blökumannavöllu* şi *Blaukumanna völlu*, iar în loc de *Pezinavöllu* apare *Peizinia*, *P.. sinia*, *Perina*, *Pezsina* şi *Pezina völlu* [62].

În varianta din *Saga sf. Olaf* păstrată în *Flateyjarbók* este inserat un pasaj conţinînd „istoria lui Eymund şi a regelui Olaf", (*Eymundarpáttr*), necunoscută din alte colecţii de manuscrise nordice. Cei care au redactat *Eymundarpáttr* au folosit ca izvoare informaţiile furnizate de însoţitorii lui Eymund în Rusia, precum şi unele lucrări islandeze ca *Bjorn ok peir inir islenzku menn*, *Garda-Ketill* şi *Yngvarsaga* [63]. În *Eymundarpáttr* se descrie călătoria lui Eymund, fiul regelui norvegian Ringo de la Uppland, în *Gardariki* (Rusia), unde intră în serviciul „regelui" Iarisleiv (Iaroslav) la Holmgard. Sîntem informaţi că înainte de a muri Valdamar (Vladimir) îşi împărţise statul între cei trei fii ai săi: Bureislav primi Kaenugard-ul (Kiev), Iarisleiv Holmgard-ul (Novgorod) şi Varnlav Paltesk-ul (Poloţk). Între Iarisleiv şi Burisleiv a izbucnit un aprig război, terminat după lupte îndelungate prin înfrîngerea şi moartea acestuia din urmă. La succesul lui Iarisleiv a avut o contribuţie importantă şi varegul Eymund, el însuşi omorîndu-l pe Burisleiv. Se mai relatează conflictul intervenit între Iarisleiv şi fratele său Varnlav precum şi împăcarea lor [64].

În maniera obişnuită pentru legendele nordice, în *Eymundarpáttr* apar numeroase confuzii şi inadvertenţe de ordin istoric. Legenda islandeză relatează un eveniment cu mare răsunet în istoria Rusiei: luptele pentru supremaţie dintre fiii lui Vladimir cel Sfînt şi în principal acelea dintre Iaroslav (Iarisleiv din *páttr*), căruia îi revenise stăpînirea la Novgorod, şi Sviatopolk, cneazul de la Kiev. În loc de Sviatopolk, este menţionat, în mod eronat, numele lui Burisleiv, autorii nordici făcînd desigur confuzia între prinţul kievian şi fratele mai mic al acestuia, Boris, care, la întoarcerea dintr-o expediţie îndreptată contra pecenegilor, a fost ucis de doi varegi trimişi de Sviatopolk. În cronicile ruseşti se întîlnesc numele a nu mai puţin de 12 fii ai lui Vladimir spre

---

[61] Redăm spre a fi comparate prima parte a ambelor texte, în original. *Heimskringla*: „*Sá alburdr vard á Griklandi, pá er par var Kirialax konungr, at konungr fór herverd á Blökumannaland. En er hann kom á Pezinavöllu, pa kom par á moti honum heidinn konungr med úvigjan her...*" (apud I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891, p. 28, care reproduce acest text după ediţia lui Unger din 1868). *Saga Óláfs konúngs hins helga*: „*Sá alburdr vard i Grikklandi, pá er par var Kirjalax konúngr fór herför á Blakumannaland, en er peir kvomu á Pezina völlu, pá kom par móti honum heidinn konúngr med óflyjanda hèr...*" (apud C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 468).

[62] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 468, în special notele 20 şi 22. Pentru manuscrisele în care apar aceste variante vezi p. 427. Cf. şi *SHI*, XII, *Index chronologicus et regesta geographica*, Hafniae, 1846, p. 81–82. În *Saga sf. Olaf*, publicată în *Fornmanna Sögur*, V (p. 136), toponimul *Pezinavöllu* apare în forma *à Persinja völlu*. Cf. R.M. Dawkins, *An Echo in the Norse Sagas of the Patzinak War of John II Komninos*, Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves, 5, Mélanges Émile Boisacq, 1, Bruxelles, 1937, p. 246. În alte manuscrise R.M. Dawkins (p. 246, nota 1) indică existenţa variantelor *Penina*, *Persina* şi *Peizinja*.

[63] S. Egilsson, în SHI, IV, p. X; Fr. Braun, *op. cit.*, p. 179–180 şi 190.

[64] SHI, V, p. 261–262.

deosebire de legenda islandeză, ca e citează doar trei dintre aceștia. Sviatopolk primise de la tatăl său Turovskul și nu Kievul, unde se instalase de abia după moartea lui Vladimir. Poloțkul fusese atribuit de Vladimir lui Iziaslav, un fiu al său cu numele de Varnlav nefiind cunoscut în izvoarele rusești. În *Eymundarþáttr* numele lui Varnlav reprezintă probabil o confuzie sau o deformare a numelui lui Briacislav, nepotul lui Iaroslav, care devenise cneaz la Poloțk în locul lui Iziaslav. Un conflict mai violent între Iaroslav și Briacislav se declanșase în anul 1021, cînd acesta din urmă atacase Novgorodul, dar pacea fusese restabilită la scurt timp după aceasta [65].

Într-o discuție avută cu Iarisleiv, înainte de înfrîngerea definitivă a lui Burisleiv (Sviatopolk), Eymund îl avertizează pe cneaz că dușmanul său s-a refugiat iarna în Turcia și se pregătea să năvălească cu o armată întărită cu turci (*Tyrkjr*), *Blökkumenn* și alte neamuri „crude"[66].

Nu poate fi trecută cu vederea asemănarea pe care o prezintă etnonimul *Blökkumenn* cu *Blakumen* din inscripția runică din Gotland, precum și cu toponimul *Blökumannaland* din *Saga sf. Olaf* [67] și *Heimskringla*. Editorii „istoriei lui Eymund și a regelui Olaf", anexată la *Saga sf. Olaf* din codexul mănăstirii de la Flatey, au considerat că populația denumită *Blökkumenn* ar reprezenta pronunțarea deformată de către normanzi a numelui vlahilor [68]. Acest pasaj, după cîte sîntem informați, a rămas necunoscut pînă în prezent cercetătorilor români și nu a fost analizat nici de istoricii străini preocupați de problema identificării etnonimelor din legendele nordice despre sf. Olaf.

În afara legendelor menționate mai sus despre miracolul sf. Olaf, în țările scandinave au fost răspîndite, încă din secolul al XIII-lea, unele *sagas* în versiuni prescurtate. Aceste *sagas* conțin elemente care le diferențiază de redactările amplificate ale legendelor despre regele Olaf. Ele au fost îmbogățite prin numeroase detalii suplimentare asupra miracolelor, în schimb renunțînd la unele precizări de ordin istorico-geografic.

În *Saga sf. Olaf în redactare prescurtată*, se relatează despre lupta cu păgînii a „regelui" Greciei. Fiind înfrînt la început el invocă în ajutor pe sf. Olaf, promițînd să ridice în onoarea sf. Fecioare o biserică la Miklagard. Este de remarcat faptul că regelui sanctificat nu i se adresează varegii ci însuși „regele" grecilor. În această *saga* nu este menționat *Kirjalax*, *Blökumannaland*, *Pezinavöllu* și nici tabăra de care a păgînilor. Lucrarea, originară din Norvegia, se caracterizează printr-un stil și o narațiune naivă și simplă [69].

---

[65] *Cronica lui Nestor*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izv. ist. rom*, 7, București, 1935, p. 105–114; S.M. Soloviev, *История России с древнейших времен*, I, 1–2, Moscova, 1959, p. 196–213; D. Ilovaiski, *Исторія Россіи*, I, Moscova, 1876, p. 89–94; B. Rybakov, *Les débuts de la Russie*, Moscova, 1966, p. 96–97 și 102–104; B. D. Grekov, *Киевская Русь*, Moscova-Leningrad, 1939, p. 247 și 256–257.

[66] SHI, V, p. 270.

[67] În varianta din *Saga sf. Olaf* inclusă în *Flateyjarbók*, „țara" unde a avut loc expediția contra păginilor este numită *Blokumannaland*. Cf. C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 427 și nota 20, p. 168.

[68] SHI, XII, p. 81.

[69] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 472 și 475–476, care a utilizat un manuscris din secolul al XIII-lea, păstrat la Biblioteca Universității din Uppsala; V.G. Vasilievski, *Варяго-русская и варяго-английская дружина въ Константинополе XI и XII векове*, în *Труды*, I, Sanct-peterburg, 1908, p. 276. (Lucrarea a fost publicată pentru prima oară în Журн. Мин. Нар. Пр., 176, 1874, II, p. 105–144; 177, 1875, II, p. 394–541; 178, 1877, II, p. 76–152).

Unele din aceste variante prescurtate au fost transcrise în limba latină pentru a putea servi clerului (*Passio et miracula Sancti Olavi*, *Legendae de S. Olavo Rege Norvegiae* etc.) [70]. Interesul pe care îl prezintă aceste scrieri este mult mai mic prin faptul că ponderea elementelor istorice este extrem de redusă.

Legenda miraculoasei intervenții a regelui norvegian sanctificat se află inserată și în unele variante din celebra *Saga lui Harald Hardrádi* (*Haraldssaga Hardrádi*). Această *saga* se păstrează în *Heimskringla* lui Snorri Sturluson precum și în codexurile islandeze *Morkinskina*, alcătuit, se pare, în jurul anului 1220, și *Flateyjarbók*, alcătuit, după cum am arătat, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, acestea două din urmă conținînd și episodul intervenției lui Olaf cel Sfînt în lupta cu păgînii [71]. Dat fiind că pasajul cu miracolul din Bizanț fusese deja intercalat în *Heimskringla*, în relatarea despre Hakon cel cu Umeri Lați, Snorri Sturluson a considerat necesar să renunțe la el în capitolul despre viața lui Harald, pentru a nu se repeta.

Haraldssaga Hardrádi conține ca și alte *sagas*, numeroase motive împrumutate, cele mai multe din tradiția mediteraneană [72]. Pasajul miracolului sf. Olaf a fost desigur preluat din legendele despre Olaf cel Sfînt create în secolul al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea, adică înainte de a fi compus *Morkinskina*. Cîntecele scalzilor despre Harald circulau însă cu mult timp înainte, probabil încă din a doua jumătate a secolului al XI-lea, căci unii din ei îl însoțiseră pe prințul norvegian în Bizanț.

Harald Hardrádi (cel Aspru) era fratele mai mic, după mamă, al regelui Olaf, el însuși devenind rege al Norvegiei (1047—1066). Așa cum sîntem informați din *sagas*, el a fost nevoit să-și părăsească de tînăr patria, după bătălia nenorocoasă de la Stiklestad, refugiindu-se, ca și odinioară fratele său, în Rusia, la Iaroslav cel Înțelept. De aici Harald pleacă în Bizanț, unde devine șef al mercenarilor varegi, participînd, sub conducerea lui Georgios Maniakes, la mai multe expediții, între care acelea contra sarazinilor din Africa de Nord și Sicilia. După un pelerinaj în Palestina se reîntoarce la Constantinopol, dar este aruncat în închisoare de împărăteasa Zoe, geloasă datorită legăturilor lui amoroase cu nepoata sa Maria. Reușind să evadeze, Harald pleacă în Rusia, unde se căsătorește cu Ellisivam (Elisabeth), fiica lui Iaroslav, iar mai tîrziu se reîntoarce în Norvegia spre a ocupa tronul. Ca rege este inițiatorul unor noi expediții războinice. Moare ca un adevărat viking, în luptă cu regele englez Harald, la Stanfordbridge lîngă York, în anul 1066 [73].

În *Morkinskina* și *Flateyjarbók* episodul miracolului sf. Olaf este plasat între luptele lui Harald cu sarazinii din Africa și acelea din Sicilia, din anul 1038. În el se relatează despre invazia în imperiul bizantin a unei

---

[70] R.M. Dawkins, *op. cit.*, p. 247—248; M. Gyóni, *op. cit.*, p. 294 (unde citează din Gy. Sántha, *A harcos szentek bizánci legendái*, Budapesta, 1943) și 301.

[71] S. Egilsson, *Historiae regum Magni Boni, Haraldi Severi et filiorum ejus*, în SHI, VI, Hafniae, 1835, p. V—VI; V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 268; A. Poppe, Byzantinoslavica, 32, 1971, 1, p. 23—24.

[72] Ad. Stender-Petersen, *Varangica*, Aarhus, 1953, p. 152—155.

[73] *Historia regis Haraldi Sigurdi filii*, în SHI, VI, ed. S. Egilsson, p. 117 și urm.; Snorri Sturluson, *Heimskringla*, în C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 360—380.

armate uriaşe de păgîni, care se serveau de „care de fier” şi de alte maşini de război. „Regele” grecilor, Mihail, sfătuit de Gyrger, îi trimite contra lor pe varegi, corpul de elită al armatei sale. Harald, şeful acestora, care îşi dădea numele de Nordbrikt, ascunzîndu-şi adevărata identitate, a cerut tovarăşilor săi de luptă să făgăduiască sf. Olaf, fratele său, că vor construi în cinstea lui o biserică la Miklagard dacă îi va ajuta să obţină victoria. În fruntea păgînilor se aflau mai mulţi regi, între care şi unul orb, venerat pentru înţelepciunea sa deosebită. Cînd varegii au început atacul el şi-a redobîndit brusc vederea şi a văzut în faţa detaşamentului duşman un bărbat cu o statură impozantă pe un cal alb, răspîndind groaza printre duşmani. Povestind despre aceasta, mai mulţi regi sînt cuprinşi de panică şi o iau la fugă, iar cei rămaşi să lupte au fost înfrînţi de varegi, care s-au întors cu mare glorie la Miklagard şi au înălţat o minunată biserică [74].

Prima parte a şederii lui Harald în Bizanţ, în care ar fi avut loc şi luptele cu păgînii şi intervenţia sf. Olaf, este fixată de *sagas* în vremea împărătesei Zoe şi a lui Mikael Katalactus [75] (nume modificat a lui Mihail al V-lea Calaphatis). Autorii nordici, la care relatările contradictorii şi confuziile evenimentelor şi personajelor, ca şi deformările de nume străine sînt obişnuite, îl confundă pe Mihail al V-lea Calaphatis (1041—1042) cu predecesorul său Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034—1041), al doilea soţ al Zoei [76]. Într-un izvor bizantin din secolul al XI-lea se spune clar că sosirea prinţului norvegian a avut loc în vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul [77], probabil în anul 1034.

În afară de apariţia în ajutorul gărzii varege angrenate în luptele cu păgînii, literatura islandeză consemnează alte numeroase „miracole” (*jartëign*) ale regelui Olaf cel Sfînt. Amintim printre ele două miracole ale sale din Rusia, inserate în *Saga sf. Olaf*, imediat după episodul expediţiei lui Kirjalax din *Blökumannaland* [78], precum şi acela din *Saga lui Harald Hardrádi*, unde se descrie intervenţia sa în ajutorul fratelui său Harald, aruncat într-o temniţă cu şerpi veninoşi de împărăteasa Zoe [79].

---

[74] SHI, VI, p. 135—137.

[75] *Ibidem*, p. 126 şi urm.; Snorri Sturluson, *Heimskringla*, în C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 362 şi urm.

[76] V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 258 şi urm.; G.G. Litavrin, Виз. врем., 27, 1967, p. 79. Înainte de publicarea *Strategiconului* lui Kekaumenos, unii istorici (S. Egilsson, în SHI, VI, p. 126, nota 2; V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 259 şi urm) au susţinut că Harald Hardrádi ar fi venit la Bizanţ în anul 1033, deci cînd mai domnea încă Roman al III-lea Argyros. Confuzia evenimentelor şi a împăraţilor bizantini în *Haraldssaga Hardrádi* se manifestă şi atunci cînd i se atribuie lui Harald orbirea lui Constantin al IX-lea Monomahul, cînd, în realitate, cel orbit fusese Mihail al V-lea, ca să nu mai vorbim de faptul că nu prinţul norvegian l-a orbit pe bazileu, ci probabil însoţitorii săi, în timpul unei mari răscoale populare. Cf. S. Blöndal, Classica et mediaevalia, 2, 1939, 1, p. 14 (apud G.G. Litavrin, *op. cit.*, p. 83); A. Poppe, *op. cit.*, p. 24 şi 25, nota 71.

[77] *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, ed. V. Wassiliewsky şi V. Jernstedt, Записки истор.-филолог. факулт. императ. С.-Петербургского университета, 38, 1896, p. 97. Monedele de aur cu chipul lui Mihail al IV-lea, reproduse în Danemarca la mijlocul secolului al XI-lea, au fost puse la dispoziţia regelui Sven Estrithson de către Harald, al cărui aliat fusese înainte de anul 1047. Cf. M.F. Hendy, The Numismatic Chronicle, X, 1970, p. 187 şi urm.

[78] *Saga Óláfs konúngs hins helga*, în C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 468—470.

[79] SHI, VI, p. 153—155; Snorri Sturluson, *Heimskringla*, în C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 373—374.

Nu numai în literatură ci şi în plastică a fost consemnată legenda, atît de răspîndită în nordul Europei, despre miracolul sf. Olaf în Bizanţ. Menţionăm în acest sens un altar portativ miniatural, împărţit în nouă suprafeţe pliabile, sculptate din colţi de hipopotam, încadrat de o margine de lemn, păstrat la Muzeul de antichităţi scandinave din Copenhaga. Pe o parte erau înfăţişate nouă scene din viaţa lui Isus şi a sf. Maria, iar pe cealaltă nouă scene din apoteoza şi miracolele sf. Olaf. A şasea imagine reprezenta episodul luptelor din *Blökumannaland*, unde şeful gărzii varege din armata bizantină invoca ajutorul regelui sfînt. Acesta este redat pe un cal alb, cu o flamură de pînză albă într-o mînă şi cu o cruce roşie în cealaltă [80]. Originalul altar miniatural a fost probabil creat în Norvegia în decursul secolului al XIII-lea. El a fost oferit de regele Christian I, în timpul călătoriei sale la Roma, din anul 1474, papei Sixt al IV-lea. Un alt papă, Innocenţiu al XIII-lea, l-a făcut cadou, la rîndul său, prinţului Frederic, viitorul rege Frederic al IV-lea, care l-a vizitat, aşa că preţiosul altar s-a reîntors în ţara vikingilor [81].

Aşa cum a reieşit din cele prezentate mai sus, cel mai complet şi detaliat text asupra apariţiei miraculoase a sf. Olaf se găseşte inserat în *Óláfs saga ins helga* şi în *Heimskringla* lui Snorri Sturluson, aceasta din urmă fiind şi cea mai bine cunoscută specialiştilor. Numeroşi istorici au căutat să stabilească dacă există vreo legătură între episodul legendar despre regele Olaf şi realităţile istorice ale Europei de sud-est. Enumerarea soluţiilor propuse în legătură cu aceasta indică existenţa mai multor puncte de vedere. Totuşi anumite interpretări arată o unitate aproape unanimă de vederi. Ne referim în primul rînd la identificarea lui *Kirjalax* cu împăratul Alexe I Comnenul şi a toponimului *Pézinavöllu* cu *cîmpiile pecenegilor*, făcută încă cu prilejul publicării, în 1783, a *Heimskringlei* lui Snorri Sturluson, editată de G. Schöning şi Th. Thorlacius [82], identificări acceptate ulterior de aproape toţi specialiştii [83].

Împăratul Alexe I (Κυριος 'Αλέξιος) apare sub numele de *Kirjalax* în mai multe rînduri în scrierile medievale nordice. Printre operele care iau naştere în Islanda, în secolele XIII—XIV, ca urmare a influenţelor venite din regiunile meridionale ale Europei răsăritene, se numără şi *Kirjalaxsaga*, în care se istorisesc călătoriile lui Kirjalax, fiul regelui Laikus din Athena. Ajuns la Miklagard (Constantinopol) se căsătoreşte cu Florentina, fiica împăratului, devenind mai tîrziu el însuşi împărat [84].

Într-o altă *saga* (*Orkneyinga Saga*) este vorba de Kirjalax, care permite englezilor din garda sa, conduşi de Sigurd de Glocester, să ocupe pentru ei o regiune, situată probabil în nordul Mării Negre, aparţinînd în trecut imperiului, dar cotropită de păgîni [85].

---

[80] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII.

[81] *Ibidem*, p. XXXII.

[82] Reproducem după I. Gherghel, *Zur Geschichte...*, p. 29, începutul traducerii latine, în general foarte puţin exactă, după pasajul din *Heimskringla*, care ne interesează, făcută de Thorlacius; „*Quo tempore imperavit Alexius, evenit, ut in Blachorum terram exercitum moveret imperator. In Pezeneorum vero campos delato occurens, cum innumeris copiis Rex ethnicus, equitatum adduxit et currus igentes...*” Vezi şi traducerea latină, de calitate mult mai bună, din SHI, V, p. 147.

[83] Vezi notele de mai jos.

[84] E. Mogk, *op. cit.*, p. 884.

[85] E. Lozovan, *Vikings et Valaques...*, p. 119—120. Cf. şi J. de Vries, *op. cit.*, p. 89—91 şi 242—247.

Identificarea lui *Blökumannaland*, a păgînilor (*heidinn*) angajați în lupta cu armata bizantină, ca și precizarea datei și locului de desfășurare a conflictului a stat în atenția mai multor istorici și nu întotdeauna părerile exprimate corespund între ele.

Toți editorii operei lui Snorri Sturluson au tradus *Blökumannaland* cu sensul de *Țara vlahilor* [86]. Pentru aceeași interpretare au optat Sveinbjörn Egilsson [87], Kaspar Zeuss [88], C.C. Rafn [89] și G. Vigfússon [90].

O părere deosebită de aceasta întîlnim la V.G. Vasilievski, care l-a tradus, fără să dea vreo explicație suplimentară, prin *Țara cumanilor* [91], și la Géza Kuun, care îl traduce prin *Țara cumanilor negri* [92].

Dintre istoricii români, primul căruia i-a fost cunoscut și care a analizat pasajul din *Heimskringla* asupra apariției sf. Olaf a fost Ilie Gherghel într-o lucrare apărută la Viena în anul 1891. Pentru el *Blökumanaland* este *Țara vlahilor* [93]. Asupra acestei identități a revenit în numeroase rînduri [94].

A. D. Xenopol, recenzînd volumul lui Gherghel din 1891, s-a declarat de acord cu explicația dată de acesta pentru *Blökumannaland* [95]. Tot pentru identificarea cu *Vlahia* s-au pronunțat și alți istorici și filologi români ca Em. Grigorovitza [96], C. Kogălniceanu [97], N. Drăganu [98], C.C. Giurescu [99], A. Decei [100] și P. P. Panaitescu [101]. În mod independent la aceeași concluzie a ajuns și profesorul de la Oxford, R. M. Dawkins [102].

---

[86] Avem în vedere edițiile lui G. Schöning — Th. Thorlacius (Hafniae, 1783), Unger (Christiania, 1868), G. Strom (Kristiania, 1900), F. Niedner (Jena, 1923), E. Monsen — A.H. Smith (Cambridge, 1932) și St. Schjott (Oslo, 1942). Cf. I. Gherghel, *Zur Geschichte*..., p. 28—30; J. Bromberg, Byzantion, 12, 1937, 1, p. 176, nota 3; M. Gyóni, *op. cit.*, p. 302, nota 13.

[87] S. Egilsson, în SHI, V, p. 147, nota 3.

[88] K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Heidelberg, 1925 (reeditare după ediția apărută la München în 1837), p. 743.

[89] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. XXXIII și 468 (referitoare la *Blokumannaland* amintit în *Saga Óláfs konúngs hins helga*).

[90] Vigfússon, *An Icelandic-englisch dictionary*, Oxford, 1874, p. 71. (apud I. Gherghel, *Zur Geschichte*..., p. 28, nota 4).

[91] V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 366.

[92] Géza Kuun, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis. Historia antiquissima*, I, Claudiopoli, 1893, p. 254.

[93] I. Gherghel, *Zur Geschichte*..., p. 28—30.

[94] Idem, Convorbiri literare, 52, 1920, 5—6, p. 343; idem, ByzZ, 25, 1925, 1—2, p. 265, nota 1; idem, Revista arhivelor, II, 1926, 3, p. 389; idem, Revista arhivelor, 1927, 4, p. 235—236; idem, Arhiva, 35, 1928, 1, p. 63—64; idem, Arhiva, 37, 1930, 3—4, p. 256—257.

[95] A. D. Xenopol, Revue historique, 17, 1892, 50, p. 396.

[96] Em. Grigorovitza, *op. cit.*, p. 127.

[97] C. Kogălniceanu, *Istoria românilor*, I, Iași, 1903, p. 26; idem, Arhiva, 36, 1929, 3 și 4, p. 242—243; idem, *Istoria veche a românilor*, București, 1938, p. 5, unde combate ca „neîntemeiată" presupunerea că *Blökumannaland* ar însemna *țara cumanilor negri*. Dealtfel, acest lucru îl făcuse înaintea sa I. Gherghel, Arhiva, 35, 1928, 1, p. 63.

[98] N. Drăganu, *Românii*..., p. 226 (nota 1) și 570—571; idem, *Vechimea și răspîndirea*..., p. 29—30 și 46; idem, Balcania, 6, 1943, p. 448 și 458.

[99] C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, 1935, p. 309; în *Tîrguri sau orașe*..., p. 35, nu se mai pronunță cu hotărîre pentru această identificare.

[100] A. Decei, *op. cit.*, p. 505, nota 1, și 563.

[101] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 255—256.

[102] R.M. Dawkins, *op. cit.*, p. 246 (referirea este la *Blakumannaland* din *Saga sf. Olaf*).

Nicolae Iorga[103] şi J. Bromberg[104] susţin că prin *Blökumannaland* s-ar înţelege o *Vlahie balcanică*.

Discutînd numele etnic *blak(k) umenn-blök(k)umen*, care apare în mai multe rînduri în izvoarele vechi nordice, Matthias Gyóni considera că acesta are semnificaţia de *oameni palizi* şi desemnează pe cumani[105]. În *Crestomaţia* publicată de Şt. Pascu şi Vl. Hanga, *Blökumannaland* este tradus prin *„ţara românilor-cumanilor"*[106].

Kurt Horedt, pe baza unor argumente lingvistice şi istorice, a arătat că *Blökumannaland* ar fi *Ţara cumanilor negri*[107]. Această identificare a fost adoptată şi de C. Cihodaru[108].

Eugen Lozovan admite ca plauzibile ambele identificări care s-au propus pentru *Blökumannaland* şi *Blakumen*[109]. La fel ca şi Margareta Ştefănescu, al cărei articol[110] i-a rămas însă necunoscut, este înclinat să vadă în denumirile amintite o contopire a numelor celor două popoare, în felul cum le menţionează Villehardouin. Recunoaşte însă că o expresie completă de tipul „ţara valahilor negri şi a cumanilor negri" ar trebui să se scrie în limba varegilor „Blakblaker auk kumaner land", aşa că rămîne ca *Blökumannaland* să fie o abreviere a acestei perifraze[111].

Cu excepţia lui Nicolae Iorga şi J. Bromberg, aproape toţi cercetătorii localizează *Blökumannaland* la nord de Dunăre, pe teritoriul de astăzi al României, unii dintre ei venind cu precizarea că acest toponim poate fi fixat în vestul Olteniei sau în Muntenia, în ţinutul Vlaşca[112].

În ceea ce priveşte toponimul *Pezinavöllu*, tradus, aşa cum am arătat, de aproape toţi specialiştii, prin *cîmpiile pecenegilor*, s-au exprimat şi cîteva păreri deosebite. Ne referim la C.C. Rafn[113] şi J. Bromberg[114], pentru care *Pezinavöllu* este *cîmpia de la Pezina*, nume care aminteşte de rîul Ditzina, menţionat de Constantin Porphyrogenetul în *De administrando imperio*[115] şi Bitzina din *Alexiada* Annei Comnena[116], astăzi rîul Kamciya, situat între Varna şi Mesembria[117]. Acestei explicaţii i-a

---

[103] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 28–29; idem, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, III, Bucureşti, 1937, p. 37. Anterior N. Iorga considera că denumirea *Blökumannaland* nu are nici o legătură cu istoria românilor. Cf. Revista istorică, 12, 1926, 7–9, p. 288.

[104] J. Bromberg, Byzantion, 12, 1937, 1, p. 176.

[105] M. Gyóni, ActaAnt, 2, 1953, 1–2, p. 229; idem, ActaAnt, 4, 1956, 1–4, p. 312. Pentru critica adusă acestor opinii, cf. E. Lozovan, *Vikings et Valaques*..., p. 114.

[106] Şt. Pascu şi Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 103.

[107] K. Horedt, *Contribuţii*..., p. 153; idem, ArhMold, 6, 1969, p. 183–184.

[108] C. Cihodaru, Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie, 14, 1963, 2, p. 241.

[109] E. Lozovan, *Vikings et Valaques*..., p. 114–115.

[110] M. Ştefănescu, Arhiva, 34, 1927, 1, p. 59–60.

[111] E. Lozovan, *Vikings et Valaques*..., p. 114–115.

[112] N. Drăganu, *Românii*..., p. 570–571; idem, Balcania, 6, 1943, p. 458; K. Horedt, ArhMold, 6, 1969, p. 181.

[113] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. XXXII şi 477.

[114] J. Bromberg, Byzantion, 12, 1937, 1, p. 176.

[115] Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1840, cap. 33, p. 160.

[116] Anna Comnena, *Alexias*, în *Patrologia Graecae*, CXXXI, ed. J.-P. Migne, Paris, 1864, VII, col. 541. Anna Comnena menţionează şi o aşezare cu numele de Βιτζινα (VI, col. 524).

[117] I. Kulakovski, Виз. врем., 6, 1897, 2, p. 320–321; G.I. Brătianu *Recherches*..., p. 12, 14–15 şi 18–19; RÉSEE, III, 1965, 1–2, p. 27.

acordat credit şi Gh. I. Brătianu [118]. Pentru C. Cihodaru *Pezinavöllu* este un etnonim desemnînd pe pecenegi [119].

„Pagînii" (*heidinn*) contra cărora a luptat Alexe Comnenul au fost identificaţi fie cu pecenegii [120], fie cu cumanii [121].

Asupra datării evenimentelor relatate de Snorri Sturluson nu toţi cercetătorii care le-au analizat au făcut precizări în acest sens, cei mai mulţi dintre ei preferînd să consemneze că ele s-au consumat în intervalul cuprins între 1081 şi 1118, corespunzător domniei lui Alexe Comnenul.

Ilie Gherghel a fost cel dintîi istoric preocupat să dateze mai exact episodul din ***Heimskringla***. Într-un volum apărut în anul 1891 admite că lupta lui Alexe cu păgînii conduşi de regele orb ar fi avut loc în anul 1114[122]. Într-o altă lucrare el indică în mod surprinzător data de 1118 [123], pentru ca ulterior să revină şi să opteze pentru anul 1094 [124]. Pentru anul 1114, cînd s-a organizat o expediţie bizantină de mică amploare la nordul Dunării, contra cumanilor, s-au pronunţat N. Drăganu [125], C.C. Giurescu [126] şi K. Horedt [127]. R.M. Dawkins este de părere că evenimentele descrise de izvoarele scandinave au avut loc în timpul războiului purtat de Ioan al II-lea Comnenul cu pecenegii în anii 1121—1122 [128], în timp ce M. Gyóni consideră că luptele au fost duse contra cumanilor de către Alexe I, fie în anul 1094, fie în 1113/1114 [129].

Scrierile asupra miracolului sf. Olaf în Bizanţ nu sînt singurele izvoare nordice în care este menţionată *Blökumannaland*. Acest toponim apare şi într-o legendă islandeză mai tîrzie, ***Saga lui Egil şi Ásmund (Egils saga ok Ásmundar)*** compusă după opinia specialiştilor în secolul al XIV-lea, nu înainte însă de anul 1325 [130]. Eroii acestei *saga*, Egil şi Ásmund, sînt doi viteji deveniţi fraţi de sînge. Ei pornesc în căutarea lui Brynhild şi Bekkhild, fiicele regelui Hertrugg din Rusia, răpite de doi uriaşi. După mai multe peripeţii eroii reuşesc să elibereze pe cele două surori şi se căsătoresc cu ele [131].

Menţionăm că numele celor doi fraţi de cruce se întîlnesc şi în alte *sagas*, amănuntele prieteniei lui Egil şi Ásmund amintindu-ne de povestea

---

[118] G.I. Brătianu, *Vicina, II, Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévale du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucureşti, 1940, p. 20.

[119] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 241.

[120] C. Kogălniceanu, *Istoria românilor*, I, Iaşi, 1903, p. 26; N. Drăganu, *Românii...*, p. 571; idem, Balcania, 6, 1943, p. 448; R.M. Dawkins, *op. cit.*, p. 246—247. Cf. şi V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 271.

[121] I. Gherghel, *Zur Geschichte...*, p. 17; K. Horedt, ArhMold, 6, 1969, p. 180—181; M. Gyóni, ActaAnt, 4, 1956, 1—2, p. 302—303, menţionează ambele posibilităţi.

[122] I. Gherghel, *Zur Geschichte...*, p. 17—18.

[123] Idem, Convorbiri literare, 52, 1920, 5—6, p. 343.

[124] Idem, Revista arhivelor, 1927, 4, p. 236; idem, Arhiva, 35, 1928, 1, p. 64.

[125] N. Drăganu, *Românii...*, p. 226, nota 1; idem, *Vechimea şi răspîndirea...*, p. 29—30; idem, Balcania, 6, 1943, p. 448.

[126] C.C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe...*, p. 35.

[127] K. Horedt, ArhMold, 6, 1969, p. 180.

[128] R.M. Dawkins, *op. cit.*, p. 243—244.

[129] M. Gyóni, ActaAnt, 4, 1956, 1—2, p. 303—304.

[130] J. de Vries, *op. cit.*, p. 461.

[131] E. Mogk, *op. cit.*, p. 847.

lui Ásmund şi Asvid relatată de Saxo Grammaticus[132]. Printre personajele din unele *sagas* despre Egil se numără şi uriaşul Poliphem, erou împrumutat de mitologia nordică din lumea homerică, prezentat cu aceleaşi trăsături ca ale monştrilor răpitori din *Egils saga ok Ásmundar*. Consemnăm, de asemenea, coincidenţele de situaţii care apar în această *saga* cu acelea din *Qrvar-Odds saga* şi din *Jómsvikinga saga*[133].

La fel ca şi numeroase producţii literare de acelaşi gen, *Saga lui Egil şi Ásmund* a împrumutat, după cum este evident, diverse motive epice din multe alte legende scandinave. Cu toate acestea ea se distinge printr-o compoziţie omogenă. Naraţiunea din această *saga* are un pregnant caracter legendar.

În *Saga lui Egil şi Ásmund* se aminteşte de un luptător cu numele de *Visinn* din *Blökumanalandi* (*Visinn af Blökumanalandi*[134]). Împreună cu fratele său Bolobjorn, el poseda douăsprezece nave de luptă şi două *drakkare* deosebit de frumoase. Rîvnind aceste ambarcaţiuni, Aran şi Ásmund i-au atacat pe cei doi. În lupta violentă care s-a declanşat Visinn şi Bolobjorn sînt ucişi, navele lor fiind capturate[135].

Visinn a fost considerat de către specialişti ca fiind un personaj eponim al tribului finic Visi sau Wesi din nord-estul Europei[136]. Acest trib se pare că este identic cu populaţia vasinabroncii, despre care Iordanes ne spune că fusese supusă de regele got Hermanarich[137], cu wizzii, menţionaţi de către Adam von Bremen în cronica sa[138], şi cu vesii din *Cronica anilor de demult*[139]. Vesii locuiau către sfîrşitul mileniului I în regiunile de lîngă Beloozero[140]. Pe la mijlocul secolului al IX-lea ei sînt supuşi de către varegi, fiind obligaţi să le plătească tribut şi să-i însoţească în expediţii războinice[141].

Visinn din *Saga lui Egil şi Ásmund* aminteşte, de asemenea, de numele unui alt războinic, Wisinnus (*gladiator nomina Wisinnus*), de care vorbeşte Saxo Grammaticus în cartea a VI-a din *Historia Danica*, într-un pasaj care evocă expansiunea daneză în ţinuturile de la sud-estul Balticii[142].

A. Decei a preferat să admită existenţa unei corespondenţe între *Visinn* din *saga* islandeză şi pecenegi[143], denumiţi în unele izvoare medievale contemporane *Bisseni*, *Bessi*, *Bèsenyö* şi chiar *Wysseni*[144].

---

[132] *Ibidem*; J. de Vries, *op. cit.*, p. 461.

[133] J. de Vries, *op. cit.*, p. 460—461.

[134] K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, V, Berlin, 1891, p. 311. La Ad. Stender-Petersen, *Varangica*, Aarhus, 1953, p. 45, transcrierea acestor denumiri este puţin deosebită: *Visinn of Blökumannalandi*.

[135] A. Manguin, *Au temps des Vikings*, Paris, 1944, 202—203.

[136] K. Müllenhoff, *op. cit.*, p. 310—311; Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 45—46.

[137] Jordanis, *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, ed. C.A. Closs, Stuttgart, 1859, p. 89—90.

[138] Adam von Bremen, *ed. cit.*, IV, 19, p. 205.

[139] *Cronica lui Nestor*, p. 32, 38, 43—45.

[140] *Ibidem*, p. 38.

[141] *Ibidem*, p. 43—45.

[142] Saxo Grammaticus, *Historia Danica*, ed. P.E. Müller, I, Havniae, 1839, p. 280.

[143] A. Decei, *op. cit.*, p. 532, nota 2. Acest punct de vedere a fost combătut de către M. Gyóni, ActaAnt, 4, 1956, 1—2, p. 302, nota 14.

[144] P. Golubovski, *Печенеги, торки и половцы до нашествія татаръ. Исторія южно-русскихъ степей IX—XIII вв.*, Kiev, 1884, p. 34—35; N. Drăganu, *Românii...*, p. 509.

Această ipoteză, ca și aceea a identificării lui *Blökumanalandi* cu Valahia, sugerată de Karl Müllenhoff [145], nu are în sprijinul ei argumente temeinice, aşa încît acceptarea lor comportă rezerve.

Antroponimul Visinn nu are nici o legătură cu *Bisseni*, *Wysseni* și cu celelalte nume sub care se întîlnesc pecenegii în izvoarele latine ungurești şi papale. Aceste nume ale tribului turanic nu puteau fi cunoscute scandinavilor, căci ei în mod normal trebuiau să adopte fie terminologia bizantină, fie cea a slavilor răsăriteni, care, precum se știe, era cu totul alta. O dovadă în acest sens este şi prezenţa toponimului *Pezinavöllu*, cu numeroasele sale variante de scriere, în *Geisli*, *Heimskringla* şi *Saga sf. Olaf.*

Avînd în vedere caracterul miraculos al faptelor relatate în *Saga lui Egil și Ásmund*, precizarea locului unde trebuie căutată *Blökumanalandi* nu prezintă după părerea noastră prea mare importanţă, căci toponimele din această *saga*, ca şi din numeroase alte lucrări de acelaşi gen, sînt fictive, fiind inserate numai pentru a se fixa un cadru de desfăşurare a acțiunii. Deseori în *sagas* cu caracter pregnant legendar acest cadru se alegea, în special cînd era vorba de întîmplări care aveau puține puncte comune cu realitățile istorice ale epocii, în regiuni mai îndepărtate, unde oamenii din nordul Europei ajungeau mai greu și asupra cărora aveau noțiuni puțin precise.

Scalzii făceau deseori confuzii atunci cînd aminteau despre denumirile geografice mai puțin comune. Se întîlnesc, de asemenea, anacronisme, datorate, în parte, și influențelor exercitate de literatura istorică cultă sau de literatura populară mai veche. Aşa se explică prezenţa anacronică în *sagas* a unor nume de țări demult ieșite din uz. În acest sens, elocvent ni se pare şi faptul că în *Saga lui Egil și Ásmund* apare denumirea *Húnaland* (= țara hunilor) [146]. Toponimul *Blökumanalandi* din aceeaşi *saga* credem că a fost împrumutat din izvoarele de mare circulaţie referitoare la miracolul sf. Olaf, acest împrumut reflectînd faptul că termenul de *Blökumanalandi* era destul de cunoscut scalzilor în secolul al XIV-lea.

O altă lucrare care face obiectul interesului nostru este *Historia Danica* a lui Saxo Grammaticus.

Asupra cronicarului danez se cunosc extrem de puține amănunte biografice. Există divergențe de păreri chiar și în privința anilor între care a trăit. Se pare că s-a născut în jurul anului 1150 și a murit în 1216. Cîțiva ani a fost plecat pentru studii în Franța [147].

Historia Danica, scrisă în primii ani ai secolului al XIII-lea, consemnează evenimentele istorice din perioada cuprinsă între domniile lui Harald Blootand (Dinte albastru), în vremea căruia începe să se răspîndească creştinismul în Danemarca, şi Kanut al VI-lea, corespunzătoare anilor 936—1202 [148]. Izvoarele folosite de Saxo Grammaticus sînt numeroase și, în unele cazuri, greu de determinat. Cele mai multe sînt de origine daneză şi vest-scandinavă. Saxo a utilizat în mare măsura tradiţia

---

145 K. Müllenhoff, *op. cit.*, p. 311.
146 C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 212.
147 J. de Vries, *op. cit.*, p. 190.
148 *Ibidem*, p. 190—193.

orală, povestiri şi cîntece populare, legende eroice, mai ales islandeze, mitologia veche nordică, lucrări scrise în latina medievală, precum şi izvoare de altă natură [149]. Tradiţia literaturii clasice greco-romane este pregnantă în opera sa [150], aceasta explicînd şi tendinţele sale arhaizante, manifestate, printre altele, prin modificările unor etnonime şi antroponime [151].

În cartea a VII-a din *Historia Danica* se vorbeşte despre lupta navală a lui Alf, fiul regelui Sigar al Danemarcei, cu o populaţie numită *Blacmanni*, al cărui nume este menţionat în două rînduri [152]. Localizarea precisă a locului de desfăşurare a acestor evenimente nu este indicată căci Saxo avea cunoştinţe destul de vagi despre geografia regiunilor Baltice.

Acest pasaj a fost relevat ca fiind în legătură cu istoria românilor de către Eugen Lozovan într-un articol publicat în anul 1963 [153]. Etnonimul *Blacmanni* ar desemna după opinia sa pe *vlahi*, fiind considerat sinonim cu *Blakumen* din inscripţia runică de la Sjonhem [154].

Unii comentatori ai operei lui Saxo Grammaticus sînt însă de altă părere. Deşi nu le-a scăpat neobservată asemănarea de nume între *Blacmanni* şi *Blökumannaland* din opera lui Snorri Sturluson şi le era cunoscut faptul că acesta din urmă fusese identificat de către Thorlacius cu Valahia, *Blacmanni* au fost consideraţi locuitori ai *Blekingiei* [155]. S-a făcut remarca că în poezia veche daneză este amintit şi un rege al *Blacmanni*-lor [156].

Identificarea *Blacmanni*-lor cu românii trebuie exclusă, neavînd în favoarea ei argumente plauzibile. Existenţa unei flote maritime româneşti, capabile să susţină o luptă navală cu un principe viking, şi însăşi prezenţa unor efective de războinici români în Marea Baltică nu se poate admite în nici un caz pentru începutul mileniului II.

De asemenea, considerăm ca nefondată identificarea cu vlahii a antroponimelor Floccus şi Wasce sau Wilcze, menţionate în *Historia Danica*, în pasajele din cartea a VI-a referitoare la luptele purtate de danezi pentru stăpînirea coastei de sud-est a Mării Baltice [157]. Saxo Grammaticus arată că viteazul Starkad a avut de înfruntat, printre alţii, pe *Ruthenorum princeps Floccus*, pe *Wisinnus*, de care am vorbit mai sus, şi apoi, în Polonia, pe un *athleta, quam nostri Wasce, Teutones vero diverso literarum schemate Wilcze nominant* [158]. Avînd cunoştinţă că în cronica lui Ansbertus se atestă prezenţa în Balcani a numelui *Flachus*, precum şi de faptul că în mai multe izvoare medievale (Pian del Carpine, Th.

---

149 *Ibidem*, p. 190—191 ; S. Norrild, ***Dansk litteratur fra Saxo til Kaj Munk***, I, Copenhaga, 1949, p. 17—22 ; M. Haugsted, ***Introduction***, în P.M. Mitchell, ***A History of Danish Literature***, Copenhaga, 1957, p. 18—19.

150 Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 199—216.

151 *Ibidem*, p. 44—53.

152 Saxo Grammaticus, p. 336 („... *in Blacmannorum forte classem*...” şi „*Quos Blacmanni*...”).

153 E. Lozovan, *Vikings et Valaques*..., p. 115—117.

154 *Ibidem*, p. 116.

155 Saxo Grammaticus, ***Historia Danica***, II, ed. P.E. Müller, ***Prolegomena et notas Uberiores completens***, Havniae, 1858, p. 196.

156 *Ibidem*.

157 E. Lozovan, *Vikings et Valaques*..., p. 116—117.

158 Saxo Grammaticus, I, p. 278 şi 280—281.

Tuscus, I. Dlugosz) vlahii sînt amintiți alături de ruteni, E. Lozovan, care s-a lăsat dus în eroare de indicația cronicarului danez precum că Floccus era „principele rutenilor", a considerat că acest Floccus este un personaj eponim al vlahilor din regiunile extracarpatice [159].

Ad. Stender-Petersen a făcut mai de mult precizarea că Saxo a transformat în mod conștient numele de *Ruzzi*, care desemna pe ruși, în *Rutheni* [160], probabil datorită prezenței acestei forme în latina clasică [161]. Floccus a fost identificat de specialiști cu regele finilor Flóki, ale cărui fapte sînt relatate și în *sagas* [162]. Antroponimele *Wasce* și *Wilcze*, ca și *Wisinnus*, provin probabil de la numele unor triburi finice care locuiau în apropierea litoralului estic și sudic al Mării Baltice [163].

Valorificarea din punct de vedere istoric și interpretarea satisfăcătoare a informațiilor conținute de inscripția de la Sjonhem ca și de legendele despre miracolul sf. Olaf, este în mare parte legată de identificarea și explicarea denumirilor *Blakumen* și *Blökumannaland*. Analizarea lor comportă din acest motiv o atenție deosebită.

Legătura dintre cele două denumiri, făcută pentru prima oară de V. Bogrea [164], ni se pare justificată. Așa cum am arătat, cei mai mulți cercetători au susținut ipoteza că *Blakumen* ar reprezenta în transcrierea scandinavă denumirea *vlahilor*, iar *Blökumannaland* a *țării* acestora, alții, în număr mai mic, afirmînd că aceste denumiri desemnează pe *cumanii negri* și, respectiv, *țara cumanilor negri*. O explicație a motivelor care i-au determinat pe unii istorici să se pronunțe pentru această ultimă ipoteză, formulată încă de la sfîrșitul secolului trecut [165], nu a fost dată pînă la K. Horedt. Pornind de la premiza că denumirile menționate sînt rezultatul unei compuneri prin alăturarea a două cuvinte diferite, *blök-*, *blak-* și *-kumana*, *-kumen*, primul cuvînt avînd în limbile germane septentrionale semnificația de *negru*, iar al doilea termen desemnînd pe *cumani*, K. Horedt a arătat că *Blökumanni* și *Blakumen* ar fi cumanii negri, cunoscuți din mențiunile din cronica lui Simon de Keza și din *Cronica pictată de la Viena* [166].

---

[159] E. Lozovan, *Vikings et Valaques...*, p. 116.

[160] Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 45 și 202–203.

[161] *Ibidem*, p. 45. La Caesar *rutenii* sînt un trib celtic din partea meridională a Galliei. Cf. C. Iulius Caesar, *Războiul gallic* (I, 45; VII, 5, 7, 64, 75, 90); *Războiul civil*, (I, 51), București, 1964. Rutenii din Gallia sînt amintiți și de Strabo și Ptolemeu (RE, II, 1, 1914, col. 1246–1247). Termenul de *Ruteni* aplicat rușilor se pare că apare pentru prima dată în *Annales Augustani* în anul 1089, iar *Ruthenia* pentru *Rusia* începe să fie folosit spre mijlocul secolului al XII-lea (B.O. Unbegaun, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, 10 (1950), Mélanges Henri Gregoire, 2, Bruxelles, 1950, p. 614–615), întîlnindu-se frecvent și în cronicile medievale tîrzii. Vezi, spre exemplu, Ioannis Dlugossi *Historiae Polonicae libri XII*, ed. Henricus L.B. ab Huyssen, I, Francofurti, 1711, *passim*.

[162] Saxo Grammaticus, 1, p. 278, nota 1; Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 45.

[163] Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 46.

[164] V. Bogrea, *op. cit.*, p. 526.

[165] Géza Kuun, *op. cit.*, p. 254.

[166] K. Horedt, ArhMold, 6, 1969, p. 184. Cf. și K. Horedt, *Contribuții...*, p. 153. În dialectele vechi nordice adjectivele *blár*, *bláur*, *blaa*, *bla*, *blö*, *blae*, *bloa*, *blaew*, *blau*, *blao*, *blauw* înseamnă *negru*, *închis* sau *albastru*. Cf. J. de Vries, *Altnordisches etymologischen Wörterbuch*, Leiden, 1961, p. 42. Cf. și *Glossarium Svio-Gothicum*, I, Upsalae, 1769, p. 197 (apud B.P. Hașdeu,

În *Chronicon Hungarorum* a lui Simon de Keza, scrisă la sfîrşitul secolului al XIII-lea, relatîndu-se despre drumul parcurs de huni, pînă a se stabili în Pannonia, se spune că ei au trecut „prin ţara bessilor şi a comanilor albi. Apoi au intrat în Sosdalia, Ruthenia şi ţara comanilor negri şi au ajuns în cele din urmă la fluviul Tisa ...” [167].

Descrierea asemănătoare a acestui eveniment apare şi în *Chronicon Pictum Vindobonense* [168] precum şi în cronicile ungureşti scrise ulterior [169], între care mai importantă este *Chronicon Hungarorum* a lui Thurócz, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, care menţionează faptul că Cumania Neagră corespunde cu teritoriul Moldovei [170]. În izvoarele ungureşti amintite realităţile istorico-geografice de la începutul mileniului al II-lea se transpun în mod anacronic tocmai în secolul al IV-lea. Se presupune că pentru pasajele referitoare la drumul parcurs de huni şi unguri cronicile maghiare au folosit un izvor comun mai vechi, care ar putea fi *Gesta veche* din secolul al XI-lea, astăzi pierdută [171].

Pe baza informaţiilor din cronicile medievale ungureşti Cumania Neagră a fost localizată dincolo de hotarele răsăritene ale statului feudal maghiar, pe teritoriul Moldovei şi, eventual, în partea de est a Ţării Romă

Istoria critică a românilor. Pămentulu Terrei-Romanesci, I, Bucureşti, 1875, p. 109), unde se arată că în limbile scandinave adjectivul *negru* este tradus prin *blak, blac, blackr, blakket, black, bla. Blakkr*. după J. de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, p. 42, înseamnă *galben* sau *galben închis*. Probabil avînd în vedere acest sens a lui *blakkr*, M. Gyóni (ActaAnt, IV, 1956, 1—4, p. 311) a considerat că etnonimul *blak(k)umenn- blök(k)umenn* are semnificaţia de *oameni palizi*, opinie neconvingătoare, după părerea noastră. Pentru modul în care era pronunţat în vechile limbi germanice septentrionale adjectivul *negru*, vezi şi I. Gherghel, *Zur Geschichte*... p. 28, nota 4; idem, Arhiva, 35, 1928, 1, p. 63—64; L. Tamás, *Rómaiak*..., p. 46, nota 68. În poeziile populare scandinave este amintit de mai multe ori un cal magic numit *Blak*. Cf. L. Pineau, *Les vieux chants populaires scandinaves*, II, Paris, 1901, p. 37—39. În ceea ce priveşte pe cumani, ei sînt cunoscuţi în izvoarele contemporane sub numele κόμανοι, κομάνοι, κούμανοι, *Cuni, Comani, Cumani, Commani, Comanni, Comanen, Kamanen, quoman* etc. Cf. I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor*, Blaj (1931), p. 7; D.A. Rasovski, Seminarium Kondakovianum, 7, 1935, p. 252; Gy. Györffy, Antiquitas Hungarica, 1948, 1—2, p. 158 şi urm.

[167] Simon de Keza, *Chronicon Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izv. ist. rom.*, 4, Bucureşti, 1935, p. 73. În originál textul este următorul: „... *eleuatisque baneriis egredientes Bessorum et Cumanorum alborum terras transirent. Deinde Sosdaliam, Rutheniam et nigrorum Comanorum terras ingressi, tandem usque Tize flumen saluis rebus*...” (*Ibidem*, p. 26). Ţara cumanilor albi este amintită de Simon de Keza şi în pasajul în care relatează itinerarul străbătut de unguri în drum spre Pannonia: „... *Huni sive Hungari denuo igressi in Pannoniam transierant per regna Bessorum, Alborum Comanorum et ciuitatem Kyo*...” (*Ibidem*, p. 38). Cumanii albi mai sînt menţionaţi împreună cu *bessii* (pecenegii) ca vecini de la răsărit a *Sciţiei* (*Ibidem*, p. 24).

[168] *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izv. ist. rom.*, 11, Bucureşti, 1937, p. 7; „*Tunc omnes capitanei simul uno animo unoque consilio egressi de Scythia intrantes tandem Bissos et cumanos albos deinde susdalos ruthenos, terramque nigrorum cumanorum intrauere*”. Cf. şi p. 6 şi 18.

[169] D. Onciul, *Originile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 595, unde sînt citate *Chronicon Dubnicense*, *Chronicon Budense*, *Chronicon Posoniense* şi *Chronicon Monacense*.

[170] Joannis de Thwrócz, *Chronicon Hungarorum*, în *Scriptores Rerum Hungarorum*, I, ed. J.G. Schwandtner, Viena, 1766, p. 70: „... *Bessos ac Cumanos albos, tandem Susdalos, dehinc Ruthenos, crudeli sub dominatione pertraufeuntes, in nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur devenerunt, perdomitis nihilominus*...”

[171] Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 172—173; idem, *Krónikáink és a magyar őstörténet*, Budapesta, 1948, p. 6 şi urm. Cf. şi E. Malyusz, Le Moyen Âge, 75, 1969, 1, p. 52.

nești, Cumania Albă fiind considerată ca întinzîndu-se mult mai spre răsărit, între Nipru și Don [172].

Pentru problema localizării celor două Cumanii o mare importanță prezintă harta și descrierea geografică adiacentă întocmită de arabul Idrisi, în anul 1154, la curtea regelui normand al Siciliei, Roger al II-lea [173]. Opera sa se compune dintr-o hartă detaliată (*Charta Rogeriana*) pe 70 de foi mari, un text însoțitor (*„Plăcerea celor ce călătoresc în jurul lumii"*) și o hartă rotundă schematică. Harta detaliată este împărțită în șapte zone de latitudine, așa-numitele *climate* și din zece compartimente meridionale, Europa Răsăriteană fiind inserată în climatele VI și VII [174]. Pe litoralul nord-est al Mării Negre sînt figurate și „orașele" Cumania Albă și Cumania Neagră, acesta din urmă fiind mai la sud [175]. În textul însoțitor, în climatul VI, secțiunea a 6-a, se vorbește despre un oraș „Cumania sau orașul cumanilor", menționîndu-se că el mai purta numele de Cumania Neagră. De la Cumania Neagră la Matluca, numit și Cumania Albă, „oraș considerabil și populat", se indică o distanță de 50 de mile [176] (1 milă arabă = 1972,8 m). Cumania Albă mai este amintită și cu prilejul enumerării unor orașe din „Cumania sau țara cumanilor" [177]. Din analiza *Geografiei* lui Idrisi se remarcă inconsecvența sa atunci cînd consideră Cumania, la fel ca și Alania, Chazaria și Rusia, atît „orașe", cît și „țări" [178].

Informații asemănătoare cu acelea furnizate de Idrisi ne oferă un alt geograf arab, El-Vardi. Pentru el Cumania este, de asemenea, un oraș, situat pe țărmul nordic al Mării Negre, Cumania Albă fiind identică cu Matluca [179].

Încercările mai vechi de a localiza cele două Cumanii nu au dus la rezultate satisfăcătoare [180]. Cu mai mult succes a studiat această problemă

---

[172] D. Onciul, *Radu Negru și originile principatului Țării Românești*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 384; idem, *Originile...*, p. 595; P. Nicoresco, *La Roumanie nouvelle*, București, 1924, p. 99; A.V. Boldur, *Contribuții...*, p. 83; K. Horedt, ArhMold, 6, 1969, p. 184; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 109.

[173] J. Lelewel, *Géographie du Moyen Age*, I, Breslau, 1853, p. LIX—LXXVII și 92—106; T. Lewicki, *Polska i kraje sasiednie w świetle „Ksiegi Rogera" geografa arabskiego z XII w. Al-Idrisi'ego*, I, Cracovia, 1945, p. 1 și urm.; B. Nedkov, *България и съседните земи през XII век според „Географията" на Идриси*, Sofia, 1960, p. 9—11.

[174] J. Lelewel, *op. cit.*, I, p. LVII și 95 și urm.; III, p. 82; B.A. Ribakov, *Русские земли по карте Идриси 1154 года*, KS, 43, 1952, p. 6 și urm.; B. Nedkov, *op. cit.*, p. 13—18.

[175] B.A. Ribakov, *op. cit.*, p. 13 și 17. Pînă în secolul al XVI-lea hărțile italiene, ca și harta lui Mercator dealtfel, continuă să indice un „oraș" Cumania la nordul Mării Negre și Mării de Azov. Cf. J. Lelewel, *op. cit.*, III, p. 198.

[176] A. Jaubert, *Géographie d'Édrisi*, II, în *Recueil de voyages et de mémoires*, 6, Paris, 1840, p. 400.

[177] *Ibidem*, p. 401.

[178] *Ibidem*, p. 399 și urm.; B. Nedkov, *op. cit.*, p. 93 și 107.

[179] Géza Kuun, *op. cit.*, II, 1895, p. 54 și 185; D. Rasovski, *Половцы, III, Пределы „Поля половецкого"*, Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum), 10, 1938, p. 170, nota 82.

[180] J. Lelewel (*op. cit.*, III, p. 198. Cf. și Géza Kuun, *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum*, Budapesta, 1880, p. LXXXVI) situa Cumania Albă în vecinătatea lacului Molocinoi („de lapte"), făcînd curioasa legătură între culoarea laptelui și epitetul Cumaniei, în apropiere găsindu-se și Cumania Neagră. O. Blau (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 29, Leipzig, 1875, 1, p. 560) considera că Cumania Albă

B. A. Rîbakov. Savantul sovietic a pornit de la observația că, atît în hartă cît și în text, Idrisi a considerat în mod eronat unele țări drept orașe. Pe baza poziției față de unele orașe rusești, fixată de geograful arab, B. A. Rîbakov a situat Cumania Albă în dreapta Niprului, iar Cumania Neagră în stînga marelui fluviu[181].

Localizarea Cumaniei Negre la est față de Cumania Albă, indicată de harta și textul lui Idrisi, este în contradicție cu aceea rezultînd din cronica lui Simon de Keza și din celelalte cronici ungurești ulterioare, care indică, precum am văzut, o situație exact inversă, în schimb este în concordanță cu modul de desemnare prin atribute de culoare a anumitor triburi, existent la unele populații asiatice, mongoloide și turanice, care asociau albul cu vestul[182].

Dacă din informațiile geografilor arabi și a cronicarilor maghiari rezultă că ar fi existat numai două uniuni de triburi cumane principale, analiza letopisețelor rusești aruncă asupra acestei probleme o cu totul altă lumină. În cadrul imensului teritoriu aflat sub dominația cumanilor au fost diferențiate cinci sau șase uniuni independente[183].

În lucrările istoricilor arabi din secolul al XIV-lea, an-Nuveiri și Ibn-Kadlun, care preiau unele știri din cronica emirului Rukn ad-Din Baibars, scrisă la începutul secolului al XIV-lea, vorbindu-se de cumanii din *Deșt-i-Kipciak* (Stepa cumanilor), aflați pe atunci sub dominația Hoardei de Aur, se enumeră nu mai puțin de 11 triburi[184]. Mai menționăm și faptul foarte interesant că două din aceste triburi cumane, și anume ***Ka-***

---

trebuie căutată lîngă Melitopol, iar Cumania Neagră lîngă Nogaisk, în timp ce Pl. Buracikov, (Записки Императ. Одесск. общест., Истор. и древн., 10, Odesa, 1877, p. 123—127) credea că Cumania Albă se afla în regiunea Sarkelului (Belaia Veja), iar Cumania Neagră în bazinul inferior al Niprului. D. Rasovski (*Половцы, III* . . ., p. 170, nota 82) aprecia că cele două Cumanii se găseau lîngă Marea de Azov.

[181] B.A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 36 și 42—44.

[182] Potrivit tradiției chinezești culoarea albă era asociată cu vestul iar cea neagră cu nordul. (Cf. G. Vernadsky, Byzantion, 14, 1939, 1, p. 184, nota 2). Astfel, kitaii din partea septentrională a Chinei erau numiți *cara-kitai* (kitai negri) .Cf. C. D'Ohsson, *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlan*, I, La Haye et Amsterdam, 1834, p. 117, nota 1 și p. 120, nota 1. Mongolii care locuiau în apropierea marelui zid chinezesc, cunoscînd viața orășenească, erau numiți albi, iar cei mai puțin evoluați, din stepele aflate mai la nord, negri. Cf. R. Fox, *Gingis Han*, București, 1958, p. 40. Pentru problema atributelor de culoare la triburile turanice și la alte popoare din Europa răsăriteană, cf. D. Onciul, *Radu Negru*. . ., p. 384—387 ; idem, *Originile*. . ., p. 596 și 608 ; I. Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Romänen*, Viena, 1910, p. 33—42 ; J. Horváth jun., *Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az irásos források alapján*, in *Székesfehérvár évszázadai*, 1, Székesfehérvár, 1967, p. 101—116.

[183] D.Rasovski ((*Половцы*,III. . . . p. 166—175) a identificat în stepele din Asia Centrală și partea meridională a Europei răsăritene cinci grupe cumane : primul în Asia Centrală, al doilea între Ural și Volga, al treilea, cu centrul puterii pe Don și Doneț, între Volga și Nipru, al patrulea pe dreapta Niprului și al cincilea în regiunea Dunării de Jos pînă la Carpații Meridionali și Răsăriteni. G.A. Fedorov-Davidov (*Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Moscova, 1966, p. 147—150) a stabilit în stepele din nordul Mării Negre și Mării Caspice șase centre principale ale cumanilor : în regiunea litoralului nord-vestic al Mării Negre și la Dunărea de Jos, pe Nipru, la nord de Marea de Aral, în bazinul Donețului, în bazinul Donului și în regiunea Volgăi Inferioare.

[184] B.D. Grekov și A.I. Iakubovski. *Золотая Орда и её падение*, Moscova-Leningrad, 1950, p. 296 ; G.A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 149. Într-o diplomă emisă de regele Ungariei, Ladislau al IV-lea Cumanul, în anul 1279, sînt amintite șapte neamuri (*septem generationem*) ale cumanilor. Cf. *DIR, veac. XIII, C, Trans.*, vol. II, (*1251—1300*), București, 1952, p. 218 și 280.

rabaroglî şi *Karabirkli*, după transcrierea egipteanului an-Nuveiri (la Ibn-Kadlun cele două triburi se numesc *Kalabaalî* şi *Kadkabirkli*), poartă epitetul *negru* (= *kara*)[185].

Din studierea datelor amintite mai sus ar rezulta că mai multe comunităţi cumane, nu numai un singur trib sau o anumită uniune de triburi, purtau epitetul de *negru*, iar altele, prin contrast, pe cel de *alb*. Aceste epitete nu erau totuşi prea des folosite, fiind întîlnite numai în unele regiuni locuite de cumani, şi nici nu erau considerate ca inseparabile de numele cumanilor, de vreme ce izvoarele cele mai bine informate asupra realităţilor cumane, cum sînt cronicile bizantine, ruseşti şi france şi documentele emise în cancelariile regale ungureşti şi cele pontificale, nu fac nici cea mai vagă menţiune despre *cumanii albi* şi *negri*. Din acest motiv, în eventualitatea în care am accepta identificarea lui *Blökumannaland* cu *ţara cumanilor negri*, ar părea surprinzător ca varegii care serveau ca mercenari în Bizanţ să fi cunoscut pe *cumanii negri*, în timp ce istoricilor bizantini, în general bine informaţi asupra adversarilor periculoşi pentru imperiu, să le fi rămas necunoscută această ramură a cumanilor.

Identificarea lui *Blakumen* şi *Blökumannaland* din izvoarele nordice cu *vlahii* şi *ţara* acestora nu se poate respinge, după părerea noastră, numai pentru faptul că ele sînt asemănătoare cu numele *cumanilor negri*. În aceeaşi măsură cele două denumiri sînt apropiate şi de numele sub care erau cunoscuţi vlahii în evul mediu timpuriu. La începutul mileniului al II-lea populaţia românească, atît cea de la nord cît şi cea de la sud de Dunăre, era desemnată de cronicarii străini prin denumiri diferite[186]. Este normal ca în regiuni îndepărtate de locul unde trăiau vlahii, cum sînt cele din nordul Europei, numele acestora să fi ajuns uşor deformat. Asemenea deformări ale numelui unor popoare şi ţări se întîlnesc foarte des în legendele medievale islandeze[187].

Părerea potrivit căreia etnonimul *Blakumen* şi toponimul *Blökumannaland* ar fi formate prin juxtapunerea numelui a două popoare, a vlahilor şi cumanilor, nu ni se pare justificată. Izvoarele scrise, ca şi documentaţia arheologică de care dispunem pînă în prezent, nu lasă să se întrevadă că, pînă în ultima parte a secolului al XII-lea, între cele două popoare ar fi existat legături prea strînse, ci doar cu caracter ocazional. Faptul că Villehardouin îi menţionează, în secolul al XIII-lea, de mai multe ori împreună nu are nici o importanţă în acest caz, căci atît el, cît şi alţi cronicari francezi şi bizantini, vorbesc despre vlahi şi cumani ca despre două popoare diferite, fără să juxtapună numele lor[188].

Nici punctul de vedere formulat de L. Tamás, după care *Blakumen* s-ar traduce prin *homini nigri*[189], nu poate fi acceptat. În islandeză pentru *homini nigri* se folosea termenul *blökkumadur*[190], ţara lor fiind numită în literatura veche nordică *Bláland*. La Snorri Sturluson şi la scalzii islandezi *Bláland* se traduce prin *ţara neagră* şi desemnează o regiune din nordul

---

[185] B.D. Grekov şi A.I. Iakubovski, *op. cit.*, p. 296.

[186] Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iaşi, 1923; A. Sacerdoţeanu, *Considerations...*, p. 114 şi urm.; N. Drăganu, *Românii...*, *passim*.

[187] SHI, XII, *passim*.

[188] Vezi nota 11.

[189] Vezi nota 30.

[190] J. de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, p. 46.

Africii [191]. Într-o lucrare scrisă la începutul ultimului sfert al secolului al XII-lea călugărul Teodoric precizează că „...*Aetiopia, quam nos materna lingua Blaland vocamus*" [192]. Scalzii islandezi, între care şi Bölverk, vorbesc despre participarea lui Harald Hardrádi la o expediţie în Bláland [193], expediţie identificată de unii istorici cu aceea organizată de bizantini în anul 1034, în care flota condusă de protospătarul Tekneas a atacat Alexandria [194].

Semnificaţia etnonimului *Blacmanni* în contextul operei lui Saxo Grammaticus este cu totul alta decît la termenii asemănători din *sagas*. Bineînţeles că în acest caz nu avem de-a face cu etiopienii, ci cu o populaţie din regiunea Mării Baltice, eventual din Blekingia. Prezenţa acestui etnonim la Saxo se explică fie prin faptul că cei care au înfruntat pe prinţul Alf aveau într-adevăr părul şi tenul de culoare închisă, fie că cronicarul danez le-a atribuit această denumire împrumutată din legende mai vechi nordice, fără să fie elucidat asupra numelui real purtat de aceştia. Identificarea *Blacmanni*-lor cu un anumit trib din regiunea Mării Baltice nu se poate face. Amintim că în literatura evului mediu de inspiraţie istorică se mai întîlnesc cazuri cînd populaţii mai puţin cunoscute, îndepărtate, sînt numite prin termenul de *negri*. Astfel, în manuscrisul de la Oxford al *Cîntecului lui Roland* identitatea unor populaţii din imperiul bizantin este ignorată, numele lor fiind corupt în *Bruns* sau *Nigres* [195].

Asemănarea de nume între *Blacmanni* şi *Blökkumenn* din *Eymundarpáttr* nu presupune şi identitatea între cele două etnonime. Din contextul lucrărilor în care ele apar menţionate rezultă clar că aceste două populaţii trăiau în regiuni diferite, îndepărtate : *Blacmanni* la litoralul baltic, *Blökkumenn* undeva în zona meridională a Europei răsăritene, probabil în nordul Mării Negre.

Rezolvarea satisfăcătoare a problemei identificării termenilor *Blakumen* din inscripţia runică de la Sjonhem şi a lui *Blökumannaland* şi *Blökkumenn* din *Saga sf. Olaf* şi *Heimskringla* nu ni se pare posibilă fără recurgerea la analiza minuţioasă a pasajelor din izvoarele nordice în care sînt inserate aceste denumiri. Textul inscripţiei din Gotland este în acest sens mai puţin edificator, întrucît el nu ne oferă nici un detaliu asupra itinerarului străbătut de Rodfos. Menţiunea că tînărul gotlandez a pierit „în timpul călătoriei în străinătate" este foarte vagă pentru a permite fixarea regiunii unde a avut loc tragicul sfîrşit al varegului. Legendele despre miracolul sf. Olaf conţin, precum vom vedea, mai multe ştiri a căror valorificare poate contribui la explicarea toponimului *Blökumannaland* şi la localizarea lui.

---

[191] C.C. Rafn, *op. cit.*, p. 245–246.
[192] V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 260.
[193] SHI, VI, p. 132.
[194] V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 264–265.
[195] H. Grégoire şi H. Lüdeke, Byzantion, 14, 1939, 1, p. 291.

CONTRIBUŢIE LA STUDIUL GROPILOR „DE BUCATE" DIN EPOCA LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN: O GROAPĂ DESCOPERITĂ LA VĂDASTRA[1]

DE

CORNELIU N. MATEESCU şi SYLVIU COMĂNESCU

Din neolitic pînă acum, cîmpiile din sudul ţării au avut o deosebită importanţă pentru agricultură. Milenii de-a rîndul populaţiile au trăit în aceleaşi forme de viaţă patriarhală, avînd ca ocupaţii principale creşterea vitelor şi agricultura.

Ştirile istorice în legătură cu depozitarea şi păstrarea cerealelor în evul mediu sînt puţine şi tîrzii. În 1445, cu ocazia expediţiei flotei burgunde pe Dunăre pusă la dispoziţia cruciaţilor, Jean de Wavrin a cunoscut Ţara Românească şi a descris în cronica sa, pentru prima dată, gropile „de bucate", adevărate hambare sub pămînt[2]. Săpăturile arheologice efectuate în stînga Dunării de Jos au descoperit, în aşezări şi bordeie, numeroase gropi „de bucate" mai vechi şi mai noi. În comparaţie cu alte „monumente", gropile „de bucate" s-au bucurat însă de prea puţină atenţie din partea cercetătorilor: arheologi, istorici, etnografi.

Săpăturile de pe Dealul Cişmelei de la Vădastra au dat la iveală, în 1959, o groapă „de bucate" din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn[3], a cărei prezentare constituie o importantă contribuţie la studiul gropilor „de bucate" din această epocă de prosperitate a Ţării Româneşti.

Groapa a apărut sub solul arat, la început cu formă neregulată, deosebindu-se prin culoarea mai închisă şi mai cu seamă prin caracterul pedologic al pămîntului de umplutură, cu totul diferit de pămîntul straturilor de cultură sau de pămîntul celorlalte gropi întîlnite în suprafaţa săpată.

---

[1] Studiu apărut întîi în limba italiană cu greşeli de tipar şi omisiuni, Ethnographica, 5–6, 1963–1964, p. 50–59; aici, cu mici completări şi cîteva note explicative.

[2] Jean de Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube* (*1445*) (extrait des *Anciennes Chroniques d'Angleterre*), nouvelle édition par N. Iorga, Paris, 1927, p. 65–66.

[3] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, Materiale, 8, 1962, p. 190 şi pl. I/2.

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 83–92

Privite în lumină difuză, profilele săpăturii au culoare cenuşie-negricioasă aproape uniformă; în dreptul gropii „de bucate”, straturile de cultură se deosebesc prea puţin între ele prin nuanţele pămîntului, dar ceva mai mult prin caractere pedologice [4]. Solul arat, gros de 10—12 cm cuprinde straturile de cultură de deasupra, distruse cu timpul de arături şi apele de şiroire; în secolul al XIV-lea, terenul era cu 8—10 cm mai înalt. Culoarea solului e cenuşie-negricioasă cu structură glomerulară, modificată prin lucrările agricole. Straturile de cultură documentate în această parte a aşezării, Vădastra II şi Vădastra I, prezintă o glomerularitate mai măruntă, străbătută de ganguri de rozătoare şi găurele de rîme cu pămînt mai închis, venit din partea de sus. Stratul Vădastra II, gros de 26—28 cm are pămînt negricios-cenuşiu, cu mici şi rare concreţiuni calcaroase; stratul Vădastra I, ceva mai subţire, 14—16 cm, are nuanţă cenuşie-gălbuie colorată prin humus şi conţine mult carbonat de calciu şi concreţiuni, al căror număr şi mărime creşte spre partea inferioară a săpăturii.

Dedesubtul stratului Vădastra I — aşa cum a apărut în sondajul pentru cercetarea terenului subsecvent aşezării — pămîntul viu este o marnă prăfoasă albicioasă-micacee, cu găurele de rîme şi numeroase concreţiuni. Mai jos, între 1,50—2,25 m, nisipul grosier lipseşte iar materialul pămîntos are caractere de depozit eolian. Sub 2,25 m, stratul de marnă nisipo-prăfoasă — micacee albă cu vine gălbui feruginoase e tare, compact, cu concreţiuni şi foarte puţine găurele de rădăcini.

Groapa „de bucate” se află pe terenul în uşoară pantă spre Valea Obîrşiei, între curbele de nivel de 79 şi 80 m (fig. 1) şi este săpată parţial în umplutura altei gropi mai vechi, Vădastra II. Mai tîrziu, a fost tăiată de şanţul de înconjur al unui bordei din secolele XVII-XVIII, aflat în apropiere. Groapa a străpuns straturile de cultură pătrunzînd în pămîntul viu pînă la 2,31 m, socotiţi de la suprafaţa actuală a solului. Dimensiunile mari ale gropii (2,40 × 2,03 m diametre maxime) şi compaccitatea unora din straturile străbătute i-au determinat într-o oarecare măsură forma — bitronconică cu gît — la care trebuie socotit şi scopul pentru care a fost săpată, precum şi îndemînarea meşterului săpător. Pereţii au fost destul de regulat săpaţi şi apar uşor neteziţi (ceea ce probează atît întrebuinţarea uneltelor de metal la săpat, cît şi folosirea gropii pentru păstrarea cerealelor).

Pămîntul de umplutură, negricios-cenuşiu, se deosebeşte de pămîntul celorlalte gropi întîlnite în suprafaţa săpată. Gropile stratului Vădastra I au pămînt amestecat, gălbui cu cenuşiu cu foarte multe concreţiuni — amestec neregulat de material eolian gălbui şi soluri cu humus. Gropile Vădastra II, foarte numeroase, au culoarea generală mai închisă decît a gropilor Vădastra I iar materialul pămîntos cu humus predomină asupra materialului de concreţiuni. Din ultima categorie, a gropilor mai noi, o groapă „de bucate” mai mică şi şanţul de înconjur au pămîntul de umplutură negricios-cenuşiu cu unele concreţiuni colţurate şi puţin material de la adîncime şi şi-au păstrat în parte caracterul glomerular.

[4] *Ibidem*, p. 187 şi pl. I/1.

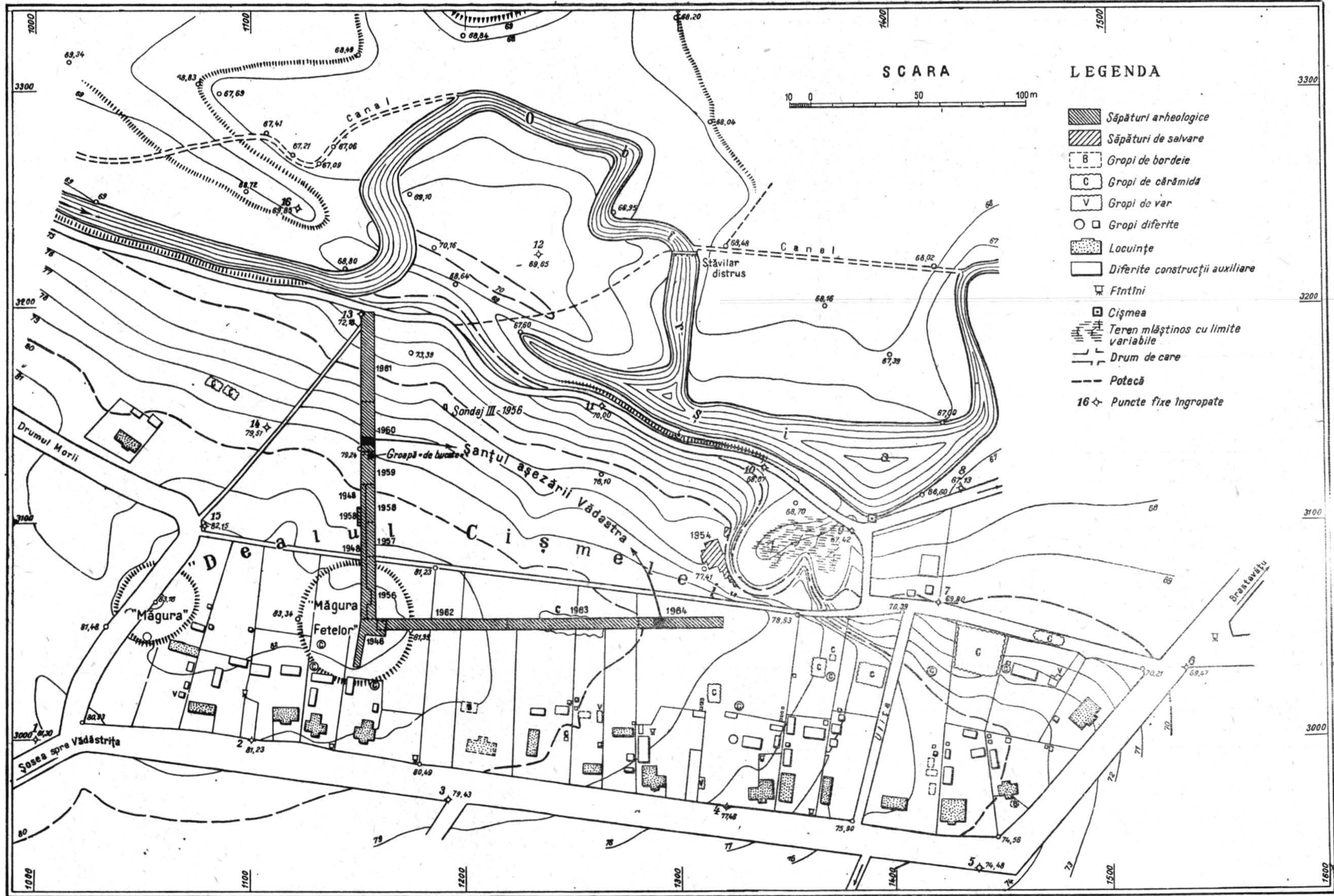

Fig. 1. — *Vădastra.* Dealul Cişmelei cu Măgura Fetelor. Planul săpăturilor arheologice din anii 1946, 1948, 1954, 1956—1964 efectuate de Corneliu N Mateescu Ridicare topografică de ing. Sylviu Comănescu.

Pămîntul de umplutură al gropii „de bucate", negricios-cenuşiu fără structură, conţine numeroase găurele de rădăcini şi rîme, concreţiuni calcaroase mici şi mari, fragmente ceramice, oase de animale, mici fragmente din lipitura pereţilor de locuinţe şi altele. După concluzia lui Em. Protopopescu-Pache, acesta e un pămînt de umplutură provenit din amestec de pămînturi şi materiale arheologice contemporane gropii „de bucate", cu pămînturi din straturile de cultură mai vechi decît groapa şi cu pămînturi de la mai mare adîncime (din zona de concreţiuni) amestecate cu numeroase materiale arheologice aparţinînd straturilor de cultură şi gropii Vădastra II [5], tăiată de groapa „de bucate". Toate acestea probează că pămîntul, scos la săparea gropii de care ne ocupăm, a fost azvîrlit pe mal şi mai tîrziu, la astupat, a revenit în bună parte înapoi, în groapă. Din compaccitatea pe care o prezintă umplutura, e foarte probabil că pămîntul a fost azvîrlit umed şi s-a tasat bine.

În toată umplutura gropii „de bucate" s-au găsit numeroase materiale arheologice, în special fragmente ceramice aparţinînd culturii Vădastra amestecate cu aşchii şi unelte de silex, şi piatră, oase de bovine, ovine, porcine, gasteropode (*Helicopsis striata* Müll., *Jaminia tridens* Müll., *Cepaea vindobonensis* Pfeiff., *Helix pomatia* L.), cîteva fragmente ceramice aparţinînd culturii Coţofeni şi, ceva mai multe, secolului al XIV-lea.

Fragmentele ceramice din secolul al XIV-lea se aflau la diferite adîncimi în cuprinsul gropii şi sînt lucrate dintr-un lut gălbui cu fluturaşi de mica albă, bine frămîntat şi ars la roşu. Deşi au dimensiuni reduse, ajută la cunoaşterea tehnicii şi decorului vaselor (trei fragmente au motive formate din caneluri) şi sînt destul de caracteristice pentru a data groapa : materialul e identic celui cunoscut prin săpăturile anterioare de pe Dealul Cişmelei şi de la Zimnicea [6], datat prin monede la sfîrşitul secolului al XIV-lea.

Groapa are forma bitronconică uşor neregulată şi gîtul înalt — sau, mai plastic, formă de garafă (fig. 2). Partea de sus, deşi săpată în umplutura altei gropi, e reconstituită cu destulă precizie (în afară de gură, care fiind ruptă din vechime nu se poate reconstitui cu toată siguranţa). Partea inferioară, săpată în pămînt de culoare, compaccitate şi compoziţie diferită, are conturul foarte precis.

Ca formă, groapa se deosebeşte de altă groapă „de bucate" contemporană aflată în apropierea unui bordei de pe Dealul Cişmelei, dar tronconică şi cu dimensiuni ceva mai mici [7] şi, în general, se deosebeşte de majoritatea gropilor cunoscute, mai vechi (neolitice [8]) sau mai noi (secolele XVII-XVIII) în formă de clopot. Deosebirea se accentuează şi prin faptul că în diferite aşezări, la foarte multe gropi „de bucate", săpăturile au prins numai partea de jos iar pentru alte gropi lipsesc orice observaţii din cursul săpăturilor. După informaţiile de care dispunem,

---

[5] Analizele de laborator se datoresc lui Em. Protopopescu-Pache.

[6] Cf. *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, SCIV, 1, 1950, 1, p. 100–101.

[7] Corneliu N. Mateescu, *Săpături de salvare şi cercetări arheologice la Vădastra şi în împrejurimi*, SCIV, 6, 1955, 3–4, p. 450.

[8] Sylviu Comănescu and Corneliu N. Mateescu, *Measurement and presentation of archaeological features excavated below ground : principles and practice, Proceedings of the Anglo-Romanian Conference Mamaia 1970*, Edinburgh, University Press, 1971, p. 419, fig. 3.

o singură groapă, descoperită în așezarea de la Coconi pe Mostiștea, pe care N. Constantinescu a datat-o la începutul secolului al XV-lea, e foarte asemănătoare ca formă și are dimensiuni apropiate [9].

Groapa de la Vădastra nu are pereții arşi sau lutuiți. Din acest punct de vedere e similară altor gropi „de bucate" contemporane,

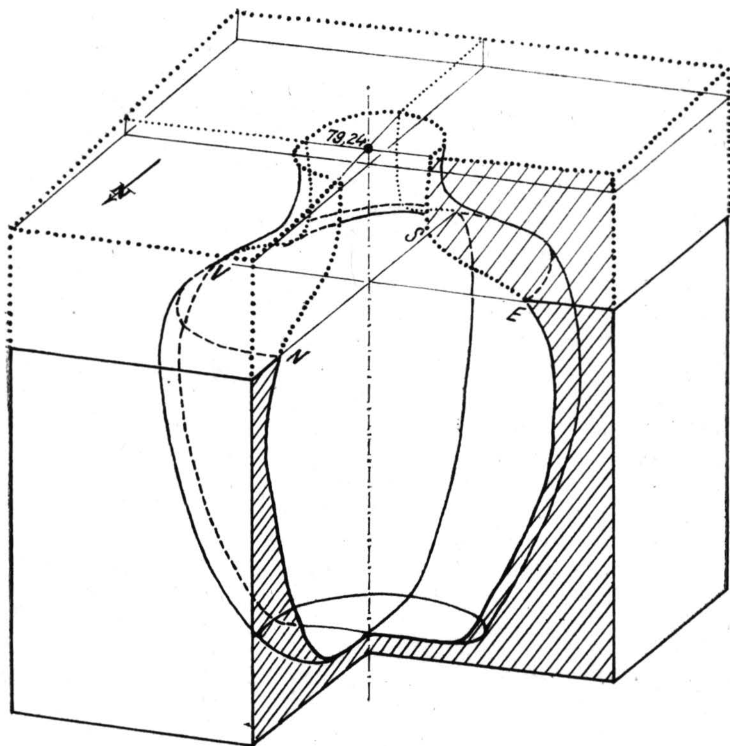

Fig. 2. — Groapa „de bucate" văzută în perspectivă.

aflate în interiorul sau în apropierea bordeielor de la Străulești-Măicănești și Tînganu cunoscute prin săpăturile efectuate de Panait I. Panait între anii 1960—1970 [10] și se deosebește de gropile arse, aflate în apropierea unui bordei din colțul de NV al castrului Drobeta, săpate în 1960 de Radu Florescu [11]. Arderea și lutuirea gropilor „de bucate" nu era regulă și nu e caracteristică vreunei epoci; acestea se făceau atunci cînd terenul era friabil sau umed [12]. La fel, nu putea fi regulă nici săparea gropilor „de bucate" în bordeie sau în apropierea bordeielor, acestea fiind în legătură și cu acțiunea distructivă a rozătoarelor [13]. Adesea,

---

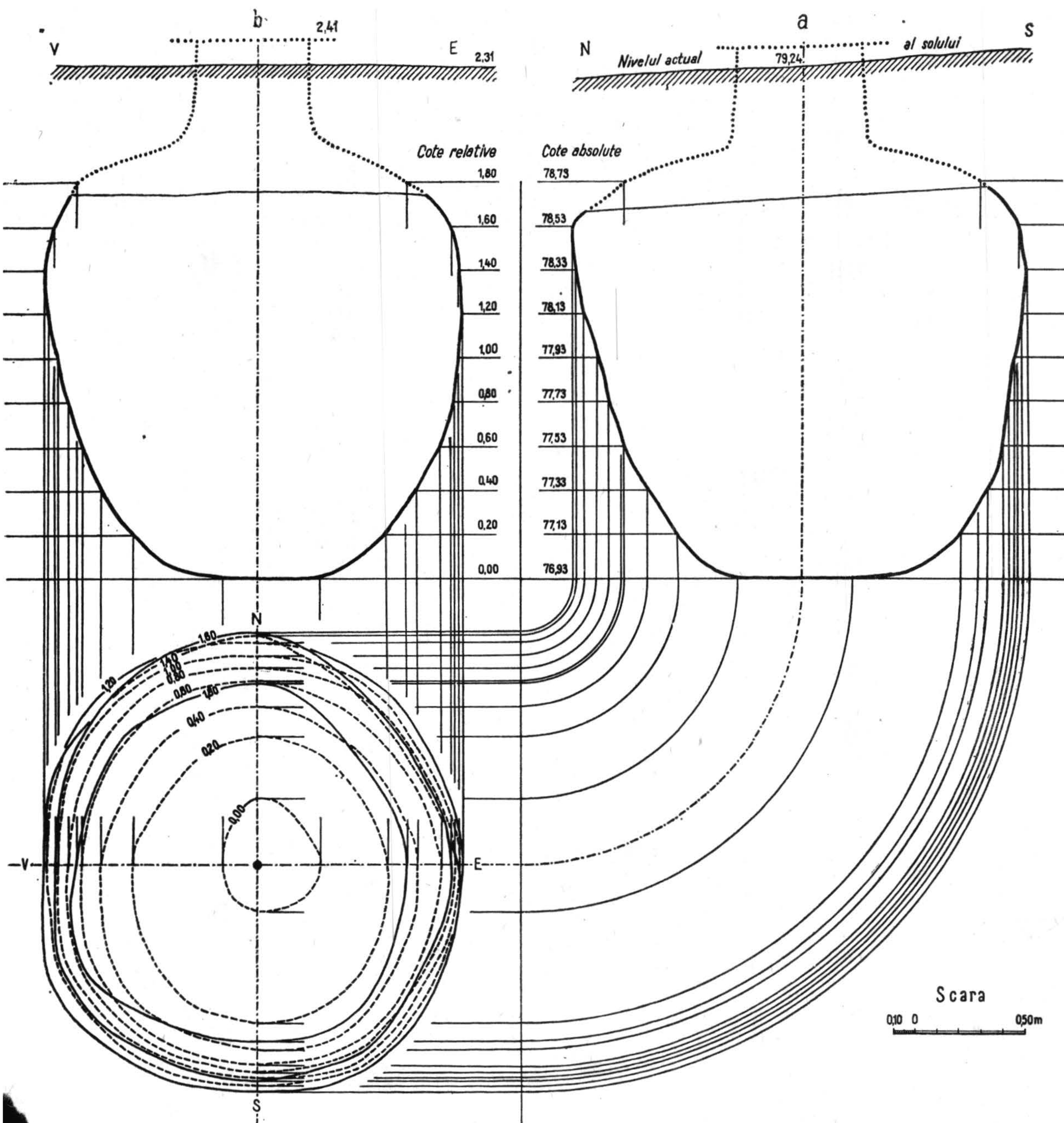
[9] Comunicare verbală făcută de N. Constantinescu, conducătorul săpăturilor.

[10] Săpături în curs de publicare; materialele le-am cercetat prin amabilitatea autorului; același, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românesacă în secolul al XIV-lea*, SCIV, 22, 1971, 2, p. 249.

[11] Informație verbală dată de R. Florescu.

[12] Cf. Tudor Pamfile, *Agricultura la Români*, București, 1913, p. 217.

[13] Ion Ionescu [de la Brad], *Lecțiuni elementarii de Agricultura*, Bucuresci, 1870, p. 142.

...a—b. — Epura gropii „de bucate" (secţiuni verticale N—S, E—V şi plan). S-au desenat planele orizontale ...iv curbele de nivel numai din 0,20 în 0,20 m, deşi calculele s-au făcut pentru echidistanţa de 0,10 m.

în gropile „de bucate" devenite inutilizabile prin deteriorare, s-au azvîrlit diferite resturi menajere [14], ceea ce a contribuit a fi tratate, greşit, ca gropi „de gunoaie". Excepţional, au servit ca gropi de morminte [15]. Alte ori gropile de ars oale, rotunde, au fost confundate în timpul săpăturilor cu gropi „de provizii".

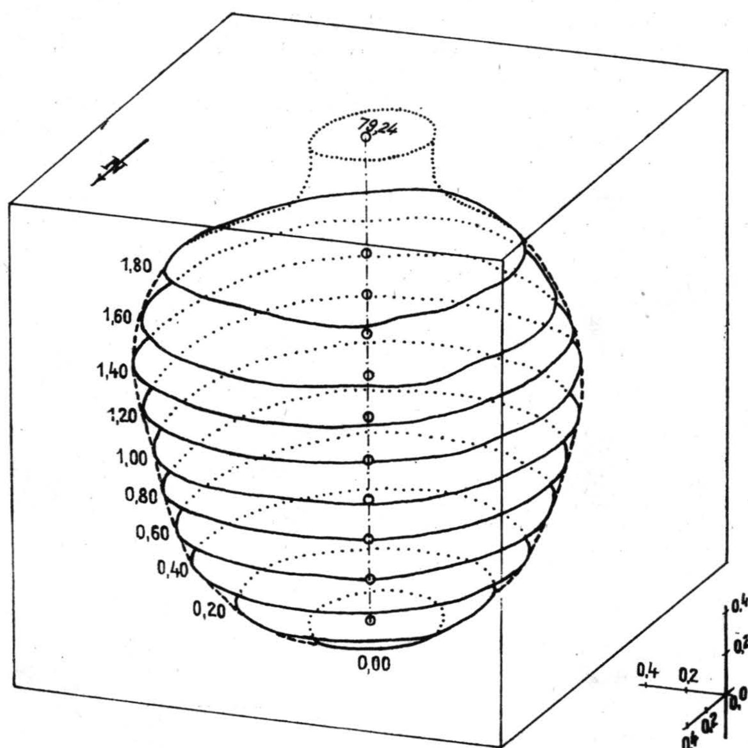

Fig. 4. — Planele de nivel ce secţionează groapa „de bucate".

Săpată pe coasta Dealului Cişmelei pe care apele de ploaie se scurgeau repede şi datorită solului uscat, calcaros şi compact, groapa de la Vădastra nu avea nevoie să fie arsă sau lutuită. Cel mult, ca prevedere, putea fi căptuşită cu un strat mai gros de paie sau pleavă — aşa cum se căptuşeau în regiune gropile din primele decenii ale secolului nostru [16]. După mica groapă, probabil de furcă, aflată în apropiere, se pare că groapa „de bucate" avea, ca şi cealaltă groapă contemporană de pe Dealul Cişmelei, acoperiş de stuf sau paie.

Pentru determinarea volumului, în vederea cunoaşterii capacităţii de înmagazinare a gropii „de bucate" pe care o prezentăm, am procedat

[14] Cf. *Şantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 3, 1952, p. 382—383.
[15] Cf. Gloria Ceacalopol, *Săpăturile arheologice de la Capidava, Secţiunea* A_1, Materiale, 8, 1962, p. 702.
[16] C.S. Nicolaescu-Plopşor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc*, Viaţa Agricolă, 13, 1922, 2, p. 42.

mai întîi la reconstituirea geometrică a acesteia, prin întocmirea unui plan în care să apară proiectate o serie de secţiuni orizontale echidistante, folosindu-se elementele celor două profile ale gropii, N-S şi E-V (fig. 3 a-b), măsurate pe teren în timpul săpăturii. După aceea, s-au trasat curbele de nivel cu echidistanţa de 10 cm. Operaţia e inversă obţinerii unui profil, după planul respectiv cu curbe de nivel. Partea superioară a gropii „de bucate" s-a întregit ipotetic, numai pe secţiunile verticale.

Groapa, avînd forma neregulată, volumul ei (V_g) a fost împărţit în 18 volume elementare (V_1 — V_{18}), obţinute prin secţionarea volumului gropii cu plane orizontale echidistante. Astfel, volumul gropii rezultă din însumarea volumelor elementare [17], la calcularea cărora s-au folosit suprafeţele secţionate de planele orizontale (fig. 4).

Pentru determinarea suprafeţelor plane $S_1 \ldots S_{19}$ cu contururi curbe şi neregulate, s-au utilizat două metode: 1) determinarea suprafeţelor cu planimetrul polar [18] şi 2) determinarea suprafeţelor prin cîntă-

---

[17] Pentru calcularea unui volum elementar se utilizează formula:

$$V_g = i\left(\frac{(S_1 + S_{19}}{2} + S_2 + S_3 \ldots S_{18}\right)$$

în care i = echidistanţa dintre plane;

$S_1 \ldots S_{19}$ = suprafaţa planelor orizontale ce limitează volumele elementare.

[18] Planimetrarea s-a făcut pe planul gropii la scara 1 : 10 cu planimetrul polar de tip *Amsler* (fabricaţie Neuhöfer & Sohn, Wien), avînd polul exterior suprafeţelor. Constanta C a planimetrului corespunzătoare scării 1 : 10 s-a determinat şi găsit 0,001. Suprafaţa este dată de relaţia

$$S = G \cdot C$$

în care G este numărul generator.

S-au făcut două planimetrări, luîndu-se în final media rezultatelor. Rezultatele determinării suprafeţelor sînt redate în tablou:

Nr.	Planimetrarea I			Planimetrarea II			GM	Supr. mp	Obs.
	p	q	G_I	p	q	G_{II}			
S_1	3572	5499	1927	7415	9343	1928	1927,5	1,9275	
S_2	6714	9174	2460	9174	1637	2463	2461,5	2,4615	
S_3	1063	3893	2830	3893	6731	2838	2834	2,834	
S_4	1952	4967	3015	4967	7983	3016	3015,5	3,0155	
S_5	2889	5922	3033	5922	8948	3026	3029,5	3,0295	
S_6	3355	6513	3158	3586	6744	3158	3158	3,158	
S_7	6417	9534	3117	2554	5664	3110	3113,5	3,1135	
S_8	8455	1393	2938	4344	7283	2939	2938,5	2,9385	
S_9	2842	5655	2813	5685	8492	2807	2810	2,810	
S_{10}	4738	7397	2659	7397	0048	2651	2655	2,655	
S_{11}	7022	9542	2520	9542	2057	2515	2517,5	2,5175	
S_{12}	9882	2256	2374	2256	4643	2387	2380,5	2,3805	
S_{13}	5453	7713	2260	7649	9907	2258	2259	2,259	
S_{14}	9153	1191	2038	1191	3228	2037	2037,5	2,0375	
S_{15}	3979	5704	1725	7456	9181	1725	1725	1,725	
S_{16}	0623	2049	1426	2586	4013	1427	1426,5	1,4265	
S_{17}	2861	4025	1164	4831	6001	1170	1167	1,167	
S_{18}	1308	2124	816	2124	2932	808	812	0,812	
S_{19}	1205	1364	159	1364	1517	153	156	0,156	

rire [19]. Calculele făcute prin prima metodă indică, pentru partea gropii „de bucate" cu contur precis, un volum de 4,139 mc, iar prin cealaltă metodă, 4,135 mc [20]. Diferenţa între cele două rezultate obţinute se datoreşte deopotrivă erorilor accidentale ale măsurărilor făcute cu planimetrul şi prin cîntărire. Practic, această diferenţă nu prezintă nici o importanţă pentru interpretarea volumului. Considerînd că în groapă se depozita în special grîu, ovăz sau mazăre, capacitatea de înmagazinare era următoarea :

a) pentru grîu cu greutate volumetrică de 700—830 kg/mc, 2 897—3 435 kg ;

b) pentru ovăz cu greutate volumetrică de 500—600 kg/mc, 2 070—2 483 kg ;

$$\frac{S_1 + S_{19}}{2} = \frac{1,9275 + 0,156}{2} = \frac{2,0835}{2} = 1,0418 \text{ mp.}$$

$$S_1 + S_2 + S_3 \ldots + S_{18} = 2,4615 + 2,834 + 3,0155 + 3,0295 + 3,158 + 3,1135 + 2,9385 + 2,810 + 2,655 + 2,5175 + 2,3805 + 2,259 + 2,0375 + 1,725 + 1,4265 + 1,167 + 0,812 = 40,3505 \text{ mp.}$$

[19] Sylviu Comănescu und Corneliu N. Mateescu, *Bestimmung und Darstellung im Raum der „Getreidegruben" (anhand einer Grube von Vădastra)*, Zephyrus, 21—22, 1970—1971, p. 95—97.

Metoda se bazează pe echivalenţa dintre suprafeţe şi greutăţi, cînd se menţine constant grosimea suprafeţelor. De aceea : 1) s-au desenat şi tăiat din carton cu structură omogenă secţiunile orizontale limitate de cele 19 curbe de nivel ; 2) din acelaşi carton s-au desenat două dreptunghiuri (etalon) a căror suprafaţă s-a determinat cu uşurinţă, fiind figuri geometrice simple. Apoi, cu o balanţă analitică (Meopta) s-au cîntărit atît cartoanele celor 19 secţiuni cît şi cele două dreptunghiuri, calculîndu-se echivalenţa greutăţilor în suprafeţe. Rezultatele determinărilor se redau în tabloul următor :

Denumirea supr.	Greutatea g	Observaţii
$S_1 + S_{19}$	6,1515	Dreptunghiul *a* ca şi dreptunghiul *b*, la scara planului 1 : 10, reprezintă fiecare 3,840 mp (măsurătoarea s-a făcut pe hîrtia milimetrică a planului gropii).
$S_2 \ldots + S_{18}$	117,8015	
dreptunghi *a*	11,2019	
dreptunghi *b*	11,2466	

$$\frac{S_1 + S_{19}}{2} = \frac{6,1515}{2} = 3,07575 \text{ g.}$$

$$\text{dreptunghi etalon } (3,840 \text{ mp}) = \frac{11,2019 + 11,2466}{2} = 11,22425 \text{ g.}$$

Echivalenţa în mp este următoarea :

$$e = \frac{3,840}{11,22425} = 0,3421164$$

$$e\,\frac{S_1 + S_{19}}{2} = 0,3421164 \times 3,07575 = 1,0523 \text{ mp.}$$

$$e\,(S_2 + S_3 + \ldots + S_{18}) = 0,3421164 \times 117,8015 = 40,3018 \text{ mp.}$$

[20] Prin înlocuirea elementelor determinate anterior (nota 17), se obţine volumul căutat

$$i = 0,10 \text{ m.}$$

Calculul volumului prin prima metodă :
$V_g = 0,10\,(1,0418 + 40,3505) = 4,139$ mc.
Calculul volumului prin metoda prin cîntărire :
$V_g = 0,10\,(1,0523 + 40,3018) = 4,135$ mc.
Această metodă, mai simplă decît prima, e de preferat.

c) pentru mazăre cu greutate volumetrică de 750—840 kg/mc, 3 104—3 477 kg.

Adăugîndu-se şi volumul porţiunii reconstituite [21], groapa „de bucate" de la Vădastra putea înmagazina pînă la circa: 4 000 kg grîu; 2 800 kg ovăz; 4 000 kg mazăre.

După cum rezultă din documentele ce s-au păstrat şi, mai cu seamă, din datele pe care săpăturile arheologice le oferă în număr tot mai mare, cîmpia Olteniei, ca şi alte cîmpii din sudul ţării, era bine populată în secolul al XIV-lea. Datorită mediului bio-geografic, optim pentru dezvoltarea agriculturii şi creşterii vitelor — cele două bogăţii principale ale ţării ce au permis spre sfîrşitul secolului o intensă circulaţie monetară [22] — cît şi pentru dezvoltarea legăturilor de comerţ cu regiunile din dreapta Dunării [23] şi cu regiuni mai îndepărtate, satele aveau viaţă lungă. În cîmpiile Dunării, unde agricultura avea tradiţii de milenii, înflorirea economică se reflectă şi în mulţimea gropilor „de bucate", cunoscute pentru timpuri mai vechi prin săpăturile efectuate în ultimele două decenii la Capidava, Garvăn-Dinogetia, în aşezări geto-dace [24].

În secolul al XIV-lea grîul din Ţara Românească satisfăcea cerinţele interne şi, desigur, se şi exporta [25] mai ales pe calea maritimă [26]. Se cunoaşte aprecierea făcută în 1335 de florentinul Balduin Pegolotti pentru grîul exportat prin Chilia care, în comparaţie cu grîul din Moldova exportat prin Cetatea Albă „...costă tot un preţ, cu toate că acel din Chilia este mai bun şi se păstrează mai bine în timpul plutirii" [27].

Odată cu timpurile de linişte ale domniilor din secolul al XIV-lea, agricultura Ţării Româneşti a luat extindere. Gropi „de bucate" cu acelaşi volum mare apar chiar în regiunea de munte; recent, Dinu Rosetti a semnalat pe cele de la Retevoeşti, în apropierea Curţii de Argeş. Ca şi sătenii, orăşenii se ocupau cu agricultura [28]. O dovadă ? Privilegiul dat în 1392 cîmpulungenilor de Mihail Voievod, fiul lui Mircea cel Bătrîn, prin care aceştia erau scutiţi de găleată (darea pe grîu). Numeroase mori, cunoscute în toată ţara [29], sînt încă un indiciu pentru bogăţia agricolă. În regiunile unde însă agricutlura nu renta, rămînea pe primul plan creşterea vitelor. Aşa se poate explica importul de grîne de la Braşov sau din alte părţi (la care se referă documente mai tîrzii [30]), făcut mai ales în ani cu recolte slabe.

---

[21] Gîtul gropii nu intră în calculul volumului, întrucît acesta se umplea cu pămînt spre a feri cerealele de aer şi umiditate.

[22] Cf. G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, p. 46.

[23] Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 63.

[24] Varro vorbeşte de „grînare" sub pămînt la traci (*De re rust.*, I, 57, iar Plinius cel Bătrîn, de utilitatea păstrării bucatelor în gropi, ca în Tracia (*Hist. Nat.*, XVIII, 73).

[25] N. Iorga, *Istoria Comerţului Românesc, epoca veche*, ed. IIª, Bucureşti, 1937, p. 42—43.

[26] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucuresci, 1899, p. 47 şi 49.

[27] Pegolotti, *Practica della Mercatura*, VIII, p. 25 apud Dr. J. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 188; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, III, ed. a III-a, p. 206—207.

[28] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65.

[29] *Ibidem*, p. 86—87.

[30] Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 75 (1470); p. 207 (1516).

Mai tîrziu, cînd Ţările Române au devenit grînarul imperiului otoman şi exportul de grîu ajunsese la maximum, gropile „de bucate" — aşa cum apar în secolele XVII-XVIII chiar la Vădastra — nu se deosebeau prin nimic în ceea ce priveşte volumul de gropile din secolul al XIV-lea. Iar numărul mare al gropilor mai noi e proporţional cu numărul bordeielor-gospodării.

Cercetate tipologic pe suprafeţe întinse, gropile „de bucate" pot duce la concluzii cu caracter cronologic şi, în general, la o mai bună cunoaştere a ocupaţiilor populaţiei care le-a utilizat. Alături de alte „monumente" arheologice, gropile „de bucate" ilustrează un mic capitol al istoriei noastre economice. Fiind în strînsă legătură cu bordeiele [31] şi cu şanţurile de înconjur ale acestora, gropile „de bucate" au dispărut treptat ca şi bordeiele — la Vădastra în primele trei decenii ale secolului nostru [32].

Datorită metodelor de cercetare aplicate, groapa „de bucate" de la Vădastra oferă date noi pentru capitolul de istorie economică a Ţării Româneşti din epoca lui Mircea cel Bătrîn, tinzînd să corecteze unele erori din diferite lucrări de istorie şi economie.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES FOSSES «À GRAINS» DE L'ÉPOQUE DE MIRCEA LE VIEUX : UNE FOSSE DÉCOUVERTE À VĂDASTRA

RÉSUMÉ

Pendant des millénaires, les populations des plaines qui se trouvent au sud du pays ont eu comme principales occupations l'élevage et l'agriculture.

Les informations historiques concernant l'emmagasinage et la conservation des céréales sont peu nombreuses ; par contre, les fouilles archéologiques ont mis au jour d'innombrables fosses « à grains », de véritables granges souterraines, attestées à partir du Néolitihque jusqu'au début de notre siècle.

Dans les fouilles qui ont été faites en 1959 sur *Dealul Cişmelei* (la Colline de la Fontaine) à Vădastra, on a découvert une fosse «à grains » de l'époque de Mircea le Vieux (fig. 1). La fosse s'est immédiatement détachée sous le sol labouré par sa couleur plus foncée et par le caractère de la terre de remplissage. Cette dernière est un mélange de terres et de matériaux archéologiques contemporains à la fosse, de même que de terres provenant des couches archéologiques plus anciennes et des couches situées à une plus grande profondeur.

La fosse a la forme d'un double tronc de cône légèrement irrégulier, avec sa haute embouchure (fig. 2), ressemblant beaucoup à une autre

[31] Cf. B. P. Hasdeu, *Istoria critica a Romaniloru*, I, 1, Buccuresci, M.D. CCC.L.XXIII, p. 248–249.

[32] Ultimul bordei, mărturie a bordeielor din trecut, a fost dărîmat în 1950.

fosse du début du XVe siècle découverte à Coconi sur la rivière Mostiștea. Les parois, assez régulièrement creusées, n'ont pas été soumises au feu, ni enduites de terre glaise.

Pour déterminer le volume en vue de faire une estimation de la capacité d'emmagasinage, nous avons tout d'abord procédé à la reconstitution géométrique de la fosse. On a donc élaboré un plan sur lequel sont projetées une série de sections horizontales équidistantes, en utilisant les éléments des profils nord-sud et est-ouest (fig. 3 a-b), mesurés au moment où la fosse a été creusée. On a ensuite tracé les courbes de niveau, équidistantes à 10 cm. La partie supérieure de la fosse a été complétée par hypothèse.

La fosse ayant une forme irrégulière a été divisée en 18 volumes élémentaires, obtenus en sectionnant son volume par des plans horizontaux équidistants (fig. 4). En totalisant les volumes élémentaires, on a obtenu le volume de la fosse.

Pour déterminer les surfaces planes à contours courbes et irréguliers, on a utilisé deux méthodes : 1) la détermination au planimètre polaire et 2) la détermination par « pesage ». Ainsi, les calculs effectués par la première méthode indiquent pour la partie de la fosse « à grains » à contur précis, un volume de 4,139 mc et par la seconde méthode, 4, 135 mc. En tenant compte aussi du volume de la partie reconstituée, la fosse pouvait contenir jusqu'à environ 4 000 kg de blé, 2 800 kg d'avoine et 4 000 kg de petits pois.

Dans les plaines du Danube, où la tradition agricole est millénaire, la prospérité économique se reflète aussi dans le grand nombre de fosses « à grains ». Au XIVe siècle, en Valachie, l'agriculture a pris de l'extension ; le blé suffisait pour les besoins internes et allait aussi à l'exportation. Dans les régions où l'agriculture ne rapportait pas, l'élevage était prédominant.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — *Vădastra.* Dealul Cișmelei (la Colline de la Fontaine) avec la Măgura Fetelor (le tumulus des Jeunes filles). Plan des fouilles archéologiques des années 1946, 1948, 1954, 1956—1964, effectuées sous la direction de M. Cornélius N. Mateescu. Levé topographique par M. Silviu Comănescu, ingénieur.

Fig. 2. — Fosse « à grains » vue en perspective.

Fig. 3, a-b. — Epure de la fosse « à grains » (sections verticales nord-sud, est-ouest et plan). On a dessiné les plans horizontaux et respectivement les courbes de niveau seulement figurées de 0,20 en 0, 20 m, quoique les calculs aient été faits pour l'équidistance de 0,10 m.

Fig. 4. — Plans de niveau sectionnant la fosse « à grains ».

PIESE BIFACIALE DIN PALEOLITICUL SUPERIOR DESCOPERITE ÎN REGIUNEA DE NORD A MOLDOVEI *

DE

V. CHIRICA

Prezența în unele complexe de locuire aparținînd paleoliticului superior a unor forme de piese lucrate în tehnica bifacială a atras, prin importanța lor, atenția a numeroși cercetători.

În ceea ce privește teritoriul României asemenea tipuri de piese au fost descoperite atît în complexe de locuire aurignaciano-gravetiene (deci în poziție stratigrafică sigură) cît și întîmplător în urma unor cercetări de suprafață. Este interesant de reținut că cele mai multe piese bifaciale atribuite paleoliticului superior au fost găsite în așezări situate pe teritoriul de nord al Moldovei. Dintre cele 20 de piese pe care avem intenția să le prezentăm în nota de față, 17 au fost descoperite în cunoscuta așezare de la Ripiceni-Izvor (comuna Ripiceni, jud. Botoșani) [1], în urma săpăturilor efectuate între 1961—1971, iar trei provin din cercetări de suprafață executate de prof. N. N. Zaharia. Două dintre acestea din urmă s-au găsit pe teritoriul satului Nichiteni (com. Cotușca, jud. Botoșani) în punctele „Coasta Bodronului" și „Bodron I" iar una în punctul „Spinoasa II" (satul Spinoasa, com. Erbiceni, jud. Iași). În cele ce urmează vom face o scurtă descriere tipologică a acestor tipuri de piese.

Astfel, dintre cele 17 piese descoperite pînă în prezent la Ripiceni-Izvor menționăm că 14 aparțin locuirii aurignaciene iar trei celei gravetian finale.

Este necesar să amintim că obiectele litice bifaciale la care ne vom referi se pot grupa prin forma și tehnica lor în două categorii : piese bifaciale și vîrfuri foliacee.

A. *Ripiceni-Izvor*

— fragment de vîrf bifacial (6,5 × 4,9 × 1,4 cm), puțin asimetric, cu vîrful spart, dar care inițial fusese ascuțit (pl. 1/6), din care s-a păstrat

* Aducem și pe această cale mulțumiri lui Al. Păunescu pentru amabilitatea de a ne fi încredințat spre publicare materialele respective și pentru îndrumările date.

[1] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 5—31

doar porţiunea distală. Piesa prezintă desprinderi neregulate, mai mici sau mai mari pe ambele feţe, mai largi pe faţa superioară, iar pe o mică porţiune a unei laturi, menţine cortexul. Vîrful a fost cioplit dintr-un silex de bună calitate. Patina este alburiu-albăstruie, iar prin poziţia de zacere, datorită compuşilor organici, pe suprafaţa interioară, piesa a căpătat o puternică patină alburie [2].

— fragment de vîrf foliaceu (5,4 × 2,8 × 0,8 cm) de formă dreptunghiulară din care s-a păstrat o bună porţiune din partea distală (pl. 2/2). Spargerea s-a produs în vechime. Pe ambele feţe au fost realizate desprinderi mai mici sau mai mari. În secţiune piesa este oarecum trapezoidală. Pe o mică porţiune, spre vîrf, menţine cortexul. Ea este lucrată din silex de bună calitate, cu granulaţie fină, avînd o patină puternic alburie.

— fragment — porţiune distală — dintr-un vîrf foliaceu asimetric (3,8 × 3,1 × 0,4 cm) (pl. 1/1), în secţiune lenticulară. Piesa este fin lucrată dintr-un silex cenuşiu cu nuanţe albăstrui, cu desprinderi largi pe una din feţe şi retuşe fine marginale pe aceeaşi faţă; pe faţa opusă — ventrală — prezintă, în cea mai mare parte, o suprafaţă netedă, aşa cum s-a desprins din nucleu.

— fragment de vîrf foliaceu bifacial, asimetric (4,0 × 4,2 × 1,0 cm) (pl. 1/4) în secţiune lenticulară, cu cortex pe o porţiune a unei laturi. Piesa a fost realizată prin desprinderi mai mari sau mai mici pe ambele feţe şi prezintă ştirbituri marginale. Datorită condiţiilor de zacere, silexul a căpătat o patină puternic alburie.

— fragment de vîrf foliaceu bifacial (5,6 × 5,1 × 1,9 cm) (pl. 3/5) cu vîrful uşor ascuţit; pe faţa superioară suprafaţa uşor bombată prezintă desprinderi largi, centripete; pe faţa inferioară, oarecum plată, se observă desprinderi mai mici şi retuşe mărunte, marginale. În secţiune piesa este lenticulară. Pe o mică porţiune menţine cortexul, avînd o puternică patină alburie.

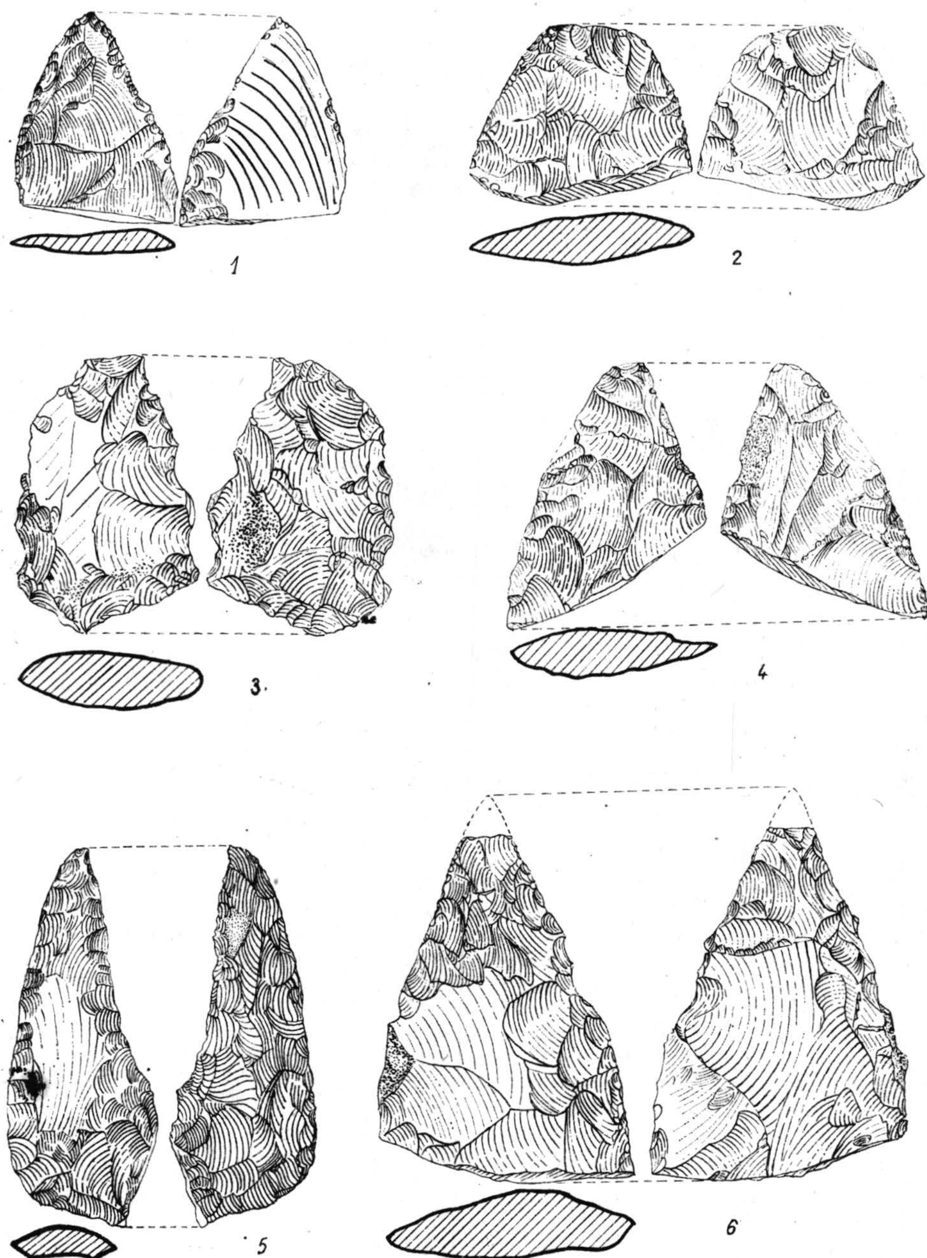
— fragment de vîrf foliaceu bifacial asimetric (5,3 × 4,2 × 1,3 cm) cu vîrful relativ ascuţit (pl. 3/6), pe una din feţe avînd desprinderi mai mari sau mai mici, dispuse neregulat. Pe o porţiune din vîrf, datorită atît unor lovituri puternice cît şi structurii silexului, s-au obţinut negativele unor desprinderi destul de adînci, ceea ce a subţiat vîrful propriu-zis. Pe cealaltă parte, piesa are numeroase desprinderi mărunte, de suprafaţă, dispuse neregulat. Materia primă a constituit-o silexul albăstrui-alburiu.

— piesă bifacială neregulată, de formă oarecum ovală (6,5 × 4,5 × × 1,5 cm), cu baza largă, spartă pe o mică porţiune, iar în rest menţine cortexul (pl. 3/3). Cioplirea s-a făcut prin desprinderi largi pe ambele feţe şi prin retuşe mărunte pe margini, dintr-un silex cu granulaţie fină, avînd patină alburie cu nuanţe albăstrui.

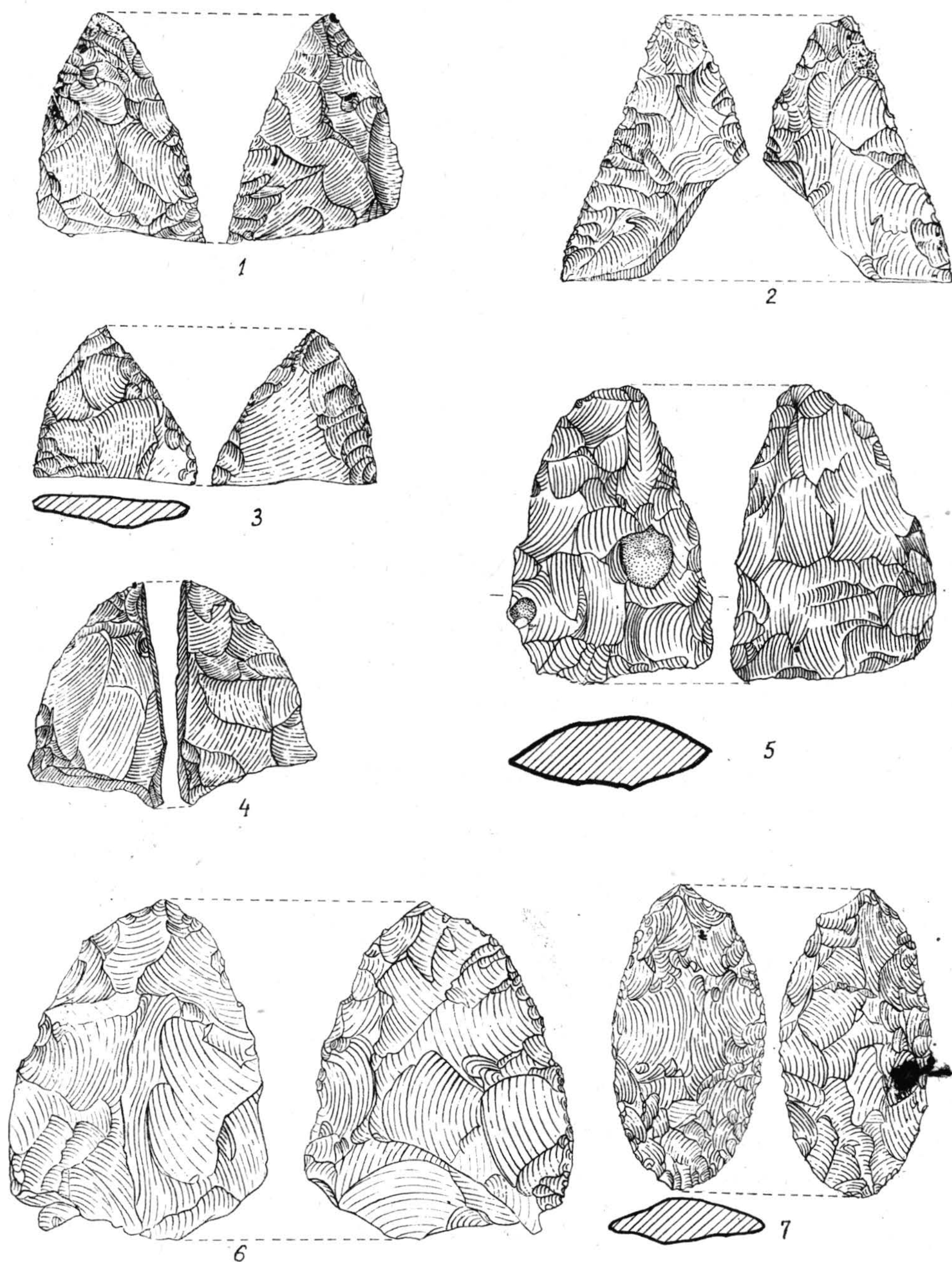
— fragment dintr-o piesă bifacială (3,3 × 4,2 × 0,9 cm) la un capăt relativ drept, cu desprinderi mărunte centripete şi altele mai mari, dispuse neregulat pe ambele feţe (pl. 1/2). În secţiune piesa este oarecum lenticulară şi prezintă o puternică patină alburie.

---

[2] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 18, 118—119, fig. 5/9; idem, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 21, fig. 5/4.

Pl. 1. — Piese și vîrfuri bifaciale : *1—4, 6*, aurignacian ; *5*, gravetian final ; *1—4, 6*, Ripiceni-Izvor ; *5*, Spinoasa II.

Pl. 2. — Piese și vîrfuri bifaciale : *1, 2,* aurignacian ; *3 — 7,* gravetian final ; *1 — 2, 4, 6 — 7,* Ripiceni-Izvor ; *3,* Nichiteni-Coasta Bodronului ; *5,* Nichiteni-Bodron I.

— piesă bifacială (5,3 × 3,4 × 1,0 cm) de formă oval neregulată, cu baza largă, formînd un unghi deschis cu una din laturile lungi (pl. 1/3). Piesa prezintă desprinderi neregulate pe ambele fețe. Pe una din ele desprinderile sînt destul de largi, avînd și unele mai mărunte spre margine. Pe o porțiune a unei fețe menține cortexul. Laturile sînt fin denticulate. Patina piesei este pronunțat alburie.

— vîrf fragmentar foliaceu bifacial asimetric (4,1 × 2,3 × 0,9 cm) din care se păstrează doar porțiunea distală (pl. 3/1). Pe fața superioară (bombată) prezintă desprinderi largi, centripete, iar pe margini retușe fine ; fața inferioară, plată, are desprinderi largi spre centrul piesei și altele centripete, mai mici, spre margini. În vîrf, piesa, lucrată dintr-un silex cu granulație fină și patină albă, prezintă retușe fine. În secțiune are forma unui trapez neregulat [3].

— fragment de vîrf foliaceu bifacial (4,1 × 3,3 × 1,2 cm) cu retușe mai mari sau mai mici dispuse neregulat pe ambele fețe și cu unele retușe mărunte marginale (pl. 2/1). Piesa prezintă o patină alb-albăstruie.

— fragment dintr-o piesă bifacială (se pare că reprezintă porțiunea proximală) (5,4 × 4,4 × 1,5 cm) cu vîrful rotunjit (pl. 3/2). Pe ambele fețe s-au realizat desprinderi relativ largi, iar pe margini retușe mărunte. Pe o mică porțiune păstrează cortexul. Piesa este lucrată dintr-un silex albăstrui cu patină alburie.

— piesă bifacială de formă oval-neregulată (4,9 × 2,6 × 0,8 cm), pe suprafața superioară, mai bombată, cu desprinderi mai largi, iar pe suprafața inferioară, relativ plată, cu desprinderi în pojghiță, mai mărunte (pl. 3/4). Patina piesei este alb-albăstruie.

— piesă bifacială fragmentară (avînd la un capăt o spărtură mică recentă) de formă oval-neregulată (4,7 × 3,4 × 0,7 cm). Suprafața dorsală, ușor bombată prezintă desprinderi centripete, mai mărunte pe margini ; suprafața inferioară, mai plată, are desprinderi în pojghiță, foarte mărunte spre capete. Silex cu puternică patină alburiu-albăstruie.

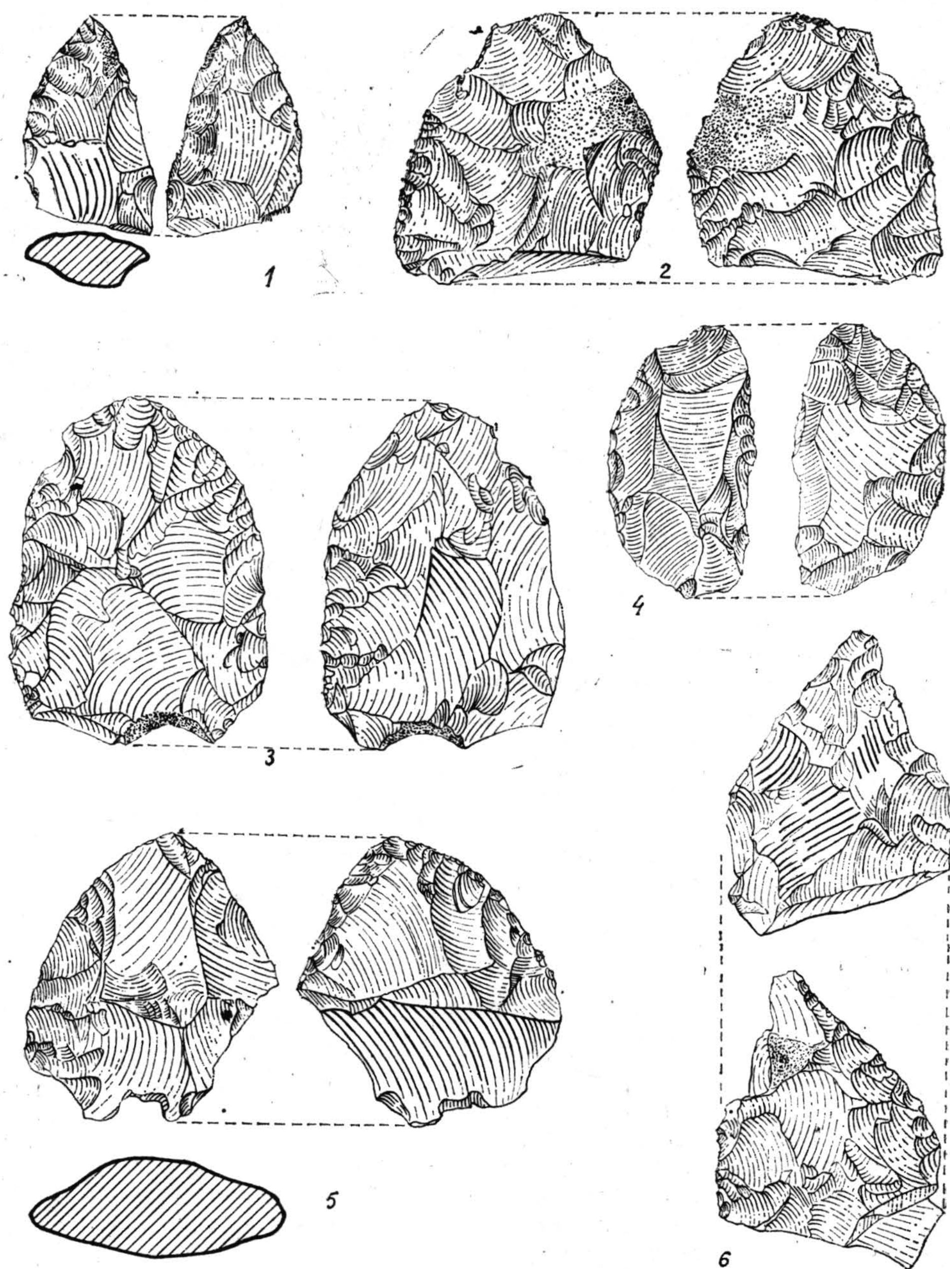
În afara acestor forme bifaciale descoperite în depunerea aurignaciană, vom prezenta în continuare cele trei piese bifaciale aflate în nivelul de locuire atribuit etapei finale a gravetianului oriental.

— vîrf foliaceu bifacial de formă oval-prelungă, simetric, cu capetele ușor rotunjite (5,9 × 2,9 × 0,8 cm) (pl. 2/7). Pe o mică porțiune, unul din capete a fost spart în vechime. Piesa este destul de plată, în secțiune lenticulară, cu desprinderi de suprafață (în pojghiță), mai mari sau mai mici pe ambele fețe (mai mărunte pe una din ele, îndeosebi spre margini), lucrată dintr-un silex cu patină albăstruie.

— fragment de vîrf bifacial (4,1 × 2,6 × 1,2 cm) reprezentînd aproximativ 2/3 din jumătatea sa. Piesa prezintă două fracturi din vechime : una la bază și alta dispusă aproape longitudinal pe axul piesei (pl. 2/4). Unealta are desprinderi de suprafață mai mari sau mai mici pe ambele fețe. Patina piesei este alburiu-albăstruie.

— piesă bifacială fragmentară (6,4 × 4,8 × 1,5 cm) de formă oval-prelungă, cu vîrful rotunjit ; pe ambele fețe prezintă desprinderi largi, neregulate, mai mari sau mai mici, iar pe margini retușe fine (pl. 2/6). Silexul are culoarea albăstruie și o patină alburiu-cenușie.

[3] Pentru această piesă cf. și J. Hann, L'Anthropologie, 74, 1970, 3–4, fig. 4/18, p. 210.

Pl. 3. — Piese și vîrfuri bifaciale : *1—6*, aurignacian ; *1—6*, Ripiceni-Izvor.

În afara celor 17 piese bifaciale descoperite la Ripiceni-Izvor, pe teritoriul din nordul Moldovei s-au mai găsit, în urma unor cercetări de teren (deci într-o poziţie stratigrafică nesigură, dar asociate cu alte piese care tipologic aparţin paleoliticului superior), încă trei piese, a căror succintă descriere ne îngăduim să o facem:

B. *Nichiteni*

— fragment de vîrf foliaceu, descoperit la Nichiteni, în punctul „Coasta Bodronului"[4] (2,9 × 3,1 × 0,5 cm). Piesa din care se păstrează partea distală are o secţiune lenticulară. Pe faţa superioară prezintă desprinderi mai largi, iar pe faţa inferioară, o desprindere largă şi altele mărunte în porţiunea dinspre vîrf (pl. 2/3). Ca materie primă s-a folosit silexul cu patină alb-albăstruie.

— piesă bifacială, de formă cvasitriunghiulară, cu desprinderi pe ambele feţe, mai mari sau mai mici (5,5 × 3,8 × 1,7 cm) descoperită la Nichiteni în punctul „Bodron I". Pe una din feţe în porţiunea centrală, păstrează cortexul. Vîrful este uşor rotunjit, iar baza relativ dreaptă. În secţiune, piesa, lucrată din silex cu patina alb-albăstruie este oarecum lenticulară (pl. 2/5).

C. *Spinoasa*

— vîrf foliaceu bifacial spart la bază, formînd un unghi ascuţit prin cele două linii ale spărturii (7,0 × 2,7 × 1,1 cm). Pe o faţă are desprinderi neregulate, iar pe cealaltă, retuşe marginale. Piesa este lucrată dintr-un silex patinat (pl. 1/5).

CONCLUZII

După cum se ştie, primele unelte prelucrate bifacial au fost descoperite de către Márton Roska la Sita Buzăului — pîrîul Chichereului şi Iosăşel—pîrîul Cremenoasa[5]. La răsărit de Carpaţi, printre primele bifaciale se numără vîrful semnalat de către N.N. Moroşan în stratul V din peştera Stînca-Ripiceni[6]. Menţionăm că ambii descoperitori au considerat aceste unelte cioplite bifacial ca aparţinînd solutreanului. După C. S. Nicolăescu-Plopşor, unele piese bifaciale au fost atribuite szeletianului[7]. De asemenea, piesa găsită de către prof. N. Zaharia la Nichiteni — Coasta Bodronului a fost atribuită tot szeletianului[8], deşi restul uneltelor din punctul respectiv nu pot fi atribuite, prin forma şi tehnica lor, acestei culturi. Bazîndu-se pe atribuirea culturală de către N.N. Moroşan a stratului V de la Stînca Ripiceni, P.I. Boriskovski consideră că vîrfurile foliacee de la Gorodniţa aparţin solutreanului[9].

[4] N. Zaharia, ArhMold, 1, 1961, p. 21, pl. 3/45.
[5] Róska Márton, AIGR, 14, 1929, fig. 33—35, p. 120—121.
[6] N. N. Moroşan, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 12—18.
[7] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., Materiale, 5, 1959, p. 36; C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., Materiale, 6, 1959, p. 57—63, fig. 3/18; C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., Materiale, 7, 1961, p. 37—40.
[8] N. Zaharia, ArhMold, 1, p. 22—23. Pentru discuţia privind atribuirea uneltelor bifaciale szeletianului sau solutreanului, cf. şi M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 3, p. 431—449.
[9] P. I. Boriskovski, MIA, 40, p. 112, fig. 40/1.

Printre alte descoperiri de unelte bifacial cioplite, atribuite paleoliticului superior, menţionăm pe cele de la Nezviski[10] (vîrfuri foliacee, bifaciale, cu retuşe neregulate, avînd o faţă mai bombată şi alta mai plană) şi Moldova[11] (vîrf foliaceu bifacial cu retuşe plate pe ambele feţe).

În ceea ce priveşte teritoriul Moldovei, descoperirile de pînă acum au dovedit că cele mai vechi piese bifaciale au fost descoperite la Mitoc-Valea Izvorului şi Ceahlău-Cetăţica I, aşezări atribuite paleoliticului superior de început[12]. Apar astfel, în complexe datînd încă din aurignacianul timpuriu, pe lîngă marele număr de piese lucrate în tehnica lamelară unifacială (gratoare etc.) şi cîteva piese bifaciale şi vîrfuri foliacee, aşa cum dovedesc descoperirile din această vreme de la Ceahlău-Cetăţica[13], Ripiceni-Izvor[14], Mitoc-Valea Izvorului[15] şi Mitoc-Dealul Sărăturii[16].

Se pare că, deşi contemporan etapei de început a aurignacianului care s-a dezvoltat pe teritoriul ţării noastre, szeletianul nu a influenţat tehnica de cioplire folosită în aşezările de pe valea Bistriţei şi din nord-estul Moldovei. Mai degrabă putem gîndi că bifacialele descoperite în aceste aşezări reprezintă, încă din aurignacianul timpuriu, o tradiţie locală a tehnicii şi formelor musteriene. Admiţînd acest lucru, este firesc să apară unelte bifacial cioplite şi în celelalte etape ale aurignacianului şi, în mai mică măsură, şi în gravetian. Prezenţa acestor piese în locuiri gravetiene care suprapun aurignacianul, se poate datora însă şi unor necesităţi de moment ale membrilor comunităţii respective.

Szeletianul — contemporan cu aurignacianul de început — avînd aria de răspîndire într-o anumită zonă a Europei centrale (N—E Ungariei şi Slovacia), nu a fost identificat pe teritoriul României, ceea ce exclude ipoteza că piesele bifaciale descoperite la noi ar aparţine acestei culturi. În aurignacianul din România, avem de-a face mai degrabă cu o persistenţă a tehnicii şi formelor bifaciale cunoscute în unele aşezări musteriene din România, musterian care, tipologic, aparţine faciesului musterian de tradiţie acheuleană. Ultimele două niveluri de locuire musteriană de la Ripiceni-Izvor (atribuite musterianului superior) confirmă acest lucru. După cum se ştie, în aceste două niveluri au fost descoperite numeroase piese bifaciale între care remarcăm unele vîrfuri foliacee lucrate într-o tehnică deosebit de îngrijită[17]. Această tehnică persistă şi în unele locuiri gravetiene din Moldova. Nu putem preciza însă în stadiul documentării actuale, dacă pe teritoriul Moldovei avem de-a face în gravetianul evoluat, cu o persistenţă a tehnicii de cioplire bifacială cunoscută în aurignacian. Ceea ce putem afirma este că cele cîteva vîrfuri foliacee bifaciale din gravetianul de la Ripiceni-Izvor sînt relativ mici şi foarte îngrijit lucrate. Dealt-

---

[10] *Ibidem*, fig. 41/1—3.

[11] A. P. Cernîş, *Палеолитична стоянка Молодове*, IV, Kiev, 1961, p. 31, fig. 10/20.

[12] M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 1, p. 7; C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, Materiale, 5, 1959, p. 48.

[13] C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 5, p. 48.

[14] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor*..., p. 118—119.

[15] M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 1, p. 10.

[16] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., Materiale, 5, 1959, p. 36.

[17] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, fig. 8 şi fig. 9/1,3,4.

[18] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor*..., p. 22.

fel, nu este exclus ca piesele bifaciale din gravetianul descoperit pe teritoriul Moldovei să reprezinte o influenţă a tehnicii şi formelor uneltelor gravetiene de la est de Prut.

Fără îndoială, cercetările viitoare vor aduce noi contribuţii la cunoaşterea originii şi evoluţiei formelor bifaciale descoperite în paleoliticul superior de pe teritoriul de nord al Moldovei.

PIÈCES BIFACIALES DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR DÉCOUVERTES DANS LA MOLDAVIE SEPTENTRIONALE

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées pendant la dernière décennie dans l'établissement paléolithique de Ripiceni-Izvor ont mis au jour de riches vestiges d'habitation du paléolithique inférieur jusqu'au épipaléolithique.

Dans les couches de culture appartenant au paléolithique supérieur on a trouvé un petit nombre de pièces bifaciales parmi lesquelles aussi des pointes foliacées.

Ces pièces, de même que les autres du même type, découvertes dans différentes stations paléolithiques : Mitoc-Valea Izvorului, Ceahlău-Cetăţica, Nichiteni-Coasta Bodronului, Nichiteni-Bodron I et Spinoasa II, appartiennent à l'aurignacien ou au gravettien et pas au szeletien ou au solutréen, comme l'éstimaient certains chercheurs.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. 1. — Pièces et pointes bifaciales : *1—4*, aurignacien ; *5*, gravettien final ; *1—4*, *6*, Ripiceni-Izvor ; *5*, Spinoasa II.

Pl. 2. — Pièces et pointes bifaciales : *1*, *2*, *6*, aurignacien ; *2*, *3—7*, gravettien final ; *1—2*, *4*, *6—7*, Ripiceni-Izvor ; *3*, Nichiteni-Coasta Bodronului ; *5*, Nichiteni-Bodron I.

Pl. 3. — Pièces et pointes bifaciales : *1—6*, aurignacien ; *1—6*, Ripiceni-Izvor.

OBIECTE CERAMICE CU ASPECT DE CALAPOD DIN AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA CUNEŞTI

DE

VASILE CULICĂ

În anii din urmă s-a impus atenţiei, din publicaţii sau din muzee, o categorie de obiecte ceramice cu un pronunţat aspect de calapod pentru încălţăminte, aparţinînd unor aşezări din neoliticul tîrziu. Descoperirea la Cuneşti (Com. Grădiştea, jud. Ialomiţa) a nu mai puţin de patru obiecte de acest fel, a prilejuit unele observaţii şi ipoteze prezentate sumar în nota de faţă.

Cunoscuta aşezare neolitică de la Cuneşti este un tell, cea mai mari parte distrus de revărsările Dunării, stăvilite numai de cîţiva ani prin îndiguire. Urmele săpăturilor întreprinse în timpul primului război mondial[1] nu mai pot fi identificate, în schimb sînt vizibile şanţurile sondajului executat de Muzeul naţional de antichităţi în campania toamnei anului 1930[2].

O mică parte a aşezării coboară în pantă lină spre vest şi intră în perimetrul cimitirului sătesc, dar cea mai mare porţiune, rămasă liberă, este anual arată în vederea cultivării cu porumb. Acest din urmă spaţiu a dat la iveală acum cîţiva ani, ca o consecinţă a muncilor agricole, cele patru obiecte pe care ne-am propus să le examinăm [3].

1. — Obiect ce reproduce laba stîngă a unui picior de om; este executat cu mai multă preocupare pentru formă. Partea superioară lipseşte din vechime. Nu a fost prevăzut cu ornamente. Lungimea 10,5 cm; înălţimea aproximativă, 8 cm (fig. 1/1).

2. — Obiect ceramic întreg: reproduce laba dreaptă a unui picior de om, fără detalii anatomice. Partea superioară se termină mai sus de locul în care urma să fie indicate gleznele, printr-o prelungire conică, turtită în direcţia mersului, cu vîrful rotunjit. Singurul detaliu ornamental

[1] Săpăturile arheologului german Leo Frobenius; Cf. Dorin Popescu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 109.

[2] *Ibidem*, p. 109—120.

[3] Obiectele au fost puse la dispoziţia noastră de Liviu Mihăilescu, de la Muzeul Brăilei, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 103—108

al obiectului este o linie incizată care înconjură partea superioară pe un nivel oblic dinspre faţă spre spate, cu o diferenţă de nivel de 10 mm.

Lungimea 8,7 cm; înălţimea 6 cm (fig. 1/2).

3. — Piesă de aceeaşi categorie cu cele două anterioare însă mult mai mare. Redă laba stîngă a unui picior de om. Partea superioară lip-

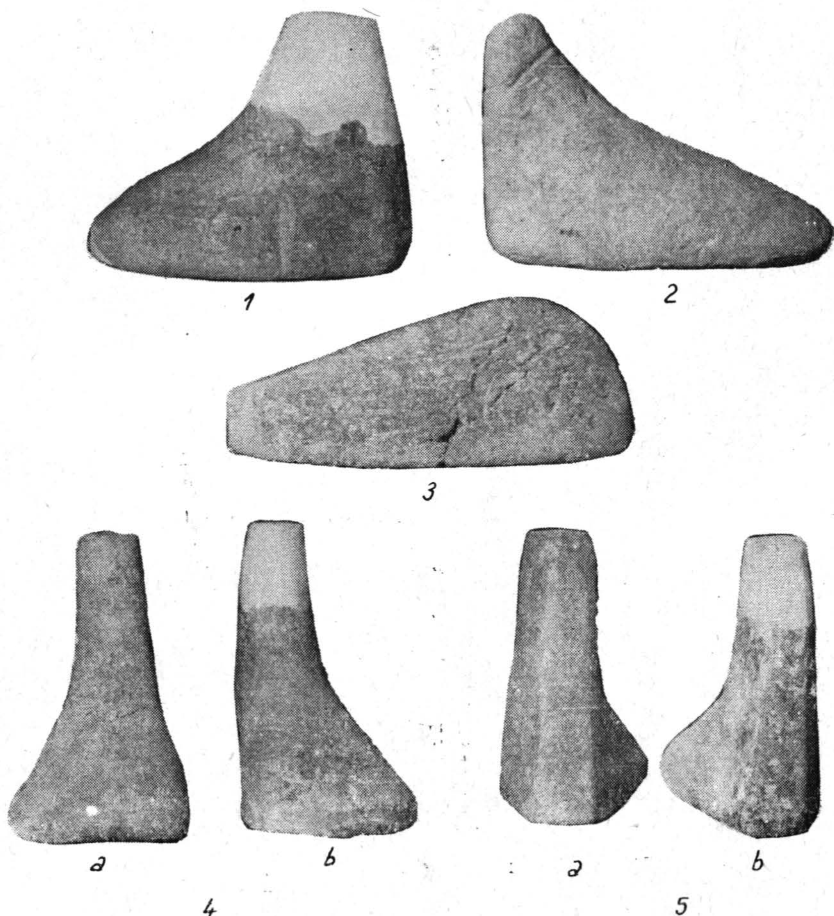

Fig. 1. — 1—3, obiecte ceramice cu aspect de calapod; *4a—b*, *5a—b*, obiecte ceramice cu aspect de calapod, pereche.

seşte, dar forma ei se reconstituie cu ajutorul piesei următoare, întrucît alcătuiesc împreună o pereche (fig. 1/4 *b*).

4. — Perechea piesei de la nr.3. Reproduce deci laba piciorului drept (fig. 1/3, 1/4 a şi 1/5 a).

Talpa ambelor piese este uşor rotunjită în regiunea degetelor şi se îngustează treptat spre călcîi. Prelungirea superioară este stilizată şi dobîndeşte o formă aproape dreptunghiulară pe măsură ce se apropie de punctul terminal. Părţile alăturate, la obiectele pereche, sînt tratate aproa-

pe plat, iar partea din spate şi călcîiul sînt redate prin muchii şi unghiuri. Ambele piese au aceleaşi dimensiuni : 15,3 cm şi înălţimea 10,6 cm.

Pe lîngă degradările amintite, obiectele de la nr. 2 şi 3 poartă urme lăsate de fierul plugului care le-a smuls din stratul de cultură. Obiectul de sub nr. 4 a fost rupt în două, în regiunea metatarsiană, dar a putut fi lipit.

Obiectele nr. 1, 3 şi 4 putînd fi examinate în spărtură, au lăsat să se vadă o pastă grosolană, prost frămîntată şi insuficient arsă, fărîmicioasă, de culoare neagră, acoperită la exterior cu un strat fin, lustruit, dar neuniform colorat, variind de la castaniu la cenuşiu negru. Obiectul descris la nr. 2 este executat probabil din pastă cu aceleaşi caracteristici, dar stratul exterior este colorat uniform în castaniu deschis, printr-o ardere omogenă şi are aspect zgrunţuros.

Obiecte de acest fel au apărut destul de rar în staţiunile neolitice din ţara noastră.

Săpăturile mai vechi de la Gumelniţa[4], Căscioarele[5], Sultana[6], Grădiştea Ulmilor[7], nu au dat la iveală nici măcar un singur fragment dar mai tîrziu au putut fi descoperite la Gumelniţa şi la Căscioarele unele exemplare bine păstrate[8]. Nu de mult săpăturile în aşezarea gulmelniţeană de la Medgidia, au adus la suprafaţă o pereche mult asemănătoare cu perechea de la Cuneşti, de dimensiuni mijlocii şi cu forme mai curbe, (arse secundar şi corodate)[9].

Un exemplar întreg şi foarte bine conservat a fost găsit întîmplător în aşezarea gumelniţeană de pe teritoriul comunei Ploscа (jud. Teleorman)[10]

Din informaţiile pe care le deţinem, obiectele de soiul acesta sînt cunoscute în ţara noastră numai în aria de răspîndire a culturii Gumelniţa, şi a culturii înrudite Sălcuţa[11]. Tot dintr-o aşezare gumenlniţeană provine şi un exemplar, de dimensiuni reduse şi lipsit de ornamente, găsit la sud de Dunăre, pe teritoriul R.P. Bulgaria[12]. Alte aşezări neolitice din Bulgaria au dat la iveală un număr de „modele de picior omenesc"[13].

O sumară comparaţie a dus la constatarea că obiectele cu nr. 3—4 de la Cuneşti depăşesc 15 cm lungime şi 10 cm înălţime, în timp ce piesele cele mai mari din alte aşezări nu depăşesc 13 cm lungime şi 10 cm înălţime.

În general dimensiunile variază între 5 cm lungime, cum este cazul unui exemplar văzut de noi la muzeul arheologic din Olteniţa şi 15,3 cm în cazul pieselor pereche de la Cuneşti.

---

4 Vladimir Dumitrescu, Dacia, 2, 1925, p. 29—103; Vladimir Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 215—234.

5 Gh. Ştefan, Dacia, 2, 1925, p. 138—197; Gh. Ştefan, Dacia, 3, 1926.

6 I. Andrieşescu, Dacia, 1, 1924, p. 94—107.

7 V. Christescu, Dacia, 2, 1925, p. 249—303.

8 Ion Spiru, SCIV, 16, 1965, 2, p. 308. Se referă la o informaţie deţinută de la Vl. Dumitrescu.

9 Mulţumim lui Adrian Rădulescu de la Muzeul arheologic Constanţa care ne-a dat posibilitatea să o examinăm.

10 Ion Spiru, *loc. cit.*

11 Un exemplar în Muzeul din Slatina.

12 V. Micov, Izvestiia-Institut, 24, p. 203, fig. 28, dreapta.

13 G. Gheorghiev şi N. Angelov, Izvestiia-Institut, 18, 1952, p. 166. Vezi şi V. Micov, *po. cit.*, notele 5 şi 6, p. 165.

Deşi obiectele noastre sînt lucrate dintr-un material impur, fărîmicios, ceea ce face să ne gîndim la un meşter autohton care a utilizat un material furnizat de terenul de baltă în care apar în mod obişnuit resturi cochilifere, este evidentă o tehnică comună celor care provin de pe teritoriul ţării noastre şi acelora din sudul Dunării. Lipsa detaliilor anatomice, profilul, dar mai cu seamă forma părţii superioare, prevăzută uneori cu un orificiu, sînt indicii nu de vehiculare a obiectelor propriu zise, ci de circulaţia pe arii destul de întinse a *tipului plastic* obişnuit în realizarea obiectelor respective.

Pînă nu demult nu se cunoşteau decît modele ale unui singur picior şi anume ale celui drept[14].

Inventarul descoperirilor s-a îmbogăţit însă prin descoperirea nu numai a unor piese de forma piciorului stîng (nr. 2—3), dar mai cu seamă prin găsirea perechii descrise în nota noastră şi a celei de la Medgidia. În ultimul timp şi Muzeul de arheologie din Olteniţa a dobîndit exemplare, provenite din aşezările gumelniţene de pe raza sa, care redau piciorul stîng[15].

Nu este lipsit de interes a se stabili dacă piesele respective reproduc laba piciorului omenesc stilizată, sau un alt obiect şi în acest din urmă caz, ce anume reprezintă ele.

Formele anatomice de amănunt ca : degete, glezne etc. nu sînt redate pe obiectele cu aspect de calapod. Această împrejurare care nu este deloc întîmplătoare, ca şi modelarea plată a tălpii fără indicarea scobiturii plantare la toate obiectele, ar părea să înlăture dintru început ideea reprezentării unei părţi a corpului omenesc. Numeroase figurine antropomorfe din aria culturilor neo-eneolitice din ţara noastră au reuşit să redea o serie de detalii ale corpului omenesc, cu toate că dimensiunile mult mai reduse decît cele ale obiectelor de care ne ocupăm ar fi putut constitui o piedică. În schimb, amănuntele anatomice lipsesc chiar şi la cele mai multe dintre fragmentele în formă de labă de picior, scobite pe dinăuntru, provenind după toate probabilităţile de la mari vase antropomorfe de tipul celui cunoscut sub denumirea de „zeiţa de la Vidra"[16], cu toată dimensiunea lor apreciabilă. Abia de s-a încercat să se redea pe unele din aceste fragmente gleznele, în materia ceramică[17] şi uneori prin culoare[18], nu însă şi degetele, ceea ce pentru moment ar părea inexplicabil — dacă considerăm că s-a urmărit redarea unei labe de picior — deoarece degetele apar ca elemente anatomice esenţiale, mai vizibile decît gleznele.

Aşadar, lipsa detaliilor anatomice obligatorii nu se datoreşte dimensiunilor şi nici concepţiilor artistice ale executantului. Cînd artistul neolitic a intenţionat să redea piciorul omenesc, a executat detalii chiar dacă materialul folosit nu a fost cel mai favorabil. Unele figurine de os

---

[14] Ion Spiru, *loc. cit.*, p. 308.

[15] Informaţie de la Barbu Ionescu, fostul director al Muzeului de arheologie, Olteniţa.

[16] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, 1939, Berlin ; Dinu V. Rosetti, Publicaţiile muzeului municipiului Bucureşti, 1934, p. 6—31.

[17] Izvestiia-Institut, 2, 1923—1924, p. 224, fig. 97. Gleznele sînt redate prin două cercuri reliefate ; Cf. Hortensia Dumitrescu, Dacia 3—4, 1927—1928, p. 74.

[18] Gh. Ştefan, Dacia, 2, 1925, p. 162, fig. 23. Citează şi vasul de la Kara-Arnăut(Bulgaria).

de la Gumelniţa şi de la Căscioarele [19], redau gleznele şi chiar degetele [20]. La Tangîru s-a găsit un fragment de labă de picior, probabil dintr-un vas antropomorf de mari dimensiuni, care redă foarte distinct cele cinci degete [21] iar la Căscioarele, o figurină feminină avînd indicate degetele picioarelor. Modelatorul neolitic nu a ezitat să redea degetele nici atunci cînd a avut de modelat o labă de urs [22].

Este clar că în intenţia meşterului nu a fost redarea labei piciorului, căci după cîte ştim, la toate exemplarele, fără excepţie, detaliile anatomice au fost ocolite, indiferent de dimensiunile obiectului şi chiar atunci cînd obiectul a fost împodobit, ca în cazul celui de la Plosca.

Este cunoscut că plastica neolitică tîrzie — în cazul nostru plastica gumelniţeană — a redat în diferite împrejurări, atît piciorul gol cît şi cel acoperit de încălţăminte [23].

Din punct de vedere strict formal, obiectele cu aspect de calapod pot fi o prezentare plastică a unei labe de picior, acoperită de încălţăminte.

Izolînd această formă a obiectelor cu aspect de calapod, caracteristică unor culturi ale neoliticului tîrziu, nu intenţionăm să o scoatem din complexul de obiecte înrudite, de care se leagă mai mult sau mai puţin prin selecţiuni succesive şi prin posibile sensuri magice.

Obiectele ceramice cu aspect de calapod rămîn totuşi o apariţie singulară, închisă în cercul culturii Gumelniţa, şi a culturii înrudite Sălcuţa, peste limitele cărora, după toate datele culese pînă acum, nu au izbutit să treacă.

PIÈCES CÉRAMIQUES A L'ASPECT D'UN EMBAUCHOIR LIVRÉES PAR L'AGGLOMÉRATION NÉOLITHIQUE DE CUNEŞTI

RÉSUMÉ

Les agglomérations néolithiques appartenant à la culture Gumelniţa situées au nord comme au sud du Danube ont livré un nombre relativement imposant d'objets céramiques massifs, de l'aspect d'un embauchoir. En règle générale, les stations énéolithiques de notre pays, de même que celles sud-danubiennes, comportent plusieurs catégories de pièces céramiques reproduisant la forme du pied, voire de la jambe humaine. Mais ces pièces ont l'intérieur creux, ce qui fait songer à leur utilisation comme vases rituels. Or, les quatre pièces publiées dans le présent article font partie de la première catégorie, celle des embauchoirs massifs. Elles ont été découvertes dans l'agglomération énéolithique de Cuneşti (commune de Grădiştea, dépt. de Ialomiţa). Pour ce qui est de deux d'entre elles, elles font nettement une paire. Quant aux deux autres, on ne saurait

---

[19] Silvia Marinescu Bîlcu, SCIV, 14, 1963, I, p. 140 şi nota 3.

[20] *Ibidem*; Silvia Marinescu Bîlcu şi Barbu Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul raional Olteniţa*, p. 26—27, pl. 7/4—5, pl. 18/8, 10.

[21] D. Berciu, Materiale, 6, fig. 7/6.

[22] C. Matasă, *op. cit.*, p. LVIII, nr. 438.

[23] BCH, 1906, p. 409; H. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 74.

préciser s'il s'agit de pièces uniques, ou si chacune a dû avoir un pendant pour constituer la paire. Une paire de pièces similaires a été découverte dans les fouilles de Medgidia. Cette catégorie d'objets reproduit indistinctement le pied humain et sa chaussure, car elles ne comportent guère de détails (indiquant les doigts du pied, par exemple, ou la cheville), bien que parfois elles soient décorées de quelques petits ornements. Dans l'impossibilité d'imaginer pour elles une fin utilitaire, nous sommes réduits à l'hypothèse qu'elles devaient répondre à quelque besoin de caractère magique de la famille néolithique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — *1* — *3*, objets céramiques à l'aspect d'un embauchoir ; *4a-b*, *5a-b*, objets céramiques à l'aspect d'un embauchoir constituant une paire.

CU PRIVIRE LA INTERPRETAREA UNOR ŞTAMPILE EPIGRAFICE

DE

K. HOREDT

În anul 1958 s-a descoperit la Porolissum, pe terasa sanctuarelor, gîtul unei amfore care poartă pe marginea de sus, într-un cadru alungit şi adîncit, o inscripţie ştampilată cu litere în relief : *Imp(eratoris) Nervae Aug(usti)*[1]. M. Macrea, care a publicat vasul, arată, pe baza altor analogii, că amfora este produsul unei oficine de olărie a împăratului Nerva, de la Parenza, din peninsula Istria. În secolul I e.n. împăratul putea să fie deci proprietarul unei fabrici de ceramică şi exista obiceiul să se aplice pe vasele lucrate acolo, ca un fel de marcă de fabrică, numele împăratului respectiv. Consultînd clasicul manual de epigrafie latină a lui R. Cagnat, rezultă că pe ţevile de apeduct, pe vase şi pe alte obiecte din lut ars sînt adeseori amintite : numele împăratului, eventual cel al conducătorului oficinei şi, mai frecvent, numele sclavului sau muncitorului care a lucrat produsul respectiv, specificîndu-se acest fapt prin menţiunea *f(ecit)*[2].

În lumina acestor date ar merita să se reexamineze sensul cunoscutei inscripţii *Decebalus per Scorilo*, aplicată pe un mare vas conic de la Grădiştea Muncelului. Inscripţia se compune din două ştampile care au un cadru alungit şi adîncit, cu litere în relief, întocmai ca pe amfora de la Porolissum. Pe una este redat numele regelui Decebal, de asemenea ca la Porolissum, unde este amintit numele contemporanului său Nerva figurînd ca proprietarul unei oficine de olărie. Pe ştampila a doua, aplicată separat şi distanţat de prima, se citesc cuvintele *per Scorilo*. Se consideră că ele sînt scrise în limba dacă şi înseamnă ,,fiul lui Scorilo'' [3]. Pe baza analogiei de la Porolissum n-ar fi însă exclus ca ştampila de la Grădiştea Muncelului să fie scrisă în limba latină [4]. Pentru aplicarea unor ştampile epigrafice pe vase, pentru forma lor şi pentru folosirea literelor în relief

---

[1] Materiale, 7 (1961), p. 378, fig. 15.

[2] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [3], Paris, 1898, p. 314–318.

[3] Pentru bibliografia problemei, cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor* [2], Bucureşti, 1967, p. 115.

[4] La această posibilitate s-a gîndit şi C. Daicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1, p. 203.

SCIV, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 109–110

există analogii perfecte la romani. Pentru caracterul latin al inscripţiei pledează însă şi literele latine şi terminaţia latinizată a numelui lui Decebal. Dacă inscripţia este scrisă într-adevăr în limba latină, atunci *per* înseamnă „prin" şi indică lucrarea vasului prin olarul Scorilo, care ştia de undeva că romanii obişnuiau să ştampileze vasele în acest fel. Pe baza analogiilor romane inscripţia s-ar putea traduce astfel: „(Oficina regelui) Decebal. Prin Scorilo (a fost lucrat vasul)". Este adevărat că numele lui Scorilo nu stă la acuzativ, cerut de prepoziţia *per*, dar nici în genetiv, cum ar trebui să fie, dacă în limba dacă *per* ar însemna „fiu". Punctul vulnerabil al argumentaţiei, în ipoteza că inscripţia ar fi latină, este deocamdată faptul că în locul obişnuitului *fecit* se foloseşte la Grădiştea Muncelului *per*. Dacă va fi posibil însă să se identifice în mulţimea aproape infinită a inscripţiilor latine asemănătoare una cu formula *per*, atunci aceasta ar constitui o dovadă peremptorie pentru valabilitatea soluţiei propuse.

Dacă se va adeveri această interpretare, inscripţia devine irelevantă pentru genealogia regilor daci [5], dar constituie, în schimb, o mărturie preţioasă pentru problema romanizării Daciei, în sensul că arată intensitatea influenţelor romane şi cunoaşterea limbii latine la sediul eroicului rege dac.

Problema interpretării inscripţiei de pe vasul de la Grădiştea Muncelului interesează în aceeaşi măsură istoria dacilor şi epigrafia latină. Urmează ca specialiştii să se pronunţe asupra ipotezei expuse privitoare la interpretarea inscripţiei

ZUR DEUTUNG EINIGER EPIGRAPHISCHER GEFÄßSTEMPEL

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird auf die Möglichkeit hingewiesen, daß die bekannte Inschrift auf einem Gefäß aus Grădiştea Muncelului *Decebalus per Scorilo* nicht in dakischer, sondern in lateinischer Sprache abgefaßt ist. In diesem Falle würde ihre Übersetzung nicht „Dezebal, Sohn des Scorilo" lauten, sondern „(Offizin Königs) Dezebal. Durch Scorilo (wurde das Gefäß hergestellt)". Trifft diese Erklärung zu, so verliert die Inschrift ihre Bedeutung, die ihr für die Genealogie der dakischen Könige zugewiesen wurde. Sie bildet aber einen wichtigen Beitrag zur Frage der Romanisierung Daziens und zeigt wie nachhaltig die römischen Einflüsse bereits am dakischen Königssitz waren.

5 În acest sens a fost valorificată şi recent de H. Daicoviciu — J. Trynkowski, Dacia, 14, 1970, p. 164.

ADNOTĂRI EPIGRAFICE

DE

ANDREI ARICESCU

Dintre inscripţiile descoperite în Dobrogea şi publicate în ultimii ani, este cazul ca unele să fie reluate, deoarece primii lor editori nu au găsit soluţiile cele mai potrivite la restabilirea textului, sau descoperiri şi studii ulterioare oferă prilejul de a schimba şi completa interpretarea documentelor epigrafice respective. Ne vom referi în mod amănunţit, deocamdată, numai la două inscripţii, făcînd însă şi unele observaţii în legătură cu altele, asupra cărora vom reveni, poate, altă dată.

În primul rînd, ne atrage atenţia o inscripţie funerară descoperită pe teritoriul satului Dunăreni (fost Mîrleanu), publicată în 1963 de N. Gostar [1] (fig. 1). Mai întîi, o mică adăugire privind locul descoperirii: inscripţia a fost găsită nu în ruinele de la marginea localităţii Dunăreni, ci în cele ale castrului de la punctul numit „Muzait", la 3—4 km în aval de sat [2]. Această precizare, după cum vom vedea, îşi are însemnătatea ei.

Pe stela funerară fragmentară se mai păstrează următoarele litere sigure:

....
ERASPROCLI
NOEXXARC
QVIMILIT
5. SACVIXIT
AN.LM.III
D.V.NE
NEC NIV
PIENTIS
10. POSV TTITV
..M P....
...O.....

---

[1] N. Gostar, StCl, 5, 1963, p. 306—309, inv. 2066, fig. 12 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, p. 87—91 (Mai jos, nu vom face trimiteri decît la articolul din StCl).

[2] Editorul nu a ştiut acest amănunt cînd a publicat inscripţia. În acelaşi studiu, mai este publicată o inscripţie (inv. 2065) cu aceeaşi provenienţă.

SCIV, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 111—118

Remarcăm că în r. 8, la mijloc, între literele *C* şi *N*, se află o adîncitură rotunjită, ceva mai jos de linia rîndului, care, la prima vedere, pare că a fost ocolită de lapicid.

N. Gostar propune următoarea lectură a textului :

....
...ERAS Procli-
no ex<x>arc(ho)
qui milit(auit) (inter)
sag(ittarios), uixit
an(nis) L, m(ensibus) III,
d(iebus) V ; n(umerus) e(quitum)
NEC NIV
pientis(simo)
posu[i]t titu-
[lu]m P.......
.....O........

Întregirea propusă pentru literele SAC din r. 5 în *sag(ittarios)* este justificată de editor prin analogia cu altă inscripţie tîrzie dobrogeană [3] şi prin aceea că în vremea de cînd datează stela funerară (secolul al IV-lea), era posibilă confuzia grafică între *C* şi *G*. Am arătat cu alt prilej că întregirea corectă a rîndurilor 4—5 trebuie să fie *qui milit(auit)Sac(idauae)*..., deoarece, prin descoperirea la Rasova (aproape 6 km în aval de „Muzait") a unui *milliarium* pe care este indicată distanţa de patru mii de paşi de la Sacidava, şi prin confruntarea itinerariilor antice cu realităţile din teren, rezultă aproape sigur că această localitate antică se identifică cu castrul de la „Muzait" [4]. N. Gostar s-a gîndit la posibilitatea de întregire *qui milit(auit) Sac(idauae)*, dar nu o crede valabilă [5], cu toate că a ajuns la ipoteza că locul descoperirii stelei funerare în discuţie ar corespunde vechii Sacidave. A ajuns la această concluzie însă, prin interpretarea dată literelor din rîndurile 7—8 ale inscripţiei, interpretare falsă, după cum vom vedea, dar care, în mod paradoxal, a dus la rezultatul corect al localizării Sacidavei.

Editorul consideră că literele *NE* (r. 7) şi *NEC NIV* (r. 8) reprezintă prescurtări şi anume : în r. 7 *NE = n(umerus) e(quitum)* iar în r. 8, *NEC* ar fi începutul unui nume etnic şi *NIV* al unui toponim, care ar constitui indicativele unităţii de cavalerie respective [6]. Recurgînd la itinerariile antice şi la *Notitia Dignitatum* şi ţinînd seama că la sud de Axiopolis singura localitate neidentificată, în care staţiona o unitate de cavalerie, era Sacidava, ajunge la încheierea că *numerus equitum NEC NIV* din inscripţie trebuie să fie identic cu *cuneus equitum scutariorum* înregistrat de *Notitia Dignitatum* la Sacidava [7].

În realitate însă, literele cu pricina din inscripţie nu ascund numele indescifrabil al unei unităţi de cavalerie. Toată dificultatea constă în aceea

[3] *Ibidem*, p. 308 (inscripţia tomitană pe care se citeşte : *inter sagittarios iuniores*, cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Bucureşti, 1918, p. 41).
[4] A. Aricescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 297—301.
[5] N. Gostar, *op. cit.*, p. 309, nota 5.
[6] *Ibidem*, p. 308.
[7] *Ibidem*, p. 309.

Fig. 1. — Inscripţia funerară de la ,,Muzait'', pusă de *Nene* pentru soţul său, exarchul *Proclinus*

că aparent, între *NEC* şi *NIV*, ar exista o pauză. Este vorba de acea spărtură rotundă din piatră, pe care însă lapicidul a considerat-o asemănătoare literei *O* şi în consecinţă, deşi era plasată mai jos, a încadrat-o în cuvîntul respectiv [8]. Aşadar, în ultima parte a r. 8 trebuie citit *coniu (gi)*. Literele *NE* de la sfîrşitul r. 7, repetate la începutul următorului, reprezintă numele soţiei defunctului, *Nene*, care este mai degrabă un apelativ familial, întîlnit, sub diferite variante, în ţinuturi mai mult sau mai puţin apropiate, în Asia Mică [9] şi în onomastica tracică [10]. Caracterul de apelativ familial rezultă clar dintr-o inscripţie greacă descoperită în apropiere de *Nicopolis ad Istrum*, unde întîlnim formularea Αὐρηλία Σαβῖνα ἡ καὶ Νηνης [11].

În urma celor arătate mai sus, inscripţia de la „Muzait" trebuie citită astfel:

. . . .
ERAS Procli-
no ex<x> arc (ho)
qui milit(auit)
Sac(idauae), uixit
an(nis) L, m(ensibus) III,
d(iebus) V; Ne-
ne coniu(gi) siue *coniu(x)*
pientis(simo) siue *pientis(sima)*
posu[i]t titu-
[lu]m p[ro meritis?]
[? de su]o . . . . .

Aşadar, exarchului Proclinus nu unitatea de cavalerie în care slujise, îi ridicase stela funerară, ci soţia sa. Am considerat necesară reluarea inscripţiei şi stabilirea adevărului, mai ales pentru că într-un studiu recent despre trupele auxiliare de la Dunărea de jos [12], apare enumerată şi unitatea de cavalerie presupusă de N. Gostar, care se dovedeşte că nu a existat niciodată. Este drept că astfel citită, cum am propus, inscripţia devine oarecum banală, însemnătatea ei restrîngîndu-se în primul rînd la atestarea numelui prescurtat al Sacidavei.

Al doilea document epigrafic, în legătură cu care vrem să facem unele observaţii, a fost descoperit lîngă satul Cataloi, în apropiere de Tulcea, şi publicat de V.H. Bauman în anul 1971 [13]. Este o lespede fune-

---

[8] Nu este exclus ca spărtura să se fi produs la încercarea lapicidului de a săpa litera. (Mulţumesc d-nei Emilia Doruţiu-Boilă pentru sugestia dată).

[9] L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, p. 357, nr. 1024: Νενα, Νεννα Νενης, Νενας.

[10] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 331 : Νηνας, dat ca masculin, dar considerat feminin de G. Mihailov (*IGB*, 2286).

[11] *IGB*, 687.

[12] J. Beneš, Sborník prací filosofické fakulty brněnské University, 19, 1970, E—15, p. 190, nr. 16.

[13] V. H. Bauman, SCIV, 22, 1971, 4, p. 593—594, nr. 1, fig. 1/1.

rară de marmură, din care se mai păstrează, aşa cum le transcrie editorul şi cum se observă din fotografia publicată, următoarele litere:

NINAFIL
SVIXANNXIIX
CAESIUSSATVR
NINVSET
5. ...IVSEVTY
....CONIV
.....EMERI
.......VERV...

Întregirile propuse de editor şi interpretarea dată sînt, în bună măsură, eronate, pentru că nu s-a ţinut seama de dimensiunile lespezii şi s-a căutat obţinerea unei formule cît mai canonice a textului, care a fost completat astfel:

.....[? et Caesia]
[Satur]nina fil[ia]
[eiu]s vix(it) ann(is) XIIX
Caesius Satur
ninus et
[? Cae] sius Euty
[ches] coniu
[gi et fil(iae) ben]e meri
[tis pos] ueru[nt]

În realitate, nu este vorba de patru personaje (două defuncte, *Caesius Saturninus* şi [? *Caes*]*ius Eutyches*), ci numai de trei: *Caesia Saturnina* (singura defunctă), *Caesius Saturninus* (tatăl) şi *Eutyches* (soţul ei). Pe de altă parte, se poate observa că fragmentele de litere păstrate la începutul r. 2, 3 şi 4 (sînt numerotate numai rîndurile păstrate, cum a procedat editorul) provin chiar din primele litere ale rîndurilor respective, pentru că altfel, dacă ar fi existat mai mult spaţiu la începutul r. 4, lapicidul nu ar fi avut de ce să sape mai mici şi înghesuite literele *VR* de la sfîrşitul r. 3, amănunt nesubliniat de editor la descrierea inscripţiei. Aşadar, putem cunoaşte cu destulă precizie limita din stînga a cîmpului inscripţiei, iar textul, pentru rîndurile păstrate, poate fi întregit fără prea multă dificultate (fig. 2). Faţă de propunerile de întregire făcute de V.H. Bauman, constatăm că în r. 1 nu încap cinci litere, ci doar una sau nici una, în r. 2 nici una în loc de trei, în r. 5 trei în loc de patru [14], în r. 7 cinci în loc de zece. Ţinînd cont de acestea, propunem următoarea lectură a fragmentului de inscripţie:

[*D(is) M(anibus)*]
[*Caesia*]
[*Satur-*]
nina fil(ia)

---

[14] În încercarea de întregire a inscripţiei, V. H. Bauman transcrie [? Cae] sius, în loc de [? Caes]ius cum o face mai jos, în comentariu. Pe placă nu se păstrează decît *IVS*.

s(ua) uix(it) ann(is) **XIIX.**
Caesius Satur-
ninus et
[*? Iul*]*ius Euty-*
[*ches*] *coniu-*
[*gi ben*]*e meri-*
[*tae pos*]*ueru*[*nt*]

Avînd în vedere grija, care se constată în inscripţie, pentru despărţirea corectă a silabelor, am preferat plasarea lui *—r—* din *Saturnina* la sfîrşitul r. 3, în loc de începutul r. 4, unde ar fi avut loc. R. 11 este posibil să fi fost mai lung, atît în dreapta, cît şi în stînga, pentru că nu mai era limitat în părţi de ornamentul ghirlandelor. În r. 8, înaintea lui *IVS*, nu putea fi litera *S*, al cărei capăt de sus, cu apex, s-ar fi văzut pe cîmpul păstrat, dacă ţinem seama de felul în care lapicidul săpa această literă, apropiată de următoarea din acelaşi cuvînt, cum se observă în r. 6(*SA*). Dealtfel, întregirea [*Caes*]*ius*, propusă de editor, nu se potriveşte, atît din lipsa spaţiului, cît şi prin aceea că ar fi fost nefiresc ca socrul şi ginerele să poarte acelaşi *nomen*. Am propus [*Iul*]*ius*, fiindcă se încadrează în spaţiul rămas pentru începutul numelui şi pentru că mai cunoaştem un *Iulius Eutyches* în Dobrogea, la Carsium, ce-i drept, dintr-o vreme mai tîrzie [15]. *Nomen*-ul lui *Eutyches* din inscripţia de care ne ocupăm, putea însă fi foarte bine şi [*Ael*]*ius* de pildă.

Textul restabilit al inscripţiei are o formulare oarecum insolită, dar este evident că posesivul *sua* (r. 5) se referă la *Caesius Saturninus* (r. 6—7), deşi este pus înainte, iar dativul *coniugi bene meritae* (r. 9—11) determină doar acţiunea ce-i revine lui *Eutyches*, părtaş cu tatăl la ridicarea monumentului. În felul acesta trebuie înţeleasă logica textului, care nu corespunde ca alcătuire canoanelor obişnuite.

Personajele din inscripţie s-ar părea că făceau parte dintr-o familie de liberţi (ajunşi, poate, proprietari agricoli în nordul Moesiei Inferi-

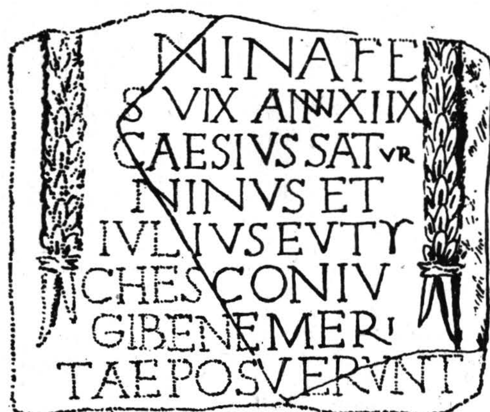

Fig. 2. — Reconstituirea inscripţiei funerare de la Cataloi, pusă pentru *Caesia Saturnina de* tatăl său, *Caesius Saturninus* şi de soţul său, *Eutyches.*

[15] Gh. Poenaru-Bordea, StCl, 5, 1963, p. 295—296, nr. 7 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, p. 110—112, nr. 7.

oare[16]). Către această încheiere duce lipsa *praenomen*-ului celor doi bărbaţi, ca şi cele două *cognomina*, dintre care *Saturninus* este mai puţin convingător [17], dar *Eutyches (Fortunatus)* este frecvent în componenţa numelor foştilor sclavi [18].

Ar mai fi de adăugat precizări sau de făcut rectificări şi în legătură cu celelalte inscripţii publicate de V.H. Bauman [19], dar, pînă la o cercetare amănunţită a pieselor, ne mulţumim doar cu cîteva observaţii.

Astfel, în r. 2 al inscripţiei de la Slava Rusă, pusă de *Othis Seutis* [20], omisiunea unui *S* s-a produs, probabil, datorită repetării aceleiaşi litere la sfîrşitul unui cuvînt şi la începutul următorului [21]. Cît despre literele din finalul inscripţiei, sînt transcrise corect, aşa cum pot fi desluşite şi din fotografia publicată [22], cele din r. 7–8 : *IVP/VSSIPEVER*. Celelalte, din ultimul rînd, întregite de editor, nu sînt clare şi nu se înşiruie una după alta, aşa cum au fost transcrise. Despre semnificaţia lor este greu să se afirme ceva precis, dar unele supoziţii se pot face. Din textul inscripţiei, unde, în r. 7, înaintea literelor nedescifrate, se află conjuncţia *et*, reiese că dedicantul a pus monumentul pentru el însuşi, pentru soţia sa şi pentru încă un personaj, al cărui nume, ca şi *sibi* şi *Bithidi(a)e*... *coniugi*, stătea în cazul dativ. Mai mult, putem deduce că acest personaj (al treilea) trebuie să fi fost tot o rudă a dedicantului şi ne gîndim că la sfîrşitul r. 8, am putea citi *PVER* în loc de *PEVER*, cum apare pe piatră, considerînd că ne aflăm în faţa unei greşeli a lapicidului, posibil de admis, avînd în vedere că în cuprinsul inscripţiei există şi alte erori, de scriere sau gramaticale [23]. Rămîne ca literele cuprinse între *et* (r. 7) şi ultimul cuvînt din r. 8, care propunem să fie citit *p<e>uer*[*o*], să ne arate cum se chema copilul. S-ar putea ca ele, în totalitate, să redea un nume tracic încă neînregistrat *(Iupussis?)*, sau un nume format după model latin, cu gentilicul *Iu(lio)* urmat de *Pussi*, care ar fi, eventual, o transcriere latină (aici în cazul dativ) a lui Πόσσης, atît de bine cunoscut în lumea tracică [24].

---

16 „Proprietarii *villa*-ei *rustica* de lîngă Cataloi", cum presupune V. H. Bauman, *op. cit.*, p. 594.

17 Acest nume nu trădează neapărat originea servilă a purtătorului, dar se întîlneşte şi ca atare. Cf. D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957, p. 188 şi 200.

18 Exemple la D. Tudor, *op. cit.*, p. 197.

19 V. H. Bauman, SCIV, 22, 1971, 4, p. 593–599.

20 *Ibidem*, p. 595–596, nr. 3. Textul inscripţiei, aşa cum este redat de editor : D(is) M(anibus)/Othis Seu/tis vivo se/posuit si/bi et Bithid/i(a)e con/iugi et IVP/VSSIPEVER/VSMAT...

21 O greşeală de tipar necorectată, ca şi altele din articolul lui V. H. Bauman, provoacă nedumeriri, deoarece ni se spune că acest *S* ar fi fost adăugat mai mic ulterior, „sprijinit de litera l", dar această literă nu apare în nici un rînd din întreaga inscripţie. Probabil că este vorba de al doilea *I* din r. 2, lîngă care pare să se observe o asemenea corectură făcută de lapicid.

22 *Ibidem*, fig. 1/3.

23 Ne putem gîndi şi la o eventuală influenţă a limbii trace, în care, aşa cum pare să o dovedească ştampila de pe vasul de la Grădiştea Muncelului, copil se spunea *per*. Cf. C. Daicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 201–204 ; vezi şi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor* [2], Bucureşti, 1967, p. 115.

24 D. Detschew, *op. cit.*, p. 327.

Cele două inscripții de la Slava Rusă, publicate de V.H. Bauman [25], par să ateste într-adevăr prezența unei populații bessice în așezarea respectivă, așa cum presupune și editorul lor. Această prezență ar putea constitui încă un argument în favoarea tezei că bessii fuseseră colonizați în teritoriul dobrogean pentru extragerea și prelucrarea minereului de fier [26], deoarece în zona Babadagului exploatarea resurselor locale de fier se făcea încă din Hallstatt [27].

În legătură cu inscripția de la Topolog [28], menționăm doar că scrierea *Amurio* în loc de *Amorio* (cu *V* în loc de *O*) nu „reprezintă o greșeală a lapicidului", ci o transpunere latină a toponimului, pe care dicționarele o înregistrează. De asemenea, subliniem că monumentul din care făcea parte fragmentul cu inscripție, nu era un altar votiv, cum afirmă editorul la descrierea piesei, ci un altar funerar, așa cum se indică în explicarea figurilor [29]. Cît despre *nomen*-ul lui *Helius*, aproape sigur că a fost [*Au*]*fidius* [30], lucru pe care vom încerca să-l demonstrăm cu alt prilej.

Fragmentul de inscripție de la Casimcea [31], din a cărui fotografie publicată cu greu se poate desluși cîte ceva, este, fără îndoială, întregit și interpretat greșit, nefiind vorba de vreo atestare a unui veteran din *ala I Dardanorum*, presupus de editor din literele *VITALADA* (r. 3), ci de un *Vital*(*is*) sau o *Vitala*. Este necesară revizuirea lecturii.

Aceste ultime inscripții, asupra cărora ne-am referit în treacăt, merită o mai atentă cercetare, pentru a li se cunoaște adevărata valoare documentară.

ANNOTATIONS ÉPIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

On reprend deux inscriptions de Dobroudja, en y apportant une série de rectifications à l'égard de leur première édition.

Premièrement, on montre que l'inscription funéraire de Sacidava, publiée par N. Gostar (StCl, 5, 1963, p. 306—309), mise pour l'exarque Proclinus, n'a pas été élevée par une unité de cavalerie, *N(umerus) e(quitum) NEC NIV*, ainsi que l'a cru le premier éditeur, mais par sa femme, donc on doit lire *Nene c*[*o*]*niu(gi)*. L'erreur a pu être faite parce que dans la ligne 8, entre les lettres *C* et *N* se trouve une cassure ronde, un peu plus bas que le niveau de la ligne, que le lapicide n'a pas évitée, mais l'a considérée pareille à la lettre *O*, l'intégrant dans le mot (fig. 1). De même, dans la ligne 5, le complètement correct est *qui milit(auit) Sac(idauae)*, pas *qui milit(auit) (inter) Sag(ittarios)*.

[25] În articolul citat (nota 19), p. 594—596, nr. 2—3.
[26] Em. Zah și Al. Suceveanu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567 și urm.
[27] Șt. Olteanu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 295 și urm.
[28] V. H. Bauman, *op. cit.*, p. 597, nr. 4, fig. 1/4.
[29] Atît în cea tradusă în franceză (p. 599), cît și în cea românească (p. 600).
[30] Editorul admite reconstituirile Aufidius sau Fufidius, dar ar fi putut fi și Alfidius.
[31] *Ibidem*, p. 597—598, nr. 5, fig. 1/5.

En second lieu, on discute l'inscription funéraire de Cataloi, publiée par V.H. Bauman (SCIV, 22, 1971, 4, p. 593—594, no. 1), où l'éditeur n'a pas observé que les lettres du commencement des lignes 2, 3 et 4 sont les premières des rangées respectives et que donc, l'on peut conaître la limite de gauche de la plaque. À cause de cela, les complétements proposés ne s'encadrent pas dans le champ de l'inscription. La reconstitution de l'inscription (fig. 2), prouve qu'il ne s'agit pas de quatre personnages, ainsi que l'éditeur l'a cru, mais seulement trois : la défunte, son père et son mari, ces deux derniers n'ayant pas le même *nomen*. Ils faisaient, vraisemblablement, partie d'une famille de liberts.

À propos des autres inscriptions publiées par V.H. Bauman, l'on fait quelques observations. Pour les dernières lignes de l'inscription mise par Othis Seutis, l'on propose la lecture hypothétique *Iu(lio) Pussi p*<*e*>*uer*[*o*], dans laquelle le deuxième nom serait un datif latin de l'anthroponyme trace Πόσσης.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — L'inscription funéraire de „Muzait", mise par *Nene* pour son mari, l'exarque *Proclinus*.

Fig. 2. — La reconstitution de l'inscription funéraire de Cataloi, mise pour *Caesia Saturnina* par son père, *Caesius Saturninus*, et par son mari, *Eutyches*.

NOTĂ LA UN ARTICOL

DE

MIHAI BUCOVALĂ

Puţinele rînduri care urmează, izvorăsc dintr-o necesitate acută: ele au menirea să dea cititorului o explicaţie.

Mai precis este vorba de situaţia creată, printr-o trimitere la aparatul critic, în discuţia intitulată „O nouă reprezentare a dioscurilor la Tomis", pe care Andrei Aricescu, lector universitar la Facultatea de istorie — Institutul pedagogic de 3 ani Constanţa, o face în nr. 2 (tomul 22) pe anul 1971 al revistei de specialitate „Studii şi cercetări de istorie veche". Trimiterea nr. 4, care vrea să amintească faptul că respectivul basorelief, descoperit la Valea Seacă, a mai fost comunicat, sună astfel: „M. Bucovală, Repertoriu arheologic (Basorelieful de la Valea Seacă) în Tomis, anul 1, nr. 1, 1966, p. 18, *menţionează monumentul de care ne ocupăm, fără a-i desluşi semnificaţia însă*" (subl. ns.). De aici provine nedumerirea noastră — şi fără îndoială, a cititorului — căci afirmaţia, ambiguă, prin definiţie, şi incriminatorie, pe alocuri, poate să însemne foarte bine nu numai incapacitatea subsemnatului de a descifra importanţa majoră a unei descoperiri, prin surprinderea sensului său intim, ci chiar lipsa posibilităţii de a observa şi defini elementele sale exterioare, cele mai evidente şi — în mare măsură — chiar elementare. Altfel zis, din trimiterea cu pricina, putem înţelege că în nota publicată la „Tomis", M. Bucovală a văzut, pe basorelieful de la Valea Seacă, orice, în afară de dioscuri!

Afirmaţia este inexactă şi pentru a o dovedi, înainte de a reda textul integral apărut în revista de la Constanţa, care poate lămuri, credem, bine problema, ne permitem să inserăm concluziile discuţiei lui A. Aricescu, amintind în treacăt numai, că modul, cadrul şi posibilităţile de exprimare ale celor doi autori au fost fundamental deosebite, adică practic nelimitate, pentru A. Aricescu, a cărui elaborare e găzduită de o revistă de specialitate pe lungimea a 8 pagini, şi foarte reduse pentru cel de-al doilea autor, care face un simplu oficiu de informare, printr-o notă de — cel mult — jumătate de pagină într-un organ judeţean de presă cu caracter cultural, social şi politic ce se adresează prin specificul său marelui public.

SCIV, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 119—121

Lapidar vorbind deci, A. Aricescu conchide că pe basorelieful de la Valea Seacă, care „datează de la sfîrşitul secolului al II-lea sau din prima parte a celui următor, adică din vremea împăraţilor Severi”, apare un dioscur şi că pe fragmentul din dreapta astăzi dispărut, figura celălalt dioscur, între cei doi aflîndu-se desigur o ediculă cu reprezentarea unei alte divinităţi, asociate îndeobşte acestora (p. 341), cel mai probabil Demetra sau Cybela (p. 343):

În ceea ce ne priveşte, am prezentat basorelieful care formează obiectul interesului nostru expres în numărul de început al revistei „Tomis”, apărut în luna iulie a anului 1966, într-o rubrică de mică întindere, denumită „Repertoriu arheologic”, rubrică inaugurată dealtminteri cu acest prilej şi pe care am mai susţinut-o cîtăva vreme, prin înşiruirea lapidară a unora dintre cele mai caracteristice descoperiri ale muzeului. Dar pentru a pune punct acestei chestiuni, ne permitem să redăm textual, după cum am apucat să promitem deja, atît prezentarea făcută basoreliefului, cît şi cuvintele ce deschideau rubrica însăşi.

„Repertoriu arheologic.

„*Ne-am propus ca sub acest titlu să prezentăm marelui public, într-o formă succintă, cu caracter informativ*, (subl. ns.) cele mai recente descoperiri arheologice făcute de oamenii de specialitate ai Muzeului regional de arheologie Dobrogea. Principalele date necesare prezentării ştiinţifice a acestor monumente (locul de găsire, contextul istoric, dimensiunile şi starea de conservare etc.) vor constitui baza înscrierii în acest repertoriu, al cărui conţinut sperăm să *poată fi de folos atît oamenilor şi instituţiilor de specialitate, cît şi acelora ce vor să fie la curent cu activitatea arheologică în Dobrogea.*

Basorelieful de la Valea Seacă.

Valea Seacă, comună aşezată în imediata apropiere de Murfatlar, renumitul centru al vinurilor dulci, este legată de urmele liniei celor trei valuri de apărare, care legau în antichitate Tomisul (Constanţa) de Axiopolis (Cernavodă) deci Marea de Dunăre. Aici ca şi la Valul Traian, Poarta Albă, Murfatlar, Castelu, Mircea Vodă şi Cernavodă, unde se găsesc urme de castre, tabere militare şi aşezări civile romane şi romano-bizantine, descoperiri ocazionale au scos la lumină însemnate vestigii de epocă romană.

Printre numeroasele monumente aduse în ultimul timp de pe linia celor trei valuri de apărare, figurează un splendid basorelief de marmură descoperit de sătenii din Valea Seacă.

Este vorba de reprezentarea pe o placă fragmentară cu dimensiunile 37,6 × 35,2 × 8,4 cm, a unuia din cei doi dioscuri, zeităţile războinice, protectoare, în imaginaţia celor vechi, ale vînătorii şi muzicii, dansului şi poeziei şi mai ales ale marinarilor. Se ştie că, întruchipînd cuplul luminii alternative (ziua şi noaptea), uniţi în constelaţia Gemenii, ei sînt reprezentaţi întotdeauna împreună, fie în picioare, nuzi, avînd pe cap bonetă şi în spate hlamidă, ţinînd de căpăstru cîte un cal, fie călare pe aceştia, în galop, aşa cum foarte des apar pe monedele bătute la Tomis, de exemplu, în perioada elenistică (sec. II—I î.e.n.).

În basorelieful fragmentar ce face obiectul prezentării de față apare numai imaginea unuia din cei doi zei (probabil Castor) îngrijit dăltuită şi şlefuită de meşterul anonim, care dovedeşte un echilibru al proporţiilor şi un realism ce dau lucrării un bun nivel artistic.

Este foarte probabil că pe porţiunea astăzi dispărută a plăcii era reprezentat celălalt dioscur (Polux).

După caracteristicele sale generale şi ţinînd cont de faptul că răspîndirea acestui cult este direct proporţională cu expansiunea armatelor romane, putem data monumentul, cu unele rezerve, în secolele II—III e.n.".

UN *MARTYRIUM* DESCOPERIT LA NICULIȚEL (JUD. TULCEA)

DE

I. BARNEA

Descoperirea în anul 1971 a unei basilici cu martyrium în vatra satului Niculițel, jud. Tulcea [1], situat la aproape 10 km S de ruinele marii cetăți și port roman la Dunărea de Jos, *Noviodunum* (Isaccea), are o mare importanță pentru problema începuturilor creștinismului pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor, Dobrogea de azi. După inscripția găsită de noi în anul 1947 la Axiopolis (Hinog, Cernavoda), care confirmă existența în această localitate antică a martirilor creștini Chiril, Kyndeas și Tasios (Dasius) [2], recenta descoperire de la Niculițel vine, de asemenea, să confirme și să lămurească unele informații mai puțin precise sau chiar confuze ale martyrologiilor despre patru dintre martirii cunoscuți la Noviodunum. Ea dovedește încă o dată cît de neîntemeiate sînt anumite atitudini negative față de prezența martirilor creștini pe teritoriul Dobrogei antice și, în general, față de creditul pe care trebuie să-l acordăm informațiilor martyrologiilor [3].

Cei patru martiri creștini (μάρτυρες Χριστοῦ) *Zotikos*, *Attalos*, *Kamasis* și *Philippos* — menționați de inscripția în limba greacă de pe pereții martyrium-ului de la Niculițel, se întîlnesc în textul Martyrologiului Hieronymian în ziua de 4 iunie, la Noviodunum. Cu unele deosebiri de la un text la altul, ei apar în fiecare din manuscrisele acestui martyrologiu. Dintre acestea cele mai elocvente par variantele celor două manuscrise cunoscute sub numele de *Codex Bernensis 289* și *Codex Epternacensis* (*Paris. lat. 10837*). Astfel, în *Cod. Bern.* se face mențiunea :

PRID. NO. IUN. NIVIDUNO civitate Zotici, Attali, Eutici, Camasi, Quirini, Juliae, Saturnini, Galduni, Ninnitae, Furtunionis et aliorum

---

[1] Victor-Henrich Baumann, Pontica, 5, 1972, p. 547—564 ; idem, *Bazilica cu „martyricon"* (sic !) etc., BMI, 41, 1972, 2, p. 17—26.

[2] I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, Dacia, N. S., 1, 1957, p. 280.

[3] O astfel de atitudine negativă la R. Constantinescu, RÉSEE, 5, 1967, 1—2, p. 5—20, combătută de I. Barnea, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 417—420.

S C I V, tomul 24, nr. 1, București, 1973, p. 123—126

viginti quinque. Şi mai departe: *In Celicia sanctorum Expergenti, Chictae, Italii, Philippi, Eustici, Rustici, Juliae, Saturnini, Jeiaconi, Monnae, Furtuni, Criscentiae.* Iar mai jos: *VIII ID. IUN. Niveduno Amanti, Lucii, Alexandri, Andreae, Donati, Peregri. In Africa Itali, Zotici, Camasi, Philippi, Attali* etc. [4].

Acelaşi pasaj apare în *Cod. Eptern.* în felul următor:

Pridie non iun in ninive n(a)t(ale) dinoci zotici attali eutici camasi quirinae iuliae saturnae galduni ninnitae furtunionis et alior(um) XXV. Şi mai departe: *in cilicia expergenti cristae itali philippi eustici rustuli camas iuliae saturnini eiagoni momnae furtuni criscentiae.* Şi mai jos:

VIII idus iun in aff amanti luci alexandri andreae donati peregrinae. In aff itali zotici camari philippi attali etc. [5]

În ciuda repetărilor de nume şi a confuziilor datorate greşelilor de copişti, acum, după nebănuita descoperire de la Niculiţel, apare clar că cei patru martiri menţionaţi de *Martyrologium Hieronymianum* nu mai pot fi localizaţi nici în Africa [6], nici în vreo altă cetate purtînd acelaşi nume ca şi cea de la Dunărea de Jos [7] şi cu atît mai puţin la Ninive, în Asyria (*cod. Epternacensis*), ci la Noviodunum din Scythia Minor, oraş pe al cărui teritoriu se află satul de azi Niculiţel, situat ca într-o căldare între dealuri înalte, altă dată împădurite, la poalele cărora ţîşnesc bogate izvoare de apă. Ultimul dintre cei patru martiri, Philippos, nu mai trebuie confundat cu unul din primii şapte diaconi creştini [8], nici cu martirul omonim din Heracleea Traciei [9], cu atît mai mult cu cît el este singurul martir menţionat şi de *Martyrologium syriacum* în ziua de 4 iunie, la Noviodunum (Bobidounia) [10].

Cei patru martiri de la Noviodunum, împreună cu ceilalţi 25 tovarăşi ai lor, menţionaţi numai de *Martyrologium Hieronymianum*, au fost martirizaţi cel mai probabil în timpul persecuţiei din timpul lui Diocleţian din anii 303—304 sau al lui Liciniu din anii 319—320, de cînd datează majoritatea martirilor de la Dunărea de Jos [11]. Deşi ucişi poate chiar în cetate sau în apropiere de ea, corpurile lor au fost înmormîntate, potrivit obiceiului, *extra muros*, de data aceasta la mare distanţă, dincolo de cimitirul păgîn, care se întindea la cîţiva kilometri sud de cetatea Noviodunum, într-un loc mai retras şi poate împădurit, de pe panta de nord a dealului Roşu, de la NE de satul Niculiţel, către poalele lui, unde se pare că se afla o aşezare romană rurală. Cu prilejul sondajului arheologic efectuat în 1953 în zona de NE a satului, de o parte şi de alta a pîrîului Niculiţel (basilica

[4] *Martyrologium ex codice Bernensi 289* secundum apographum a Cl. V. Wilh. Arndt descriptum, ediderunt socii Bollandiani, Bruxelles, 1881, p. 29. Cf. Acta Sanctorum, Novembris, II, 1: *Martyrologium Hieronymianum*, ed. J. B. De Rossi-L. Duchesne, Bruxelles, 1894, p. 75.

[5] Acta Sanctorum, *loc. cit.* şi p. 76.

[6] *Ibidem*, II, 2: *Martyrologium Hieronymianum*, ed. H. Quentin, Bruxelles, 1931, p. 307.

[7] *Ibidem*, 21, Junii, I, Paris-Roma, 1867, p. 369; Ch. Auner, *Dobrogea, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, IV, 1, Paris, 1920, col. 1240.

[8] Acta Sanctorum, II, 2, *op. cit.*, p. 307.

[9] *Ibidem*, p. 302; H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, Analecta Bollandiana, 31, 1912, p. 273; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 119.

[10] F. Nau, Patrologia Orientalis, 10, 1915, 1, 17, 9. Acelaşi martirologiu menţionează la 25 mai, în acelaşi oraş (Bobidouna), pe martirul Flavian.

[11] Gh. Moisescu şi colab., *Istoria Bisericii Române*, I, Bucureşti, 1957, p. 48—49.

cu martyrium se află pe malul drept al aceluiaşi pîrîu), au fost descoperite fragmente ceramice geto-dacice şi romane din secolele II—IV, fragmente de cărămizi şi olane de acoperiş, un zid cu mortar, atribuit secolului IV şi o monedă de bronz din timpul împăratului Valentinian I (364—375) [12]. La mică distanţă spre V, aproape de centrul satului, a fost identificat unul din apeductele cetăţii Noviodunum (inedit).

Către sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul celui de al V-lea, după cum par să confirme crucea monogramatică, caracterele epigrafice ale inscripţiei şi mai ales moneda descoperită chiar sub pragul intrării în cripta-martyrium, în locul mormîntului martiric cu aproximativ un secol mai vechi, a cărui înfăţişare trebuie să fi fost mult mai modestă, a fost înălţată construcţia martyrium-ului descoperit în 1971, inclus în absida unei basilici clădite deasupra. Martyriumul de la Niculiţel se înscrie în categoria martyriilor de plan pătrat sau aproape pătrat, cu ziduri pline pe trei laturi şi încununate de cîte o mică cupolă hemisferică, sprijinită pe trompe de unghi sau pe pandantivi [13]. El este cea mai veche construcţie de plan pătrat (în formă de cub), acoperită de o cupolă, de pe teritoriul R.S. România şi, pe cît se pare, cel mai vechi martyrium de acest tip cunoscut pînă acum. De aici şi datoria de a lua toate măsurile necesare pentru o cît mai bună conservare a acestui foarte important monument arhitectonic.

UN *MARTYRIUM* DÉCOUVERT À NICULIŢEL (DÉP. DE TULCEA)

RÉSUMÉ

D'une grande portée pour l'étude des commencements du christianisme en Scythia Minor (l'ex-province danubienne devenue la Dobroudja de nos jours) s'annonce une découverte faite à Niculiţel, commune du département de Tulcea, en 1971. Il s'agit d'une basilique dotée d'un *martyrium*, mise au jour dans cette commune située à une dizaine de kilomètres environ au Sud des vestiges de l'importante forteresse et du grand port romains du Bas-Danube *Noviodunum* (l'actuelle Isaccea). Après l'inscription trouvée à Axiopolis en 1947, où il est question des martyrs Cyrille, Kyndeas et Tasios (Dasius), la récente découverte de Niculiţel vient confirmer et éclairer quelques données plutôt imprécises — voire confuses — des Martyrologes.

Les quatre martyrs chrétiens (μάρτυρες Χριστοῦ) Ζώτικος, Ἄτταλος, Καμάσις et Φίλιππος mentionnés par l'inscription de la parois droite du *martyrium* de Niculiţel, figurent dans les listes du Martyrologe Hiéronymien, à la date de 4 juin, à Noviodunum. Philippe, le dernier d'entre eux, est le seul également mentionné par le Martyrologe Syrien à la même date. Selon toutes les probabilités, ils auraient à eux quatre subi le martyre avec 25 compagnons pendant la grande persécution de Dioclétien des

[12] SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 182—184. Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 4, p. 666—667, atribuie carpilor fragmentele ceramice geto-dacice de la Niculiţel.

[13] A. Grabar, *Martyrium*, Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, 1, *Architecture*, Paris, 1946, p. 81—87.

années 303—304, mais il se peut aussi (avec de moindres chances de probabilité toutefois) que ce fut durant la persécution de Licinius, en 319—320.

Bien qu'ayant été tués à l'intérieur de la ville de Noviodunum ou dans ses proches environs, leurs dépouilles ont dû être enterrées *extra muros*, conformément à la tradition. Cet enterrement a pu avoir lieu à une distance relativement grande de la ville, dans quelque endroit isolé, peut-être même boisé, sur la rive droite du ruisseau Niculiţel. Plus tard, vers la fin du IVe siècle ou au commencement du Ve, ainsi que la croix monogrammatique surmontant l'inscription l'atteste, de même que les caractères épigraphiques, du reste, et la monnaie trouvée sous le seuil de l'entrée dans la crypte-*martyrium*, le modeste édifice initial aura été remplacé par un autre. C'est ce-dernier qui fait l'objet de la découverte de 1971 : le *martyrium* englobé dans l'abside de la basilique construite en même temps au-dessus.

La construction du *martyrium* de Niculiţel appartient à la catégorie des édifices de ce genre à plan carré ou à peu près carré, avec des murs pleins sur trois côtés et surmontés d'une coupole hémisphérique. Elle est la plus ancienne construction à plan carré (de forme cubique) et surmontée d'une coupole mise au jour en territoire roumain et, à ce qu'il semble, le plus ancien *martyrium* de ce type connu jusqu'à présent.

UN CIOPLITOR ATRIBUIT PALEOLITICULUI INFERIOR DESCOPERIT ÎN JUD. SIBIU

DE

IULIU PAUL

Apariţia pe teritoriul comunei Racoviţa a unui cioplitor de silex reprezintă deocamdată prima descoperire din Transilvania a unui asemenea tip de unealtă caracteristică, prin tipologia sa, paleoliticului inferior.

Prin descoperirea de la Racoviţa putem afirma că aria culturii cioplitoarelor unifaciale şi bifaciale poate fi extinsă acum şi asupra sudului Transilvaniei.

Prin defileul Oltului descoperirea de la Racoviţa este legată direct de numeroasele descoperiri similare de pe cursul mijlociu şi inferior al Oltului precum şi de cele din zona de nord-vest a Munteniei cuprinsă între Argeş şi Olt [1].

Unealta de silex[2] pe care ne propunem s-o prezentăm a fost găsită întîmplător în primăvara anului 1972, în punctul denumit „Grădina lui Cărţoaia", în taluzul drumului care secţiona panta unui promontoriu, la baza căruia cele două pîraie Valea Lupului şi Valea Bisericii se unesc pentru a se vărsa mai apoi în Olt (fig. 1).

Este vorba de un cioplitor unifacial („chopper") de dimensiunile : 8,9 × 8,7 × 3,5 cm, cu tăişul localizat pe una din laturile lungi ale galetului ovalar. Pe una din feţe se disting negativele a cel puţin trei desprinderi dintre care una foarte largă, ce afectează mai mult de jumătate din suprafaţa naturală a galetului. Pe faţa opusă, în porţiunea dinspre tăiş, se observă cîteva mărunte desprinderi. Tăişul este larg convex, uşor sinuos şi prezintă unele ştirbituri de folosire (fig. 2).

Piesa este lucrată din silex de culoare maroniu-vineţie avînd o patină puternică maroniu-roşcată şi lustru relativ accentuat.

Ţinînd seama de forma şi tehnica de cioplire precum şi de calitatea şi patina silexului putem spune că cioplitorul unifacial de la Racoviţa prezintă asemănări ce merg pînă la identitate cu cele descoperite în depunerile remaniate din zona de la sud de Carpaţi, mai exact cu cele găsite pe văile Dîrjovului, Dîmbovnicului, Mozacului şi Argeşului.

---

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi I. N. Moroşan, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 9—33 Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 11—14; I. Nania, SCIV, 22, 1971, 2, p. 291—293; idem, SCIV, 23, 1972, 2, p. 235—244; Paul I. Dicu, SCIV, 23, 1972, 2, p. 223—234; Marin Nica, RevMuz, 7, 1970, 5, p. 430—433.

[2] Piesa se află în colecţia Muzeului Brukenthal — Sibiu sub numărul de inventar A. 8679.

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 127—129

Fig. 1. — Racovița — jud. Sibiu. Locul descoperirii.

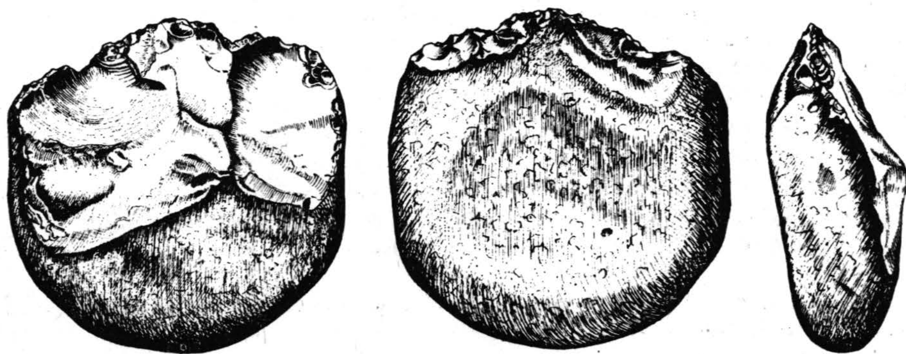

Fig. 2. — Cioplitor de silex („chopper'') descoperit la Racovița.

UN «CHOPPER» ATTRIBUÉ AU PALÉOLITHIQUE INFÉRIEUR DÉCOUVERT DANS LE DÉPARTEMENT DE SIBIU

RÉSUMÉ

Une découverte fortuite a mis au jour récemment sur le sol de la commune de Racovița (dépt de Sibiu) un instrument de silex unifacial de type „chopper''. Cette pièce, découverte

dans le talus d'une route qui sectionne la pente d'un promontoire, est susceptibile, en raison de sa forme et de la technique d'exécution, d'être attribuée au paléolithique inférieur.

Du fait d'une telle découverte on est amené à affirmer que l'aire couverte par cette sorte d'instruments (l'aire des galets aménagés) devait englober aussi le Sud de la Transylvanie.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — Racoviţa (dépt de Sibiu). Le lieu de la découverte.
Fig. 2 — Le „chopper" de silex trouvé à Racoviţa.

O MONEDĂ INEDITĂ EMISĂ DE ORAŞUL HISTRIA ÎN TIMPUL LUI CARACALLA

DE

MARIA CHIŢESCU ŞI VICTOR BOBI

Moneda pe care o prezentăm a fost găsită în primăvara anului 1970 în satul Sihlea, jud. Vrancea de către învăţătorul Octavian Ionescu în grădina sa de zarzavat. Este vorba de o monedă de bronz emisă de monetăria oraşului Histria în vremea lui Caracalla[1].

Av. AVT KM AVP CEVH/POC ANTΩNIN/NOC. Capul împăratului Caracalla laureat, cu barbă, spre dreapta. În jur, cerc perlat.

Rv. IC/TPIH/NΩN. În exergă ∈. Fortuna, în picioare, spre stînga, are cornul abundenţei în mîna stîngă, cîrma în dreapta. În spatele ei, micul vultur de mare pe delfin spre stînga. Totul în cerc perlat (Fig. 1).

AE ↓ 15,31 g; 30 mm.

Moneda este necunoscută la B. Pick pentru oraşul Histria, dar ca tip apare, la Histria, în timpul lui Septimiu Sever (B. Pick, I, 1, p. 173, nr. 497). Tot din timpul lui Caracalla întîlnim un exemplar asemănător la Tomis, dar evident în locul vulturului pe delfin, se află Pontos (B. Pick, K. Regling, I, 2, p. 749, nr. 2897).

Ni s-a părut utilă prezentarea acestei monede întrucît o socotim importantă prin faptul că este un exemplar încă necunoscut în cataloagele de specialitate şi, totodată, fiind exemplar din bronz găsit într-o zonă relativ îndepărtată de centrul emitent şi anume în sudul Moldovei, putem socoti că moneda ar putea reflecta, aşa cum a arătat L. Robert[2] şi circulaţia oamenilor. Dealtfel, Moldova[3] este un teritoriu unde monedele de argint ale oraşului Histria au circulat încă din secolul al V-lea î.e.n.

---

[1] Moneda se află în colecţia numismatică a Muzeului de istorie şi etnografie Focşani.

[2] L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*, Hautes Études Numismatiques, 1, Paris, 1966; A se vedea şi Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 21, 1971, 1, p. 140–141.

[3] Bucur Mitrea, *Sur les monnaies des cités pontiques découvertes sur le territoire des populations locales*, StCl, 3, 1961, p. 83–88.

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 131–132

UNE MONAIE INÉDITE, ÉMISSION DE LA VILLE D'HISTRIA AU TEMPS DE CARACALLA

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent une monnaie en bronze, inédite, de la ville d'Histria du temps de Caracalla, découverte en Moldavie méridionale.

Fig. 1. — Monnaie en bronze de la ville d'Histria au temps de Caracalla.

Fig. 1. — Moneđă emisă de orașul Histria cu numele lui Caracalla.

DESCOPERIRI DE MONEDE ANTICE ŞI BIZANTINE ÎN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

XVI

DE

BUCUR MITREA

Ca de obicei, prezint în cele ce urmează descoperirile monetare apărute în cursul anului 1972, la care am adăugat şi ştiri privind descoperiri mai vechi, dar care mi-au parvenit abia în cursul acestui an. Referitor la unele tezaure monetare aflate în cursul acestui an nu am avut vreme să primesc informaţiile necesare. De aceea ele urmează să fie menţionate în cronicile următoare, cînd voi avea datele de care am nevoie.

Pe colegii de la institutele şi muzeele centrale şi provinciale care au colaborat la repertorizarea descoperirilor monetare îi rog să primească viile mele mulţumiri.

Şi în acest an descoperirile de monede greceşti au o pondere destul de importantă : ele au apărut în nu mai puţin de 18 puncte diferite, fie sub formă de tezaure, fie ca descoperiri izolate.

Privite cronologic aceste monede aduc uneori elemente noi în cunoştinţele noastre, dar de cele mai multe ori întăresc cu noi exemple anumite legături comerciale pe care ele însile le-au pus în lumină.

Astfel drahma histriană de la Tăvădăreşti jud. Bacău (nr. 17), la care se adaugă o alta (nr. 8), menţionată deja, măreşte numărul de puncte care documentează pentru secolul al IV-lea î.e.n. legături de schimb ale geto-dacilor din Moldova cu colonia mileziană de pe malul lacului Sinoe.

Pentru secolul al III-lea î.e.n. o importanţă cu totul deosebită prezintă descoperirea monedei callatiene de bronz în cetatea geto-dacică de la Poiana, jud. Galaţi (nr. 14). Prezenţa ei acolo schiţează, poate mai mult, conturează, atît cît o pot face monedele, două aspecte de ordin major privind coloniile greceşti de pe ţărmul românesc al Mării Negre : decăderea Histriei şi apariţia dorienilor din Callatis, care îi iau locul.

Pînă acum am semnalat în comentariile mele prezenţa monedei callatiene întîlnită de-a lungul Dunării pînă aproape de Călăraşi. Aceasta indică o pătrundere a callatienilor în susul fluviului, exact pe drumul străbătut cu un secol înainte de către navigatorii histrieni. Descoperirea de la Poiana face un pas mai departe. Ea ni-i arată pe dorienii din Callatis pătrunzînd în interiorul geto-dacic pe unele drumuri interiorare, deschise de unele cursuri de apă cum este

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 133—152

Legenda

DESCOPERIRI IZOLATE / TEZAURE

- Monede grecești
- Monede geto-dacice
- Monede romane republicane
- Monede romane imperiale
- Monede bizantine

Fig. 1. — Harta cu descoperiri monetare.

acela al Siretului. Moneda pomenită constituie pentru moment un firav indiciu, dar nu mai puţin elocvent pentru înţelegerea unor fenomene istorice de ordin major. O monedă de bronz a cetăţii Alopeconnesos din Chersonesul tracic (nr. 18), din secolul al IV î.e.n., ne lasă să întrevedem posibilitatea că ar fi fost adusă în cetatea getică de la Zimnicea în a doua jumătate a aceluiaşi secol.

Drahmele celor două cetăţi greceşti de pe coastele ilirice ale Mării Adriatice : Dyrrhachium şi Apollonia apar de data aceasta sub formă de descoperiri izolate la Celei (nr. 5) şi Orlea (nr. 10 şi 11). Două drahme din Dyrrhachium, originale sau imitaţii (se va putea preciza abia după examinarea originalelor), au fost aflate pentru prima oară, după cunoştinţele mele, în cadrul unui tezaur de monede dacice. Prezenţa lor ne poate ajuta să introducem noi elemente de cronologie absolută pentru monedele geto-dacice.

Tot prin intermediul acestor cetăţi este de explicat şi prezenţa monedei din Bruttium, descoperită la Pleşoiu, jud. Olt (nr. 13). Altele, venind din aceeaşi regiune, au fost explicate încă de Vasile Pârvan în acest sens [1].

Numeroase apar tetradrahmele cetăţii Thasos, mai mult sau mai puţin stilizate, uneori asociate în tezaure cu cele ale Primei Macedonii şi chiar cu drahme din Dyrrhachium. Trei asemenea tezaure au fost aflate la geto-dacii de la sud şi unul la cei de la est de Carpaţi. În prima grupă intră tezaurul de la Bucureşti [2] (nr. 4), care cuprinde, pe lîngă tetradrahmele thasiene, una din Maroneia, precum şi 5 drahme din Dyrrhachium. Prezenţa ultimelor două categorii de monede nu surprinde. Au mai fost aflate şi în alte tezaure [3]. Dar îmbinarea lor poate fi folosită pentru adîncirea şi precizarea cronologiei celor trei tipuri de monede. Tezaurul de la Belciugatele (nr. 1) este unitar, prezintă numai tetradrahme thasiene, pe cînd în cel de la Poiana, jud. Teleorman (nr. 15), domină cele ale Primei Macedonii, iar cele thasiene sînt într-un număr mai redus. La est de Carpaţi au apărut tetradrahmele thasiene în tezaurul de la Clipiceşti (nr. 6), alături de obiecte de podoabă geto-dacice. Este evident că fac parte din averea unui localnic. Aceleaşi tetradrahme au mai apărut la sud de Carpaţi în mod izolat la Gîrla Mare, jud. Mehedinţi (nr. 9) şi la Şirna, jud. Prahova (nr. 16). Pentru regiunile de la nord de Carpaţi putem menţiona descoperirea de la Bocşa, jud. Caraş Severin (nr. 2).

Nu putem să nu subliniem faptul că numeroasele descoperiri de monede greceşti şi romane republicane aflate la sud de Carpaţi denotă o intensă activitate economică desfăşurată de triburile geto-dacice din această regiune. Încercările recente de a folosi datele „cantitative" ale monedelor „străine" [4] descoperite în Transilvania pentru a întări o anumită teză, nu rezistă unui examen critic. Este destul să amintim că acolo descoperirile monetare au fost notate încă

[1] Vasile Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 614.

[2] Un alt tezaur s-a descoperit la Bucureşti, în cartierul Vitan. După informaţiile provizorii de care dispun, pare a fi vorba de tetradrahme de tip thasian. Amănunte voi putea da după încheierea cercetărilor care sînt în curs de desfăşurare. Cf. şi ziarul „România Liberă", XXX, nr. 8672 din 10 sept. 1972.

[3] Sînt menţionate de mine, ED, 10, 1945, p. 66 şi urm., iar mai recent de Iudita Winkler, SCŞCluj, 6, 1955, p. 98, nr. 10 ; p. 102, nr. 41 ; p. 104, nr. 59.

[4] I. Glodariu, ActaMN, 8, 1971, p. 71 şi urm. mai ales p. 88, unde citim „Cealaltă zonă de concentrare a tetradrahmelor Macedoniei Prima şi a celor thasiene este Transilvania, unde, cum s-a arătat, cantitativ, descoperirile sînt mai numeroase decît în zona munteană, de unde rezultă — şi subliniem în mod expres aceasta — că ponderea zonei intracarpatice în economia generală a ţinuturilor dacice este mai mare decît s-a crezut şi că viaţa economică-comercială de aici a cunoscut o dezvoltare remarcabilă încă din această vreme". Aceleaşi calcule şi aceeaşi interpretare pentru drahmele din Dyrrhachium şi Apollonia (ibidem p. 88—89). Pentru denarii Romei republicane, aceeaşi poziţie (p. 89). Interpretări pe aceeaşi linie pentru tetradrahmele Macedoniei Prima şi cele ale cetăţii Thasos, la E. Chirilă şi G. Mihăescu, *Tezaurul monetar de la Căprioru ...*, Tîrgovişte, 1969, p. 36, Cf. şi observaţiile lui Gh. Poenaru Bordea, SCN 5, 1971, p. 432.

din prima jumătate a secolului trecut, ceea ce a făcut să beneficiem de date mai circumstanțiate, pe cînd la sud de Carpați au fost notate mai tîrziu și numai în mod întîmplător.

O cercetare mai insistentă privind moneda grecească și romană republicană descoperită la sud de Carpați, fără intenția de a epuiza subiectul, a arătat în 1958 [5] că, în linii mari, situația este aceeași la sud ca și la nord de Carpați. Frecvența descoperirilor monetare făcute în ultimii 30 de ani, cînd ele au fost cercetate și notate pe întreg teritoriul țării, ne confirmă această realitate [6]. Pentru a interpreta în mod just datele „cantitative" la care țin așa de mult unii cercetători, eu propun ca aceste descoperiri să fie examinate în paralel în ordinea cronologică a descoperirilor . Atunci se va vedea, cred eu, că avem o lipsă în notarea descoperirilor la sud de Carpați și nu poate fi vorba de un număr mai mic al lor. Se poate ridica întrebarea dar dacă au fost asemenea descoperiri, ce s-a întîmplat cu monedele? Obiecție pe cît se poate de justă și îndreptățită, pe atît de normală. Și răspunsul nu se lasă așteptat : aceste descoperiri au intrat în posesiunea unor colecționari, din care o bună parte au ajuns apoi în cabinetele numismatice ale Bibliotecii Academiei ,la Muzeul național de antichități sau în altă parte. În orice caz atunci cînd se fac calcule „cantitative" acest ultim material nu poate fi neglijat fără a prejudicia și vicia fondul problemei. În asemenea calcule trebuie introdusă și moneda locală de la sud și nord de Carpați, la care trebuie avute în vedere, pe lîngă cantitate, și alte elemente : titlul argintului, finețea executării tehnice, aria de răspîndire și multe altele.

Observațiile de mai sus, simple note marginale, fără a intra în fondul problemei, arată că argumentul monetar cantitativ nu susține o asemenea teză.

Monedele geto-dacice sînt menționate în trei tezaure și trei descoperiri izolate. Două din tezaure, cel de la Bîrzeiul de Gilort, jud. Gorj (nr. 21), și cel de la Răcoasa, jud. Vrancea (nr. 22), au mai fost semnalate, dar acum se dau informații suplimentare. Nou este cel de la Turulung, jud. Satu Mare (nr. 24), dar referitor la care nu posedăm încă informații circumstanțiate. Alte trei descoperiri izolate vin să completeze cunoștințele noastre în materie de numismatică getodacă : Alexandria, jud. Teleorman (nr. 19), Bunești, jud. Vaslui (nr. 20), fig. 2, și Rogoaza, jud. Bacău (nr. 23).

Descoperirile de monede romane republicane apar în 18 puncte diferite. Dintre acestea 12 — marea majoritate — au apărut sub formă de tezaure, iar restul ca descoperiri izolate.

Din grupa tezaurelor, două sînt descoperiri mai vechi, cel de la Bîrsa, jud. Arad (nr. 26), și cel de la Conțești, jud. Bacău (nr. 30), asupra lor se dau informații suplimentare, completive.

Nu mi se pare lipsit de semnificație felul cum sînt grupate din punct de vedere geografic descoperirile pe care le prezint :

La nord de Carpați : o singură descoperire și aceea mai veche, chiar foarte veche : Bîrsa, jud. Arad, 1876. La sud de Carpați sînt menționate o serie de tezaure care impresionează prin numărul lor. Le amintim în ordinea de la vest spre est. Cel de la Tunși, jud. Gorj (nr. 41), cel de la Segarcea, jud. Dolj (nr. 40), cel de la Brînceni (nr. 27) și Orbeasca de Sus (nr. 36 bis), ambele din jud. Teleorman, și cel de la Cîmpuri, jud. Buzău. La est de Carpați, aceleași tezaure cu denari romani republicani apar în numeroase puncte. Așa menționăm Mera Arva (nr. 35), Odobești (nr. 36) și Fitionești (nr. 32), toate trei în jud. Vrancea. Alte două asemenea descoperiri sînt semnalate la Pîncești (nr. 37) și Răcătău (nr. 39), ambele în jud. Bacău. Sub formă de descoperiri izolate, aceleași monede au fost aflate pe teritoriul Munteniei (nr. 31), Dobrogei (nr. 29 și 34) și Moldovei (nr. 25, 33 și 38).

Problemele cu numeroasele lor implicații de natură economică, politică, socială, pe care la ridică prezența, într-o impresionantă masă, a denarilor Romei republicane în Dacia au mai

[5] B. Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 123—237.
[6] Aceasta reiese din descoperirile menționate în cronicile mele începînd din 1957 și publicate simultan în SCIV și Dacia, N. S., începînd cu volumele pe anii 1958.

fost menţionate de mine în diferite ocazii [7]. Reţinem doar că numărul descoperirilor creşte şi că ele se află şi în cetăţui geto-dace ca şi în aşezări, că apar şi în tezaure, dar şi în descoperiri izolate, care indică folosirea lor curentă în schimbul economic.

Moneda romană imperială este pomenită în prezenta cronică în 45 de descoperiri, tezaure şi aflări izolate. Pentru a pune într-o primă valoare materialul ce-l prezint, am socotit util să fac unele grupări, care să ne îngăduie să găsim drumul spre unele concluzii istorice sau cel puţin să-l pregătească, să-l schiţeze. Un prim pas în această direcţie constă în felul cum se pune problema.

Documentele monetare romane imperiale descoperite pe teritoriul României trebuie interpretate ţinîndu-se seama de condiţiile social-politice în care se aflau la datele respective diferite regiuni care formează azi ţara noastră. Astfel pentru secolul I e.n. Dacia este independentă, pe cînd Dobrogea făcea parte din provincia Moesia Inferior. Fapt de care trebuie să ţinem seamă. Apoi după cucerire, trebuie pe de o parte să avem în vedere descoperirile din cadrul provinciei Dacia, iar pe de altă parte pe cele de la triburile geto-dacice libere, rămase în afara provinciei, pe teritoriul Transilvaniei, Munteniei şi Moldovei. După Aurelian, pentru Dacia începe o altă etapă, pe cînd Dobrogea continuă să rămînă provincie în cadrul imperiului roman pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea.

Ţinînd seama de realităţile istorice schiţate mai sus să vedem cum se grupează materialul monetar de care dispunem. Prima problemă care se pune este aceea de a şti cum trebuie apreciate monedele romane imperiale emise în secolul I (aur, argint, bronz) şi descoperite pe teritoriul viitoarei provincii : dacă le considerăm venite în cursul secolului I, şi atunci din ce metale, sau au venit mai tîrziu, după cucerire. Răspunsul nu este uşor de dat şi nici nu trebuie grăbit. Deocamdată să reamintim unele fapte pe care le prezint mai jos : la Dulău, jud. Timiş (nr. 57) este semnalat un aureus de la Otho, iar la Rîşnov, jud. Braşov (nr. 80), un altul de la Galba, ultimul aflat în castrul roman din localitate. Pe de altă parte, în tezaurele monetare din secolul al II-lea se găsesc numeroşi denari de la împăraţi din secolul I e.n. Aceşti denari mai apar şi în mod izolat în diferite puncte ale ţării. Pentru acelaşi secol I mai sînt de luat în seamă şi unele monede de bronz emise de împăraţii romani din vremea ce ne preocupă. Evident problema este mai vastă şi cere o discuţie aprofundată, pe regiuni şi metale, şi eu nu am de gînd să întîrzii acum şi aici. Totuşi ţin să amintesc cîteva situaţii clare, care ne ajută să întrevedem felul cum trebuie pusă problema şi direcţia în care este de căutat rezolvarea ei. În săpăturile întreprinse de D. Berciu în cetatea dacică de la Ocniţa, jud. Vîlcea [8], în anul 1971 a fost aflat, printre alte monede, un denar de la Titus. În cursul săpăturilor din 1972 şi neînregistraţi în prezenta cronică, au mai fost aflaţi doi denari : unul emis de magistratul Man. Acilius, pe la anul 55 î.e.n. şi un altul de la Marc Antoniu, de tipul cu legiunile. Lor li se mai adaugă trei monede romane imperiale de bronz din secolul I e.n. Una din ele a fost emisă de Claudius I, iar celelalte două rămîn să fie precizate. Dat fiind faptul că mediul arheologic în care au fost descoperite la Ocniţa monedele romane din secolul I, atît cele din argint, cît şi cele de bronz, este acela al etapei independente, deci înainte de cucerire, înseamnă că în secolul I e.n. au circulat în Dacia atît denarul roman de argint, cît şi moneda de bronz. Datele oferite de săpătură sînt hotărîtoare.

Dintre tezaurele monetare descoperite în cadrul provinciei Dacia ne reţine atenţia cel de la Gruia, jud. Mehedinţi (nr. 60), cu cei peste 1 500 denari neprecizaţi încă, precum şi cel din împrejurimile Craiovei (nr. 53) în curs de cercetare.

[7] B. Mitrea, *Moneda romană republicană şi unitatea lumii geto-dace*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, sub redacţia lui D. Berciu, Bucureşti, 1968, p. 53—64. Cf. idem. *Unitatea geto-dacă, reflectată în monetăria dacă*, AUB, Istorie, 18, 1969, p. 11—17.

[8] D. Berciu, *Buridava dacică la Ocniţa?* Magazin istoric, 6, 1967, sept.

Pentru primele trei secole ale e.n. aceleași descoperiri apar în mare număr la geto-dacii liberi de la sud de Carpați[9]. Amintesc mai întîi două tezaure : unul la Lucieni, jud. Dîmbovița (nr. 64), și altul la Homești, jud. Buzău (nr. 62). La acestea se adaugă unele descoperiri izolate de monede romane aflate la București (48), Costești, jud. Argeș (nr. 52), precum și o bună parte din cele intrate în colecția prof. Dimitrie Ionescu, din Buzău (nr. 49).

La geto-dacii din Moldova denarii romani din secolele I-III circulă în mod curent. Apare un tezaur nou, cel de la Măgirești, jud. Bacău (nr. 65) și se dau informații suplimentare în legătură cu cel de la Rediu, jud. Neamț (nr. 79). Sub formă de aflări izolate aceiași denari apar în șapte localități diferite : Ciorani, jud. Vrancea (nr. 51) ; Aldești (nr. 42), Pîncești (nr. 76), Roșiori (nr. 81) și Sascut (nr. 82), toate în jud. Bacău, precum și Moldoveni, jud. Neamț (nr. 69).

Pentru secolul al IV-lea, în cadrul Dobrogei care făcea parte din imperiu, semnalăm tezaurul de la Medgidia (nr. 67) cu o compoziție destul de curioasă. Pentru aceeași vreme, monedele secolului al IV-lea apar destul de insistent mai ales sub formă de descoperiri izolate în toate părțile României. Pentru regiunile de la nord de Carpați semnalăm tezaurul de la Gornea, jud. Caraș Severin (nr. 58), cuprinzînd monede de bronz. Descoperirea de la Bistrița, jud. Bistrița Năsăud (nr. 46), rămîne neclară în unele privințe, dar poate fi folosită ca documentînd activitatea economică din secolul al IV-lea. În mod izolat au mai apărut aceleași monede la Arad, jud. Arad (nr. 43), la Pojejena, jud. Caraș Severin (nr. 77). De o importanță excepțională este descoperirea de monede romane din secolul al II-lea și pînă în al IV-lea în așezarea civilă de lîngă castrul roman de la Jupa (nr. 63). Ele dovedesc continuitatea vieții în forme romane și după Aurelian.

La sud de Carpați, secolul al IV-lea este reprezentat prin tezaurul de siliquae de la Drănic, jud. Dolj (nr. 56), precum și prin aflările izolate de la Padea, jud. Dolj (nr. 73), și Sărata Monteoru, jud. Buzău (nr. 83). Pentru regiunile de la est de Carpați aceeași vreme este ilustrată prin siliqua de la Muntenii de Jos, jud. Vaslui.

Deocamdată mă limitez să notez existența pe întreg teritoriul nostru a monedei romane emisă în secolul al IV-lea. Rețin faptul că majoritatea este de bronz, dar nu lipsește din descoperiri izolate nici siliqua de argint. Într-o viitoare interpretare a lor se va ține seama de situația politică și etnografică a acestor regiuni, în care populația locală daco-romană are un anumit rol economic.

Moneda bizantină este prezentă în zece descoperiri. Privită regional și cronologic ea se prezintă în felul următor. La Pojejena, jud. Caraș Severin (nr. 94), apare un bronz de la Iustin I. La sud de Carpați, pentru secolul al VI-lea, semnalez prezența unui follis de la Iustinian I descoperit la Dobrun, jud. Olt (nr. 91), precum și a unui bronz de la Iustin I aflat la București (nr. 89). Pentru secolul al X-lea notez prezența unei nomisme de la Ioan Tzimiskes, provenind din Oltenia (nr. 93), a unui tezaur de monede de bronz de la Ioan al II-lea Comnenul, descoperit la Bucov, jud. Prahova (nr. 87), precum și a unor hiperperi de la Ioan Vatatzes provenind probabil de la Celei, jud. Olt (nr. 90) și București (nr. 88).

Și pe teritoriul Moldovei au fost descoperite monede bizantine. În primul rînd se cuvine reamintit tezaurul de la Horgești, jud. Bacău (nr. 92) care acum este publicat în întregime. Sub formă de descoperiri izolate cîteva monede din secolul al VI-lea au fost aflate în orașul Bacău (nr. 86), iar o hexagramă de la Constantin al IV-lea (secolul al VII-lea) a fost semnalată la Scurtu, jud. Bacău (nr. 95).

Din cele prezentate mai sus reiese importanța ce o au descoperirile monetare pentru istoria noastră veche.

[9] Pentru circulația monedei romane imperiale la dacii liberi din nord-vestul țării, a se vedea Gh. Lazin, *Circulația monetară în nord-vestul României*, (extras), Satu Mare, 1969, p. 111—120.

I. MONEDE GRECEŞTI . . . . . . (1–18)

1. *Belciugatele,* jud. Ilfov. Dintr-un tezaur de monede antice descoperit în 1964, au fost recuperate 25 tetradrahme thasiene din secolele II-I î.e.n. Pe rv. exemplarele poartă diferite sigle M, M barat sau altele. Se păstrează la Muzeul de istorie a Republicii Socialiste România.
Constanţa Ştirbu şi Carmen Petolescu, SCN, 6, 1973 (în manuscris).

2. *Bocşa,* jud. Caraş Severin. Este semnalată descoperirea unei tetradrahme thasiene cu urme de stilizare.
Nicolae Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140 şi fig. 1.

3. *Bucureşti,* Lacul Tei. O monedă de bronz, emisă de oraşul Cyzicus, avînd pe av. capul miticului întemeietor şi legenda KYZIKOC, iar pe rv. două făclii cu şerpi încolăciţi şi un altar aprins, a fost găsită în 1948 lîngă Lacul Tei. D. V. Rosetti a dăruit-o MNA, inv. 310. Este de tipul Head [2], 527.
Informaţie : Bucur Mitrea. Institutul de arheologie, Bucureşti.

4. *Bucureşti.* În cartierul Militari a fost aflat în octombrie 1971, cu prilejul unor lucrări, un tezaur monetar. Din această descoperire au fost recuperate 88 tetradrahme thasiene, una a cetăţii Maroneia şi 5 drahme emise de oraşul Dyrrhachium.

Se păstrează la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.
Maria Cojocărescu SCN, 6, 1973 (în manuscris).

5. *Celeiu,* jud. Olt. O drahmă din Apollonia (Illyria) cu magistraţii Σιμίας—Αὐτοβούλου a fost descoperită în localitate prin 1940 şi ajunge în colecţia Gh. Georgescu-Corabia.
Pr. I. Ionescu, Mitropolia Olteniei, 23, 7–8, 1971, p. 572 şi pl. I/2.

6. *Clipiceşti,* com. Ţifeşti, jud. Vrancea. Prin 1966, în condiţii ce rămîn să fie precizate ulterior, s-a aflat un tezaur de monede şi obiecte de podoabă antice. Din acest tezaur au fost recuperate, în 1971, 12 tetradrahme thasiene, emisiuni tîrzii, cu sigla M, M barat, ΚΡ şi X, iar dintre obiectele de podoabă, o fibulă fragmentară şi un fragment de torques. Se păstrează la Institutul pedagogic din Bacău.
Informaţie : Ioan Mitrea, Inst. pedagogic, Bacău, şi V. Mihăilescu-Bîrliba, Piatra Neamţ.

7. *Constanţa,* jud. Constanţa. O monedă de bronz emisă de Cyzicus în sec. II î.e.n. s-a descoperit în punctul Tataia. Este de tip BMC, Mysia, p. 39, nr. 150–152.
Oct. Iliescu, Creşterea colecţiilor. Caiet selectiv, 23–24, 1968, [1971], p. 11–12.

8. *Găiceana,* jud. Bacău. Sînt semnalate cu amănunte tehnice şi ilustrate monedele menţionate de mine în SCIV, 22, 1971, 1, p. 119–120, nr. 7. Drahma histriană are capul din dr. inversat, iar pe rv. vulturul pe delfin spre st. Sub el, sigla, [illegible] iar în cîmp dr. Δ. Este de tipul Pick, 432. Denarul roman republican a fost emis de magistratul monetar P. Baebius Tampilus şi este de tipul Grueber, Roma, 935, anii 150–125. Sydenham, 489, anul 120. Cel imperial pare să fi fost bătut sub Vespasian.
Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 287–8, şi pl. I/5–7.

9. *Gîrla Mare,* jud. Mehedinţi. În sat s-au aflat, la date şi în puncte ce rămîn a fi stabilite, două monede antice. Una este o tetradrahmă thasiană din secolul al II-lea î.e.n., iar cealaltă un denar de la Severus Alexander de tip Cohen [2], 365. Ultimul este, foarte probabil, de pus în legătură cu tezaurul imperial roman descoperit în localitate şi menţionat în SCIV, 18, 1968, 1, p. 178, nr. 60.
Informaţia : profesor Nicolae Panait, Şcoala generală, Gîrla Mare.

10. *Orlea*, jud. Olt. O drahmă din Dyrrhachium cu magistraţii Ξένων — Φιλώτα este semnalată ca descoperită în 1940 pe malul bălţii din localitate. Ajunge în colecţia Gh. Georgescu-Corabia.
Pr. I. Ionescu, *loc. cit.*, p. 572 şi pl. 1/1.

11. *Orlea* jud. Olt. O monedă antică de bronz a fost descoperită pe malul de nord al grindului Răcarul Mare în 1968, în cursul săpăturilor arheologice conduse de Eugen Comşa şi Const. Iliescu. După sumara descriere : « taur cu capul întors » şi rv. « patrat cu liniuţe şi legendă », ne putem gîndi la o drahmă de tip Dyrrhachium. Se păstrează în colecţiile Muzeului comunal Orlea.
Informaţie : Eugen Comşa şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

12. *Ostrovul Şimian*, jud. Mehedinţi. Tezaurul de monede geto-dacice descoperit în acest punct şi menţionat în SCIV, 23, 1, 1972, p. 137, nr. 20 ; şi în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 364, nr. 20, conţine şi două drahme din Dyrrhachium, probabil imitaţii sau contrafaceri. Pe una se vede clar numele magistratului Σιλανός, iar pe cealaltă, al magistratului Ἀλκαῖος.
Informaţie : Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

13. *Pleşoiu*, jud. Olt. O monedă de argint, emisă de oraşul Bruttium în secolul III î.e.n. a fost găsită de învăţătorul Gh. C. Moraru în anul 1908, la arat, în punctul denumit „La Poartă". Moneda a fost dăruită Cabinetului numismatic al Bibl. Acad.
Oct. Iliescu, *op. cit.*, p. 7.

14. *Poiana*, com. Nicoreşti, jud. Galaţi. O monedă de bronz, emisă de cetatea Callatis în etapa autonomă, a fost găsită pe cetăţuia de la Poiana şi a fost dăruită Muzeului de istorie din Bacău de învăţătorul Trandafir Gh. din satul Ciorani com. Pufeşti. Pe av. este capul lui Apollo cu cunună de lauri spre dr. O contramarcă rotundă, stea cu şase raze, acoperă obrazul zeului. Pe rv. trepied şi legenda ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΩΝ şi ΑΠΟΛΛ, 12,30 g ; 25 mm. Este de tip Pick, 227.
Viorel Căpitanu, *loc. cit.*, p. 293, şi pl. 3/66.

15. *Poiana*, jud. Teleorman, Un tezaur de monede antice aflat într-o oală de lut a fost descoperit în 1971 pe terasa înaltă a Dunării, în grădina locuitorului Anton Potecă. După apariţia unui prim lot de 27 monede şi unele fragmente ceramice, cercetările întreprinse de Institutul de arheologie au dus la descoperirea altor 49 monede şi a părţii inferioare a vasului. Din totalul monedelor aflate , 59 erau tetradrahme emise de Macedonia Prima şi 17 tetradrahme thasiene.
„Scînteia" XLI, 1972, nr. 9103 din 30 martie, p. 2 ; I. Cătăniciu-Bogdan, SCN, 6, 1973, (în manuscris).

16. *Şirna*, jud. Prahova. Ca descoperite pe teritoriul acestei localităţi ne sînt semnalate : o tetradrahmă thasiană, o monedă dacică de bronz şi doi denari romani republicani. Unul a fost emis de magistratul *C. Vibius Pansa* (Grueber, Roma, 2244, anul 87 ; Sydenham, 684, anii 89—88) ; iar altul de *L. Scribonius Libo* (Grueber, Roma, 3377, anul 71 ; Sydenham, 928, anul 55).
Informaţie : prof. Nicolae Victor, Şirna şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

17. *Tăvădăreşti*, comuna Dealul Morii, jud. Bacău. Drahmă histriană pe av. cele două capete, cel din st. inversat ; pe rv. vulturul pe delfin spre dr. şi deasupra ΙΣΤΡΙΗ, 4, 50 g ; 18 mm. Tot de acolo provine un denar [?] de la Traian, tip RIC, 161, anii 103—104. 1,80 g ; 18 mm.
Viorel Căpitanu, *loc. cit.*, p. 289 şi pl. I/18—19.

18. *Zimnicea*, jud. Teleorman. O monedă grecească de bronz, emisă de cetatea Alopeconnesos, din Chersonesul Tracic, databilă în secolul al IV-lea î.e.n., a fost găsită în cetatea getică din localitate.
M. Chiţescu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 299—306.

Fig. 2. — O monedă geto-dacică descoperită la Bunești.

Fig. 3. — *1*, un denar roman republican de la Bunești; *2—5*, denari romani republicani descoperiți la Pătîrlagele.

II. MONEDE GETO-DACICE . . . . . . (19—24)

19. *Alexandria* (împrejurimi) jud. Teleorman. O monedă geto-dacică de argint, de tip apropiat lui Pink, 296—297, ajunge în colecțiile CNBA, inv. 975.
Oct. Iliescu, *loc. cit.*, p. 13.

20. *Bunești*, jud. Vaslui. Încă înainte de cel de al doilea război mondial am primit fotocopia a două monede antice cu indicația scrisă « găsite la Bunești, jud. Fălciu ». Una este geto-dacică, de tip moldovean, avînd o tăietură adîncă pe av. și rv. (fig.2). Cealaltă este un denar roman republican cu multe incizii pe av. și cu rv. deteriorat. Poartă numele magistratului *P. Clodius* și este de tipul Grueber, Roma, 4290, anul 38. Sydenham, 1117, anul 41 (fig. 3/1 mărită).
Informație: Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, București.

21. *Bîrzeiul de Gilort*, jud. Gorj, Șapte monede dacice de tip Dobrești, descoperite cu mulți ani în urmă, au ajuns în proprietatea familiei Magheru din localitate, iar de aci la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România.
Informație: Constanța Știrbu, Muzeul de istorie al R.S.R. București.

22. *Răcoasa* jud. Vrancea. Din tezaurul de 115 monede geto-dacice, descoperite în 1952, de locuitorul Benchea Ion, 105 ajung la Muzeul de istorie din Galați, iar 10 exemplare la cel din Bacău. Ultimele 10 exemplare sînt descrise și ilustrate (Cf. și informația din SCIV, 19, 1968, 1, p. 174, nr. 30). Greutatea celor 10 monede este cuprinsă între 5,51 g și 6,63 g ; diam. între 23—27 mm, iar titlul argintului este de 850 ‰. Monedele sînt de tipul Inotești-Buzău, fără tăietură.
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 292—3.

23. *Rogoaza*, com. Corbasca, jud. Bacău. Se menționează că „o monedă dacică de tip Filip al II-lea se află în colecția pr. V. Heisu din Răcăciuni. Moneda face parte probabil dintr-un tezaur descoperit cu mulți ani în urmă, dar care s-a pierdut". Atît.
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 291.

24. *Turulung*, jud. Satu Mare. Un tezaur de monede dacice de argint, aflat în curs de cercetare în iunie 1972, este semnalat ca descoperit în localitate. Un număr de circa 60 exemplare au fost recuperate și ajung la Muzeul din Satu Mare.
Informație: prof. Tiberiu Bader, Muzeul de istorie, Satu Mare.

III. MONEDE ROMANE REPUBLICANE . . . . . . (25—41)

25. *Bărboasa*, jud. Bacău. Se menționează descoperirea unui denar roman republican, emis sub Caesar, de tipul Grueber, Gallia 27, anii 50—49. Sydenham, 1006, anii 54—51. Un altul, de la Antoninus Pius, a fost descoperit la Tîrgu Ocna.
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 288 și pl. 1/8—9.

26. *Bîrsa*, jud. Arad. Tezaurul de denari romani republicani publicat de Fr. Kenner în Archiv für oesterreichische Geschichte, 38, 1867, p. 296—297, ca descoperit la Ineu (pe atunci Boros-Jenö) și trecut ca atare în literatura românească de specialitate, se dovedește a fi fost descoperit în localitatea Bîrsa. La cei 21 denari publicați de Kenner, autorul mai adaugă alte opt exemplare, totul pe baza studierii arhivelor și presei locale. Cea mai recentă monedă din tezaur se datează în anul 46 î.e.n. Autorul dă un util inventar cronologic al celor 29 denari.
Egon Dörner, Tibiscus, 1, 1971, p. 24—32.

27. *Brînceni*, jud. Teleorman. Un tezaur de monede romane republicane împreună cu tetradrahme thasiene s-ar fi descoperit în localitate sau în împrejurimile imediate. Din această descoperire, un număr de 6 monede au ajuns în posesiunea lui Poșircă Ionică, student A.S.E., comerț exterior. Din acestea am putut vedea un denar emis de magistratul *C. Poblicius Malleolus*, Grueber, Italia, 694, anul 89. Sydenham, 614, anii 92—91. Exemplare din acest tezaur ar fi

intrat în colecţiile : pr. I. Spiru, Alexandria ; Scarlat Mircea student în filologie, şi o persoană din Brînceni. Descoperirea ar fi avut loc prin anii 1968—9.
Informaţie: Poşircă Ionică, student A.S.E., 1972.

28. *Cîmpuri* (?) comuna Pătîrlagele, jud. Buzău. Pe teritoriul acestei localităţi în condiţii şi în punctul ce va fi stabilit de către descoperitor, au fost aflaţi 4 denari romani din timpul republicii. Monedele sînt prevăzute cu ineluşe şi pandantive, moderne. Sînt deci aflate în poziţie secundară.

Iată o prezentare cronologică a lor:

1. *Fără nume de magistrat*
 AR ← 4,10 g 19 mm. (fig. 3/2).
 Grueber, Roma, 353, tip gen., anii 217—197.
 Sydenham, 273, anii 165—155.
2. *M. Tullius*
 AR ↙ 4,10 g. 20 mm. (fig. 3/3).
 Grueber, Italia, 502, anii 102—100.
 Sydenham, 531, anul 109.
3. *C. Vibius, Pansa*
 AR ↗ 4,30 g; 19 mm. (fig. 3/4).
 Grueber, Roma, 2244, tip. gen., anul 87.
 Sydenham, 684, anii 89—88.
4. *Acelaşi magistrat*
 AR ↓ 4,45 g. 19 mm. (fig. 3/5).
 Grueber, Roma, 2280, tip. gen., anul 87. Pe av. sub barbă, cifra X.
 Sydenham, 684 a, anii 89—88.

Informaţie: Dan Manolescu, Buzău.

29. *Constanţa*, jud. Constanţa. Este semnalată descoperirea, probabil pe teritoriul municipiului, a unui denar cu numele lui Marc Antoniu.
R. Ocheşeanu, Pontica, 5, 1972, p. 497—498.

30. *Conţeşti*, com. Sascut, jud. Bacău. Cei şapte denari romani republicani semnalaţi de mine în SCIV, 19, 1968, 1, p. 175, nr. 39, *sub voce* Sascut Sat, ni se precizează acum că provin din tezaurul de la Conţeşti şi au ajuns în colecţiile muzeului de istorie din Bacău. Facem cuvenita rectificare. Dăm mai jos, după autor, un inventar al lor cu toate datele tehnice, la care am adăugat şi trimiterea la catalogul lui Sydenham.

1. *M. Atilius Saranus*
 3,50 g; 18 mm.
 Grueber, Roma, 679, anii 172—151.
 Sydenham, 398, anii 145—138.
2. *M. Sergius Silus*
 3,50 g; 17 mm.
 Grueber, Italia, 512. anii 99—94.
 Sydenham, 544, anul 109.
3. *L. Flaminius Cilo*
 3,70 g; 18 mm.
 Grueber, Italia, 537, anii 99—94.
 Sydenham, 540, anii 106—105.
4. *L. Appuleius Saturninus*
 3,30 g; 19 mm.
 Grueber, Roma, 1493, anul 90.
 Sydenham, 578, anii 100—97.

5. *C. Coilius Caldus*
3,50 g; 18 mm.
Grueber, Roma, 1435, variantă, litera B; anul 90.
Sydenham, 582, anii 100—97.

6. *L. Scribonius Libo*
3,50 g; 20 mm.
Grueber, Roma, 3377, anul 71.
Sydenham, 928, anul 55.

7. *Paullus Aemilius Lepidus*
3,80 g; 20 mm.
Grueber, Roma, 3393, anul 71.
Sydenham, 926, anul 55.

Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 289—290.

31. *Dobreni*, com. Vărăşti, jud. Ilfov. Un denar roman republican a fost descoperit într-o aşezare getică, caracterizată printre altele, prin numeroase fragmente ceramice de tip Latène.
Informaţie: Profesor Gh. Muşeţeanu şi D. Berciu.

32. *Filioneşti* , jud. Vrancea. Tezaur de denari romani republicani şi imperiali timpurii, din care s-a putut recupera 58 exemplare. Cea mai recentă monedă este din timpul împăratului Tiberiu.
M. Chiţescu, Carpica, 4, 1971, p. 161.

33. *Galbeni*, com. Filipeşti, jud. Bacău. Este semnalată descoperirea în localitate a unui denar roman republican. Pe baza fotografiei (pl. 1/2) a fost emis de magistratul *C. Serveilius* şi este de tip Grueber, Roma, 1166, anul 94. Sydenham, 483, anii 125—120. (Cf. şi SCIV, 19, 1968, 1, p. 175, nr. 35, unde este menţionat un alt denar).
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 287 unde se dă o altă identificare şi pl. 1/2.

34. *Medgidia*, jud. Constanţa. În localitate s-a descoperit un denar roman republican cu numele magistratului monetar *L. Aemilius Buca.*
R. Ocheşeanu, *op. cit.*, p. 498.

35. *Mera-Arva*, jud. Vrancea. Dintr-un tezaur descoperit în localitate prin anii 1934—5 au fost recuperaţi 22 denari, din care 20 erau din timpul republicii şi 2 din timpul imperiului. Se păstrează în CNBA. Dăm mai jos un inventar provizoriu al lor.

1. *P. Maenius*
Grueber, Roma, 630, anii 196—173.
Sydenham, 351, anii 150—146.

2. *L. Saufeius*
Grueber, Roma, 834, anii 172—151.
Sydenham, 384, anii 145—138.

3. *C. Serveilius M. f.*
Grueber, Italia, 540, anii 93—92.
Sydenham, 525, anii 110—108.

4. *M. Tullius*
Grueber, Italia, 502, anii 102—100.
Sydenham, 531, anul 109.

5. *Cn. Cornelius Blasio*
Grueber, Italia, 620, anul 91.
Sydenham, 561, anul 105.

6. *A. Postumius Albinus, L. Caecilius Metellus, C. Poblicius Malleolus*
Grueber, Italia, 724, anul 89.
Sydenham, 611, anii 92—91. Hibrid.
7. *C. Vibius Pansa*
Grueber, Roma, 2244, tip. gen., anul 87.
Sydenham, 684, anii 89—88.
8. *Acelaşi magistrat.*
Grueber, Roma, 2280, anul 87.
Sydenham, 684 a, anii 89—88.
9. *L. Titurius Sabinus*
Grueber, Roma, 2328, anul 87.
Sydenham, 699, anul 88.
10. *C. Licinius Macer*
Grueber, Roma, 2467, anul 85.
Sydenham, 732, anul 83.
11. *C. Mamilius Limetanus*
Grueber, Roma, 2716, anul 83.
Sydenham, 741, anii 82—81.
12. *C. Marius Capito*
Grueber, Roma, 2844, tip. gen., anul 82.
Sydenham, 744 tip gen., anul 79.
13. *Q. Pomponius Musa*
Grueber, Roma, 3615, anul 67.
Sydenham, 861, anii 68—66.
14. *P. Plautius Hypsaeus*
Grueber, Roma, 3841, anul 61.
Sydenham, 910, anul 58.
15. *M. Aemilius Scaurus, P. Plautius Hypsaeus*
Grueber, Roma, 3878, anul 58.
Sydenham, 913, anul 58.
16. *Man. Cordius Rufus*
Grueber, Roma, 4039, anul 46.
Sydenham, 976 c, anul 46.
17. *Acelaşi*
Grueber, Roma, 4040, anul 46.
Sydenham, 977, anul 46.
18. *C. Considius Paetus*
Grueber, Roma, 4083, anul 45.
Sydenham, 990 a, anul 45.
19. *L. Aemilius Buca*
Grueber, Roma, 4152, anul 44 .
Sydenham, 1062, anul 44.
20. *L. Mussidius Longus*
Grueber, Roma, 4248, anul 39.
Sydenham, 1094, anul 42.
21. *Augustus*
RIC, 350, Lugdunum, anii 2 î.e.n.—14 e.n. Tipul cu C.L. Caesares.
22. *Antoninus Pius*
RIC, 50, Roma, anul 139.

Oct. Iliescu, CreştColect, 39—40, 1972, n-rele 37—58, p. 18—26.

36. *Odobeşti* sau împrejurimi, jud. Vrancea. Tezaur, descoperit la o dată ce nu mai poate fi precizată, din care s-au recuperat 21 denari. Cel mai recent este de la Augustus şi este de tipul RIC, Lugdunum, 350 anii 2 î.e.n.—14 e.n.
M. Chiţescu, *op. cit.*, p. 160.

36 bis. *Orbeasca de Sus*, jud. Teleorman. Un tezaur de monede romane republicane a fost descoperit în vara anului 1972, într-o cărămidărie din localitate. Un număr de 143 exemplare au şi fost recuperate. Cercetările continuă.
„Scînteia", XLI, nr. 9219, din 25 iulie 1972.

37. *Pînceşti*, jud. Bacău. Menţionat în SCIV, 21, 1970, 2, p. 339, nr. 37, tezaurul descoperit în 1969 este publicat acum în întregime. Nu sînt 180, ci 202 denari romani republicani şi imperiali. Printre aceştia din urmă cinci sînt de la Augustus, unul de la Iuba I şi ultimul de la Tiberiu. Acesta este de tipul rv. PONTIF MAXIM şi Livia şezînd spre dr. Cf. RIC, Lugdunum, 3, datat de autori în anul 14—15 (pl. 181). De fapt tipul menţionat a fost emis în tot cursul domniei lui Tiberiu cf. RIC, I, p. 98, aşa că data îngropării tezaurului rămîne incertă, pe vremea lui Tiberiu.
Căpitanu Viorel şi Ursache Vasile, Carpica, 4, 1971, p. 167—195.

38. *Răcătău*, jud. Bacău. Pe „Cetăţuie", în urma săpăturilor arheologice întreprinse începînd din 1968 încoace, pe lîngă cele două tezaure de denari romani republicani, aceleaşi monede s-au găsit şi în mod izolat. Dăm mai jos, după autor, un inventar tehnic al lor, la care am adăugat şi cronologia lui Sydenham, care mi-a servit şi ca criteriu de clasificare.

1. *Mn. Fonteius*
   3,10 g; 20 mm.
   Grueber, Roma, 2476, anul 85.
   Sydenham, 724, anul 84.
2. *Q. Sicinius*
   3,70 g; 17 mm.
   Grueber, Roma, 3947, anii 49.
   Sydenham, 939, anii 49—48.
3. *C. Mamilius Limetanus*
   Denar *fourré*. 2,50 g; 19 mm.
   Grueber, Roma, 2716, anul 83.
   Sydenham, 741, anii 82—81. Moneda este considerată *fourré*-imitaţie locală.
4. *C. Iulius Caesar*
   3,40 g; 18 mm.
   Grueber, Gallia, 27, anii 50—49.
   Sydenham, 1006, Gallia, anii 54—51.

Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 290—291.

39. *Răcătău*, jud. Bacău. Tezaurul de denari romani republicani descoperit în localitate în 1969 şi menţionat de mine în SCIV, 21, 1970, 2, p. 339, nr. 40, este publicat acum în întregime. Sînt 71 (nu 72 cîţi am menţionat eu) denari: 63 republicani din secolele II-I î.e.n., 4 de la Augustus, unul de la Iuba I şi trei imitaţii. Cel mai recent denar este din anul 8—6 î.e.n.
Căpitanu Viorel şi Ursache Vasile, *op. cit.*, p. 167—171 şi 183—186 planşe.

40. *Segarcea*, jud. Dolj. Opt denari romani republicani, prinşi recent într-o brăţară de argint, provenind din localitate sau împrejurimile imediate ajung la CNBA. Datorăm lui O. Iliescu şi ştirea şi inventarul lor de mai jos.

1. *L. Calpurnius Piso Frugi*, Sydenham, 653, anii 90—89.
2. *C. Vibius Pansa*, Sydenham, 684, anii 89—88.
3. *Mn. Fonteius*, Sydenham, 724 b, anul 84.

4. *C. Licinius Macer*, Sydenham, 732, anul 83.
5. *L. Marcius Censorinus*, Sydenham, 737, anii 82—81.
6. C. *Naevius Balbus*, Sydenham, 769 b, anii 78—77.
7. *L. Procilius, Sydenham*, 771, anii 78—77.
8. *L. Cossutius Sabula*, Sydenham, 790, anul 72.

Informaţie: Oct. Ilescu, Creşt.Colect., 39—40, 1972, nr. 29—36, p. 15—18.

41. *Tunşi*, oraş Ţicleni, jud. Gorj. Dintr-un tezaur de cîteva sute de denari romani republicani descoperiţi în localitate au putut fi recuperate, pînă la sfîrşitul anului 1971, 136 exemplare, ajunse la centrul de cercetări al Academiei de ştiinţe sociale şi politice de la Craiova. *Informaţie*: G. Popilian, Craiova.

IV. MONEDE ROMANE IMPERIALE . . . . . 42—86

42. *Onişcani*, jud. Bacău. Un denar roman imperial, pare-se emis sub Septimiu Sever, este semnalat ca descoperit în localitate.

Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 288 şi pl. I/11.

43. *Arad*, jud. Arad. O monedă de bronz emisă de împăratul Constans a fost găsită în cartierul Grădiştea. Este de tipul LRBC, I, nr. 860, anii 341—346 şi e bătută în atelierul de la Tesalonic: SMTSA.
Informaţie: Kovács Magda şi Egon Dörner, Arad.

44. *Arad*, (oraş) jud. Arad. Un denar de la Traian a fost găsit de elevul I. Balint în grădina casei părinteşti din str. Bîrsei, colţ cu str. Remus.
Informaţie: prof. Donat V. Aurel şi Egon Dörner, Arad.

45. *Bereşti—Bistriţa*, jud. Bacău. Cei cinci denari romani imperiali menţionaţi de mine în SCIV, 19, 1968, 1, p. 176, nr. 43, ca făcînd parte dintr-un tezaur, sînt publicaţi acum. Monedele ar fi emise cîte una de Vespasian, Domitian, Traian (2 exemplare) şi Faustina I. Viorel Căpitanu, *op. cit.*, 288—289 şi pl. I/12—16.

46. *Bistriţa*, jud. Bistriţa Năsăud. În 1934 au fost descoperite, în municipiul Bistriţa, 13 monede romane imperiale de bronz emise de Vespasian 1, Antoninus Pius 1, Severus Alexander 1 potin, Valerian 1, Claudius al II-lea 2, Constantin cel Mare I şi Constantius al II-lea 6 exemplare.

Winkler Iudita, File de istorie, 1, 1971, p. 347 şi rezumat german p. 348.

47. *Bistriţa—Năsăud*, judeţ. Un tezaur de monede romane imperiale, denari şi antoniniani, s-ar fi descoperit în judeţ la sfîrşitul anului 1971 sau începutul lui 1972.
Informaţie personală.

48. *Bucureşti*. Un denar de la Hadrian, a fost descoperit în 1965 pe str. Florilor, 15, de către Matei Ştefan, care l-a dăruit Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.
Informaţie: Iulia Constantinescu (Dos, inv. 87941/5813, din 1966) şi Constanţa Ştirbu, care comunică ştirea.

49. *Buzău* (municipiu şi împrejurimi), jud. Buzău. Ca provenind din municipiul Buzău şi din împrejurimile lui, ajung în colecţia profesorului Dimitrie Gh. Ionescu, de la liceul din localitate, un important număr de monede antice. Deocamdată dăm o primă informaţie, cu privire la monedele antice din colecţia amintită, urmînd ca cercetări ulterioare, să aducă amănunte topografice în legătură cu fiecare monedă în parte, în măsura în care ele vor putea fi obţinute. Dăm mai jos o listă a acestor monede după identificările pe care le-am primit şi care urmează să fie confirmate de cercetări ulterioare.

Din categoria monedelor greceşti amintim prezenţa unei drahme histriene de argint şi a unei tetradrahme thasiene stilizate. În cadrul monedelor geto-dacice sînt menţionate două

imitații locale după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Cît privește epoca imperială romană este mult mai bine ilustrată. Astfel găsim de la Vespasian 1 AR, Domițian 2 AR, Traian 2 AE, Hadrian 1 AE, Antoninus Pius 1 AE, Faustina 1 AR, Commodus 1 AE, Septimiu Sever 1 AE, Iulia Domna 1 AE, Caracalla 1 AR și 4 AE, Maximin Tracul 1 AE, Gordian al III-lea 1 AE, Filip Arabul 1 AE, Constantin cel Mare 1 AR și 9 AE, Constantius al II-lea 4 AE, Valens 7 AE, Valentinianus 1 AE, Arcadius 1 AE, și Honorius 1 AE.
Informație : profesor Vasile Drîmboceanu, Muzeul județean din Buzău.

50. *Călimănești*, jud. Vîlcea. O monedă de bronz, emisă de colonia Viminacium, AN IIII, sub Gordian al III-lea, 6,60 g; 22 mm, a fost descoperită în aprilie 1968 în castrul roman de la Bivolari. Ajunge în posesia autorului.
Pr. I. Ionescu, *op. cit.*, p. 573 și pl. 2/1.

51. *Ciorani* com. Pufești, jud. Vrancea. Ca descoperite în localitate, ajung prin donație în anul 1963 la Muzeul de istorie din Bacău, patru monede romane, descoperite în punctul „Fîntîna de cîmp". (Cf. și SCIV, 21, 1970, 2, p. 333, nr. 3).

1. *Mn. Aquillius*
3,30 g; 19 mm.
Grueber, Italia, 645, anul 90.
Sydenham, 557, anul 109.
2. *Antoninus Pius* : *M. Aurelius Caesar*
3,00 g; 20 mm.
BMC, 918, anii 157—158.
3. *M. Aurelius Commodus*
3,00 g; 20 mm.
BMC, Roma, 644, anii 175—176.
4. *Constantin cel Mare*
1,5 g; 17 mm. Siliqua (nu denar). Moneda foarte tocită.

Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 293.

52. *Costești*, jud. Argeș. Un denar de la Domitian 2,73 g, 19 mm, a fost descoperit la locul numit „Dealul Cimitirului" în aprilie 1966 „probabil într-un mormînt".
Pr. I. Ionescu, *op. cit.*, p. 572 și pl. I/3.

53. *Craiova*, împrejurimi (jud. Dolj). Un tezaur de monede romane imperiale din secolele II—III este semnalat ca descoperit în împrejurimile Craiovei. Este în curs de cercetare și achiziție de către cercetătorii din Craiova.
Informație : G. Popilian, 1972.

54. *Cuptoare* (*Secul*), jud. Caraș Severin. Fără alte amănunte, au ajuns la Muzeul din Reșița un număr de 6 monede de argint, provenind dintr-un tezaur descoperit în localitate. Monedele erau de la următorii împărați : Caracalla, Diadumenian și Severus Alexander, cîte un denar; iar de la Gordian al III-lea 2, și Filip Arabul 1, toți antoniniani.
Nicolae Gudea, *op. cit.*, p. 139.

55. *Dămienești*, jud. Bacău. Doi denari romani imperiali sînt semnalați ca descoperiți în localitate : unul este emis de Traian și altul de Hadrian. Monedele au fost menționate de mine în SCIV, 19, 1968, 1, p. 177, nr. 56.
Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 287—8 și pl. 1/3—4.

56. *Drănic*, jud. Dolj. Pe teritoriul comunei, la locul numit Recea, s-a descoperit în 1967 un vas cu monede romane de argint. Au putut fi recuperate 9 *siliquae* de argint. Ele se distribuie pe împărați în felul următor : Constantius II 2, Gratian 1 și Valens 6. Cea mai recentă este de tip RIC, IX, Treviri, 44, a 2, anii 375—378.
G. Popilian, SCN, 6, 1973 (în manuscris).

57. *Dulău*, jud. Timiș. Ca provenind din această localitate un aureus de la Otho, ajunge în Muzeul de istorie din Reșița. Este de tipul Cohen [2], 2, la care eu adaug RIC, Roma, 2, anul 69. Greut. 6,58 g.

Nicolae Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140.

58. *Gornea*, com. Sichevița, jud. Caraș-Severin. Dintr-un tezaur descoperit în localitate, referitor la care nu avem informații, se mai păstrează 11 monede în Muzeul satului Gornea. Ele au fost emise de împărații Constantin al II-lea (1), Constantius al II-lea (5), Constantius Gallus (3), Iulianus (1) și Valentinianus 1. Au fost emise în monetăriile din Sirmium 3, Siscia 2 și cîte una din cele din Thessalonica, Heracleia Thraciae, Cyzic, Aquileia, Antiohia. La o monedă nu s-a putut preciza atelierul monetar.

Nicolae Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 139—140.

59. *Gostavăț*, jud. Olt. Tezaurul descoperit în 1969, cuprinde 324 denari ce se repartizează cronologic precum urmează : M. Antoniu 6 exemplare, Vitellius 1 ; Vespasian 9 ; Titus 1; Domitian 12 ; Nerva 6 ; Traian 28, Hadrian 31 ; Antoninus Pius 76 ; M. Aureliu și L. Verus 154. Cea mai recentă monedă din anul 167.

G. Popilian, *Historica*, 2, 1971, p.35—50, cu rezumat francez.

60. *Gruia*, jud. Mehedinți. Un tezaur de denari romani imperiali s-a descoperit în 1971 (?) în localitate. Un număr de 1 501 exemplare ajung la Muzeul din T. Severin.

Informație : D. Berciu.

61. *Holboca*, jud. Iași. O monedă de aur de la Theodosiu ajunge în anul 1970 la Muzeul de istorie a Moldovei. Moneda a fost menționată de mine în SCIV, 23, 1972, 1, p. 144, nr. 70, Cf. *Dacia* N.S., 16, 1972, p. 370 no. 70.

Informație : Șeiva Sanie, Muzeul de istorie a Moldovei.

62. *Homești*, comuna Greabănu, jud. Buzău. Un număr de 46 denari romani, din care 31 sînt republicani și 15 imperiali, au fost găsiți și strînși în diferite răstimpuri între 1922—1925 și pînă în 1970, din punctul ce se chiamă „Poiana lui Homo". Din denarii republicani unul a fost emis de magistratul *D. Iunius Silanus*, iar restul de 30 sînt denari emiși de *Marcus Antonius*, pentru legiuni. Cei 15 denari imperiali se eșalonează de la Vitellius la L. Verus.

Informație : profesor Vasile Drîmboceanu, Muzeul județean de istorie, Buzău.

63. *Jupa*, jud. Caraș-Severin. În așezarea civilă de lîngă castrul militar de la Jupa (Tibiscum) au fost descoperite, în perighezele efectuate în anii 1964 și 1965, 38 monede de la următorii împărați : Traian (1 AR), Antoninus Pius (1 AR) Septimius Severus (1 AE), Maximinus Thrax (1 AR), Filip Arabul (1 AE), Trebonianus Gallus (1 AE), Gallienus (1 AE), Aurelian (3 AE) ; Probus (1 AE), Carinus (1 AE), Constans (1 AE), Constantius al II-lea (1 AE), Constantius Gallus (3 AE), Iulianus (2 AE), Valentinian (1 AE). În plus, o „imitație barbară" după tipul călărețului care cade de pe cal. Sînt indicate monetăriile în care au fost bătute și tipul corespunzător din LRBC.

Nicolae Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140—142.

64. *Lucieni*, jud. Dîmbovița (circa 10 km la sud de Tîrgoviște, pe rîul Dîmbovița). Un tezaur de denari romani din timpul imperiului este semnalat ca descoperit în localitate.

Informație : Muzeul din Tîrgoviște, 1971.

65. *Măgirești*, jud. Bacău. Din tezaurul de monede descoperit în localitate de către Popa Emil din Prăjești, doi denari ajung la Muzeul de istorie din Bacău. Unul a fost emis de Vespasian (3,20 g, 19 mm) și este de tip RIC, Roma, 77, anul 74, iar altul de Hadrian (3,20 g. 18 mm), și este de tip RIC, Roma, 152, anii 125—128.

Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 290.

66. *Măgireşti*, jud. Bacău. Din tezaurul de denari romani din timpul imperiului descoperit în 1968 pe dealul Bisericii, un număr de 134 exemplare ajung la Muzeul de istorie a Moldovei. Monedele recuperate se eşalonează de la Nero la Lucilla.
Informaţie: Şciva Sanie, Muzeul de istorie a Moldovei, Iaşi. Cf. şi ziarul „Scînteia", XLI, 1972, nr. 9139 din 6 mai.

67. *Medgidia*, jud. Constanţa. Dintr-un tezaur de monede romane imperiale şi coloniale greceşti descoperit în localitate au putut fi recuperate 31 exemplare. Din acestea 5 exemplare sînt din secolele I—III, altele sînt coloniale greceşti şi au fost emise de Tomis 2, Callatis 1, Messembria 1, Marcianopolis 2 şi Nicopolis ad Istrum 1. Restul monedelor sînt din secolul al IV-lea. Cea mai recentă fiind de la Theodosiu I, emisă la Constantinopol, între anii 383—392.
R. Ocheşeanu, şi A. Dumitraşcu, Pontica, 5, 1972, p. 537—546.

68. *Moldova Veche*, jud. Caraş Severin. Din tezaurul descoperit în localitate în iulie 1965, la punctul „Flotaţii", (Cf. şi B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 423, nr. 36), cinci exemplare au ajuns la Muzeul din Reşiţa. Patru exemplare sînt de la Constantius al II-lea, emise în atelierele de la Constantinopol, Sirmium şi Aquileia şi cea de-a cincea, de la Iulianus, bătută tot la Aquileia.

Nicolae Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 140.

69. *Moldoveni*, com. Moldoveni, jud. Neamţ. Un denar de la Traian, de tip BMC, Roma, 486, anii 112—117 „a fost descoperit cu ocazia săpăturilor de la Gabăra în apropierea necropolei carpice, în anul 1957" (Cf. şi pl. 3/46).
Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 291.

70. *Muntenii de Jos*, jud. Vaslui. O *siliqua* emisă de împăratul Constantius al II-lea în monetăria de la Sirimium, avînd pe rv. legenda VOTIS XXX MVLTIS XXXX a fost descoperită în vatra satului în anul 1971. Se află la direcţia Şcolii generale din localitate, la prof. Emil Ciubotaru. Un estampaj se păstrează la sectorul numismatic al Institutului de arheologie ,Bucureşti.
Informaţie: Constantin Buzdugan, Bucureşti.

71. *Orlea*, jud. Un denar de la Hadrian, s-a găsit în localitate în 1968, ajunge în posesia autorului.
Pr. I. Ionescu, *op. cit.*, p. 573 şi pl. 1/4.

72. *Osica de Sus*, jud. Olt. O *siliqua* de la Valens (RIC, IX, Nicomedia, 20 b, anii 367—375), găsită în localitate, a fost dăruită în 1966 Centrului de ştiinţe sociale din Craiova. După informaţiile donatorului ar face parte dintr-un tezaur, răspîndit printre locuitori.
G. Popilian, SCN, 6, 1973 (în manuscris).

73. *Padea*, com. Drănic, jud. Dolj. O *siliqua* de la Constantius al II-lea a fost descoperită la punctul „Dealul Viilor". După informaţiile inginerului G. Goanţă ar face parte dintr-un tezaur.
G. Popilian, în SCN, 6, 1973 (în manuscris).

74. *Pecica*, jud. Arad. Pe teritoriul comunei s-a descoperit un denar de la Antoninus Pius. Se păstrează la Muzeul şcolar din localitate. Este de tipul RIC, 300, anul 159—160.
Informaţie: Olimpia Zdroba, şi Egon Dörner, Arad.

75. *Pescari*, jud. Caraş Severin. Un denar de la Severus Alexander, de tip Cohen[2], 192, găsit în localitate, ajunge la Muzeul de istorie din Reşiţa.
Nicolae Gudea, *op. cit.*, p. 142.

76. *Pănceşti*, com. Pănceşti, jud. Bacău, Un denar de la Hadrian (2,80 g; 20 mm), de tip BMC, Roma, 133, anii 119—122, a fost descoperit în vatra satului în anul 1970, de către locuitorul Ştefan Agaftoanei. Un alt denar, de la Septimiu Sever (3, g; 17 mm), de tip RIC,

Roma, 13, anii 193—194, a fost descoperit în 1957 în apropierea satului, de către locuitorul Nani Arbureanu.

Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 290 (pl. 2/32 şi 31).

77. *Pojejena*, jud. Caraş Severin. Ca descoperite pe teritoriul fostului castru roman din localitate, un număr de opt monede de bronz au ajuns la Muzeul din Reşiţa. Au fost emise de Traian, Hadrian, Trebonianus Gallus (3 ex.), Constantius al II-lea, Iulian (cîte un exemplar). Nicolae Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 142.

78. *Rădeni*, com. Dragomireşti, jud. Vaslui. Un denar de la Vespasian, descoperit în localitate, a fost dăruit în 1966 Muzeului de istorie din Bacău.
Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 291.

79. *Rediu*, com. Rediu, jud. Neamţ. Despre tezaurul descoperit în localitate în anul 1962 în punctul ,,Coasta Socilor" am mai pomenit în SCIV, 14, 1963, 2, p. 471, nr. 36 şi SCIV, 15, 1964, 4, p. 568, nr. 65. Cinci denari din această descoperire au ajuns în colecţiile Muzeului de istorie din Bacău. Exemplarele au fost emise de Vespasian 1, Hadrian 1 şi Antoninus Pius 3. Sînt notate şi datele tehnice : greutatea, diametrul, trimiterea la RIC şi data emisiunii.
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 291—292.

80. *Rîşnov*, jud. Braşov. În castrul roman din localitate au fost descoperite şi se cunosc în total 13 monede romane, care se înşiră cronologic, precum urmează : Galba 1 aureus : Domiţian 1 as ; Nerva 1 as ; Traian 2 aşi ; Hadrian 1 sesterţ ; Antoninus Pius 1 denar, Faustina senior 2 sesterţi ; Septimius Sever 1 denar ; Severus Alexander 1 denar şi 1 sesterţ. În plus, fragmente dintr-un denar.

Nicolae Gudea, Ioan Pop, *Castrul roman de la Rîşnov Cumidava. Contribuţii la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Braşov, Muzeul judeţean, 1971, p. 60—61.

81. *Roşiori*, com. Roşiori, jud. Bacău. Un denar de la Faustina II (M. Aureliu) a fost descoperit în vatra satului de către locuitorul Tamaş Gh., în anul 1968. 2,40 g. 18 mm. Este de tipul BMC, Roma, 136, anii 161—176.
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 289 (şi pl. 1/17).

82. *Sascut*, jud. Bacău. Un denar roman imperial emis de împăratul Marc Aureliu descoperit în localitate, ajunge la Muzeul de istorie din Bacău.
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 287 şi pl. 1/1.

83. *Sărata Monteoru*, jud. Buzău. Elevul Dan Manolescu de la liceul din Buzău, a descoperit în 1969 (?) în localitate, cu prilejul unei excursii, două monede de bronz.

1. *Licinius*

AE ↑ 2,30 g, 18 mm.
RIC, VII, p. 548, 52, anii 321—324, emis la Heraclea.

Precizarea o datorez lui Gh. Poenaru Bordea.

2. *Honorius*

AE ↓ 4,40 g ; 21 mm.
LRBC, nr. 1986—91, Heraclea Thraciae, anii 393—395.

84. *Şipotele*, jud. Constanţa. În două morminte din cimitirul roman din localitate au fost aflate monede. Aşa în M—1 s-a găsit o monedă din Aspendus şi una constantiniană, iar în M. 2, 19 monede de bronz din secolul al IV-lea.
C. Stavru, Pontica, 5, 1971, p. 235—250.

85. *Tulcea* (împrejurimi), jud. Tulcea. Ca descoperit prin împrejurimile oraşului Tulcea prin 1925—1927, un solidus emis de Theodosius I ajunge în 1961 în colecţiile CNBARSR. Este inedit şi a fost bătut în monetăria de la Tesalonic între 384—388.

O. Iliescu, Pontica, 5, 1972, p. 525—536.

V MONEDE BIZANTINE . . . . (86—95)

86. *Bacău* (municipiu), jud. Bacău. Ca descoperite în mod izolat pe teritoriul municipiului Bacău, ajung apoi în colecțiile unor instituții din localitate cîteva monede bizantine. 1. Un follis de la Justin al II-lea, emis la Constantinopol, *officina* B, anul 10 =574—575; 13,13 g; 30 mm. Cf. Wroth, I, 72, p. 85. Se păstrează în colecția Liceului V. Alecsandri. 2. Un follis de la Mauriciu Tiberiu, emis la Constantinopol, *officina* Δ, anul 18=599—600. Wroth, n-are. Moneda a fost descoperită de M. Stamatide în Bacău.

3. Un follis bizantin surfrapat, emis la Constantinopol, *officina* E, dar numele împăratului rămîne să fie precizat în viitor; 11 g și 34 mm, a fost descoperit în oraș, în str. V. Alecsandri, de către Stancea Savin. Se păstrează la Muzeul local.

4. Un follis anonim, de tip Ioan Tzimisches — Vasile al II-lea, în clasificația lui Margaret Thompson A2, pe care autorul îl identifică cu Nicefor al II-lea și notează că ar fi de argint. Este de fapt AE, 13g, 30 mm. Moneda a fost descoperită în Bacău și predată muzeului de către prof· Ambăruș Ana, de la Școala generală nr. 2.

Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p· 291 și pl. 5/40—43.

87. *Bucov*, jud. Prahova. Dintr-o descoperire monetară făcută cu vreo 60—65 ani în urmă în această localitate, un număr de 31 monede bizantine au fost achiziționate recent de către Cabinetul Bibliotecii Academiei. De la împăratul Ioan al II-lea sînt 16 billon trachea și de la Manuel I, 15 exemplare similare.

Oct. Iliescu, CreștColecț., 39—40, ian. 1972, p. 30—36.

88. *București*, Ciurelu, Un hyperper perforat, 2,74 g, de la Ioan Vatatzes (1222—1254) a fost găsit prin 1920 în apropiere de moara Ciurelu. Ajunge la CNBA.

Oct. Iliescu, CreștColecț., 23—24, 1968 [1971], p. 21.

89. *București*, Un demifollis de la Justin I a fost descoperit în curtea casei din str. G-ral. Ștefănescu 8, de către Daniel Wechsler, care l-a dăruit, în 1963, Muzeului de istorie a orașului București. Pentru tip, v.A.R. Bellinger, *Byzantine Coins*, Washington, 1966, vol. I, p. 43, no. 15 d. 1.

Informație: Iulia Constantinescu (Dos. Inv. 78.046), comunicată de Constanța Știrbu.

90. *Celeiu*, jud. Olt. Un hyperper de la împăratul Ioan Vatatzes, 1222—1254, 2,65 g, perforat, ajunge la CNBA ca provenind de la Celeiu. [Nu cumva este în poziție secundară?]

Oct. Iliescu, CreștColecț, 23—24, 1968 [1971], p. 21.

91. *Dobrun*, jud. Olt. Un follis de la Iustinian I a fost găsit pe teritoriul C.A.P. din localitate cu ocazia arăturilor din 1971. Este emis în monetăria de la Nicomedia, atelierul A, anul XЧII = 543/4. Sus, chrismon. Este de tip A.R. Bellinger, DOW, 1966, p. 114, nr. 122 b. Se păstrează la Școala din localitate.

Informație: Stan Constantin, absolvent al facultății de filozofie, București, și B. Mitrea, Institutul de arheologie.

92. *Horgești*, jud. Bacău. La informația noastră preliminară (SCIV, 20, 1969, 1 p. 171, nr. 69) referitoare la tezaurul descoperit în localitate, putea da acum una completă, pe baza studiului recent publicat. Au fost recuperate 46 monede de bronz, din cele aproximativ 70 aflate inițial. Ele sînt emise de împărații: Iustin al II-lea (565—578) 21 exemplare (20 folles + 1 demifollis); Tiberiu al II-lea Constantin 3 folles și Mauriciu Tiberiu 22 (18 folles + 4 demifolles). În plus ar mai fi un follis de la Focas, care s-a pierdut. Tezaurul s-a descoperit într-o cană de bronz, în care se mai află un lanț de bronz și bucăți de tablă de aramă.

Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971 [1972], p. 253—269. Ilustrat.

93. *Oltenia.* Fără alte precizări topografice, decît că provine din Oltenia ne-a fost prezentată la sectorul numismatic spre identificare în decembrie 1971 o nomismă emisă de împăratul Ioan Tzimiskes. Moneda a fost restituită.
Informație : Ing. Dan Stănoiu, București.

94. *Pojejena,* jud. Caraș Severin. Un decanoummion de la Iustin I este semnalat că a fost descoperit pe teritoriul fostului castru roman (vezi și mai sus, sub nr. 77).
N. Gudea, *op. cit.*, p. 142.

95. *Scurta,* com. Orbeni, jud. Bacău. Este menționată o hexagramă de la Constantin al IV-lea Pogonatul. Ar fi după autor, de tipul Wroth, 24 și pl. 36/8. Moneda este slab ilustrată (pl. 3/44). În legenda figurilor este notată ca provenind de la Cleja (?). Nu putem deocamdată preciza, pe baza fotocopiei de care dispunem, dacă exemplarul se încadrează în clasificația lui Grierson în tipul II bust cu lance și fără scut sau în tipul III (cu scut).
Viorel Căpitanu, *op. cit.*, p. 271 și pl. 3/44.

BRUNO BASTIN, *La cronostratigraphie du Würm en Belgique, à la lumière de la pallinologie des loess et limons*, Extrait des *Annalles de la Société Géologique de Belgique, 93/III, 1970*, p. 545–580, 3 tab., 7 diagr.

Cercetarea complexă a perioadei cuaternare, începută în ultima vreme în majoritatea țărilor, a impus primele încercări de sistematizare a datelor în cadrul unor lucrări de sinteză care urmăresc corelarea și ordonarea rezultatelor oferite de diferite discipline ce se ocupă cu studiul acestei perioade. La fel Bruno Bastin, în prima parte a studiului său, prezintă sintetic cele mai de seamă lucrări efectuate în Belgia în ultimii 20 de ani asupra pleistocenului superior, evidențiind principalele concepții asupra împărțirii ultimei perioade glaciare.

Prima ipoteză lansată în ceea ce privește împărțirea Würmului este aceea a lui Tavernier care susține existența a trei stadii separate prin două interstadii. Tot trei stadii glaciare susțin G. Manil și R. Paepe.

În 1954, cercetarea diferitelor secțiuni de la Hesbaye conduc pe F. Gullentops la a propune o bipartiție a Würmului, dînd și denumirea celor două ansambluri : Hesbayan reprezentînd un lut stratificat de origine nivo-eoliană și Brabantian, recunoscut ca un loess omogen, format sub un climat rece și umed.

Cu toată critica, uneori prea aspră adusă de B. Bastin unor lucrări ale lui R. Paepe și în special asupra caracterului stratigrafic acordat de acesta penelor de ghiață și altor urme periglaciare, trebuie să remarcăm totuși seriozitatea și complexitatea cercetărilor acestuia chiar asupra penelor de ghiață, împotriva faptului că uneori se acordă o importanță cronostratigrafică prea mare acestora [1].

În continuarea articolului, autorul trece în revistă unele lucrări mai importante din cîteva țări europene, dar, din păcate, se oprește la Cehoslovacia și Germania, înseși cercetările din aceste țări fiind expuse unilateral, insistîndu-se asupa acelor lucrări care tratează cuaternarul mai mult din punct de vedere sedimentologic și paleopedologic.

A doua parte a lucrării lui B. Bastin, foarte importantă prin problemele de ansamblu cuprinse, descrie interstadiile würmului recunoscute prin palinologie în diferite țări ale Europei, printr-o prezentare succintă și revelatoare.

Acestea sînt următoarele :

a) *Interstadiul Amersfoort*, reprezintă prima oscilație caldă de la începutul Würmului, pusă în evidență de W. H. Zagwijn în anul 1961 în Olanda în localitatea al cărei nume îl poartă.

Degradarea climatică de la începutul Würmului pare să fi fost făcută de o manieră progresivă, ceea ce s-a tradus în vegetație nu printr-o eliminare brutală a grupelor forestiere, ci printr-o migrare a acestor grupe forestiere spre sud, după cum indică zonarea vegetației pusă în evidență în diagramele polinice reprezentînd această perioadă. M. Van

[1] R. Paepe and R. Vanhoorne, Mém. Expl. Cartes Géol. et Min. Belg., 8, 1967, p. 7–95.

Campo consideră că nu era posibilă migrarea spre sud a zonelor forestiere ci numai menţinerea, în timpul perioadelor reci, a unor insule izolate din vechile zone de vegetaţie [2]. Această ultimă ipoteză credem că este mai aproape de situaţia reală şi nu este exclus să-şi găsească confirmarea şi-n analizele polinice din România, dată fiind poziţia ţării noastre la periferia domeniului periglaciar în această perioadă.

În timpul interstadiului Amersfoort, în Danemarca se dezvolta o vegetaţie de lande şi amestecuri de mesteacăn cu ienupăr, în Germania de nord se instalau păduri pioniere de mesteacăn, iar în Olanda pădurea pionieră de mesteacăn era succedată de o taiga clară de pin şi mesteacăn.

Autorul remarcă că interstadiul Amersfoort nu se caracteriza printr-o creştere foarte pronunţată a temperaturii, climatul păstrînd un caracter subarctic, chiar în Olanda, cum indică rolul minor al esenţelor forestiere foioase.

Analizele din alte regiuni ale Europei au dezvelit totuşi procente ridicate ale foioaselor, astfel la Combe-Grenal (Franţa) acestea ating 50 % [3].

Pentru interstadiul Amersfoort, pînă în prezent, nu există decît o datare de C_{14} care indică vîrsta de 61550 î.e.n.

b) *Interstadiul Brörup* se pare că a fost cel mai cald şi cel mai lung din toate interstadiile Würmului, după cum arată extensiunea mare a grupelor forestiere în toate zonele unde a fost pus în evidenţă. Ca rezultat, în toate stratele care se suprapun acestui interstadiu, grupările forestiere de pin şi mesteacăn sînt înlocuite rapid printr-o pădure închisă în care molidul şi arinul joacă un rol important.

Remarcăm faptul că în ţara noastră, după toate aparenţele, molidul nu a avut o extindere prea mare în timpul interstadiulu Brörup, principala caracteristică fiind dată de extinderea arinului [4].

Pentru interstadiul Brörup există două datări de C_{14} potrivit cărora acest interstadiu ar avea o vîrstă de circa 2 000 ani, cuprinsă între 57150 î.e.n. şi 58850 î.e.n.

c) *Interstadiul Odderade* a fost pus în evidenţă de curînd de către Averdieck şi apare ca o scurtă oscilaţie, care are o durată de circa 1 500 ani. Acest interstadiu s-a desfăşurat între 54750 şi 56150 î.e.n.

Arlette Leroi-Gourhan, într-un studiu asupra oscilaţiilor würmiene, nu aminteşte de această oscilaţie ca atare, în schimb în tabelul sintetic alăturat acestui studiu se notează cu semnul întrebării locul aproximativ al acestei oscilaţii [5]. Să credem că autoarea nu cunoştea la data respectivă existenţa reală a acestei oscilaţii, în schimb o bănuia, sau că nu i-a acordat creditul total?...

Oricare ar fi situaţia, unele analize preliminare din ţara noastră confirmă destul de clar existenţa acestui interstadiu [6]. Nu este exclus ca reoglindirea sa în diagramele polinice să se diminueze, chiar să dispară complet, pe măsură ce se trece în zonele sudice ale Europei [7].

d) *Interstadiul Arcy-Stillfried B.* În anul 1964 în straturile de la Arcy-sur-Cure au fost puse în evidenţă de către Arlette Leroi-Gourhan două faze succesive de extensiune a pădurii separate printr-o scurtă perioadă de retragere a grupărilor forestiere.

În Polonia, acest interstadiu este caracterizat în numeroase puncte printr-o vegetaţie

---

[2] M. Van Campo, *Etude Française sur le Quaternaire*, Présentée à l'occasion du VIIe Congrès International de l'I.N.Q.U.A., Paris, 1969

[3] F. Bordes, H. Laville, M.M. Paquereau. Actes Soc. Linn. Bordeaux, B. 103, 10, 1966, p. 3–19.

[4] Primele rezultate pe care le-am obţinut la Nandru : Peştera Curată şi Peştera Spurcată, în straturile musteriene, ne determină să susţinem această ipoteză.

[5] Arllette Leroi-Gourhan, Bulletin de l'Association française pour l'étude du Quaternaire, 4, 1968, p. 281–287.

[6] M. Cîrciumaru, *Analiza polinică a sedimentului de la Ripiceni-Izvor*, manuscris.

[7] Faptul că analizele polinice de la Nandru relevă rolul destul de şters al acestui interstadiu, spre deosebire de sedimentul de la Ripiceni, situat în nordul ţării, ne determină să credem în diminuarea importanţei interstadiului Odderade pe măsura înaintării în zonele sudice ale Europei.

de „tundră-parc" cu *Pinus, Picea, Larix, Juniperus*, în timp ce foioasele (arinul, mesteacănul, plopul) se găseau înșirate de-a lungul văilor .

Bruno Bastin folosește denumirea de Arcy-Stillfried B pentru această dublă oscilație, împotriva termenului de Paudorf (asupra căruia vom reveni) sau de Arcy-Denekamp, adoptat de Arlette Leroi-Gourhan [8].

Această oscilație temperată care a cuprins o perioadă de 4 000 de ani după B. Bastin și de numai 1 000—1 500 de ani după Arlette Leroi-Gourhan a fost surprinsă în nenumărate sedimente de peșteră din regiunea Dordogne (Franța), sedimente foarte bogate în resturi de cultură materială de vîrstă paleolitică [9].

După B. Bastin interstadiul Arcy-Stillfried B s-a desfășurat între 26350 î.e.n. și 30600 î.e.n.

c) *Interstadiul Laugerie-Lascaux*. La fel ca și interstadiul Arcy-Stillfried B, acest interstadiu se compune din două oscilații temperate corespondente stratelor solutreene și magdaleniene. Vegetația, relevată de diagramele polinice care au surprins acest interstadiu, este prea puțin cunoscută mai cu seamă din cauza aspectelor particulare în care sînt situate sedimentele respective.

Datarea de C_{14} fixează următoarele limite pentru acest interstadiu: 15240 î.e.n. și 17250 î.e.n.

Bruno Bastin se oprește în articolul său asupra unor denumiri care pînă nu demult erau frecvent întrebuințate pentru a desemna unele interstadii dar care trebuie abandonate din diferite motive.

Așa este „*interstadiul Göttweig*" pus în evidență de F. Brandtner și J. Fink în anul 1952 și datat de H. De Vries în 1958 că ar fi început în urmă cu 46350 î.e.n.

Adoptat poate prea ușor de H. Gross și P. Woldstedt, acest interstadiu creează, pentru o perioadă de aproape 10 ani, o „modă în a i se atașa o serie de oscilații calde rău datate. Mitul *interstadiului Götweig* se întrerupe în 1962 cînd, sub comisia I.N.Q.U.A. pentru stratigrafia loessului, se hotărăște atașarea solului Göttweig la interglaciarul Riss-Würm.

Al doilea termen contestat de B. Bastin este cel de „*interstadiul Hengelo*". Acest interstadiu a fost relevat de T. Van der Hammen, G. C. Maarleveld, J. C. Vogel și W. H. Zagwijn sub forma a două oscilații: *interstadiul Hengelo* desfășurat între 37 000 î.e.n. și 35000 î.e.n. și *interstadiul Denekamp* cuprins între 30000 î.e.n. și 27000 î.e.n., ambele oscilații fiind paralerizate cu solul Stillfied B din Austria [10].

După B. Bastin „*interstadiul Denekamp*" poate fi atașat la interstadiul Arcy-Stillfried B, fără să greșim, în schimb, nu aceeași opinie o împărtășește în legătură cu „*interstadiul Hengelo*". Dealtfel, Arlette Leroi-Gourhan preferă chiar denumirea de *interstadiul Arcy-Denekamp* celei de *Arcy-Stillfried B* [11].

Dintre argumentele aduse de B. Bastin împotriva existenței *interstadiului Hengelo* unul din cele mai importante poate fi considerat existența în straturile aparținînd acestuia a plantelor arctice-alpine cum sînt: *Betula nana, Dryas octopetala, Salix* etc.

„*Interstadiul Paudorf*", cel mai clasic dintre termenii întrebuințați în stratigrafia würmiană, așa după cum remarca Arlette Leroi-Gourhan, este acum discutat și contestat ca și solul fosil în care a fost pentru prima oară depistat [12]. B. Bastin motivează abandonarea acestui termen pentru că studiile malacologice din solul *Paudorf* (locus typicus) au pus în evidență o faună interglaciară eemiană în partea inferioară a acestui sol. În schimbul acestui termen este propusă folosirea celui de *Stillfried B*.

---

[8] Arlette Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 281—287.

[9] M.M. Paquereau, Quaternaria, 11, 1969, p. 237—240; M.M. Paquereau, Quaternaria, 11, 1969, 227—232; M.M. Paquereau, Quaternaria, 13, 1970, p. 133—135. M.M. Paquereau, Bulletin de la Société preh. Française, 67, 1970, p. 489—493; F. Bordes, H. Laville, M.M. Paquereau, *op. cit.*, 1966, p. 3—19.

[10] T. Van der Hammen, G.C. Maarleveld, J.C. Vogel, W. H. Zagwijn, Geologie en Mijnbouw, 46, 1967, p. 79—95.

[11] Arlette Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 284.

[12] Arlette Leroi-Gourhan. *op. cit.*, p. 284.

În sfîrşit, termenul de *„interstadiul Moershoofd"*, propus în 1968 de W. H. Zagwijn, caracterizează o vegetaţie de tundră în Olanda între 48000 î.e.n. şi 41000 î.e.n. După descoperitorul său, în timpul acestui interstadiu temperatura lunii iulie ar fi fost, în zona unde a fost surprins întîia oară, de 5–6°C. şi ar reprezenta o reîncălzire a climei în raport cu faza anterioară şi cea care a urmat acestei perioade.

Întrucît termenul de interstadiu este încă neprecizat şi că în actual se atribuie de regulă valoare de interstadiu la acea fază în care grupările forestiere sînt o caracteristică esenţială, B. Bastin conchide că termenul de interstadiu este nejustificat pentru *oscilaţia Moershoofd.*

În urma prezentării sumare a principalelor interstadii würmiene autorul trage cîteva concluzii :

1. Primele depozite würmiene care suprapun solul fosil Riss-Würm sînt caracterizate, în regiunile loessice, prin alternanţa a trei orizonturi loessice şi trei orizonturi humifere, formarea acestora din urmă avînd loc probabil în interstadiile *Amersfoort, Brörup* şi *Odderade* ;

2. În toate secţiunile de loess, secvenţa stratigrafică majoră se marchează prin prezenţa unui sol sau două soluri suprapuse separînd un complex inferior de loess nivo-eolian, de un complex superior de loess eolian pur. Această secvenţă poate fi ataşată la *interstadiul Arcy-Stillfried B* ;

3. Pus în evidenţă, *interstadiul Laugerie-Lascaux* a adus confirmarea observaţiilor făcute de F. Bordes încă din 1960, de existenţă a unui interstadiu corespunzător solutreanului mijlociu şi superior şi magdalenianului inferior ;

4. Este probabil ca şi alte faze de reîncălzire minoră (*Moershoofd*, Hengelo etc.) să fi reprezentat întreruperi în sedimentarea depozitelor würmiene. În starea actuală a cunoştinţelor, pare totuşi prematur de a acorda acestora valoare de interstadiu.

5. Cercetările conjugate ale unor discipline (litostratigrafia, palinologia, geochimia etc.) au confirmat opinia lui Y. Guillien care distingea în Würm trei cicluri climatice şi sedimentare, dintre care faza cea mai rece a fost cea care a urmat interstadiului *Arcy-Stillfried B.* Aceste trei cicluri sînt :

— **Eowürmul**, caracterizat prin condiţii climatice încă foarte umede, fenomenele de eroziune împiedicînd mult procesele de acumulare. În timpul fazei eowürmiene răcirea climatului s-a făcut de o manieră progresivă, recolonizarea pădurilor avînd loc în trei etape (interstadiile *Amersfoort*, Brörup şi Odderade). Limitele eowürmului sînt : sfîrşitul interglaciarului *Eem* ca limită inferioară şi finalul interstadiului Odderade ca limită superioară, desfăşurîndu-se între 70000 şi 55000 înainte de prezent.

— **Mesowürmul** se caracterizează prin condiţii climatice încă foarte umede, dar deja mai reci, favorizînd punerea în loc a depozitelor de loess nivo-eoliene cu frecvente urme periglaciare. În timpul acestei faze, răcirea climatului elimină în mod brutal pădurile, iar în timpul interstadiului *Arcy-Stillfried B* are loc numai o reextensiune a grupelor forestiere subarctice. Desfăşurat între 55000 şi 29000 înainte de prezent, mesowürmul are ca limite *interstadiul Odderade,* în partea inferioară şi sfîrşitul interstadiului *Arcy-Stillfried B,* în partea superioară.

— În timpul **Neowürmului**, a treia fază a Würmului, condiţiile climatice erau foarte riguroase şi uscate favorizînd sedimentarea unor depozite de loess eolian pur. **Neowürmul** a cuprins perioada dintre sfîrşitul interstadiului *Arcy-Stillfried B* şi începutul holocenului, înglobînd în cadrul său şi tardiglaciarul. Perioada de timp pe care o include se întinde între 29000 şi 10000 înainte de prezent.

Ultima parte a articolului prezintă rezultatele cercetărilor polinice efectuate de B. Bastin în cîteva secţiuni din Belgia : Rocourt I şi II, Kesselt II, Tongrinne I, Maisières VI, VII, IX.

La Rocourt II a fost surprinsă trecerea Riss-Würm, în timp ce la Rocourt I este evidenţiată atît trecerea Riss-Würm cît şi întreaga fază eowürmiană cu cele trei interstadii : *Amersfoort, Brörup* şi *Odderade.*

Diagrama polinică a sedimentului de la Kesselt II completează în mod fericit pe primele două, în sensul că prezintă aspectul

fitogeografic din faza următoare a würmului — mesowürmul, inclusiv *interstadiul Arcy-Stillfried B*, notat în diagramă sub denumirea de *Arcy-Kessell*.

Analiza polinică de la Tongrinne I relevă întreaga succesiune a oscilațiilor climatice din Eowürm și Mesowürm.

Ultimele secvențe analizate polinic (Maisieres VI, VII, IX) oglindesc situația floristică și climatică din timpul neowürmului, și-n mod special aspectele fitogeografice din timpul interstadiului *Laugerie-Lascaux*.

În acest fel, prin prezentarea unor secțiuni care se suprapun mai mult sau mai puțin tuturor celor trei faze würmiene, autorul reușește să ne prezinte o imagine generală foarte sugestivă a caracterului floristic și climatic pentru întreg pleistocenul superior din Belgia, reușind în același timp să aducă o contribuție originală la studiul cronostratigrafic, paleofloristic și paleoclimatic al depozitelor würmiene din Europa nordică.

Marin Cârciumaru

Deutsche Historiker-Gesellschaft, *Evolution und Revolution im Alten Orient und in Europa. Das Neolithikum als historische Erscheinung*, Akademie-Verlag, Berlin, 1971, 170 p. + XX pl.

În zilele de 28—30 aprilie 1969 a avut loc la Rostock, sub conducerea prof. Friedrich Schlette de la Universitatea Martin Luther din Halle, o reuniune științifică a colectivului (Fachgruppe) de istorie străveche și de protoistorie al Soc. istoricilor germani, care a dezbătut tema „Neoliticul ca fenomen istoric", cu participarea a 13 cercetători din R.D.G. și a unui invitat străin. Cele 10 comunicări tratînd probleme de un deosebit interes pentru studiul apariției și răspîndirii neoliticului în lumea veche — și discuțiile care au avut loc — au fost publicate în volum sub îngrijirea prof. Schlette, avînd următoarele titluri; *Das Neolithikum als historische Erscheinung* (Fr. Schlette); *Die Entwicklung im Vorderen Orient vom 9.—4. Jahrtausend* (Burchard Brentjes); *Der Balkan als Mittler zwischen Vorderem Orient und Europa* (H. Quitta); *Die Herausbildung des Neolithikums im nördlichen Mitteleuropa* (Joachim Preuss); *Die schnurkeramischen Becher-Kulturen im Gebiet der D.D.R.* (Hermann Behrens); *Stand der Erforschung der neolithischen Haustiere* (Hans-Hermann Müller); *Die Bestattungssitten des Früh-und Mittelneolithikums und ihre Interpretation* (Al. Haüsler); *Beziehungen des mecklenburgischen Neolithikums zu Skandinavien* (Ingeburg Nilius); *Zum Problem des Übergangs vom Mesolithikum zum Neolithikum im Flachland zwischen Elbe und Oder* (Bernhard Gramsch) și *Südliche Beziehungen im Neolithikum des südlichen Donaubeckens* (Nándor Kalicz).

Fiind vorba în special de comunicări în care se discută și se pun foarte multe probleme, este de la sine înțeles că discutarea diferitelor teze și concluzii ar impune o recenzie de o întindere neobișnuită. De aceea socotim preferabil să rezumăm tezele principale ale diferitelor comunicări — mai ales că volumul respectiv nu este accesibil în bibliotecile de la noi — acordînd o atenție mai mare acelora care tratează probleme generale sau direct legate de sud-estul Europei și de țara noastră.

1. Deosebit de pertinente ni se par considerațiile prof. Schlette care, discutînd *Neoliticul ca fenomen istoric*, arată pe drept cuvînt că numai un singur caracter arheologic nu poate constitui un criteriu pentru definirea unei anumite perioade istorice, deoarece pentru oricare din acestea (inclusiv pentru preistorie) trebuie avute în vedere legăturile dialectice dintre toate activitățile omului — forțe de producție, economie, forme sociale și ideologice. Granițele dintre diferitele perioade se situează acolo unde în toate aceste domenii apare „o nouă calitate", vizibilă în special

fitogeografic din faza următoare a würmului — mesowürmul, inclusiv *interstadiul Arcy-Stillfried B*, notat în diagramă sub denumirea de *Arcy-Kessell*.

Analiza polinică de la Tongrinne I relevă întreaga succesiune a oscilațiilor climatice din Eowürm și Mesowürm.

Ultimele secvențe analizate polinic (Maisieres VI, VII, IX) oglindesc situația floristică și climatică din timpul neowürmului, și-n mod special aspectele fitogeografice din timpul interstadiului *Laugerie-Lascaux*.

În acest fel, prin prezentarea unor secțiuni care se suprapun mai mult sau mai puțin tuturor celor trei faze würmiene, autorul reușește să ne prezinte o imagine generală foarte sugestivă a caracterului floristic și climatic pentru întreg pleistocenul superior din Belgia, reușind în același timp să aducă o contribuție originală la studiul cronostratigrafic, paleofloristic și paleoclimatic al depozitelor würmiene din Europa nordică.

Marin Cârciumaru

Deutsche Historiker-Gesellschaft, *Evolution und Revolution im Alten Orient und in Europa. Das Neolithikum als historische Erscheinung*, Akademie-Verlag, Berlin, 1971, 170 p. + XX pl.

În zilele de 28—30 aprilie 1969 a avut loc la Rostock, sub conducerea prof. Friedrich Schlette de la Universitatea Martin Luther din Halle, o reuniune științifică a colectivului (Fachgruppe) de istorie străveche și de protoistorie al Soc. istoricilor germani, care a dezbătut tema „Neoliticul ca fenomen istoric", cu participarea a 13 cercetători din R.D.G. și a unui invitat străin. Cele 10 comunicări tratînd probleme de un deosebit interes pentru studiul apariției și răspîndirii neoliticului în lumea veche — și discuțiile care au avut loc — au fost publicate în volum sub îngrijirea prof. Schlette, avînd următoarele titluri; *Das Neolithikum als historische Erscheinung* (Fr. Schlette); *Die Entwicklung im Vorderen Orient vom 9.—4. Jahrtausend* (Burchard Brentjes); *Der Balkan als Mittler zwischen Vorderem Orient und Europa* (H. Quitta); *Die Herausbildung des Neolithikums im nördlichen Mitteleuropa* (Joachim Preuss); *Die schnurkeramischen Becher-Kulturen im Gebiet der D.D.R.* (Hermann Behrens); *Stand der Erforschung der neolithischen Haustiere* (Hans-Hermann Müller); *Die Bestattungssitten des Früh-und Mittelneolithikums und ihre Interpretation* (Al. Haüsler); *Beziehungen des mecklenburgischen Neolithikums zu Skandinavien* (Ingeburg Nilius); *Zum Problem des Übergangs vom Mesolithikum zum Neolithikum im Flachland zwischen Elbe und Oder* (Bernhard Gramsch) și *Südliche Beziehungen im Neolithikum des südlichen Donaubeckens* (Nándor Kalicz).

Fiind vorba în special de comunicări în care se discută și se pun foarte multe probleme, este de la sine înțeles că discutarea diferitelor teze și concluzii ar impune o recenzie de o întindere neobișnuită. De aceea socotim preferabil să rezumăm tezele principale ale diferitelor comunicări — mai ales că volumul respectiv nu este accesibil în bibliotecile de la noi — acordînd o atenție mai mare acelora care tratează probleme generale sau direct legate de sud-estul Europei și de țara noastră.

1. Deosebit de pertinente ni se par considerațiile prof. Schlette care, discutînd *Neoliticul ca fenomen istoric*, arată pe drept cuvînt că numai un singur caracter arheologic nu poate constitui un criteriu pentru definirea unei anumite perioade istorice, deoarece pentru oricare din acestea (inclusiv pentru preistorie) trebuie avute în vedere legăturile dialectice dintre toate activitățile omului — forțe de producție, economie, forme sociale și ideologice. Granițele dintre diferitele perioade se situează acolo unde în toate aceste domenii apare „o nouă calitate", vizibilă în special

acolo unde ea îmbracă haina unui proces revoluţionar, nu evolutiv. Indiferent dacă se foloseşte sau nu termenul de ,,revoluţie neolitică'', introdus de V. G. Childe, trecerea la neolitic reprezintă desigur cel mai important fenomen istoric de la apariţia omului deplin format şi pînă la apariţia primelor societăţi împărţite pe clase. Principalele elemente care definesc caracterul revoluţionar al neoliticului sînt *cultivarea plantelor* şi *domesticirea animalelor*, deoarece toate celelalte elemente — uneltele de piatră şlefuită, ţesutul şi în special ceramica — pot lipsi. Se ştie că în Asia Anterioară neoliticul aceramic a durat circa 3 milenii, iar în Asia de Est, Africa, Europa şi chiar cele două Americi mai bine de un mileniu; şi dealtfel autorul e de părere că ceramica a putut fi născocită în chip independent în mai multe zone. Oricum, nu se mai poate pune semnul de egalitate între Neolitic şi Keramikum, termen prin care încercase acum douăzeci de ani T. Pittioni să definească neoliticul. Nici şlefuirea şi perforarea obiectelor de piatră şi de os nu sînt specifice neolitice, deoarece au fost practicate sporadic şi înainte; dar după părerea noastră, tocmai caracterul lor sporadic din perioadele anterioare şi frecvenţa lor în neolitic le dă dreptul să fie considerate specifice pentru această epocă.

Autorul e de părere că sfîrşitul neoliticului nu se situează la apariţia primelor unelte de cupru, ci atunci cînd obiectele de metal capătă un rol predominant iar cele de piatră devin secundare (totuşi noi nu credem indicat să se renunţe la termenul eneolitic şi la celelalte sinonime). Fiind de acord că în Asia Anterioară limita superioară a neoliticului (noi am spune a chalcoliticului) se situează la ,,revoluţia urbană'', Schlette socoteşte pe drept cuvînt că şi pentru această ,,revoluţie'' trebuie fixate mai multe criterii precise, nu unul singur. Sintetizînd diferitele sale observaţii, el e de părere că elementele ce definesc neoliticul sînt: fie cultivarea plantelor şi creşterea animalelor (dar în special fără plug şi fără grajduri), fie pescuitul şi vînătoarea dezvoltată sau specializată pentru anumite animale, existînd deci două forme de societate neolitică. La aceste caracteristici se poate adăuga, în al doilea rînd, şlefuirea şi perforarea pietrei, în timp ce ţesutul poate constitui un criteriu numai pentru prima dintre cele două forme.

În privinţa concepţiei despre prima mare diviziune socială a muncii, Schlette e de părere că ea trebuie să fie mult mai cuprinzătoare decît e prezentată de obicei, căci au existat mai multe prime diviziuni ale muncii: producţia metalurgică timpurie (bronzul), cînd o parte a unor triburi sau unele triburi întregi se specializează în acest domeniu şi astfel are loc o diviziune a muncii supratribală, cu toate urmările ei; producţia metalurgiei fierului, în acelaşi fel (de exemplu la etrusci, sciţi, celţi); specializarea în creşterea animalelor. Faptul că Engels n-a vorbit de metalurgia bronzului se datoreşte stadiului cercetării de acum 90 de ani. Potrivit acestei concepţii, prima mare diviziune a muncii constituie un indiciu esenţial pentru perioadele post-neolitice, căci de îndată ce ea se manifestă clar, neoliticul este depăşit, el situîndu-se la apogeul relaţiilor societăţii primitive, cînd se ajunge la primele contradicţii dintre dezvoltarea ulterioară a forţelor de producţie şi relaţiile de producţie ale comunei primitive. O caracteristică a relaţiilor sociale neolitice este trecerea de la ginta matriarhală la aceea patriarhală, care nu s-a născut ca rezultat al primei diviziuni sociale a muncii, ci s-a dezvoltat în cursul începutului acesteia.

În sfîrşit, în legătură cu modul cum s-a răspîndit felul de viaţă neolitic, autorul nu împărtăşeşte explicaţia migraţiilor la mii de kilometri, dar în acelaşi timp arată că trebuie să se lămurească dacă a existat un singur centru unde a luat naştere neoliticul, sau au fost mai multe.

Tot aşa de complicată este şi lămurirea bazelor istorice ale înlocuirii unei culturi arheologice prin alta şi deci problema felului cum s-a născut o nouă cultură: a) prin venirea unor noi populaţii (proces migratoriu); b) prin influenţarea culturală din afară a unei culturi pe jumătate formată (proces exogen); c) prin dezvoltarea proprie în salturi (proces endogen); întrebări pe care autorul se mulţumeşte deocamdată să le formuleze, fără să

încerce să le dea un răspuns, tocmai pentru că multe dintre problemele care în trecut păreau rezolvate, trebuie astăzi gîndite serios din nou.

2. Asupra dării de seamă rezumative a lui B. Brentjes despre *Evoluţia culturală în Asia Anterioară în mileniile IX-IV* nu vom stărui în schimb prea mult aici, deoarece în linii generale este vorba de tezele şi concluziile autorului din cartea sa *Von Schanidar bis Akkad*, apărută cu doi ani mai înainte şi pe care o vom recenza în chip separat într-unul dintre fascicolele SCIV-ului. Precizăm totuşi că nu sîntem de acord cu intenţia sa de a coborî datarea neoliticului european cu circa o mie de ani, numai pentru că datele C 14 pentru cultura Vinča timpurie ar fi contrazise de tăbliţele de la Tărtăria. Aşa cum am arătat şi altădată, datarea absolută a neo-eneoliticului sud-est european nu poate fi dependentă de tăbliţele de la Tărtăria, căci ea trebuie să fie conformă cu cronologia relativă a diferitelor culturi stabilită pe baza constatărilor *stratigrafice* sigure. Iar acestea arată că, între prima jumătate a mileniului III, cînd s-ar situa tăbliţele amintite şi deci şi începutul fazei Vinča A (sau B) — şi situaţia reală a depunerilor culturii Vinča, se situează un număr de culturi şi de faze culturale. Într-adevăr, cultura Dudeşti din Muntenia şi Oltenia este, precum se ştie, sincronă în linii mari cu faza Vinča A şi în acelaşi timp precede toate cele 4 faze ale culturii Boian şi, bineînţeles, întreaga evoluţie a culturii Gumelniţa; aceasta din urmă, la rîndul ei, este aproape în întregime anterioară culturii Ezero-Mihalic, care conţine elemente Troia I-II, şi deci databile începînd de pe la 2500 î.e.n. Ar fi cu totul imposibil să se admită că toate culturile şi fazele care se situează între Ezero (şi Cernavoda III) şi Dudeşti-Vinča A ar fi durat numai două-trei sute de ani; de aceea, indiferent de datele C 14, situarea începutului culturii Vinča *după* 3000 î.e.n. este imposibilă. Iar de vreme ce majoritatea datelor C 14 sînt în concordanţă cu cronologia relativă stabilită pe baze stratigrafice, nu credem că ele pot fi ignorate numai din pricina tăbliţelor de la Tărtăria.

În afară însă de această obiecţie, sîntem în general de acord cu felul cum autorul priveşte răspîndirea neoliticului din Asia Anterioară.

3. Tot astfel sîntem de acord cu poziţia lui H. Quitta, expusă în comunicarea sa *Balcanii ca intermediar între Asia Anterioară şi Europa*, poziţie cunoscută dealtfel şi din lucrările sale privind rezultatele examenelor C 14. Toate animalele şi plantele domesticite şi cultivate la început (oaia, capra, grîul, orzul) se găsesc şi astăzi în stare sălbatică în zona cuprinsă între sudul Anatoliei şi vestul Iranului, precum şi în zona coastei siro-palestiniene, unde neolitizarea a început în mileniul IX, în timp ce în Europa (sudul Balcanilor) acest proces istoric nu este mai vechi de mileniul VII, iar în Mesopotamia el începe abia în mileniul VI. După Quitta, în zonele amintite au trebuit să existe trei sau mai multe centre de dezvoltare, independente unul de celălalt; unul în sud-vestul Iranului, mergînd peste munţii Zagros pînă în Kurdistan; altul în sudul şi în centrul Anatoliei, şi altul în Siria, Israel şi Iordania. Datele C 14 permit să se afirme că procesul neolitizării a avut loc concomitent în toate aceste zone şi el se încheiase spre sfîrşitul mileniului VII. Primele obiecte de cupru, ca şi ceramica, apar spre această dată — dar la o radicală schimbare a economiei nu se ajunge decît pe la mijlocul mileniului VI, cînd începe perioada chalcolitică şi apare şi ceramica pictată vest-asiatică de tip Samara. Menţionăm însă că recent s-au descoperit în sud-estul Anatoliei aşezări neolitice *preceramice* din mileniul VII, ai căror locuitori foloseau încă de atunci arama!

După ce trece în revistă începutul neoliticului în Transcaucazia, Egipt şi nord-vestul Africii, H. Q. se opreşte la problemele Europei, arătînd că nici aici nu dispunem de toate datele necesare pentru lămurirea tuturor aspectelor concrete ale acestui proces istoric; se subliniază însă că, în genere, există un acord în privinţa faptului că trecerea la noua formă de economie nu a fost autohtonă în Europa, deoarece aproape toate plantele cultivabile şi animalele domestice (cu excep-

ţia grîului cu un singur bob, a porcului şi a boului) nu au forme vechi — original-europene. Şi chiar dacă deocamdată nu se poate preciza încă măsura în care mecanismul complex al diferenţierii forţelor de producţie se datoreşte unor influenţe culturale şi în ce măsură unor migraţii şi nici întrucît la formarea noilor culturi neolitice au participat şi vechii vînători şi culegători, este sigur că Peninsula Balcanică a jucat un rol de prim ordin la formarea neoliticului european, ca constituind o cale naturală de legătură cu Asia Anterioară.

Dealtfel neoliticul preceramic din Tesalia este mai mult o expresie provincială a aceluia vest-asiatic, deoarece Balcanii n-au făcut parte din zona preceramică iniţială. Celelalte aşa-zise descoperiri ,,preceramice" din sud-estul Europei se situează într-o zonă periferică, unde grupele mezolitice au continuat să trăiască mai mult. Iar descoperirile de la Lepenski Vir — a căror presupusă mare vechime nu a fost confirmată de datele C 14 — sînt expresia unei evoluţii întîrziate în comparaţie cu sudul, care la acea dată trecuse de mult la faza ceramică.

Naşterea neoliticului în sud-estul Europei a fost un proces multilateral, dezvoltat în funcţie de depărtarea de — şi de natura contactelor cu — centrele din acea vreme ale progresului istoric; despre un substrat local în acest proces nu s-ar putea vorbi decît pe coasta Adriaticii, căci nu este verosimil că trecerea la agricultură etc. s-ar fi putut face exclusiv pe baza contactelor populaţiilor mezolitice locale cu zonele neolitice asiatice, fiind dimpotrivă probabil că mici grupe de populaţie din Anatolia au trecut în Peninsula Balcanică în prima jumătate a mileniului VI — explicaţie cu care sîntem întrutotul de acord.

Faptul că în Peninsula Balcanică s-au creat mai multe provincii culturale s-ar explica prin tradiţiile diferite, la menţinerea cărora şi-a spus cuvîntul şi ecologia locală. Teoretic, fireşte, această explicaţie ar putea fi valabilă, dar ar fi trebuit încercate precizări mai concrete, căci ecologia diferitelor regiuni ale sud-estului Europei nu este (sau nu a putut fi) atît de deosebită ca să poată sta la baza diferenţelor culturale regionale. Trecînd în revistă aceste provincii culturale, Quitta arată legăturile ce se pot stabili cu diferitele culturi din Asia Anterioară şi totodată emite ipoteza că cultura Presesklo — cu barbotină, impresiuni cu degetele şi impresiuni cardiale — ar putea însemna un curent cultural din zona central-balcanică spre sud. Nu vedem însă în ce fel s-ar putea căuta originea ceramicii cardiale în interiorul Peninsulei Balcanice, cită vreme se cunoaşte răspîndirea circum-mediteraneană a acestei specii! Ca şi alţi cercetători, Q. vorbeşte de Starčevo şi Criş ca de două culturi diferite, strîns înrudite, deşi noi credem că e vorba de două aspecte; decorul în barbotină şi acela cu impresiuni digitale sau cu linii grosolan incizate ar fi realizări locale, legate de tradiţia restului populaţiei mezolitice din aceste regiuni; dar, de vreme ce această populaţie n-a inventat ceramica, iar pentru vasele de lemn sau din alte materiale organice nici una din tehnicile decorative mai sus amintite nu este specifică, nu ştim pe ce se poate sprijini această ipoteză.

Admiţînd influenţa culturii Criş la naşterea neoliticului în Europa Centrală, Q. e de părere că şi ornamentarea spiralică a ceramicii liniare ar avea tot o origine balcanică; această teză a fost recent dezbătută şi de cercetătorul cehoslovac I. Lichardus (Germania, 50, 1972, p. 1—15), care argumentează destul de convingător aceeaşi concluzie, deşi nu se stăruie deloc asupra elementelor meandroide ale decorului. Printre celelalte elemente de origine sudică în culturile ceramicii liniare, autorul aminteşte megaronul şi în special diferitele reprezentări de cult. Toate acestea îl determină pe autor să afirme — pe drept cuvînt — că Balcanii au jucat un rol de intermediar la formarea neoliticului central-european. Iar procesul neolitizării regiunilor de la nord şi de la vest de Europa Centrală, prin asimilarea populaţiilor autohtone, s-a desfăşurat la trecerea de la mileniul IV la mileniul III, deci în acelaşi timp cînd în Mesopotamia şi în Egipt se trece la societatea împărţită pe clase. Faptul că neoliticul european a fost o apariţie periferică a evoluţiei progresive din centrele primare şi a dus, după Q., la o

dezvoltare mai lentă a forţelor de producţie, a constituit cauza fundamentală a împrejurării că acestea n-au putut desăvîrşi procesul de diferenţiere în rîndul societăţii decît cu două milenii mai tîrziu. În ceea ce ne priveşte, noi socotim că societăţile eneolitice carpato-dunărene se găseau la începutul mileniului III, într-un stadiu care ar fi permis evoluţia lor spre civilizaţia urbană, dacă progresul lor n-ar fi fost frînt în urma pătrunderii dinspre stepele nord-pontice a triburilor de limbă indoeuropeană, de un seminomadism accentuat.

4. Discutînd problemele puse de *Formarea neoliticului în nordul Europei Centrale*, J. Preuss e de părere că principala responsabilă pentru neolitizarea zonei de nord a Europei Centrale a fost populaţia purtătoare a culturii Trichterbecher, cultură care s-a dezvoltat ca urmare a diferitelor influenţe exercitate de grupele culturale situate mai la sud şi vest. Deocamdată însă, spune autorul, nu se poate preciza încă în ce măsură aceste influenţe culturale au fost legate şi de migraţii de populaţie, problemă în privinţa căreia cercetările antropologice vor avea de spus un cuvînt.

5. Deşi în ultimii ani s-a scris mult în problema culturii „şnurceramice" din R.D.G., H. Behrens (*Culturile paharelor şnurceramice în R.D.G.*) socoteşte că şi astăzi această problemă mai stîrneşte o oarecare fascinaţie. Lipseşte însă pînă acum o privire de ansamblu asupra întregii probleme şi de aceea el încearcă să facă acest lucru. Ca şi alţi cercetători, el include între „Becherkulturen" nu numai culturile şnurceramice propriu-zise şi cultura mormintelor individuale (inclusiv variantele regionale), dar şi culturile Glockenbecher şi Schönfelder, deoarece e de părere că numai un anumit tip de Glockenbecher ar fi de origine vest-europeană. Fără să discutăm această controversată problemă, trebuie totuşi spus că elementele comune ale diferitelor variante regionale ale culturii Glockenbecher sînt prea tipice pentru a se putea accepta aşa de uşor o origine diferită a acestor diferite grupe regionale.

Cea mai veche apariţie a ceramicii în şnur este, după autor, aceea din spaţiul central-german, unde ea a înlocuit cultura Trichterbecher tîrzie, al cărei sfîrşit a fost tocmai o consecinţă a formării culturii ceramicii decorate cu şnurul. Pe de altă parte, autorul crede verosimil că, în Germania centrală, cultura Glockenbecher a adus încă din faza sa cea mai veche unele elemente ale culturii Unetiče. În încheiere, el face un scurt excurs metodologic, afirmînd că geneza unei culturi arheologice este în genere rezultatul unor impulsuri exogene asupra unei baze endogene; iar sfîrşitul unei culturi arheologice este legat dialectic de formarea unei noi culturi. Cu toată lipsa datelor antropologice, purtătorii culturii şnurceramice şi ai mormintelor individuale trebuie să fi fost urmaşii purtătorilor culturii Trichterbecher. Odată cu cultura Glockenbecher se pare că au pătruns noi grupe etnice, care în parte au trăit alături de vechea populaţie, iar în parte s-au asimilat acesteia. Din punct de vedere lingvistic, este eventual posibil ca populaţiile de la sfîrşitul neoliticului să fi vorbit mai multe dialecte indogermanice şi nu o singură limbă unitară, deşi autorul recunoaşte că e vorba de simple speculaţii.

6. Trecerea în revistă a *Stadiului cercetării asupra animalelor domestice neolitice*, făcută de H.-H. Müller, deşi foarte succintă, este completă şi interesant expusă, fără a aduce totuşi date cu totul noi.

Precum se ştie, cel mai vechi animal domestic european este cîinele, identificat ca atare încă din mezolitic (cultura Maglemose) şi rezultat dintr-un lup european domesticit. Este însă inexact că omul ar fi domesticit cîinele pentru a-l folosi ca ajutor la vînătoare. În schimb domesticirea primelor animale importante din punct de vedere economic a avut loc în Asia Anterioară, dar nu în Mesopotamia, cum s-a crezut mai de mult, ci în zonele Zagros, Liban şi Palestina, deci, pe teritoriul aşa-zisei „semilune fertile". Capra era deja domesticită la Ierichon pe la 7000 î.e.n., iar oaia a fost domesticită încă din mileniul IX (Zawi Chemi-Shanidar); porcul domestic a fost identificat prima dată la

Jarmo, în stratul datînd de pe la 6500, iar boul în nordul Irakului pe la 5000. Este însă probabil că boul era domesticit la Çatal Hüyük în mileniul VI; dar, întrucît caracterele specifice se schimbă foarte lent, este probabil că domesticirea unora dintre aceste animale s-a început încă mai devreme, prin mileniile X şi IX î.e.n.

În Europa, cele mai vechi dovezi de domesticirea animalelor sînt acelea din neoliticul preceramic al Tesaliei, datînd din mileniul VI: oasele de oaie reprezintă 85%, cele de porc 10%, cele de bou 5% şi abia cîteva oase de cîine. Deoarece pe teritoriul Europei nu a putut fi constatată existenţa caprelor şi oilor sălbatice în epoca postglaciară, autorul e de părere că aceste mici animale trebuie să fi fost introduse din afară. Subliniem faptul că el nici măcar nu menţionează presupusul centru de domesticire din Dobrogea, deşi cunoaşte literatura de specialitate românească, aşa încît atitudinea sa vine în sprijinul rezervelor formulate în această privinţă. În schimb pentru bou şi porc nu exclude cu totul posibilitatea unei domesticiri locale, pe teritoriul Europei.

În aşezările neolitice din România şi din zona culturii liniarceramice predomină resturile de animale domestice, boul fiind cel mai frecvent întîlnit. Populaţiile bandceramice mai creşteau oi şi capre, iar porcii veneau abia după acestea. Numai în aşezările culturii Stichbandkeramik proporţiile se inversează. Calul nu este cunoscut ca animal domestic în etapa bandceramică; zăbalele invocate în sprijinul domesticirii timpurii a calului în Europa Centrală provin din complexe cu resturi amestecate din mai multe epoci sau nu sînt cu adevărat zăbale. Deocamdată nu se ştie unde şi cînd s-a domesticit prima dată calul, iar în Europa centrală primele dovezi despre existenţa unor cai domestici datează din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului. În E. Europei s-au identificat oase de cal domestic în faza finală a culturii Tripolie, dar — spune autorul — este probabil vorba aici de o zonă secundară, căci încă din mileniul III calul fusese descoperit în regiunea Turan-Altai, iar în China pe la 2500 î.e.n. Totuşi argumentarea sa este contrazisă de faptul că ultima etapă a culturii Tripolie (chiar dacă s-ar admite că e vorba de etapa C/II — γII şi nu de C/I — γI) datează tot din mileniul III.

7. Interesantă este desigur şi contribuţia lui A. Häusler (*Riturile de înmormîntare ale neoliticului timpuriu şi mijlociu şi interpretarea lor*), dar ar fi greu să amintim aici toate variantele stabilite de autor, aşa că ne vom referi numai la cîteva dintre concluziile şi observaţiile autorului, cu precizarea că este vorba de înhumare. Socotind că aceste rituri funerare ale neoliticului nu pot fi just interpretate decît luînd în considerare riturile funerare din paleolitic, el le trece în revistă pe acestea din urmă şi apoi le compară cu acelea ale neoliticului timpuriu european şi în special din cuprinsul culturii ceramicii liniare, ajungînd la concluzia că este vorba de o continuitate.

În cuprinsul culturii ceramicii liniare predomină înhumarea Hocker pe stînga, care se constată şi ulterior în cuprinsul Stichbandceramicii şi în culturile Gumelniţa şi Tripolie, scheletele fiind orientate spre est şi nord-est. Totuşi în cultura Boian se cunosc şi orientări spre NNE şi chiar spre ESE, iar în Bulgaria înhumările culturii Gumelniţa se fac şi pe stînga şi pe dreapta, cu orientare nord-est şi sud-est şi, spre deosebire de cimitirele culturii liniare, copiii sînt îngropaţi în aceleaşi zone ale necropolelor, aşa încît generalizarea autorului este puţin forţată. Şi dealtfel cultura Gumelniţa nu poate fi trecută printre culturile neoliticului mijlociu, căci este o cultură de la sfîrşitul eneoliticului.

Dimpotrivă, în culturile Lengyel şi Tisa se cunoaşte în special orientarea spre sud-est, sud şi sud-vest (dar predominînd înmormîntările orientate spre sud) şi în poziţie Hocker pe dreapta, în Germania centrală, în culturile mai tîrzii, înhumarea pe dreapta este aproape exclusivă, fără nici o legătură cu sexul mortului. În schimb, spune H.-H.M., în neoliticul tîrziu, în mari zone ale Europei se observă schimbări esenţiale, constatîndu-se o consecventă diferenţiere pe sexe.

Dintre toate problemele legate de constatările făcute în necropolele cercetate, autorul preferă să se oprească asupra semnificației îngropării pe dreapta sau pe stînga. Și după un lung excurs lingvistic și etnografic, el arată că în etnografie, la grupele de populații patriliniare, predomină îngroparea pe dreapta, iar la cele matriliniare pe stînga. Se naște deci întrebarea de ce la vînătorii epipaleolitici și mezolitici predomină îngroparea pe dreapta, iar la neoliticii liniarceramicii pe stînga, iar în cultura Lengyel, și în general în neoliticul mijlociu central-european, din nou pe dreapta. Aceasta trebuie să însemne că în cultura liniarceramică rolul femeii era predominant, iar în culturile neoliticului mijlociu din Europa Centrală, dimpotrivă, era predominant rolul bărbatului, ca o consecință a măririi importanței creșterii animalelor domestice. Dar în același timp aceasta înseamnă că nu avem, din acest punct de vedere, *nici o dovadă* pentru afirmația atît de frecvent repetată că în epipaleolitic și în mezolitic ar fi existat o organizație gentilică matriarhală. Autorul e de părere că paleoliticianul polon R. Schild are dreptate cînd spune că în paleoliticul final rolul bărbatului în cadrul familiei era predominant, ceea ce ar corespunde cu observațiile etnografilor în legătură cu triburile de vînători și de nomazi. Tot astfel etnologul sovietic Butinov a ajuns la concluzia că presupusa predominare generală a matriarhatului în perioadele vechi ale preistoriei nu este dovedită, căci în societățile primitive patriarhatul și matriarhatul sînt contemporane. În concluzie, autorul spune cu drept cuvînt că poziția socială a bărbatului sau a femeii nu se poate deduce în chip sigur și întotdeauna după felul cum sînt înhumați morții respectivei populații; în orice caz însă problema în sine merită toată atenția cercetătorilor.

8. Studiind *Legăturile neoliticului din Mecklenburg cu Scandinavia*, I. Nilius se oprește la concluzia că se poate afirma cu siguranță că neoliticul din zona cercetată și în special cultura Trichterbecher nu a fost numai în strînse legături cu sudul Scandinaviei, ci a constituit o parte integrantă a acestui cerc cultural.

9. Ampla comunicare a lui B. Gramsch cu privire la *Problema trecerii de la mezolitic la neolitic în cîmpia dintre Elba și Oder* interesează în special pentru considerațiile și concluziile de ordin general privind această regiune periferică a Europei centrale, dintre care unele pot fi socotite valabile și pentru alte zone.

Trecerea populației mezolitice la cultivarea plantelor și la creșterea animalelor — respectiv neolitizarea lor — s-a petrecut probabil progresiv de-a lungul unui răstimp îndelungat, care durează de la apariția culturii Trichterbecher și pînă la etapa finală a ei. Această cultură aparține unor grupe de populație dunăreană, care se ocupau cu cultivarea plantelor și care au pătruns și s-au stabilit ca niște „insule" în mijlocul mezoliticilor, fie pe cale pașnică, fie prin mijloace violente. Odată cu nașterea culturii Trichterbecher, o parte din grupele de vînători locali s-au integrat în comunitățile de cultivatori și crescători de vite; celelalte grupe de vînători, devenite dependente de noii veniți, de la care au preluat o serie de elemente de cultură materială, au continuat să viețuiască mai departe. Astfel sfîrșitul trecerii de la vînătoare la cultivarea plantelor și la creșterea animalelor domestice se situează probabil în această regiune în cursul neoliticului mijlociu, cînd particularitățile culturale ale foștilor vînători-pescari și culegători s-au pierdut complet.

10. În sfîrșit, în comunicarea privind *Legături sudice în neoliticul din sudul cotului Dunării*, N. Kálicz subliniază caracterul sudic al culturii Criș (=Körös) — pe care însă alți cercetători o consideră drept o dezvoltare locală pe baze mezolitice fecundate de elemente sudice —, precum și rolul acestei culturi la dezvoltarea neoliticului în restul Ungariei. În timp ce sud-estul Ungariei era ocupat de triburile culturii Criș, restul Ungariei era încă locuit de populația mezolitică; iar apariția ceramicii liniare în acele regiuni s-ar fi făcut tot în urma influențelor comple-

xului Criş-Starčevo, autorul fiind dealtfel de părere că cea mai veche cultură neolitică din N. Ungariei — „Alföld-LinienbandKeramik"— se deosebeşte esenţial nu numai de cultura Criş, ci şi de cultura liniară din zonele mai vestice. Ni se pare totuşi greu de admis că poate fi vorba de o cultură total independentă de restul ceramicii liniare, căci dacă ar fi aşa, nu s-ar putea explica elementele comune. Influenţele sudice în zona studiată de autor au continuat prin pătrunderea culturii Vinča în sud-estul Ungariei. Şi ulterior, în neoliticul tîrziu, evoluţia culturală este diferită în estul Ungariei de aceea din vestul ţării, căci în est se dezvoltă cultura Tisa iar în vest cultura Lengyel, ultima născută din ceramica liniară tot sub influenţe sudice (Vinča). Toate elementele legate de cult din culturile Tisa şi Lengyel sînt de origine sudică, direct dependente de influenţa culturii Vinča.

Dintre intervenţiile la discuţii, asupra cărora nu putem stărui aici, amintim în mod special pe acelea foarte ample ale lui I. Hermann, care nu a fost de acord mai ales cu unele dintre tezele lui B. Brentjes. Oricum, importanţa problemelor puse de cele zece comunicări şi felul temeinic în care au fost abordate de referenţi justifică, credem, această lungă dare de seamă, care nu poate dispensa însă pe cei interesaţi în acest domeniu să ia cunoştinţă şi direct de acest volum.

Vladimir Dumitrescu

T. D. Zlatkovskaia, *Voznikovenie gosudarstva u Frakiiţev, VII-V vv. do n.e.* Moscova, Nauka, 1971, 267 p., 12 pl. în afară de text

Cunoscută lumii savante printre altele, cu lucrarea de sinteză privind *Mēzia v I—II vekah naşei eri*, publicată cu 21 de ani în urmă, cercetătoarea sovietică T.D. Zlatkovskaia îşi consacră eforturile pentru studierea în general a aceleiaşi regiuni balcanice, dar de data aceasta pentru o altă epocă şi o altă problemă şi, să recunoaştem, pe cît de dificilă şi gingaşă, pe atît de importantă. Este vorba de apariţia statului la traci. Este o problemă nouă, pusă şi rezolvată de pe poziţiile materialismului dialectic şi istoric. În istoriografia română nu o dată s-a pus o problemă similară în ceea ce priveşte Dacia, fireşte pentru a altă etapă istorică şi în alte împrejurări. De aceea socot că nu va fi lipsit de interes pentru istoriografia noastră să zăbovim puţin asupra lucrării.

După o scurtă schiţă istorică, este studiată dezvoltarea economică a Traciei în secolele VII—V î. e.n. Sînt analizate rînd pe rînd agricultura, producţia meşteşugărească, metalurgia şi prelucrarea metalului, producţia ceramică.

Un capitol special este rezervat comerţului şi circulaţiei monetare, asupra căruia voi reveni mai jos.

Cea de-a doua parte a lucrării are ca obiectiv studierea relaţiilor de producţie şi sociale. Din acest cadru larg sînt desprinse şi studiate, rînd pe rînd, formele de proprietate, proprietatea obştească, proprietatea regelui asupra pămîntului, proprietatea particulară, precum şi unele mărturii asupra formelor de proprietate, meşteşuguri şi minerit.

Într-un capitol următor sînt examinate formele de exploatare. Trec rînd pe rînd pe sub ochiul critic al autoarei diferitele aspecte pe care le poate îmbrăca exploatarea la categorii sau clase sociale.

Exploatarea populaţiei libere formează un paragraf aparte, care este urmat de un altul: între libertate şi sclavie, şi se încheie cu sclavia. Diferenţierea socială şi de proprietate constituie subiectul unui paragraf special. Se încearcă să se precizeze indiciile inegalităţii sociale, destrămarea proprietăţii, pentru

xului Criş-Starčevo, autorul fiind dealtfel de părere că cea mai veche cultură neolitică din N. Ungariei — „Alföld-LinienbandKeramik" — se deosebeşte esenţial nu numai de cultura Criş, ci şi de cultura liniară din zonele mai vestice. Ni se pare totuşi greu de admis că poate fi vorba de o cultură total independentă de restul ceramicii liniare, căci dacă ar fi aşa, nu s-ar putea explica elementele comune. Influenţele sudice în zona studiată de autor au continuat prin pătrunderea culturii Vinča în sud-estul Ungariei. Şi ulterior, în neoliticul tîrziu, evoluţia culturală este diferită în estul Ungariei de aceea din vestul ţării, căci în est se dezvoltă cultura Tisa iar în vest cultura Lengyel, ultima născută din ceramica liniară tot sub influenţe sudice (Vinča). Toate elementele legate de cult din culturile Tisa şi Lengyel sînt de origine sudică, direct dependente de influenţa culturii Vinča.

Dintre intervenţiile la discuţii, asupra cărora nu putem stărui aici, amintim în mod special pe acelea foarte ample ale lui I. Hermann, care nu a fost de acord mai ales cu unele dintre tezele lui B. Brentjes. Oricum, importanţa problemelor puse de cele zece comunicări şi felul temeinic în care au fost abordate de referenţi justifică, credem, această lungă dare de seamă, care nu poate dispensa însă pe cei interesaţi în acest domeniu să ia cunoştinţă şi direct de acest volum.

Vladimir Dumitrescu

T. D. Zlatkovskaia, *Voznikovenie gosudarstva u Frakiiţev, VII-V vv. do n.e.* Moscova, Nauka, 1971, 267 p., 12 pl. în afară de text

Cunoscută lumii savante printre altele, cu lucrarea de sinteză privind *Mēzia v I—II vekah naşei eri*, publicată cu 21 de ani în urmă, cercetătoarea sovietică T.D. Zlatkovskaia îşi consacră eforturile pentru studierea în general a aceleiaşi regiuni balcanice, dar de data aceasta pentru o altă epocă şi o altă problemă şi, să recunoaştem, pe cît de dificilă şi gingaşă, pe atît de importantă. Este vorba de apariţia statului la traci. Este o problemă nouă, pusă şi rezolvată de pe poziţiile materialismului dialectic şi istoric. În istoriografia română nu o dată s-a pus o problemă similară în ceea ce priveşte Dacia, fireşte pentru a altă etapă istorică şi în alte împrejurări. De aceea socot că nu va fi lipsit de interes pentru istoriografia noastră să zăbovim puţin asupra lucrării.

După o scurtă schiţă istorică, este studiată dezvoltarea economică a Traciei în secolele VII—V î. e.n. Sînt analizate rînd pe rînd agricultura, producţia meşteşugărească, metalurgia şi prelucrarea metalului, producţia ceramică.

Un capitol special este rezervat comerţului şi circulaţiei monetare, asupra căruia voi reveni mai jos.

Cea de-a doua parte a lucrării are ca obiectiv studierea relaţiilor de producţie şi sociale. Din acest cadru larg sînt desprinse şi studiate, rînd pe rînd, formele de proprietate, proprietatea obştească, proprietatea regelui asupra pămîntului, proprietatea particulară, precum şi unele mărturii asupra formelor de proprietate, meşteşuguri şi minerit.

Într-un capitol următor sînt examinate formele de exploatare. Trec rînd pe rînd pe sub ochiul critic al autoarei diferitele aspecte pe care le poate îmbrăca exploatarea la categorii sau clase sociale.

Exploatarea populaţiei libere formează un paragraf aparte, care este urmat de un altul: între libertate şi sclavie, şi se încheie cu sclavia. Diferenţierea socială şi de proprietate constituie subiectul unui paragraf special. Se încearcă să se precizeze indiciile inegalităţii sociale, destrămarea proprietăţii, pentru

a se încheia cu problema apariţiei oraşelor în Tracia şi relaţiile sociale.

Cea de-a treia parte a lucrării este dedicată studierii organizării politice. În primul rînd sînt investigate uniunile de triburi sud-trace din secolele al VII-lea – al V-lea î.e.n. Un paragraf aparte este format de cercetarea formelor şi căilor de apariţie a uniunilor de triburi din Tracia sudică şi se încheie, conchizînd asupra caracterului puterii obşteşti.

În ultimul capitol este expusă organizarea politică a regatului odriz. Se insistă asupra puterii regale, asupra instituţiei paradinaştilor, a rolului adunării populare, se dau unele date asupra dreptului, precum şi asupra formelor de organizare militară.

Lucrarea se încheie cu o listă a prescurtărilor, un indice de nume şi 12 planşe în afară de text. Pe planşe sînt ilustrate alături de bijuterii şi numeroase monede tracice (în mulţumitoare condiţii tehnice) care sînt folosite de autoare pe parcursul cercetării. O menţiune aparte merită hărţile integrate în text, care ne ajută să urmărim pe de o parte distribuirea geografică a triburilor tracice, iar pe de alta a unor categorii de obiecte ca fibule sau diferite monede. Din rîndul acestora din urmă amintim harta cu răspîndirea monedelor cetăţilor greceşti Parion, Chersonesul tracic şi Apollonia Pontică (harta nr. 6, p. 74), precum şi aceea cu răspîndirea cizicienilor în lumea tracică (harta nr. 7, p. 79).

Examinarea, chiar şi fugară, a celor două hărţi pe care sînt cartografiate descoperirile respective de monede ne poate da de gîndit. Oare mai la nord, în nord-estul Traciei nu s-au găsit monedele cetăţilor menţionate mai sus? În caz afirmativ monedele cărora din ele, în ce cantitate, şi, fapt deosebit de important, pentru care secol? În caz că ele lipsesc, atunci rămîne să fie explicată absenţa lor: cauzele care au determinat situaţia pe care o întîlnim.

Evident că mai întîi trebuie să facem investigaţii pentru a depista asemenea descoperiri, a le preciza epoca şi a le fixa topografic. Şi lucrul nu este de loc uşor. Nu avem strînse la un loc asemenea descoperiri. Totuşi au fost menţionate, fie chiar şi în treacăt, iar altele prezentate chiar cu destule amănunte. Astfel, o subdiviziune a monedei din Cyzic a fost semnalată la Histria, cu care ocazie Suzana Dimitriu (SCIV, 8, 1957, 1, p. 103–112) trece în revistă toate descoperirile de acest fel. Mai recent este de adăugat tezaurul de cizicieni de la Orlovka, reg. Odessa din U.R.S.S., localitate situată imediat la nord de Dunăre.

În ceea ce priveşte răspîndirea în nord-estul Traciei a monedei Apolloniei Pontice harta respectivă nu înregistrează nici un punct. Înseamnă că nu au fost găsite asemenea monede? Şi totuşi asemenea monede au fost aflate. Este adevărat că în puţine descoperiri şi în condiţii care n-au îngăduit observaţii nici asupra împrejurărilor şi, ceea ce este mai grav, nici asupra monedelor. De aci lacuna în documentarea noastră. Totuşi dispunem de unele informaţii şi ele au fost strînse recent de către Gh. Poenaru Bordea (SCIV, 21, 1970, 1. p. 134 şi urm.). O monedă din Apollonia Pontică a fost semnalată încă din 1944 de către Const. Moisil ca „găsită la Constanţa împreună cu alte 30–40 la fel şi din Mesambria". Un alt exemplar a fost aflat într-un mormînt din Tomis şi a fost identificat de acelaşi Poenaru Bordea, care ne-a promis un studiu mai amplu asupra acestei probleme. Alte exemplare izolate, aflate în regiunile din nord-estul Traciei, vor fi publicate de acelaşi cercetător. Un fapt se schiţează destul de clar: asemenea descoperiri sînt rare în regiunile viitoare ale Sciţiei Minor. Şi explicaţia ne-o dau tot aflările de monede. Numai că ele aparţin de data aceasta unei alte cetăţi, care se cheamă Histria. Atît moneda ei de bronz, cît şi cea de argint din secolele V–IV î.e.n. o găsim prezentă în Sciţia Minor pînă la sud de Durostorum. Monedele coloniei mileziene de pe malul lacului Sinoe sînt prezentate atît în descoperiri izolate, cît, mai ales, în numeroase tezaure (Cf. şi B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 143–166).

În felul acesta îşi găseşte explicaţia raritatea monedelor apolloniote din nord estul Traciei: economic regiunea amintită se află

în legătură comercială cu colonia grecească din laguna Razelmului.

Pentru istoria veche a Daciei lucrarea recenzată oferă numeroase sugestii utile, în legătură cu unele probleme cu care este confruntată știința istorică românească în momentul de față. Pentru ca lucrarea să poată fi folosită de cît mai mulți cititori ar fi bine să fie tradusă în întregime în românește.

Bucur Mitrea

Rolf Hachmann, *Die Germanen*, Nagel Verlag, Geneva, 1971, colecția „Archaeologia Mundi", 203 p., 157 fig., Cap. I Problema definiției, Cap. II Cunoștințele arheologice, Cap. III Religiozitatea germanică, Concluzii, Tabelă cronologică, Bibliografie, Lista ilustrațiilor, Indice

Cea mai recentă carte a lui Rolf Hachmann nu este, desigur, totodată și cea mai reprezentativă operă a reputatului profesor de la Saarbrücken. Publicată în cadrul unei colecții de popularizare și adresîndu-se în primul rînd publicului larg, ea merită totuși să fie prezentată și recomandată specialiștilor; originalitatea ideilor, metoda riguroasă și forma atrăgătoare de expunere sînt calități care fac lectura acestei cărți în egală măsură utilă și plăcută. Interesul este, într-un anumit fel, determinat de împrejurarea că, făcînd excepție de la profilul bine stabilit al colecției „Archaeologia Mundi", Hachmann nu și-a propus să scrie o sinteză a istoriei și arheologiei populațiilor germanice, ci a preferat să stăruie asupra unui număr limitat de probleme, dintre cele mai însemnate dar totodată și mai puțin clarificate, din acest domeniu. În ce măsură selecția operată este cea mai justă posibilă se mai poate încă discuta; subiectivitatea autorului, determinată în bună măsură de cercetările sale mai vechi și de contribuțiile aduse, a jucat aici un anumit rol, fără a fi un motiv de reproș. Ar fi fost, însă, poate, mai bine ca titlul cărții să reflecte caracterul limitat, selectiv, al prezentării, evitîndu-se surprinderea celor care așteaptă ca sub titlul *Die Germanen* să afle o monografie atotcuprinzătoare.

Oricît ar părea de ciudat, problemele care prilejuiesc cea mai întinsă discuție și care, după contribuțiile lui Hachmann[1], ne apar într-o lumină cu totul nouă, sînt cele legate de simpla definire a noțiunii de „germani"[2]. Întrebarea „Wer waren die Germanen?" și variantele ei (fin nuanțate prin schimbarea accentului) nu sînt simple forme retorice sau jocuri de cuvinte gratuite prin care autorul ar urmări cumva să capteze atenția cititorului. Este o întrebare care pare să își dea singură răspunsul, dar care în realitate se dovedește a fi mult mai complicată decît am putea crede, decît au crezut generațiile trecute de germaniști, istorici și arheologi. Îndoindu-se mereu de rezultatele cercetărilor sale și ale altora, verificînd sistematic faptele pe care se întemeiază chiar și adevărurile cele mai evidente, Hachmann și-a pus cu seriozitate această întrebare iar atunci cînd o adresează cititorului, el îl obligă să reconsidere conceptul de „germani", sugerîndu-i totodată și căile de urmat. Rezultatele obținute de Hachmann sînt pozitive, convingătoare și dovedesc că, fără a deveni „hipercriticism" negativist, spiritul critic este capabil să scoată cercetarea din impasul în care rutina metodelor au adus-o adeseori.

---

[1] Pentru întîia oară aceste contribuții au fost publicate în volumul colectiv R. Hachmann, G. Kossack, H. Kuhn, *Völker zwischen Germanen und Kelten*, Neumünster, 1962, care, după știința mea, nu a fost recenzat la noi în țară.

[2] Este vorba, evident, de germanii din antichitate și din epoca migrațiilor. În limba română nu există termeni net distincți pentru germanii vechi și cei actuali, așa cum se întîmplă în alte limbi: Germanen și Deutschen (germ.), Germains și Allemands (fr.) Teutons și Germans (engl.).

în legătură comercială cu colonia grecească din laguna Razelmului.

Pentru istoria veche a Daciei lucrarea recenzată oferă numeroase sugestii utile, în legătură cu unele probleme cu care este confruntată știința istorică românească în momentul de față. Pentru ca lucrarea să poată fi folosită de cît mai mulți cititori ar fi bine să fie tradusă în întregime în românește.

Bucur Mitrea

Rolf Hachmann, *Die Germanen*, Nagel Verlag, Geneva, 1971, colecția „Archaeologia Mundi", 203 p., 157 fig., Cap. I Problema definiției, Cap. II Cunoștințele arheologice, Cap. III Religiozitatea germanică, Concluzii, Tabelă cronologică, Bibliografie, Lista ilustrațiilor, Indice

Cea mai recentă carte a lui Rolf Hachmann nu este, desigur, totodată și cea mai reprezentativă operă a reputatului profesor de la Saarbrücken. Publicată în cadrul unei colecții de popularizare și adresîndu-se în primul rînd publicului larg, ea merită totuși să fie prezentată și recomandată specialiștilor; originalitatea ideilor, metoda riguroasă și forma atrăgătoare de expunere sînt calități care fac lectura acestei cărți în egală măsură utilă și plăcută. Interesul este, într-un anumit fel, determinat de împrejurarea că, făcînd excepție de la profilul bine stabilit al colecției „Archaeologia Mundi", Hachmann nu și-a propus să scrie o sinteză a istoriei și arheologiei populațiilor germanice, ci a preferat să stăruie asupra unui număr limitat de probleme, dintre cele mai însemnate dar totodată și mai puțin clarificate, din acest domeniu. În ce măsură selecția operată este cea mai justă posibilă se mai poate încă discuta; subiectivitatea autorului, determinată în bună măsură de cercetările sale mai vechi și de contribuțiile aduse, a jucat aici un anumit rol, fără a fi un motiv de reproș. Ar fi fost, însă, poate, mai bine ca titlul cărții să reflecte caracterul limitat, selectiv, al prezentării, evitîndu-se surprinderea celor care așteaptă ca sub titlul *Die Germanen* să afle o monografie atotcuprinzătoare.

Oricît ar părea de ciudat, problemele care prilejuiesc cea mai întinsă discuție și care, după contribuțiile lui Hachmann[1], ne apar într-o lumină cu totul nouă, sînt cele legate de simpla definire a noțiunii de „germani"[2]. Întrebarea „Wer waren die Germanen?" și variantele ei (fin nuanțate prin schimbarea accentului) nu sînt simple forme retorice sau jocuri de cuvinte gratuite prin care autorul ar urmări cumva să capteze atenția cititorului. Este o întrebare care pare să își dea singură răspunsul, dar care în realitate se dovedește a fi mult mai complicată decît am putea crede, decît au crezut generațiile trecute de germaniști, istorici și arheologi. Îndoindu-se mereu de rezultatele cercetărilor sale și ale altora, verificînd sistematic faptele pe care se întemeiază chiar și adevărurile cele mai evidente, Hachmann și-a pus cu seriozitate această întrebare iar atunci cînd o adresează cititorului, el îl obligă să reconsidere conceptul de „germani", sugerîndu-i totodată și căile de urmat. Rezultatele obținute de Hachmann sînt pozitive, convingătoare și dovedesc că, fără a deveni „hipercriticism" negativist, spiritul critic este capabil să scoată cercetarea din impasul în care rutina metodelor au adus-o adeseori.

---

[1] Pentru întîia oară aceste contribuții au fost publicate în volumul colectiv R. Hachmann, G. Kossack, H. Kuhn, *Völker zwischen Germanen und Kelten*, Neumünster, 1962, care, după știința mea, nu a fost recenzat la noi în țară.

[2] Este vorba, evident, de germanii din antichitate și din epoca migrațiilor. În limba română nu există termeni net distincți pentru germanii vechi și cei actuali, așa cum se întîmplă în alte limbi: Germanen și Deutschen (germ.), Germains și Allemands (fr.) Teutons și Germans (engl.).

Pînă de curînd lucrurile păreau clare: „germanisch war eben germanisch; da gab es keine Diskussion" (p. 65). Conceptul-clişeu încetăţenit de „germani" este însă, după Hachmann, o ficţiune „mai mult sau mai puţin neîntemeiată", rezultatul unui şir de confuzii şi de interpretări simpliste, care trebuie, în sfîrşit, analizate critic şi corectate. Pe bună dreptate se îndoieşte autorul recenzat, că toţi cei numiţi „germani" de către romani ar fi avut conştiinţa unei comunităţi şi s-ar fi numit singuri „germani" şi cu aceeaşi îndreptăţire se pune întrebarea dacă toţi aceştia vorbeau într-adevăr limbi înrudite cu limbile germanice moderne. Că goţii, alamanii, francii, anglii şi saxonii au vorbit limbi germanice este sigur, dar nu se poate admite fără serioase îndoieli acelaşi lucru pentru cimbri, teutoni, vangioni, sigambri, cherusci etc., numai în virtutea faptului că romanii obişnuiau să-i numească pe aceştia „germani". Cum se face că în izvoarele timpurii germanii sînt pomeniţi ca populaţii celtice? Şi, cum se poate explica faptul că pe teritorii întinse la dreapta Rinului, acolo unde germanii ar fi fost prezenţi încă înainte de vremea lui Caesar, în Latène-ul tîrziu se întîlneşte o cultură în multe privinţe asemănătoare cu cea celtică din Galia şi din Germania de sud?

Pe baza analizei izvoarelor scrise, ţinînd seama de particularităţile concepţiilor etnografice greco-romane, Hachmann ajunge la concluzia evident justă că există de fapt mai multe înţelesuri antice ale denumirii de „germani", care nu se suprapun între ele şi care nici nu coincid neapărat cu conceptul lingvistic modern sau cu cel arheologic. Prin „germani" putem astfel înţelege:

1. — O grupă de populaţii din nordul Galiei şi de la Rin care se autodenumeau „germani" şi care erau cunoscute sub acelaşi nume de către celţii vecini din sud (cf. Poseidonios, Strabo, Tacitus).

2. — Locuitorii ţinutului *Germania*, care se întindea între Galia şi Sarmatia, la răsărit de Rin (de la Caesar pînă în secolul al III-lea).

3. — O grupare de celţi locuind în nord-vestul Europei (după cei mai mulţi scriitori greci din epoca romană şi bizantină).

4. — În antichitatea tîrzie, barbarii aflaţi dincolo de graniţa Rinului: alamanii şi, în special, francii.

5. — În concepţia ştiinţei moderne, o grupare de populaţii din Europa centrală şi de nord care vorbeau limbi sau dialecte germanice.

Cum s-a ajuns la aceste concepte diferite, care dintre ele sînt juste şi care sînt false, în sfîrşit, care sînt adevăraţii germani — la aceste întrebări Hachmann ne oferă răspunsuri convingătoare. Reţinem în primul rînd constatarea întemeiată pe studiul numelor de divinităţi, persoane şi locuri, că „germanii" din nordul Galiei (1) nu vorbeau o limbă germanică şi deci nu erau germanici veritabili. Pe de altă parte este întemeiată îndoiala că noţiunea de „germani" pusă în circulaţie de Caesar (2) [3] ar fi corespuns pe deplin realităţii, cu alte cuvinte că toţi locuitorii *Germaniei* (de la răsărit de Rin deci) ar fi vorbit limbi sau dialecte germanice; puţinul material lingvistic păstrat din această perioadă timpurie (nume de persoane) arată că cel puţin „germanii" de la Rin (ubii, sigambrii, mattiacii, tribocii, vangionii etc.) vorbeau mai curînd o limbă negermanică.

Problema ce ne preocupă aici nu şi-ar fi găsit o rezolvare satisfăcătoare dacă autorul s-ar fi limitat la luarea în considerare numai a informaţiilor istorice şi a puţinelor rămăşiţe de limbă. Hachmann este însă arheolog şi a ştiut să aducă elemente hotărîtoare în această discuţie, pe baza interpretării tabloului descoperirilor arheologice. În primul rînd, s-a pus în evidenţă asemănarea, identitatea aproape, a descoperirilor din Latène-ul tîrziu de pe cele două maluri ale Rinului. Dacă am admite, după Caesar, că marele fluviu reprezenta graniţa dintre celţi şi germani, ar rezulta că

[3] După Hachmann, într-un anumit sens, Caesar nu i-a descoperit pe germani, ci i-a „inventat" („In diesem Sinne waren die Germanen gewissermassen fast seine politische Erfindung; allerdings nur fast..." p. 36). Dorind să legitimeze, pe motive esenţialmente strategice, Rinul drept graniţă etnică şi politică a Galiei, Caesar a „inventat" *Germania*, care trebuia să înceapă pe celălalt mal al fluviului şi a pus în circulaţie un fals concept de *germani*.

cele două etnosuri au purtat o aceeaşi cultură şi, deci, nu pot fi deosebite pe cale arheologică. Hachmann respinge o asemenea ipoteză şi, mergînd mai departe, constată că pe un spaţiu întins la răsărit de Rin, mai precis între Rin, Lippe (la nord) şi Leine (la est) este răspîndită o cultură strîns legată de cultura Latène, dar totuşi în unele detalii semnificative clar distinctă de aceasta [4]. Pentru acest *„barbarisches Randgebiet* der Latène-Kultur" sînt caracteristice cetăţile întinse de tip *oppidum*, ceramica de roată, monetăria locală şi tipurile de podoabe, care îl leagă — cel puţin cultural — de lumea celtică. La sfîrşitul erei vechi şi începutul celei noi, în spaţiul mai larg despre care discutăm s-au produs însă însemnate schimbări culturale : în timp ce la vest de Rin se răspîndeşte civilizaţia romană, la răsărit de fluviu dispare vechea cultură de tip Latène şi apar descoperiri (mai ales morminte) orientate cultural spre nord-est, spre regiunile Elbei, Oderului şi Vistulei, adică spre acele regiuni de unde provin populaţiile vorbind sigur limbi germanice, din epoca timpurie a migraţiilor. Hachmann trage de aici concluzia că spaţiul dintre Rin, Lippe şi Leine a fost ocupat de germani abia în epoca romană şi că, deci, populaţia din epoca preromană (sigambrii, ubii, vangionii, nemetii, tribocii etc.) nu era germanică. Cărui etnic a aparţinut această populaţie — este o problemă care va mai stîrni multe discuţii [5], dar care aici prezintă un interes secundar. Pentru noi este important să reţinem că populaţiile din secolul I î.e.n. de pe ambele maluri ale Rinului, dintre care unele purtau numele de „germani" (Poseidonios) sau reclamau o asemenea origine (belgii şi treverii, după Strabo şi Tacitus), nu vorbeau limbi germanice. Caesar a extins în chip arbitrar asupra tuturor populaţiilor de la răsărit de Rin, din Europa centrală şi de nord, numele de „germani", nume pe care acestea nu îl reclamau şi chiar nu îl cunoşteau. Cele mai multe dintre aceste populaţii : ingvaeonii, istvaeonii, herminonii, suebii, vandilii etc. trebuie să fi vorbit cu adevărat limbi germanice, trebuie deci să fi fost germani în sensul lingvistic modern al cuvîntului.

Cu aceasta Hachmann trece la descrierea sumară a culturii populaţiilor germanice de la începutul erei noastre, referindu-se la ocupaţiile productive, locuinţe şi aşezări, tehnică, comerţ, armament, structura socială. Dezvoltată iniţial într-un spaţiu geografic închis, această cultură era în asemenea măsură specifică şi unitară, încît pe baza rămăşiţelor arheologice se poate stabili cu suficientă certitudine răspîndirea germanilor la un anumit moment. Ca exemplu, este menţionată şi grupa germanică din Moldova şi Basarabia, pe care noi o cunoaştem sub numele de Poieneşti-Lukaşevka, caz-model de sesizare arheologică a unei populaţii germanice în mediu străin. Observăm, cu această ocazie, tendinţa lui Hachmann de a data tot mai tîrziu, aproape în vremea lui Caesar, apariţia purtătorilor culturii Poieneşti-Lukaşevka între Carpaţi şi Nistru [6] şi, ca urmare, reţinerea sa de a-i identifica pe aceştia cu bastarnii, care, după izvoarele scrise, sosiseră aici încă înainte de anul 200 î.e.n. [7]. Descoperirile din ultimii ani vorbesc

---

[4] Cf. H. Behagel, *Die Eisenzeit im Raum des Rechtsrheinischen Schiefergebirges*, 1949 şi H. Schönberger, *Die Spätlatènezeit in der Wetterau*, Saalburg Jahrbuch, 11, 1952, p. 21 urm.

[5] Pentru moment, participanţii la această discuţie (Hachmann, Kossack şi Kuhn, *op. cit.*, p. 132—133) insistă asupra rezultatelor negative ale cercetării lor, anume asupra faptului că populaţia „blocului de nord-vest" ca limbă şi cultură nu era nici celtică, nici germanică ; de aici şi denumirea de „populaţii dintre germani şi celţi". Autorii citaţi cred că de fapt nu este vorba de o grupă închisă, de un „popor", ci de o aglomerare de grupe înrudite dar puţin legate între ele, care la formarea celor două blocuri învecinate, germanic şi celtic, au rămas în urmă, fără greutate şi trăsături proprii şi fără un nume comun.

[6] „... Schon zur Zeit Caesars eine germanische Gruppe bis nahe ans Schwarze Meer gelangt war und sich in der jetzigen rumänischen Landschaft Moldau und östlich davon angesiedelt hatte". (p. 72). Această datare, dealtfel nu prea clară, este mai tîrzie decît cea propusă de acelaşi autor în 1960 : *Frühphase der jüngeren vorrömischen Eisenzeit* (cf. R. Hachmann, 41. BerRGK, 1960, p. 117 urm.) care tradusă în date absolute însemna totuşi circa 120—100 î.e.n.

[7] R. Hachmann, Die Kunde, N.F., 8, 1957, 1—2, p. 89. Această părere a fost împărtăşită şi de către K. Tackenberg, în Alt Thüringen, 6, 1962—1963, p. 423—424.

însă mai curînd împotriva poziției adoptate de Hachmann[8].

O atenție particulară merită acele pagini pe care Hachmann le dedică împărțirii interne a lumii germanice. Încercările mai vechi, păcătuind de obicei prin absolutizarea unui singur punct de vedere: istoric, lingvistic sau arheologic, nu au dus la rezultate convingătoare. Să menționăm aici clasificarea germanilor, pe criterii lingvistice mai mult sau mai puțin sigure, în germani de est (Ostgermanen), de nord (Nordgermanen) și de vest (Westgermanen), clasificare ce se dovedește, în lumina datelor arheologice[9], a fi artificială. Propunîndu-și să găsească un criteriu obiectiv și totodată unitar de clasificare, Hachmann ajunge la o soluție atrăgătoare, care pare să pună de acord datele arheologice cu cele istorice: „Forma de comunitate care avea pentru viața lor (a germanilor, M.B.), alături de familie și uniunea de familii (Familienverband), cea mai mare însemnătate, era uniunea de cult (Kultverband)". Definirea unor asemenea comunități de cult se întemeiază pe știrile din izvoarele scrise (în primul rînd Tacitus) despre existența unor divinități principale și a unor locuri de cult comune mai multor triburi. Ingvaeonii, herminonii și istvaeonii ar constitui astfel o comunitate bazată pe cultul zeului-strămoș Mannus, semnonii, hermundurii, langobarzii, marcomanii etc. ar forma uniunea de cult a suebilor constituită în jurul unui templu comun, iar lugii, goții, burgunzii, naharvalii, charinii etc. ar fi constituit uniunea de cult a vandililor. Localizarea acestor uniuni coincide, după Hachmann, cu răspîndirea diferitelor grupe culturale germanice: prima cu grupa vestgermană (dintre Rin și Weser), cea de-a doua cu grupa de la Elba (elbgermanische Kultur) iar cea de a treia cu grupa Oder-Vistula a culturii Przeworsk. Faptul că amintitele grupe se caracterizează prin obiceiuri funerare deosebite ar confirma, după Hachmann, determinarea predominant religioasă a comunităților germanice. Comunitatea de cult fiind totodată o comunitate de circulație (Verkehrsgemeinschaft), unitatea religioasă ar fi prilejuit în secundar unificarea culturii profane.

După cum se vede, Hachmann pune religia pe primul plan în ierarhia factorilor care determină evoluția culturală și, în general, istorică a comunităților germanice. Este un punct de vedere greu de împărtășit în unilateralitatea sa. Poziția autorului în această problemă explică și de ce ultimul capitol al cărții este dedicat în întregime „religiozității germanice", în timp ce alte domenii ale culturii materiale și spirituale, arta de exemplu, abia au fost menționate[10].

Cititorul, fie el specialist sau nu, ar vrea să vadă în cartea aici prezentată o promisiune. Se simte necesitatea acelei opere de sinteză care să valorifice rezultatele cercetărilor din ultimele decenii și care să poarte semnătura unuia dintre cei mai buni cunoscători ai antichităților germanice.

Mircea Babeș

[8] Cf. M. Babeș, *Germanische latènezeitliche Einwanderungen im Raume östlich der Karpaten*, comunicare la al VIII-lea Congres UISPP, Belgrad, septembrie 1971 (în prezent, sub tipar).

[9] R. Hachmann, ArchGeographica, 6, 1957, p. 55 urm.

[10] Vezi în acest sens și scurta recenzie a lui H. Ament, 51—52. BerRGK, 1970—1971 (1972), p. 287.

M. J. Vermaseren, *Mithriaca I. The Mithraeum at S. Maria Capua Vetere*, Leiden, E. J. Brill, 1971, 60 p. + 5 fig., 28 pl. și 2 planuri afară de text

Credincios preocupărilor sale legate de studierea religiilor orientale în Imperiul Roman, M.J. Vermaseren, în al 16-lea volum al binei cunoscutei sale serii „Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain", revine cu un studiu amănunțit

asupra mithreului din S. Maria Capua Vetere, localitate situată în Italia în apropiere de Napoli. Descoperit în primăvara anului 1924 de către A. Minto și publicat de acesta într-un prim studiu[1], el a fost reluat apoi de Franz Cumont[2] în același an și de K. Lehmann-Hartleben[3] doi ani mai tîrziu. Prezentarea mithreului în *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* (CIMRM) s-a bazat de asemenea pe lucrarea lui A. Minto.

Lucrarea de față beneficiază de o serie de noi considerații și interpretări, dar mai cu seamă de prezentarea pe planșe color a întregii fresce ce acoperă aproape în întregime pereții sanctuarului mithriac. După ce face o sumară descriere a construcției propriu-zise, autorul se oprește cu lux de amănunte asupra fiecărui panou constitutiv al frescei respective.

Mithreul din S. Maria Capua Vetere a fost construit într-un *criptoporticus* avînd trei părți constitutive: scările de acces, un vestibul și sanctuarul propriu-zis. Vestibulul, întîlnit și în alte sanctuare mithriace, avea rolul de a împiedica accesul vreunui nepoftit direct în sanctuarul unde se desfășurau ceremoniile secrete ale zeului Mithra. Spre deosebire de simplitatea vestibulului, sanctuarul propriu-zis avea tavanul în întregime lucrat în stuc iar pereții acoperiți cu o splendidă frescă, creînd atmosfera de extaz necesară desfășurării ceremoniilor mithriace. Mithreul din S. Maria Capua Vetere rămîne valoros în primul rînd prin pictura sa. Dintre sutele de reprezentări ale lui Mithra, răspîndite în întreg Imperiul Roman, puține dintre ele sînt pictate: în regiunile estice este cunoscut sanctuarul de la Dura Europos, iar în cele vestice ele se limitează la Italia — și aici doar la Roma și împrejurimi[4].

M.J. Vermaseren se oprește în lucrarea sa asupra fiecărei scene în parte; el face o descriere amănunțită a personajelor, cu veșmintele și culorile în care acestea sînt redate și a atributelor cu semnificațiile lor. Individualizarea fiecărei scene și a fiecărui personaj se realizează prin folosirea celor mai potrivite culori. În fresca principală de la Capua (tauroctonia din nișa de cult) culorile sînt în perfectă armonie cu semnificația creării noii vieți aduse de către zeul Mithra. Culoarea roșie a tunicii lui Mithra, care înseamnă credința sîngelui și vitalitatea, este peste tot invariabilă. Albul taurului în agonie corespunde cu sferele înalte, pure, unde viețuiesc la un loc soarele și luna. Animalul are un caracter ceresc și prin aceasta pur. În schimb, celelalte animale care trăiesc în lumea terestră sînt redate în culorile lor naturale (cîinele, șarpele, scorpionul). Culorile (galben, roșu, verde) ale lui Cautes sînt strălucitoare, acelea ale lui Cautopates (verde, gri, roșu) sînt închise, corespunzător sferelor lor proprii de viețuire.

În legătură cu Cautes și Cautopates, cei doi dadofori, autorul insistă asupra unor aspecte mai puțin întîlnite. Amîndoi purtătorii de facle țin cîte un arc în mîna stîngă, lucru neîntîlnit în nici una din frescele de acest gen din Italia. În schimb, în regiunile dunărene se cunosc reliefuri ale lui Mithra în care fie unul, fie celălalt, poartă în cîte o mînă un arc. Interesant de subliniat că numai într-un singur relief descoperit în provincia Dacia, la Potaissa, cei doi țin fiecare cîte un arc. Din păcate nu putem vorbi de o identitate de prezentare, întrucît pe frescă ei nu apar cu picioarele încrucișate cum sîntem obișnuiți să-i găsim, ci cu ele drepte. Autorul este de acord cu părerea exprimată de LeRoy Campbell[5], după care reprezentarea celor doi pe fresca principală de la Capua ar aparține unui tip estic aflat sub o puternică influență sud-iraniană. În schimb Vermaseren pare a nu mai fi de acord cu LeRoy Campbell asupra semnificației acestei prezentări. Spre deosebire de acesta, care-i leagă pe cei doi dadofori purtători de arcuri de Mithra vînător,

---

[1] A. Minto, Notizie degli Scavi di Antichità, 21, 1924, p. 353—375.

[2] Franz Cumont, *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1924, p. 113—115, și Revue Archéologique, 20, 1924, p. 185.

[3] K. Lehmann-Hartleben, AA, 1926, p. 126.

[4] Mithreul din S. Marino, ce urmează să fie prezentat în *Mithriaca II* și sanctuarul Barberini din Roma.

[5] LeRoy Campbell, *Mithraic Iconography and Ideology*, Leyden, 1968, p. 30.

autorul lucrării de față, subliniind prezența numai a arcurilor fără săgeți, înclină să-i lege mai degrabă de apa miracol. Cei doi purtători de facle țin arcul gata pregătit pentru Mithra, singurul care poate să tragă asupra muntelui pentru a obține *aqua vitae*.

O altă scenă, unică în arta mithriacă, asupra căreia autorul se oprește îndelung, este reprezentarea Lunii ce ocupă întreg peretele estic al mithreului, aflat în partea opusă a frescei principale. În general Luna, bust sau în car, este reprezentată totdeauna alături de Soare în scena uciderii taurului, amîndoi participînd direct la acest moment eroic. În cazul frescei de la Capua, Luna apare atît în scena uciderii taurului cît și separat. În acest al doilea caz, zeița este prezentată într-o bigă, pe cale să dispară printre nori. Această reprezentare a Lunei, conducîndu-și caii în întuneric, este pînă în prezent unică în arta mithriacă și departe de ceea ce se cunoaște în întreaga artă romană. Unic este de asemenea și faptul că i se dedică acestei zeițe un loc separat într-un sanctuar mithriac. În acest caz, prezentarea separată a imaginii Lunei pe peretele de est, în partea opusă a reprezentării principale a zeului Mithra, accentuează o dată în plus caracterul solar al invincibilului zeu.

Autorul prezintă în continuare și comentează frescele aflate pe ceilalți doi pereți, de nord și de sud, pereți ce au fost împărțiți în cîte șapte panouri, fiecare mărginit de chenare roșii. Datorită deteriorării picturii, sarcina cercetătorului și posibilitățile lui de interpretare sînt mult îngreunate. Apar personaje cu figurile șterse, cu atribute neclare, foarte greu de identificat. Astfel în primul panou artistul a reprezentat un personaj ce ține în mîna dreaptă o flacără arzînd în sus iar în cea stîngă un glob albastru. Ar putea fi un purtător de faclă, dar în întreaga iconografie mithriacă nu se întîlnește un purtător de faclă ținînd globul. Vermaseren a găsit unele asemănări cu o figură reprezentată pe fresca mithriacă din thermele lui Caracalla de la Roma. Singurele personaje ce apar reprezentate cu globul în mînă sînt: Mithras în anumite ipostaze, Sol-Heliodromos și Pater. M.J. Vermaseren înclină să-l atribuie lui Heliodromos, Cautes fiind reprezentat în panoul imediat următor, iar Pater fiind și el redat într-un alt panou.

Cel de al treilea panou, cu o frescă oarecum diferită ca manieră de redare de toate celelalte reprezentări, pare să fie aceea a ospățului. Scena mesei sacre, luată de Mithra și Sol înainte de a se urca în sferele cerești, este în misterele mithriace cel mai important moment după acela al uciderii taurului. Pe unele reliefuri, descoperite la Heddernheim și Rückingen [6], această scenă este reprezentată pe reversul reliefului care prezintă uciderea taurului. Cu toată importanța acestei scene, artiștii nu au știut întotdeauna să prezinte acest ospăț deosebit de acela al muritorilor. De multe ori, zeii sînt serviți de muritori. În general apar două figuri așteptînd să servească pîine și vin. În fresca de la Capua este vorba de o singură persoană.

Pe peretele opus, Vermaseren a identificat reprezentările lui Cautopates și a grupului Amor—Psyche. În mîna lui Cautopates, el bănuiește o seceră și nu un simplu baston cum s-a spus în identificările anterioare. Această unică reprezentare a lui Cautopates, ridicînd secera printre frunzele de lauri, îl prezintă pe acest purtător de faclă ca pe un secerător divin al noii vegetații. Grupul Amor—Psyche, foarte des întîlnit în monumentele funerare, se pare că și în misterele mithriace are aceeași semnificație: sufletul este luminat și condus de Eros în călătoria sa spre Hades.

O altă categorie de picturi, mult deosebite de cele prezentate pînă acum atît ca manieră cît și ca semnificație, sînt cele pictate pe fața exterioară a așa-numitelor bănci. Vermaseren accentuează importanța deosebită a acestor scene și contribuția imensă pe care o aduc la lărgirea cunoștințelor (nu prea bogate în izvoarele scrise) legate de misterele și ceremoniile mithriace. Ele prezintă într-o desfășurarea cronologică etapele inițierii unui mist (*mystes*) în misterele mithriace. Interesant de remarcat că personajele sînt redate nefiresc

---

[6] Heddernheim, *CIMRM II*, nr. 1083, fig. 275; Rückingen, *CIMRM II*, nr. 1137, fig. 297.

de alungite, asemeni umbrelor ce s-ar reflecta pe pereţii sanctuarului, aflat de asemenea în semiobscuritate. Astfel prezentate, aceste scene sînt pe cît de interesante pe atît de greu de interpretat. Aceste picturi stranii îţi dau impresia că asişti fără să vrei la ceremoniile ce aveau loc în acest sanctuar.

Într-o primă scenă, cel iniţiat, legat la ochi, bîjbîind cu mîinile întinse, este împins de la spate de o persoană care pare să fie Pater. El este introdus în *spaeleum* cu ochii legaţi pentru a nu vedea misterele adevărate, lucru permis numai după ce va trece prin toate încercările iniţierii. De asemenea, atît în cazul misterelor mithriace, cît şi în cazul altor iniţieri (a lui Dionysos de pildă) există obiceiul de a fi introdus solemn de un demnitar. În această frescă mistul are onoarea de a fi introdus de Pater însuşi.

În cea de-a doua imagine, mistul în genunchi, cu mîinile legate la spate, asistat de *mystagogus* (cel care îl iniţiază) şi de un *miles*, este supus probei focului. Autorul este de acord cu LeRoy Campbell [7] care vede în această scenă o primă încercare la care este supus cel ce vrea să se iniţieze în misterele mithriace. Un singur monument mai există în arta mithriacă cu asemenea scenă : o bază de marmoră descoperită la Velletri, sculptată în trei părţi [8]. În acest caz, nu un *miles*, care are ca atribut casca, ci o persoană îmbrăcată într-un costum oriental, cu o torţă într-o mînă şi o spadă în cealaltă, întinde torţa arzînd spre faţa celui iniţiat.

În scena următoare, apare pe de o parte *mystagogus*, iar pe de altă parte îmbrăţişarea a două persoane, dintre care una este sigur *mystes*. Vermaseren vede în această îmbrăţişare un *osculum sanctum*.

După această etapă, mistul este supus unei alte încercări. *Mystagogus* se apropie de cel ce se iniţiază, cu o coroană într-o mînă pe care o ţine deasupra capului celui îngenunchiat. Iniţiatul trebuie să o respingă cu cuvintele ,,Mithras est corona mea'' şi ,,corona in deo meo est''. Această scenă a fost identificată de Vermaseren cu scenele iniţierii unui *miles*, descrise într-un cunoscut pasaj din Tertullian *De corona*. Soldatului i se oferă coroana de mai multe ori sub ameninţarea sabiei iar el trebuie să o respingă ca pe un duşman. El nu trebuie să poarte şi nici măcar să dorească coroana.

O scenă interesantă şi mult controversată de cercetători este aceea unde iniţiatul este prezentat gol, întins pe pămînt, încercînd să ridice capul. Deasupra spatelui său se disting : un obiect asemănător unei coroane şi un scorpion. O reprezentare asemănătoare se găseşte pe aceeaşi bază de la Velletri. Dată fiind sărăcia izvoarelor scrise această scenă este greu de interpretat. Doar la Pseudo-Augustin [9] găsim cîteva cuvinte care vorbesc despre ,,proiciuntur super foveas'' şi care i-a determinat pe cercetători să identifice scena în discuţie cu supunerea iniţiatului la o moarte aparentă. Vermaseren aduce în sprijinul acestei interpretări faptul că în unele sanctuare mithriace, ca de exemplu în mithreul din Carrawburgh [10] ca şi în cel din S. Prisca, au fost descoperite gropi special făcute pe dimensiunile unui om. Se presupune că iniţiatul era supus în aceste fose rezistenţei la frig, căldură şi foame. Chiar dacă în fresca de la Capua nu a existat un contur al gropii sau liniile care o marcau au dispărut, existenţa scorpionului îl determină pe autorul acestui studiu să identifice această scenă a iniţierii cu momentul atacării de către scorpion a taurului aflat în agonie după lovitura fatală primită din partea lui Mithra. Aceasta dealtfel pare a fi ultima încercare înaintea iniţierii finale, în care are loc purificarea simbolică prin foc a mîinilor iniţiatului.

O scenă unică, atît în tradiţia scrisă cît şi în reprezentările de artă, care confirmă ipoteza autorului în legătură cu identificarea iniţiatului cu taurul este aceea în care *mystagogus* identificat cu Mithra, toarnă în rhythonul

[7] LeRoy Campbell, *op. cit.*, p. 293.
[8] CIMRM I, nr. 208, fig. 67.

[9] Pseudo-Augustin, Quaest., V.N.T., CXIV, II.
[10] I.A. Richmond-J. P. Gillam, *The Temple of Mithras at Carrawburgh*, New-castle upon Tyne, 1951, p. 19, fig. 4 : CIMRM I, nr. 844.

ţinut de *mystes* spre spate o licoare, interpretată de cercetători drept otravă. Vermaseren este de aceeaşi părere cu cea exprimată anterior de LeRoy Campbell[11], după care această acţiune este o imitare a tauroctoniei, totul petrecîndu-se însă sub supravegherea lui Pater. LeRoy Campbell se referă astfel la o informaţie din *Vita Commodi*, după care împăratul practica în timpul ceremoniilor mithriace adevărate sacrificii umane. Fresca de la Capua nu se referă, după părerea celor doi cercetători, la aceste sacrificii, ci indică numai simbolic uciderea unui iniţiat, aceasta făcînd parte din rit. După atîtea încercări, mistul ajunge acum la momentul în care va simţi puterea divină a zeului învingător. În locul mistului, care în scena mesei oferă zeilor Mithra şi Sol ori lui Pater şi Heliodromos, pîine şi vin, adică sîngele şi carnea taurului, în această scenă, Pater şi alt membru al comunităţii, care îl reprezintă pe Mithra, dau acum exemplu noului slujitor, oferindu-i pentru prima dată, aceste daruri divine.

În încheiere Vermaseren se referă la categoria socială căreia i-a aparţinut acest sanctuar mithriac şi la datarea lui. În ce priveşte prima problemă, autorul consideră că A. Minto[12] avea dreptate cînd remarca greutatea atribuirii acestui sanctuar unei categorii sau alteia. Inscripţiile fiind lacunare, cercetătorii s-au limitat la observaţia, date fiind frumuseţea şi bogăţia picturii, că, oricum, comunitatea nu făcea parte din categoria celor sărace. A. Minto s-a gîndit, şi Vermaseren însuşi îmbrăţişează această idee, la negustorii care veneau din spre sud la Roma, de-a lungul Viei Appia, deoarece scena uciderii taurului are multe afinităţi cu pictura din sanctuarele de la Barberini şi Marino.

În privinţa datării, în general Vermaseren rămîne la vechea datare, propusă de A. Minto, după care mithreul a fost folosit din secolul II pînă în secolul IV (după o monedă de la Constantin cel Mare găsită în dărîmături), cînd el a fost dezafectat. Vermaseren distinge însă în această lungă istorie trei perioade de refacere. În prima perioadă întreg mithreul, după Vermaseren, a fost acoperit de o frescă din care nu a mai rămas decît scena mesei sacre. Probabil ea a fost acoperită apoi de o altă frescă, cea care se păstrează şi astăzi, făcută fără îndoială de un artist mult mai talentat. Această a doua fază, judecînd după picturi, autorul o atribuie perioadei antoninilor. În sfîrşit, o a treia perioadă — cînd băncile au fost acoperite cu alte picturi realizate într-un stil complet deosebit de cel dinainte. Lipsesc detaliile fine, veşmintele sînt pictate mereu în acelaşi stil, gesturile şi mişcările mîinilor sînt neclare şi astfel greu de interpretat. Anumite trăsături, ca bărbile scurte şi redarea pupilei în colţul ochiului, l-au determinat pe Vermaseren să dateze aceste panouri în prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

În încheiere trebuie subliniată încă o dată importanţa acestui sanctuar mithriac, în condiţiile în care cultul lui Mithra a stîrnit un deosebit interes în lumea cercetătorilor, şi mai ales meritul lui M.J. Vermaseren, care şi-a dat seama de necesitatea de a fi reluată studierea acestui monument, în vederea publicării lui într-o formă mult mai completă şi mai îngrijită decît în studiile de care a beneficiat anterior.

Magda Tzony

---

11 LeRoy Campbell, *op. cit.*, p. 297.
12 A. Minto, *op. cit.*, p. 375.

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— Archäologischer Anzeiger, Berlin.
ARMSI	— Academia Română, Memoriile Secţiei Istorice.
ActaAnt	— Acta Antiqua, Budapesta.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
AIIN	— Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
Apulum	— Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchGeographica	— Archaeologia Geographica.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iaşi.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice.
BerRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
BSGR	— Buletinul Societăţii geografice române.
Виз Врем	— Византийский Временик.
ByzZ	— Byzantinische Zeitschrift.
CAH	— Cambridge Ancient History.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNBA	— Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S.; I, 1957 ....
DIR	— Documente privind istoria României.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua.
Isvestia-Institut	— Izvestiia Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia.
JRS	— The Journal of Roman Studies, Londra·
KS	—-Kratkie Soobşcenija Instituta istorii materialnoi kulturî Akademii Nauk SSSR.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a RPR, vol. I. (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956)
MGH	— Monumenta Germaniae Historica.
MIA	— Materiali i isledovanija po arheologii SSSR.
Pontica	— Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Constanţa.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.

SCIV, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 175—176

RE	— Pauly-Wissowa. Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
RÉSEE	— Revue des études sud-est européennes.
RHSEE	— Revue historique du sud-est européen.
RevMuz	— Revista muzeelor, Bucureşti.
RIR	— Revista istorică română, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
SA	— Sovietskaja Archeologija. Moscova şi Leningrad.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SHA	— Scriptores Historiae Augustae.
StCl	— Studii clasice, Bucureşti.

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001—telex 011631 — Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

S C I V, tomul 24, nr. 1, Bucureşti, 1973, p. 1—176

I. P. Informaţia c. 2138

48 828

Lei 25. —